Է. Աղայան

Մեղրոի բարբառը

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА

№ 2 ДИАЛЕКТЫ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА № 2

Э. АГАЯН

МЕГРИНСКИЙ ДИАЛЕКТ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1954

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

№ 2 ՀԱՅԵՐԵՆ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐ № 2

Է. Ա Վ Ա Ճ Ա Ն

ՄԵՂՐՈՒ ԲԱՐԲԱՌ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1954

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Սույն աշխատության մի մասը տպված է Վ. Մ. Մոլոտովի անվան Երևանի պետական համալսարանի «Գիտական աշխատություններ»ի 19-րդ հատորում, 1941 թվին:

Ամբողջացնելով բարբառի ուսումնասիրությունը և կցելով Մեղրու բարբառով նմուշներ, հեղինակը տպագրված մասը նույնպես վերանայել է ու կատարել աննշան փոփոխություններ ու շտկումներ՝ ելնելով մարքսիստական լեզվաբանության հիմունքներից ու հաշվի առնելով հայ բարբառագիտության վերջին տարիների ձեռքբերումները:

ՀԵՂԻՆԱԿ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄԵՂՐՈՒ ԲԱՐԲԱՌԸ

Մեղրու բարբառը մեկն է այն բարբառներից, որոնք ապրեն պատմության գիրկն են անցել և, դուրս մղվելով առօրյա գործածությունից, ճում են իրրև մի քանի ծերերի սեփականություն՝ իրար հետ խոսելու համար։ Այժմյան մեղրեցիների ճնշող մասը, ճեև որոշ չափով դեռևս կարող է դաղտառոտ, բայց այլևս դրանով չի խոսում. մեղրեցիների արդի խոսակցական լեզուն գրական հայերենն է, բարբառային որոշ երանգավորություններով, ինչպես այդ գտնում ենք նաև այլ վայրերում (օր. Երևանում, Էջմիածնում և այլուր). Այսպիսով, Մեղրու բարբառ ասելով պետք է հասկանալ ոչ թե այն բարբառը, որով այժմ խոսում են մեղրեցիները, այլ այն, որը գոյություն է ունեցել մինչև 1900—1920 թվականները, և որն իրրև կենդանի բարբառ այլևս գոյություն չունի։ Այդ բարբառով խոսելիս են եղել այժմյան Մեղրու շրջանի, նախկին Արևիքի (Գենուզքի) կենտրոնի՝ Մեղրի գյուղի բնակիչները։ Մեղրին մի ժամանակ բաղկացած է եղել երեք թաղերից՝ «Մեծ թաղ»—Մեծ թաղ, «Մաշ թաղ»—Միջակ թաղ և «Փխ՝սաէկ թաղ»—Փոքր թաղ։ Այդ երեքից այժմ ճնացել են միայն՝ Մեծ թաղ և փխ՝սաէկ թաղ (այժմ՝ Մեծ թաղ, Փոքր թաղ)։ Ինչպես պատմում են, այժմյան Մեծ թաղը ներկայացնում է հին Միջակ թաղը, իսկ հին Մեծ թաղը ավերվել է. այժմ նրանից միայն հետքեր են ճնում։ Ամբողջ Մեղրու ազգաբնակչությունը 1880—1900 թվականներին կազմել է մոտ 1400 շունչ, որոնք խոսել են Մեղրու բարբառով, իսկ այժմ, ինչպես ասացինք, չափազանց քիչ է այն մարդկանց թիվը, որոնք իրար հետ, այն էլ ոչ միշտ, խոսում են Մեղրու բարբառով. դրանց թիվը ևս առավելն կլինի հարյուր։

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մեղրու բարբառի մասին տպագրված աշխատությունների առաջինն է Ա. Աբրիքյանի կազմած Մեղրու բարբառի նկարագրությունը, որ զետեղված է նրա «Հայերեն բարբառների մի նոր ճյուղ» աշխատության մեջ (տես «Պետական համալսարանի գիտական աշխատություններ», հատոր 11, էջ 83—105). գրան կցված է Թումանյանի «Դիքդոր»-ի մի հատվածի քարգմանությունը Մեղրու բարբառով (տես էջ 105—107). Այդ աշխատությունը, սակայն, Մեղրու բարբառի լրիվ նկարագրություն չէ, և հեղինակի նպատակն էլ, հարկավ, այդ չի եղել: Հեղինակն այդ աշխատությամբ կամեցել է ցույց տալ Մեղրու բարբառի կապը մի քանի այլ բարբառների հետ և, այդ պատճառով էլ, անշուշտ, բավականացել է հակիրճ նկարագրությամբ: Նույն աշխատությունը կցված համեմատական բառարանի ներքոգրյունակը հատկացված է Մեղրու բարբառին (էջ 152—187): Գրքի վերջում կցված հոլովման ու խոնարհման աղյուսակների չորրորդ սյունակը նույնպես հատկացված է Մեղրու բարբառին.

Այդ աշխատության մասին գրախոսական ունի Ա. Գ. Շանխձեն «Մի նոր գործ հայ բարբառագիտության մեջ» (ՍՍՌՄ Գիտ. ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Տեղեկագիր, № 3, Երևան, 1940, էջ 100—120):

Մեղրու Բարբառի ավելի համառոտ նկարագրությունը կազմել է նաև պրոֆ. Հ. Աճառյանը (Հ. Լ. պատմություն, II, էջ 360—361), որ անցել է Երևանի պետ. համալսարանում, 1936/37 ուս. տարում, լեզվագրական ֆակուլտետի 4-րդ կուրսի հետ «Հայ բարբառագիտություն» դասախոսելիս: Այդ նկարագրությանը ծանոթացել ենք նախ՝ դասախոսությունների ժամանակ, ապա՝ 1940 թվականի հունիսին, սույն աշխատանքին ձեռնարկելիս:

Մեղրու բարբառի ուսումնասիրության համար տարուսում նյութ են մատակարարում բարբառիս հմուտ մեղրեցի Մատթեոս Շահնազարի ձեռագիր աշխատությունները, որոնք պահպանվում են Երևանի պետ. համալսարանի գրադարանում: Այդ աշխատություններն են.

ա) **Մեղրու բառարան.** *Մասն 1-ին, էջ 1—186, մասն 2-րդ, էջ 167—315: Առաջին մասը նախապես թվագրված է եղել էջ*

1—166, ըստ որում 145-րդ էջից հետո 146-րդի փոխարեն գրված է 126 և այդպես շարունակված մինչև երկրորդ մասի վերջը։ Հետս, սչ նույն ձեռագրով, առաջին մասի համարակալությունն ուղղված ու հասցված է 187-ի, իսկ երկրորդ մասը միացել է անփոփոխ, այնպես, որ 167—186 էջերը կրկնված են, որով ուղիղ 20 էջ պակաս է առացվում. ավելացնելով այդ 20 էջը 315-ին, առանում ենք ընդամենը 335 էջ։ Էջերի ծավալն է՝ 35 սմ երկայնությունն, 22 սմ լայնությունն։ Էջերը բաժանված են երիուական սյունակի՝ 35×10 մեծությամբ. յուրաքանչյուր սյունակը 45—48 տող՝ 32—35 տառով։ Ամբողջ բառարանը պարունակում է մոտ 10000 բառ, որի մոտ կեսը պարսկերեն ու թուրքերեն է, իսկ մի մասն էլ գրական բառեր, որոնք բարբառի ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ են։ Բուն բարբառային բառերի քիվն է մոտ 5000։

բ) Մեղրու բարբառի համառոտ քերականություն. բաղկացած 11 էջից, նույն մեծությամբ, միասյուն, առանց լուսանցքների, յուրաքանչյուր էջում 46—50 տող։ 11 էջից 1-ը ներածություն է, 3 էջ հնչյունաբանություն, որտեղ խոսն կիրթով տալիս է գանազան հնչյունների կրած փոփոխությունների մասին որոշ տեղեկություններ, առանց որևէ օրենք տալու։ Մնացյալ 7 էջում տրվում է համառոտ ձևաբանությունը։

գ) Ժողովածու Մեղրու բարբառով գրված հմուշների[1]. բաղկացած է 58 էջից (35 22). 1—26 էջը երկսյուն, միացածը՝ միասյուն։ Այդ ժողովածուում ընդգրկված են.

1. «Վերք Հայաստանի» Բ գլուխ, մի սյունակում աշխարհաբար, մյուսում՝ Մեղրու բարբառով։

2. Գ. Սրվանձտյանի «Համով-հոտով»-ի Ա գրքից՝ «Աբագիկան և Խան Բողունց»-ն և դրա թարգմանությունը Մեղրու բարբառով։

3. Սարգսյանի «Ագուլեցոց բարբառ»-ի հեքիաթներից՝ «Շահ Աբաս»-ը և դրա թարգմանությունը Մեղրու բարբառով։

4. «Հայր մեր» աղոթքը և նրա թարգմանությունը Մեղրու բարբառով։

---

[1] *Այս ձեռագիրը սչ մի խորագիրը չունի. այդ խորագիրը մենք այստեղ գրեցինք մեզանից՝ նրանց բնդգրկած նյութին համապատասխան։*

5. Կաբեևանի բարբառով մեկ ղուշց և դրա աշխարհաբար թարգմանությունը.

6. Կրոնական հեքիաթներ՝ 16 հատ.

7. Առակներ Մեղրու բարբառով՝ 103 հատ.

Երեք ձեռագրերում էլ գործածված է պրոֆ. Գր. Ջալալյանի առաջարկած ուղղագրությունը՝ բարբառների ուսումնասիրության համար (տես Գր. Ջալալյան.— Տրագիր հայ ազգագրության և ազգային իրավաբանական սովորությունների, Մոսկվա, 1887, էջ 69—73):

Չնայած այն հարուստ նյութին, որ տալիս է Շահյանցն այդ երեք գործերում, այնուամենայնիվ լիովին վստահել չի կարելի դրանց, քանի որ աշխատանքներից և ոչ մեկը հարկ եղած ուշադրությամբ չի կատարված. Մի կողմ թողնելով բազմաթիվ ձեռագրական վրիպակները, որոնց կարելի է հանդիպել գրեթե ամեն էջում, մեզ համար հատկապես ուշադրության արժանի են նույն բառերի տարբեր գրություններ, որոնք միայն անուշադրության հետևանք լինելով հանդերձ, հաճախ շփոթության ու երկընտրանքի մեջ են գցում ընթերցողին. օրինակ՝ բառարանի 67-րդ էջում գրված է դեներուլ բառը, որի գիմաց՝ տված բացատրությունից (դամոլ, սալորի մի տեսակ) հետո գրված է դեմրուլը չուվալ ըն «վիզը բռնեցին ու սեղմեցինք», իրար կողքի երկու ուղղագրություն. ճիշտ է դեմրուլ. էջ 149-ում գրված է ծրղկամաճ, մինչդեռ նույն բառից տալիս է ծախկ (էջ 146), ծրխկաբափ, ծրխկաքաղ (էջ 148). հիշյալ բառը պետք է լիներ ծրխկամաճ. էջ 163-ում կոտիլ «կրտել», էջ 167-ում՝ կօտիլ. ճիշտ է կօտիլ. Ժողովածվի 3-րդ էջում ունի խրնդալ ա (տող 24), նույն էջի 29-րդ տողում՝ խրնդալ ա—ճիշտ ձևը, նույն էջի 23-րդ տողում՝ ախչաբքը, 34-րդ տողում՝ աշխաբքը, և այդպես անվերջ: Դրանք, իհարկե, չպետք է շփոթել այն բառերի հետ, որոնք ունեն երկու արտասանություն. ինչպես՝ բակու և ըրակու «բերեկոտ», շըղըպատուկ և շըպատուկ «պատատուկ բույսը» և այլն: Բառամիջի ը-ն երբեմն գրում է, երբեմն ոչ, առանց որևէ կանոնի:

Այդ բոլորի հետևանքով էլ աշխատությունը զրկվում է վստահությունից, մանավանդ, որ հեղինակը ավելի քան 30 տարի ապրել է Մեղրուց դուրս՝ Ադրբեջանական ՍՍՌ-ում, որի ընթացքում չատ բաներ կարող էր մոռացած լինել

(այդ աշխատությունները գրված են 1927—28 թվականներին)։ Ելնելով այդ բոլորից, մենք ստիպված էինք նրանից քաղած նյութերը ստուգել բարբառիս գիտակ մարդկանցով և խմբագրել, փոխելով նաև ուղղագրությունը։

Քանի որ գրավոր աղբյուրները սակավ էին և անվստահելի, ուստի մենք ստիպված եղանք ավելի շատ դիմել կենդանի խոսողներին. ինքներս մեր իմացածին չվստահելով, անընդհատ դիմել ենք բարբառիս գիտակ մարդկանց, ավելի քան 5 տարվա ընթացքում ամեն պատեհ առիթով՝ խոսակցությամբ, քե հարցումներով ստուգել ենք քե բառարանը, և քե քերականությունը շատ մարդկանց միջոցով։ Հատկապես պետք է հիշել 4 հոգու, որոնց միջոցով ծայրե-ծայր ստուգել ենք բառարանը, խոնարհումն ու հոլովումը՝

1. Գաբրիելյան Սամսոն (վախճ. 1939 թ. 86-ամյա հասակում)։
2. Մկրտչյան Շուշանիկ։
3. Մխիթարյան Վարդուհի։
4. Օհանյան Փառանձեմ։

Առաջինից գրի ենք առել նաև նմուշներ՝ Մեղրու բարբառով։

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

Մեղրու բարբառն, ըստ պրոֆ. Աճառյանի դասակարգման, պատկանում է հայերեն բարբառների «Ե» ճյուղին, իսկ ըստ Ա. Ղաբիբյանի հիշված աշխատության՝ «Ա» ճյուղին։ Շրջապատված լինելով մի կողմից Ագուլիսի, մյուս կողմից Ղարաբաղի բարբառներով, շատ կետերում Մեղրու բարբառը շփման մեջ է մտնում դրանց հետ։ Ըստ բաղաձայնական սխտեմի նա համընթաց է Ագուլիսի բարբառին, իսկ ձայնավորների սխտեմով ավելի մոտ է Ղարաբաղի բարբառին։ Հոլովման ու խոնարհման մեջ շփման կետեր ունի քե Ագուլիսի, և քե Ղարաբաղի բարբառի հետ։ Բայց, չնայած այդ նմանություններին, իսկ երբեմն էլ ուղղակի նույնություններին, Մեղրու բարբառն ունի իր ինքնությունն ու ոչ մեկի ենթաբարբառն է և ոչ էլ մյուսի։ Նա նույնքանով անհասկանալի է ագուլեցիների և ղարաբաղցիների

համար, որքանով վերջիններիս բարբառները արարատյան բարբառով խոսողների համար։

Մեղրու բարբառը ենթաբարբառ չունի։ Նույն շրջանի գյուղերի մեծ մասում խոսում են Ղաթաթաղի բարբառով (Լիճք, Տաշտուն, Շվանիձոր և այլն)։ Միայն Մեղրին, Կաքճանը և Կաքավաբերդն առանձին են մնում, որոնցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է մի առանձին բարբառ, բայց իրար բավական մոտ, այնպես որ, ակնթարթորեն ներկայացնում են մի ընդհանուր բարբառի զարգացման տարբեր ընթացքն ու աստիճանը։ Դա պարզապես երևում է բայերի անկատար դերբայից, որ փոփոխման տարբեր աստիճաններով գտնում ենք այդ բարբառներում. այսպես՝ սկզբնական ձևը անվթար կերպով պահպանվում է Կաքավաբերդի բարբառում. օր. ելիս «գնալիս, գնում». միջին աստիճանը ներկայացնում է Մեղրու բարբառը, ուր նախ՝ յ-ի անկումով դարձել է գինձիս, ապա ն-ից հետո գոնդվելու պատճառով ի>յ փոփոխությամբ՝ գի'ձյս, վերջապես յ-ի կորստով՝ արդի գի'ձս «գնալիս, գնում» ձևը։ Շահյանցն իր քերականության մեջ ասում է, թե իր մանկության ժամանակ գործածվելիս են եղել գի'ձյս, ձձյս «գնում, գալիս» ձևերը (այժմ՝ գի'ձս, ձձս), որ և պարզ կերպով ցույց է տալիս անկատար դերբայի զարգացման միջին աստիճանը։ Նույն գի'ձյս ձևի զարգացման մի այլ ընթացք է ներկայացնում Կարճևանի բարբառը, ուր ընկել է ոչ թե յ-ն, այլ վերջահնդ ա-ն, որով և ստացվել է այժմյան ձեյ ձևը։ Այսպիսով, եթե անկատար դերբայի զարգացումը ներկայացնելու լինենք, կստանանք հետևյալ պատկերը. գնալիս>(գ)ձեյիս (Կաքավաբերդ)>(*գձեյիս) գի'ձեյո (Մեղրու հնագույնը)>գի'ձես (Մեղրի)>(գ)ձեյ (Կարճևան)։

Մեղրու երկու թաղերը զգալիորեն չեն տարբերվում իրարից։ Շահյանցն իր քերականության մեջ ասում է, թե Մեծ թաղում կավե ամանի կտորին ասում են բռնզվանի, Փոքր թաղում՝ խեցգէկ, Մեծ թաղում ըրկօսէ, Փոքր թաղում տրփրբաձդի «բրիչ» (<տափաքանդի). այժմ այդ տարբերությունները էլ չկան. առաջինի համար ընդհանրացել է բռնզվանի, երկրորդի համար՝ ըրկօսէ։ Այժմ եղած տարբերություններն կազմվում են հատկապես ի՛և իէ հնչյունների արտասանության մեջ, որ ավելի հարազատորեն պահպանված է Փոքր թաղում։

Ընդհանրապես պետք է նշել, որ Փոքր թաղում ամբողջ բարբառն առհասարակ ավելի լավ է պահպանված և ավելի հաճախ է գործածվում, քան Մեծ թաղում։ Դա նրանից է, որ Մեղրիում եղած բազմաթիվ օտարների ավելի քան 90 տոկոսը հենտրոնացած է Մեծ թաղում, որի շնորհիվ էլ բարբառն ավելի արագորեն է դուրս մղվել ու տեղի տվել նոր՝ գրականին մոտ խոսակցական լեզվին։

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

ՀՆԶԳՈՒՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՆՉՅՈՒՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մեզրու բարբառն ունի ընդամենը 43 հնչյուն. դրանցից ձայնավոր են 11-ը.

ա, ա̈, է, ը̈է, ը, ի՝, ի, օ, ու, ö, ü̈.

Երկբարբառներ չկան։
Բաղաձայններ՝ 32-ը.

բ պ փ	յ ռ ր լ վ
գ կ ք	մ ճ
գ՛ կ՛ ք՛	խ ղ ճ
դ տ թ	զ ս ժ շ
ձ ծ ց	
ջ ճ չ	

Ֆ հնչյունը չկա։

2. Հիշյալ հնչյունների արտասանությունն առանձնապես չի տարբերվում գրական հայերենի արտասանությունից։

Պետք է հիշել միայն հետևյալը.

ա̈, որ հանդիսանում է ա և է ձայնավորների միջին աստիճանը և արտասանվում է ինչպես ադրբեջաներեն ə։

ը̈է, որ ներկայացնում է է և ը ձայնավորների միջին աստիճանը, կա նաև Ղարաբաղի բարբառում։

ի՝ ներկայացնում է ը և ի ձայնավորների միջին աստիճանը, այսինքն՝ վերին բարձրացման ը է։

ö և ü̈ արտասանվում են ինչպես գերմաներեն ö, ü։

Բարբառիս թևթև (առաջնային շարքի) ձայնավորներն են.

ա̈, ի՝, ի, ö, ü̈։

Ծանր (եռին շարքի) ձայնավորներն են.
ա, է, ը, ը, օ, ու:

Բ, գ, դ, ձ, ջ լրիվ ձայնեզ պայթականներ են։

Գ, կ, ք հանդիսանում են գ, կ, ք պայթականների քմայնացած (палатализованные) տարբերակները։

Գ լինում է բառամիջում կամ բառավերջում՝ է, ի, ի՝ ձայնավորներից հետո, իսկ գ լինում է բառասկզբում, ինչպես և բառամիջում ու բառավերջում, բայց ոչ՝ է, ի, ի՝ ձայնավորներից հետո. օրինակ՝ ի՛գի «այգի», էգ «էգ», սի՛գէ՛նի «զգեստ», բայց՝ գէ՛րուկը «գարուն», ծնգունը «ծունկն», ընգէ՛ր «ընկեր» և այլն։

Կ լինում է սակավաթիվ բառերում միայն (տես § 175), Ք լինում է բառամիջում կամ բառավերջում է, ի ձայնավորներից հետո, բայց ոչ՝ բաղաձայնից անմիջապես առաջ. ինչպես՝ չօ՛խէք «չուխայք», ձի՛ք «ձեռք», մէ՛ք «մենք», բայց՝ նէ՛քսէվ «ի ներքո», ձէ՛քքիլ «ծծագել, լուսանալ» և այլն։

Ռ լինում է բառասկզբում, ինչպես և բառամիջում ու բառավերջում. ինչպես՝ ռաք «աք, ոսկր», դուռ, քար և այլն։

3. Հակառակ հին հայերենին, բարբառումս բառերը կարող են սկսվել ղ, ր բաղաձայններով. ղ-ի համար կա հետևյալ օրենքը. եթե ղ-ով սկսվող վանկը չէ, ապա ղ-ին նախորդող գրաբարյան ձայնավորը բոլորովին ընկնում է շեշտից առաջ գտնվելու դեպքում. ինչպես՝ աղաճձել>ղա՛ճձիլ, աղաճձոտ> ղի՛նձա՛հուտ, աղաճձոտ>ղա՛ճձո՛ւտ «ագահ», ուղարկել> զո՛ւրկիլ, ողորմի>ղո՛րմի, ողորմածիկ>ղորմացի՛կ։ Իսկ եթե ղ-ով սկսվող վանկը բաց է, ապա ղ-ից առաջ եղած ձայնավորը շեշտից առաջ լինելու դեպքում դառնում է ը. ինչպես՝ աղամաճ> ըղա՛մաճ, աղաչաք>ըղա՛չաք (նաև՝ ղաչաք), աղաջուր>ըղա՛ջո՛ւր, աղավնի>ըղո՛նէ, ողողել>ըղո՛ւղիլ։

Ր-ով կարող է սկսվել բառը, եթե ր-ին հաջորդում է որևէ ձայնավոր. ինչպես՝ երախայ>րախէ, արեգակն>րէգնակ, արածել> բածիլ, երեկոյ>րակու, երազի>րազէ «երազում» և այլն։ Այդ բառերը, սակայն, կարող են ստանալ ը, հատկապես այն դեպքում, երբ նախադասության մեջ նրանց նախորդում է բաղաձայնով վերջացող բառ, որով և այդ բառերից ստացվում են կրկնաձևեր.

ինչպես՝ բա՛խէ և բրա՛խէ, բածիլ և բրա՛ծիլ և այլն։ Հետաքրքրական օրինակ է առնել>ա՛բիլ բայի ներկան և անցյալ անկատարը, որ լինում է առանց բ-ի, եթե հաջորդում է ձայնավորով վերջացող բառի, և բ-ով՝ եթե հաջորդում է բաղաձայնով վերջացողի. ինչպես՝ ես ձդի բէս ճնա այդպես է անում», ես ձդի լա՛ բէս ճնա այդպես էր անում», բայց՝ իս ձդիմ բրէս ճես այդպես եմ անում», իս ձդի չիմ բրէս ճես այդպես չեմ անում» և այլն։

Թրան հակառակ, բարբառումս բառերը ռ-ով չեն սկսվում. նույնիսկ պարսկերենից ու արաբերենից փոխառած բառերն էլ, որոնք սկսվում են ռ-ով, հաճախ սկզբից սոսանում են բ-ի, ինչպես՝ razi>բռազի կամ ռազի «գոհ», ruzi>բռուզի «պաշար», rast>բռաստ կամ ռաստ «ուղիղ», այդպես և՝ ռուս>բռուս և այլն։

2. ՀՆՉՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ՁԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ս.

4. Մեկ և մեկուկես վանկանի բառերի սկզբում գրաբարյան ա ձայնավորը ճեացել է անփոփոխ. եղած օրինակները հետևյալներն են. ազն>ազր «գործելիք կտավի սկզբի քե երթը», ազգ>ազգ, ահ>ահ, աղ>աղ, աղբ>ախպ, ակն>ակ՝ անդ>հանդ, առք>արք «գինի», արջ>առջ, արտ>արտ, աք>աք «առաջ», անց(կենալ)>անց(կալ), ադ(անել)>ադ(արիլ), ապք>ապչկ (փեթակի), աստղ>աստղ, ափն>ափ «խմորի տաշտի եզրը»։

Բացառություն են կազմում. աչ>ա՛չ, աղտ յէկտ, բառերը։ Աղտ բառի մասին պրոֆ. Աճառյանը տալիս է հետևյալ բացատրությունը. Ագուլիսի բարբառում «աղտ բառը պարձել է էխտ. Նույն բանը նկատելի է նաև Ղարաբաղի բարբառում, ուր աղտ պարձել է յէխտ։ Արևելյան բարբառների մեջ աղտ բառը սովորաբար ընդելուզվել՝ փոխանակված է կեղտ բառով. աղտ բառը հատուկ է արևմտյան բարբառներին։ Ագուլիսի և Ղարաբաղի բարբառները ներկայացնում են այս դեպքում մի ինքնատիպ։ Այդպես է նաև Մեղրու բարբառը։

1 Պրոֆ. Հ. Աճառյան, Քննություն Ագուլիսի բարբառի, Երևան, 1935, էջ 23։

6. Երկվանկ բառերի սկզբում՝ շեշտի տակ ա-ն միայն է անփոփոխ, եթե հաջորդ հնչյունը ր չէ։ Այդ կարգի բառեր են. ազատ>ազատ, աթոռ>աթոռ, ախոռ>ախուռը, ածել>ածիլ, ականջ>անդուճ, ակիշ>ակէշ, ապագ>ապագայ մուտքի ճանապարհ», աղալ>աղիլ, աղբիւր>ախպիւր, աղեղն>աղէղնը, աղեակ>աղակ «լավ», աղիք>աղէնք, աղջիկ>ախչէկ, աղուէս>աղվէս, աղուն>աղուն, աղքատ>ախ կատ, աղօթք>աղուքէկ, աման>աման, ամառն>ամառնը, ամբար>ամբար, ամէն>ամէն «եղիցի», ամիս>ամէս, աներ>հանէր, անժամ>անժէմ, անիծ>հանէծ, անուն>անուամ, անպէտք>անպէքէկ, անտէր>անդէր, անքուն>անքոճն, աշխարհ>ախշարք, աշուն>աշօնք, ապրանք>ապրանք, առակ>առակ, առնիլ>արիլ, առնուլ>առիլ, ասել>ասիլ, ասէղն>ասուղ, աստառ>աստառ, ատել>ատիլ, անէծք>անէսկ, աղի>աղէ, անձրև>անձրիվ, աւազ>ավազ, անառատ>անդատ և այլն։

Առաջ>էռէջ, ըստ պրոֆ. Աճառյանի, ստացվել է յառաջ ձևից։ Առեղտ>ըռնստ, արիւնել>ըռնիլ բառերում ա-ն դարձել է ը և անկան>ինգ'էն բառում՝ ի՝, շեշտը վերջին վանկում լինելու պատճառով։ Ը-ի փոխարեն ի՝ լինելու մասին տես § 8։

Վերոհիշյալ օրենքից բացառվում են հետևյալ բառերը. ամէն>ումմէն «բոլոր», ագի>ձէ'գ'ին, անկեալ>ա'նգալ, ապրայ>աբրէ, աւել>ա'վիլ բառերը, որոնցից վերջին երկուսը ա-ն դարձել է ա ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի համաձայն։

6. Երկվանկ բառերի սկզբում, ր-ից առաջ շեշտակիր ա-ն դառնում է ա. այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. արև>ա'րիվ, արժել>ա'րժիլ կամ ա'ժժիլ (վերջինն ավելի գործածական), արիւն>արնէն, արծիւ>ա'րծէվ, արձիկ>ա'րճնէճ, արդար>ա'րդար, արթմար, արբել>հա'րբիլ, արձակ>հա'րզակ, արժան>ա'ժժի «արժանի, լավ»։

Արդար բառը կա և ա'րդար, և արթար ձևերով. առաջինը գործածվում է առարկաների, հատկապես յուղի վերաբերմամբ՝ «անխառն» իմաստով, իսկ երկրորդը՝ մարդկանց նկատմամբ. առաջինը բուն ժողովրդական է, երկրորդը՝ գրական փոխառություն, որ երևում է նաև ղ>թ հնչյունափոխությունից։

Արմաւ բառը նախ ըստ այս օրէնքի դարձել է ա՛րմաւ, ապա՝ տեղափոխութեամբ՝ ա՛մրաւ և վերջապես՝ մր խմբուած բ-ի ավելացմամբ՝ ա՛մբրաւ։

Արժան բառից բարբառաս ունի երկու ձև՝ ա՛ժժի «արժանի, լավ» և ի՛ժան «արժան» տարբեր իմաստներով. վերջինս առաջացել է ժողովրդական էժան ձևից։

Բացառութիւն են կազմում. արմուկն>արմունգ և արջառ>աշառը բառերը, որոնցից առաջինում անփոփոխ է մնացել հնչորդ՝ ու ծանր ձայնավորի ազդեցութեամբ, իսկ երկրորդում՝ բ-ի անկման պատճառով։

7. Պարզ և ածանցավոր բազմավանկ (երեք և ավելի վանկ ունեցող) բառերի սկզբում շեշտից առաջ եղած ա-ն բոլորովին կորել է, եթե բառի առաջին վանկը բաց է։ Այս օրէնքին ենթարկվող բառերն են. ածելի>ծիլէ, ախարոց>թարուց «ծոների կրակը խառնելու փայտ», աղանձել>դա՛նձիլ, աղանձուտ>դա՛նձուտ «աղանձ», անանուխ>նանուխ, ապսպրանք, ապսպարք>փա՛սպարք, ապսպարել>փըսպա՛րիլ, ապաշխարող>բըշխա՛րուղ (Շահ-Ասլանցի մոտ՝ բըբշխարուղ), ապրշում>պըրծո՛ւում, ապըրշումէ>պըրըշմէ՛, արածել>րծա՛իլ և ըրծա՛իլ (ըստ § 3-ի), արեգակն>ըէ՛նակ (տես նաև § 8), աքացի>քա՛ցէ, աքացի տալ>քա՛ցէ տալ։ Այսպես և՝ անկանել>նա՛նիլ «ընկնել» բառը, որի առաջին վանկը կ-ի անկումով՝ բարբառումս դարձել է բաց (անկանել>անանել>նանիլ). անթեղնել բառից ունենք ընթէ՛ղիլ և թէ՛ղիլ. վերջինում ն-ի անկումով նոյնպես սկզբնավանկը դարձել է բաց։

Այս օրէնքին հակառակ ունենք. առակութիւն>ըռըկօ՛թիւն «խայտառակութիւն», առաջը(ին)>ըռա՛շկէն, առած(ք)ով>ըռա՛սկավ «փոխաբերաբար», առաւօտ առնել>ըռավո՛տ արիլ «վաղ տառվոտյան տնային գործ կատարել», աղաւնի>ըղո՛ճէ, աղէկանալ>ըղըկանի՛լ «լավանալ», աղէկութիւն>ըղըկօ՛թիւն, աղաչանք>ըղա՛շանք բառերը, որոնցից առաջին չորսում ա-ն չի կորել, այլ դարձել է ը՝ ո-ից առաջ լինելու պատճառով, իսկ մնացած չորսում՝ ղ-ից առաջ լինելու պատճառով. այդ բոլորն էլ միանգամայն համապատասխան են § 3-ում տրված կանոններին։

Ալաժաների>ալաժէ՛նըէ «մի տեսակ բույս» արաբերենից փոխառված բառ է։ Ագահ>ականի՛ բառը փոխառված է ուրիշ բար-

բառից, որի ապացույցն է նաև գ>կ փոփոխությունը. ասեղ-ճաւոր>բսրդնճավուր բառում ա-ն չի ընկել անշուշտ սեղանաւոր> սբդնճավուր «սեղանակից» բառի հետ չշփոթելու համար։

8. Մի քանի բառերի սկզբից ավելացել է ն հնչյունը, որի պատճառով և սկզբի անշեշտ ա-ն բնականաբար ոչ թե ընկել, այլ դարձել է ը կամ ի՝. եթե հաջորդող վանկի ձայնավորը բարբառումս ծանր է, ա-ն դառնում է ը, իսկ եթե թեթև է, ապա՝ դառնում է ի՝։ Նդած օրինակներն են. աջողութիւն>հրջըղօքին, ամաչել>հրմանչիլ, ամաչկոտ>հրմանչկուտ, ամաչեցուցանել> հրմընչցայ իլ. Լագրակ>Հի՛գէ՛րակ (տեղանուն), ալևոր>հըլէ՛-վուր, ալևորութիւն>հի՛լի՛վի՛ըօքին։ Արեգակն բառից ունենք բէ՛նակ առանց ն-ի հավելման, և ընբէ՛նակ, ն-ի հավելմամբ։

9. Պարզ և ածանցավոր բազմավանկ բառերի սկզբում ա-ն շեշտից առաջ, փակ վանկում դարձել է ը, եթե հաջորդ վանկի ձայնավորը ծանր է. այդ բառերն են. ակնոց, ակնանոց>ըկնա-նուց, ամսական>ըմսական, աղքատանալ>ըխկըրտանիլ, աղքա-տութիւն >ըխկրտօքին, առաջնակ>ըոջընակ, աստառել>ըստա-ռիլ, արմանալ>ըրմանիլ, արտասուք>ըրտասօնք, ազնուա-կան>ըզնըվական։ Եթե հաջորդ վանկի ձայնավորը թեթև է, ապա դառնում է ի՝. ինչպես՝ արձակել>ի՛ըձա՛կիլ, աւելանալ>ի՛վլա՛-նիլ, որի սկզբնավանկը բարբառումս փակ է։ Ա-ն դարձել է ի՝ նաև անկանակ>հի՛նդկնակ գլվացքի տաշտ» բառում, քանի հա-ջորդ վանկի ձայնավորը ծանր է. անշուշտ այդպես է ստացվել հաջորդող բմայնացած գ-ի պատճառով։

10. Բարդ բառերի սկզբում ղեշտից առաջ քիչ քաշ, և քիչ փակ վանկի ա-ն ոչ թե ընկնում, այլ դառնում է ը բարդությանն առաջին եզրի անկախ գիտակցման շնորհիվ. ինչպես՝ աղամանի> ըղամանի, աղջուր>ըղջուր, աղբախոտ>ըխպախոտ, աղբա-նոց>ըխպանոց, աղրիւրաջուր>ըխպըրջրիր, ակնացու>ըկնա-ցու, ազրաքել>ըզրաքիլ, ազրափայտ>ըզրափէտ, ականջատակ> ընգըճատակ, ակնալուսէք>ըկնըլու՛սէ՛ք և այլն. Աղանձաճոտ բա-ռի դի՛ճձի՛րմա՛ճոտ ձևն առաջվել է խանձաքաճոտ բառի խաչավոր-մամբ. ա-ն ընկնել է համաձայն § 3-ի։

11. Գրական և կրոնական փոխառություններում, հակառակ վերոհիշյալ երեք օրենքներին (§§ 7, 9, 10) բառասկզբի ա-ն մը-նում է անփոփոխ՝ անկախ շեշտակիր կամ անշեշտ լինելու հան-

գամանքից. ինչպես՝ աւազակ>ավազակ, ազգական>ազգական, աթոռական>աթոռական, ազատել>ազատել, աշակերտ>աշակերտ, աշխատանք,>աշխատանք, արքայութիւն>արքայութիւն և այլն։

12. -ան բացառական հոլովման ենթակայական նախամասնիկի ա ձայնավորը բոլոր դեպքերում էլ միատեսակ է մնում և անփոփոխ, մասնիկն անկախ գիտակցելու պատճառով. ինչպես՝ անամօթ>անամօթ, անհեթեթ>անհեթեթ, անիրաւ>անիրաւ (գրական փոխառութիւն), անդադար>անդադար, անլեզու>անլեզու, անպատկ>անպատկ, անչիշատակ>անշիշատակ, անսխալ>անսխալ և այլն։

Անալի բառը դարձել է ենալ, որովհետև աղի ձևն այլևս չի կապակցվում ալի ձևի հետ, մանավանդ որ առանձին գործածվում են աղ, աղի բառերը. դրա շնորհիվ ամբողջ անալի բառը գիտակցվել է իբրև մի պարզ բառ, իսկ իբրև այդպիսին՝ սկզբի բաց վանկի ա-ն շեշտից առաջ բոլորովին բնկել է, համաձայն § 7-ի։

Նույն ձևով էլ անվարտի>լվմարտէ բառում ն>լ փոխառութեան պատճառով մասնիկը չի գիտակցվել, և սկզբի ա-ն շեշտից առաջ լինելով բնկել է ըստ § 7-ի։

13. Վերոհիշյալներից դուրս, բառասկզբի ա-ն դարձել է ա հետևյալ բառերում. աշկաբայ>աշկաբայ, արիւնաթաթախ>արիւնաթաթախ, արիւնլուայ>արիւնլայ՝վայ. դրանցից առաջինը նոր փոխառութիւն է ադրբեջաներենից, իսկ վերջին երկուսում անփոփոխ է մնացել առանձին գործածվող այրուն ձևը՝ անկախորեն գիտակցվելու պատճառով։

14. Մեկ և մեկուկես վանկանի բառերում ձայնեղ պայթականներից (բ, գ, դ, ձ, ջ) և զ, ժ, շ, լ, ճ, շ հնչյուններից հետո ա-ն դառնում է է։ Այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. բակ>բէկ «ավերված տան տեղ», բան>բէն, բան>բէն, բանել, բան առնել>բէն արիլ, բարդ>բէրդ «30 խուրձ խոտ», բարձ>բէրձ, բաց>բէց, գաբ>գէփ, դար>դէր «լանջ», դափ>դէփ, ձագ>ձէգ, ձախ>ձէխ, ժախ>ջէխ, շաղ>շէղ, շահ>շէհ «օգուտ, տոկոս», շամբ>շէմբ, շատ>շէտ, շար>շէր, շարժ>շէրժ «երկրաշարժ», զարդ>զէրդ, ժաժ>ժէժ, ժամ>ժէմ, ժանգ>ժէնգ, լալ>լէլ, լանջ>լէնջ, լափ>լէփ, ճաշ>ճէշ, ճանգ>ճէնգ, ճահ գալ>ճէհ գալ «հարմարվել, ընկերանալ», չափ>չէփ, բարձր>բէձըր, բէ՛ձուր, դաղձն>դէզնը,

*դառն>դէռնը, Դաշտ>Դէշտ (տեղանուն), ժամր>ժէմր ֆթուչնա։ Այդ փոփոխությունը պահպանվում է նաև բարդությունների երկրորդ եզրում. ինչպես՝ *խոնջանադարձ>խընջընջնադէրձ ֆարաթիթի այն անցքը, որի միջով անց է կացվում խոնջանը կամ գոտինը, անժամ>անժէմ, չանաճանճ>չընճանճէնջ, գլխարաց>գըլխըբէ՛ց և այլն։*

Գալ, գառն բառերի մասին տես § 30։

Ջաճ բառի դիմաց բարբառոս ունի ճառ. այդպես է նաև Ագուլիսի և Ղարաբաղի բարբառներում, անհայտ պատճառով։

Լակ>լակ ֆշների կերակուրն, ճաղ>ճաղ, ճար>ճար բառերում ա-ն ճեացել է անփոփոխ՝ հակառակ օրենքի։

Տարօրինակ է բանկ>պրնգըլ բառը։

15. Վերոհիշյալ օրենքին չեն ենթարկվում գրական, կրոնական, ինչպես նաև ադրբիջաներենից փոխառված բառերը. ինչպես՝ գանձ>գանձ, դատ>դադ, բախտ>բախտ, գազ>գազ և այլն։

16. Մնացյալ բոլոր դեպքերում մեկ և մեկուկես վանկանի բառերի մեջ ա-ն ճեում է անփոփոխ. ինչպես՝ քագ>քագ, խաշ>խաշ, ծալք>ծալք, կապ>կապ, համ>համ, նաւ>նավ, պապ>պապու, վար>վար, տակ>տակ, ցաւ>ցավ, փակ>փակ ֆփականքն, քար>քար և այլն։

Անփոփոխ է ճեում նաև ա-ից հետո, թեև նրան համապատասխան շ, ժ, զ հնչյուններից հետո դառնում է է. Այսպես, ուենենք՝ զարդ>զէրդ, ժամ>ժէմ, շատ>շէտ, բայց՝ սալ>սալ, սանդ>սանդ, սառն>սառնը ֆտառույցն, սար>սար և այլն։

Բացառություն է կազմում միայն ծագ>ծէք (որից էլ՝ ծագել>ծէքքիլ), որի մեջ ա-ն դարձել է է հաջորդող քմայնացած ք-ի պատճառով։

17. Մի քանի միավանկ ու մեկուկես վանկանի բառերում ա-ն դարձել է ա, որի համար որևէ օրենք գտնել չկարողացանք. Այդ բառերն են. թանձր>թանձիր, թառ>թառ (հավերի), ծափ>ծափ, հալ>հալ ֆհալոցն, հազ>հազ, վարդ>վարդ, քաշ>քաշ ֆցածր., նամ>նամ, մարտ>մարդ (ամիսը). վերջինը փոխառված է որևէ ուրիշ բարբառից. այդ երևում է նաև տ>դ փոփոխությունից, որ բարբառումս չի կատարվում։

18. Երկվանկ ու բազմավանկ (երեք և ավելի վանկ ունեցող) բառերում չեշտակիր վանկի ա-ն ձայնեղ պայթականներից

(բ, գ, դ, ձ, ջ) և զ, ժ, շ, լ, ճ, չ հնչյուններից հետո դառնում է է: Այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. անդամի>անդէմը «անասունների ազգերը», բամբակ>բէմբակ, բաժինք>բէժինքի, բակլայ>բէկլէ, բանալ>բէնիլ, բանջար>բէնջար, բաշխել>բէշխիլ, բարակ>բէրակ, բարով գալ>բէրավ գնէլ «անասունների ուղտվորվելը», բազում>բէզուկ (համամասեռությունը), եղբայրբաժին>ըղպըրբէժին «հավասար բաժին», յերբանըացուկ>յի՛րի՛նբէցուկ «առնրոջ կողմից փեսային տրվող առաջին ընծան», Ագաբակ>Հի՛գէբակ (գյուղի անուն), անկան>հի՛նգէն, անկանակ>հի՛նգէնակ «լվացքի տաշտ», գագաթն>գէ՛գաթ (գլխի), գազար>գէ՛զար, գաղել>գէ՛ղիլ, գաղուածք>գէ՛ղվածք, գանգատ>գէ՛նգաթ, գաւաթ>գէ՛վաթ, գագար>գէ՛գար, գագարել>գի՛գէ՛րիլ, գանակ>գէ՛նակ, գաճաղ>գէ՛ռնիլ «կատաղել», գալար>գէ՛լար, գառաբկ>գէ՛րտակ, գառել>գէ՛դիլ «վաստակել», գարան>գէ՛քան «առտրերկրյա թաքստոց», գարմանդ>գէ՛րմանդ «հարդ», ջագագ>ջէ՛գագ, պատրյան>պըտրըջէ՛ն, գանգակ>գէ՛նգէ՛նակ, զարգարք>զէ՛րդարք, ծառգարդար>ծըռգէ՛րդար, հազար>հի՛գէ՛ր, ժանգառք>ժէ՛նգէ՛ռք, ժանգոտ>ժէ՛նգէ՛ռտ, գժուար, գժար>գի՛ժէ՛ր, բաժանել>բի՛ժէ՛նիլ, նշան>նի՛շէ՛ն, նշանուիլ>նի՛շէ՛նվիլ, շաբաթ>շէ՛բաթ, շալակ>շէ՛լակ, շաղախ>շէ՛ղաղ, շամբուտ>շէ՛մբուտ, շամփուր>շէ՛մփուր, շաբիկ>շէ՛բիլ, շարժել>շէ՛րժիլ, փշատ>փի՛շէ՛տ, լափել>լէ՛փիլ, լար(ան)>լէ՛րան «վուշյա թել», լարել>լէ՛րիլ, լացկան>լէ՛ցկան, ճակատ>ճէ՛կատ, ջախջախել>ճըճէ՛խիլ, կճղակ>կճաղակ>կըճէ՛ղակ, չափել>չէ՛փիլ, կաչաղակ>քըչէ՛ղակ, յիշատակ>շէ՛տակ, ալաժանդրի>ալաժէ՛նդէ «մի տեսակ բույս», անյիշատակ>անշէ՛տակ: Նույնպես և ժողովրդական բառերում. ինչպես՝ ճամբրուկ>ճէ՛մբրուկ, չառավ>շէ՛ռավ «հորդ անձրև» և այլն:

Այսպես է նաև հոլովման ու խոնարհման ժամանակ, երբ շեշտի տեղափոխության հետևանքով այդ հնչյուններից հետո հայտնվում է շեշտի տակ. ինչպես՝ հօրեղբայր>հէ՛ղբար, սեռ. հի՛րբէ՛րու, բանջար>բէ՛նջար, սեռ. բի՛նջէ՛րու, շալակ>շէ՛լակ, շի՛լէ՛կիլ իմ «կշալակեմ», գանգատ>գէ՛նգաթ, գի՛նգէ՛տվալ քմ «գանգատվեցի» և այլն:

Բանալի բառը դարձել է բի՛լա՛նի. լ-ից հետո ընկած ա-ն չի դարձել է՝ հակառակ օրենքի. բայց դրանից կարելի է եզրակաց-

նել, որ ե–ւ>ւ–ն տեղափոխությունը կատարվել է ավելի ուշ, այն ժամանակ, երբ ա>է հնչյունական օրենքը այլևս դադարել էր գործելուց։

Գարի, գդալ բառերի մասին տես § 30։

Ճանապարհ բառը դարձել է ճանճենց. ճ-ից հետո՝ հակառակ օրենքին՝ ա-ն է չի դարձել, քիևևս երկրորդ վանկի ա>է փոփոխության պատճառով։ Ի միջի այլոց պետք է նշել, որ բարբառում և ոչ մի բառում երկու ա միաժամանակ չեն դառնում է. այնպես որ, մի բառի ավյալ ձևում ա-ից առաջված մեկ է միայն կարող ենք ունենալ։

Ջամիչ բառի մասին տես § 26։

Իրրև բացառություն ան է չի դարձել հետևյալ բառերում. ճճնաճ>ըճնաճ, լակոտ>լակուտ, լակել>լակիլ (համմ. § 14, լակ>լակ), արձակել>ի՛րձա՛կիլ։ Վերջինս գործածվում է ժէմը ի՛րձակիլ ժամից արձակել, արարողություն ամարտից դարձվածքում, և այդ պատճառով էլ կրոնական բառերի շարքին պետք է դասել։

19. Վերոհիշյալ օրենքին չեն ենթարկվում՝

ա) Անորոշ դերբայի ալ իլ/ըլ-ի վորոշության և աճ (ալ) միջմասնիկի ա ձայնավորը, ինչպես՝ պպպիլ>պրճպրճալ, քանչել>քանչալ>քըրչալ, վզգալ>վրզգալ, իրինչալ>իրրիրնչալ, աւեւանալ>ի՛վլի՛նիլ, քանդանալ>քընդանիլ, հիւանդանալ>հիվընդանիլ, քաշանալ>քի՛շի՛նիլ և այլն։ Իրրև բացառություն ունենք՝ լրրաճալ>լի՛րբէ՛նիլ։

բ) Բարդությունների ա հոդակապը և բարդության երկրորդ եզրի սկզբի ա ձայնավորը. ինչպես՝ ապրաթիլ>բզրաթիլ, ականջատակ>ընգըճատակ, բոժոժաքաղ>բի՛ժժի՛քաղ, գէշախօսք>գի՛շախօսկէչալախոսք, դրգալափոխ>դի՛գլի՛փոխ «երկու հոգի մի գդալով փոխեփոխ ուտելը», ճանճակուիթ>ճի՛նճակուիթ «փեթակի աչքը, ուր միշտ կխտված են լինում մեղուները», ունջաւիլ>ընջի՛վիլ «ունջ մաքրելու երկար կոթով ավել», այլ այսօր>ի՛լի՛սիր «հաջորդ շաբաթվա այս օրը» և այլն։ Հոդակապի ա կամ ի լինելու մասին տես § 254։ Դրանց հակառակ ունենք՝ թանկագին>բընգէ՛գին, որձատու>ըրձէ՛տու «անպտուղ», առաջինում՝ քիևևս հաջորդող քմայնացած գ-ի պատճառով, իսկ երկրորդում՝ բաղաձայինները չդիտակցելու պատճառով։

գ) Այն բառերը, որոնց մեջ գրաբարյան ձայնեղները որևէ պատճառով բարբառումս դարձել են խուլ. ինչպես՝ ազբանոց> ըխպանոց, ազբախոտ>ըխպախոտ, բաժին>պաժին (համմտ. բաժինք>բէ՛ժինք, ևղբայըրբաժին>ըխպըրբէ՛ժին), բարեկամ> պարէկամ, բարեաւ>պարաւ, բարի>պարի, ագահ>ակահ և այլն։

Բացի առաջին երկուսից, մյուսները բոլորն էլ փոխառված են ուրրշ բարբառներից (տես նաև § 142)։

դ) Գրական և կրոնական փոխառությունները. ինչպես՝ ազգական>ազգական, հարազատ>հարազատ, ժլատ>ժըլատ, աւազակ>ավազակ, գանձանակ>գանձանակ, ժառանգ<ժառանդ, չարչարել>չարչարիլ, ազատել>ազատիլ։ վախճանուիլ>վախճանվիլ, ճարտար>ճարտար և այլն։

20. Երկու բառում -անք վերջամասնիկը՝ շեշտի տակ լինելով՝ դարձել է -էք՛. դրանք են. մոկտանք>մըխկրտէք՛, խըրխրնջանք>խըրխրնջէք՛: Նույն վերջամասնիկը նախորդող ը-երից հետո շեշտի տակ կա նաև խղճմտանք>խըժմըտանք, փշրանք> փի՛շրանք, երկմտանք>ըրկմըտանք բառերում, որոնց մեջ ա-ն էլ չի դարձել. ուստի, չպետք է կարծել, թե -անք մասնիկն է դարձել էք՛, այլ այդ բառերը կազմված են էք՛(<իք) մասնիկով, որը գործածական է բարբառումս (տես նաև §§ 402, 16)։

21. Մնացյալ դեպքերում շեշտակիր վանկի ա-ն ևս մում է անփոփոխ. ավելի քան երեքտարյուր բառերից բերում ենք մի քանիսը միայն. ինչպես՝ ակնածանք>ըկնածանք «ագահ», ազբատանոց>ըխկըտանոց, անկանել>նանիլ, թակել>թակիլ, երբախայ>ըրպախէ, անանուխ>նանուխ, խանութ>խանութ, մանրել> մանդիլ «կոտրել», մատակ>մատակ «առուծ» և այլն։

22. Մոտ վաթսուն բառում շեշտակիր ա-ն դարձել է ա, մեծ մասամբ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի համաձայն. ինչպես՝ ավելանալ>ի՛վլա՛նիլ, բակիկանալ>բի՛բի՛կա՛նիլ, թաթուլ>թա՛թնթուլ «թաթիկ», կիրակէ>գի՛րա՛կէ, կանեփ>կա՛նիփ, ծարոյր>ծա՛րնիր, խանդակ>խա՛նդակ, լեզուանի>լի՛զվա՛նէ և այլն։ Այդ կարգի փոփոխությունների մասին ավելի մանրամասն կխոսենք «Ձայնավորների ներդաշնակությունը» հատվածում։

23. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում շեշտից առաջ գտնված ա-ն դառնում է ը, եթե հաջորդող վանկի ձայնավորը

ծանր է։ Ավելի քան ութսուն բառերից բերում ենք մի քանիսը. կարկատել>կըըկ'ատիլ, հասուցանել>հըսցա՛նիլ, շաղախել>չըղախ-ղիլ, տանտուէր>տընտ'ուր, քանաքստել>քընըկ'ուտիլ, ծակծա-կոտել>ծըկծըկ'ուտիլ, ծառատակ>ծըռա՛տակ, կարօտել>կըրու-տիլ, կատադել>կըտա՛ղիլ և այլն։ Երեք բառում ը-ի փոխարեն ունենք ի՝, թեև հաջորդ վանկի ձայնավորը ծանր է. այդ բա-ռերն են. բերանբացուկ>բի՛րի՛նբէ՛ցուկ, զարդարել>զի՛րդէ՛րիլ, դադարել>դի՛դէ՛րիլ։ Վերջին երկուսի՝ ատացվել է ա>է-ից, որի մասին տես § 257, բ։ Առաջին բառում դարձել է ի՝ նա-խորդի ազդեցութեամբ։

24. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի ա-ն շեշտից առաջ դառնում է ի՝, եթե հաջորդող վանկի ձայնավորը թեթև է, ինչ-պես և՝ եթե նրան հաջորդում է գ կամ նախորդում են գ, կ, ք հնչյուններից մեկն ու մեկը։ Այս օրենքին ենթարկվող բա-ռերն են. բահել, բարեկ>բի՛հիլ, բանալի>բի՛լա՛նի, բանեցնել>բի՛նցա՛նիլ, բարեկենդան>բի՛րգինդա՛ն, գերմանացնել>գի՛րմի՛կ-ցա՛նիլ, դամարել>դի՛մբի՛րիլ, դամարած>դի՛մբի՛րա՛ծ, դառ-նացնել>դի՛նդի՛ցա՛նիլ, քանձրանալ>քի՛նձի՛րա՛նիլ, ծագծագո-տել>ծի՛գծի՛գո՛տիլ, ծիրանի>ծի՛րի՛նի, չամչամլերեք>չի՛մչի՛-ղե՛րիք, կապտել>կի՛պի՛տիլ, սալորենի>չի՛լի՛րի, քամելեք>քի՛միլէ, սպարդիլ>սի՛փի՛րքնիլ «ժժգունել», սպարդած>սի՛-փի՛րքնա՛ծ, ծարուրել>ծի՛րու՛րիլ, քաշանալ>քի՛շա՛նիլ, դառ-նութենի>դի՛նդո՛քին, գանաքարուրդ>գի՛նդա՛քու՛րդ, գանգակա-տուն>գի՛նգի՛կա՛տուն, գանգատաւոր>գի՛նգի՛տա՛վուր, կա-մուրջատեղ>կի՛մի՛նջա՛տէղ, ձեռքափակութիւն>ձի՛քի՛փըղկո՛թին «ժլատութիւն»։

Նույն պարագայում կատարված ա>է>ի՝ փոփոխության մասին տես § 257, բ։

Շեշտից առաջ գոնվող ա հոդակապի ը կամ ի՝ դառնալու մասին տես § 254։

25. Վերոհիշյալ երկու օրենքներին (§§ 23, 24) չեն ենթարկ-վում գրական և կրոնական փոխառությունները. ինչպես՝ աշ-խատանք > աշխատանքն, դատաստան > դատաստան, վաճառա-կան>վաճառական, հասատուել>հաստա՛տիլ, ժառանգել>ժառա՛նգիլ վարժապետ > վարժապէ՛տ, տիրացու >տիրա՛ցու, գանձանակ> գանձանա՛կ, վարդապետ > վարդապէ՛տ և այլն։

Այդ օրենքներին չեն ենթարկվում նաև այլ բարբառներից և ադրբեջաներենից փոխառած բառերը. ինչպես՝ շամամ>շամամ, ագահ>ակահ՛, բամբասանք>պամբասանք, բարեկամ>պարբեկամ, սադայել>սաթայէ՛լ և այլն։

26. Վերջին անշեշտ վանկում -նշ-ից առաջ ա-ն դառնում է է. այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. կանաչ>կա՛նէչ, համաչ>համէչ, ճանաչ>ճանէչ, անհամաչ>անհամէչ, գրաճանաչ>գի՛րի՛ճանէչ։

Ջոքանչ բառը բարբառումս դարձել է զէ՛նքուճ, ո—ա>ա—ու տեղափոխությամբ. ա-ն է պետք է դառնար քէ առանց տեղափոխության՝ -նշ-ից առաջ, և քէ տեղափոխվելու դեպքում՝ զ-ից հետու։

Ջամիչ բառը բարբառումս դարձել է չոմէնչ։ Ագուլիսի բարբառում այդ բառը գոյություն ունի չամուչ ձևով։ Պետք է ենթադրել, որ Մեղրու բարբառն էլ նախապես ունեցել է այդ ձևը, որից հետագայում ա—ու>ու—ա տեղափոխությամբ և ն-ի հավելումով ստացվել է չումանչ ձևը, որից էլ՝ այս օրենքի համաձայն՝ -նչ-ից առաջ ա>է փոփոխությամբ չոմէնչ ձևը (ու>օ փոփոխության մասին տես § 78)։

Ուրիշ բառ կամ բացառություն չկա։

Նույն բառերի վերջին անշեշտ անչ>էնչ վանկը, եթե շեշտ տակ է ընկնում, վերականգնում է իր սկզբնական ա ձայնավորը. ինչպես՝ ճանէնչ—ճընանչու, կանէնչ—կընանչիլ. այդպես և հոլովման ժամանակ՝ համէնչ—հըմանչու, ճանէնչ—ճընանչու և այլն։

Ջոմէնչ բառն այս օրենքին չի ենթարկվում, այլ ամեն դեպքում էլ մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ չոմէնչու, չոմէ՛նչէն, չոմէնչե՛ և այլն։

27. Շեշտից հետո (վերջին վանկ) գ-ից հետո ա-ն դառնում է ա. ինչպես՝ զանգակ>զէ՛նգա՛կ, գանգատ>գէ՛նգա՛տ, գագաթ>գէ՛գա՛թ, բեկար>բէ՛գա՛ր, ցագան>ցէ՛գա՛ն և այլն։

28. Շեշտից հետո մնացյալ բոլոր դեպքերում ա ձայնավորը մնացել է անփոփոխ, կամ դարձել է ա, ձայնավորների ներդաշնակության օրենքով. Ավելի քան երկու հարյուր բառերից բերում ենք միայն մի քանիսը։

ա>ա.—Ամսական>ըմսական, աշխարհ(ք)>ա՛խշարք, դառնահամ>դըռնա՛համ, կաչաղակ>քըչէ՛ղակ, կարկատան>կըրկա՛-

տան, խորոված>խըրվածք, կանկար>կանգառնը, ազաման>ըղամանն և այլն։ Այդպես և անփոփոխ է մնում § 18-ում հիշված հնչյուններից հետո, ինչպես՝ բամբակ>բէ՛մբակ, համարք>համբարք, զարդարանք, զարդարք>զէ՛րդարք, մաճար>մանճառ, մանուշակ>մընօ՛շակ (բայց շեշտի տակ՝ բի՛նջէ՛րու, բի՛մբէ՛կու) և այլն։

ա>ա՛.—Բարեկենդան>բի՛րգինդան, ուրբաթ>ո՛րբանք, խորհանդակ>խըրխանդակ «խորդուբորդություն», մանգաղ>մա՛նգաղ, որձակ>ո՛ռ՛ձակ, ուրագ>հո՛ռ՛նգ, արձակ>հա՛ռ՛ձակ, խոբակ>խո՛ռ՛նգ և այլն։

29. -աղց հնչյունախմբում շեշտված ա-ն դարձել է օ հետեվյալ բառերում. քաղց>քօխց, քաղցած>քօխցած, քաղցր>քօխցուր.-աղց հնչյունախմբով ուրիշ որևէ գրաբարյան բառ չկա բարբառում։

30. Հիշյալ բոլոր օրենքներից դուրս ա ձայնավորը կրել է հետևյալ մանավոր փոփոխությունները.

ա>է.—Պատրոյգ>պէ՛տրուկ, կրակ>գի՛րէ՛կ, հարիւր>հէ՛րուր, երախ>ըռռէ՛խ, գրաստ>գի՛րէ՛ստ, տատասկ>տա՛տէշկ, հանդարտ>հա՛նդէրտ, առաջք>առէ՛շկ։

ա>ու.—Ականջ>ա՛նգուճ, սապոն>սո՛ւպուն, ուղարկել>ղո՛ւրկիլ (տե՛ս առորև)։

ա>ի.—Բունակալ>բի՛նա՛կիլ, քաւել տալ>քի՛վիլ տալ «քավալվելը»։

ա>ո՛.—Դառն>գո՛ռնը։

ա>օ.—կարկավ>կըրկօ՛փ «ատամներն իրար խփելը, բերանն ամուր փակելը»։

ա>ռէ.—Դարբ>գռէ՛րբ, գդալ>գի՛գռէ՛լ, գալ>գռէ՛լ, վարդավառ>վռէ՛ղռէ՛վռէ՛ր։ Վերջինս պետք է որ ստացված լինի վարդևոր ձևից՝ վերջին վանկի ո>ու փոփոխությամբ և ձայնավորների լիակատար ներդաշնակությամբ։ Այդպես պետք է ստացված լինեն նաև՝ ուղարկել>աւղուրկել>ղո՛ւրկիլ, սապոն>սապուն>սո՛ւպուն (տե՛ս նաև § 260)։

ա>ը.—Առանց>ըռը՛նց (նաև առանց՝ գրականի ազդեցությամբ)։

31. Մեկ և մեկ ուկես վանկանի բառերի սկզբում գրաբարյան ե ձայնավորը սովորաբար դառնում է ի: Եղած օրինակներն են. եզն>իգնը, եմ>իմ "sum„, ես>իս, երբ որ>ինր օր, եփ>իփ, որից էլ՝ եփել>ինփիլ:

Դրանց հակառակ ունենք՝ ակ>էք (գալ բայի հրամայականը)՝ ակէք>է՛կէք ձևի նմանությամբ. եռ>էռ, եղն>յէ՛ղնը «եղնիկ»:

32. Երկվանկ բառերի սկզբում շեշտված ե-ն դառնում է ա, եթե հաջորդող վանկի ձայնավորն է ա: Այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. երազ>արազ, երակ>արակ «զուգակից, նման», երաշտ>արաշտ, երկաթ>արկաթ, երկանք>արկանք. պետք է նկատել, որ այդ բոլոր բառերումն էլ ե-ն գտնվում է ր-ից առաջ, ուր կարող էր փոխարինվել ա-ով, ինչպես գրաբարում՝ երագ—արագ, Երասխ—Արաքս և այլն:

Վերոհիշյալ օրինակներին հակառակ ունենք՝ երաճք>է՛րաճ «ուսի հետևի մասը»:

Մնացյալ դեպքերում բառասկզբի շեշտված ե-ն դառնում է է. եղած օրինակներն են. երինջ>էրէնջ, երկայն>է՛րկէն, եկէք>է՛կէք՛, երկու>է՛րկու:

Բացառություն են կազմում եղբայր>ախպէր, եղիճ>ախդէնջ բառերը, որոնց մեջ է-ի դիմաց ունենք ա. սակայն այդ բառերում էլ ե-ն գտնվում է ղ-ից առաջ և կարող էր փոխարինվել ա-ով:

Ղ և ր բաղաձայններով չէն հայերենում, ինչպես գիտենք, բառը չէր կարող սկսվել. այդպիսի դեպքերում բառասկզբում ավելանում էր ա կամ ե. Գրաբարում ունենք բազմաթիվ այդպիսի բառեր, որոնք գործածվում են մերթ այո, մերթ այն ձևով. ինչպես երագ—արագ, Երասխ—Արաքս, եղիճ—աղինճ և այլն: Զուգաձևերի առկայությունը մինչև այժմ էլ չի բացատրվել. սովորաբար բավականացել են ասելով, թե ր-ից կամ ղ-ից առաջ բառասկզբում ավելանում է կամ ա, կամ ե: Մեզ թվում է, թե այդ զուգաձևերի առկայությունը բացատրվում է բարբառային տարբերություններով. նույն պարագայում մի շարք բարբառներ ավելացրել են ա, իսկ մյուսները՝ ե. այս տարբեր ձևերն էլ, ահա, թափանցել են գրականության մեջ և առաջ բերել զուգաձևերը: Այս բացատրությունից ելնելով և Մեղրու բարբառում այդ բա-

ձերի ստացած ձևը նկատի ունենալով, կարող ենք ենթադրել, որ Մեղրու բարբառը պատկանել է այն բարբառների թվին, որոնց մեջ ավելանում էր ա ձայնավորը։

Տե՛ս բառի մասին տես § 40։

Տրեք, երես բառերի մասին՝ § 41։

33. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի սկզբի անշեշտ ե-ն փակ վանկում դառնում է ը. ինչպես երախ>րոռէխ, երիկամունք>ըրկա՛մօնք, երկայնութիւն>ըրկընօթիւն, եղբայրաժին>ըխպըրըժ՛ին, եղբայրութիւն>ըխպըրօթիւն, երկոքին>ըրկօքէն, երկուտակ>ըրկըտա՛կ, երկպատիկ, երկշարք, եռնավար>ըռնա՛վար և այլն։ Այդպես և՝ երիցակից>ըրցակէց բառը, որի առաջին վանկը՝ ի-ի կորստով դարձել է փակ։

Նույն պարագայում ը-ի փոխարեն ունենք ի՝ եռևալ>ի՛ըվա՛լ բառում՝ հայծորգ վանկի ա ձայնավորի ներդաշնակությամբ։

Եզնարած>իզնա՛րած բառում՛ե-ն ը չի դարձել՝ բաղադրիչների անկախ գիտակցման շնորհիվ։

34. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի սկզբի անշեշտ ե-ն բաց վանկում բոլորովին ընկնում է. ինչպես՝ եկեղեց>գըղէ՛ց, երեկոյ>շակու, երախայ>ըմախ, (յ)երազ>ըզազ «երազում», Երեւան>Ըրէ՛վան, երեկի>ըրէկ, երաշտիլ>բա՛շտիլ «ծարավել, քաղցել» և այլն։

Ը-ով սկսվող բառերն ունեն նաև ը-ով սկսվող ձևեր. ինչպես՝ ըրախէ, ըրազէ և այլն (համմ. § 3)։

Երևսուն>արասսուն բառում երկու ե-երի փոխարեն էլ ունենք ա, քառասուն>քըռասսուն-ի նմանությամբ։

Եբեհոս>արաճուս ստացվել է արաճոս ձևից (տե՛ս «Հայոց լեզվի պատմական բառարան», 2-րդ հ., էջ 550), գրական լեզվի միջոցով։

Երեքշաբթի>իրիքշէ՛բաթ, երեսլուայ>իրիսլի՛վա՛ բառերում ե-ն չի ընկել՝ բաղադրիչների անկախ գիտակցման շնորհիվ։

35. Գրական ու կրոնական փոխառություններում բառասկզբի ե-ն բոլոր պարագաներում էլ դառնում է յէ. ինչպես՝ երկինք>յէրկի՛նք, երկիր>յէրկի՛ր, եղունգ>յէղունգ, երգ>յէրգ, եպիսկոպոս>յէպիսկոպոս և այլն։

36. Մեկ և մեկուկես վանկանի բառերի մեջ ե-ն սովորաբար դառնում է է. ինչպես՝ բեռն>բէռն, գետ>գէտ, տեղ>տէղ, ցեղ>ցէղ, փեղկ>փէղկ, նեղ>նէղ, հետ>հէտ, նըհէտ, ծեփ>

ձէփ, ներկ>նէրկ, դեղք>դէխկ *(Թուխնա)*, ճեղք>ճէխկ, ներքս>նէս, նէքսէվ, սերտ>սէրտ *(Խոտո և այլն)*:

37. Մի քանի միավանկ և մեկուկես վանկանի բառերում ե-ն դարձել է ը. դրանք են. սերմն>սըրմ, վեց>վըծց, սեպ>սըպ, կերպ>կըրպ, կեղ>կըղ «վերքի չորացած մասը», կեմ>կըմ, կեռ>կըռ: Վերջին չորս բառերի մասին տես § 72:

Տես>տըս *(տեսնել բայի հրամայականը) բառի մասին տես § 102:*

38. Մի քանի միավանկ բառերում ե-ն դարձել է ի, որի համար որևէ օրենք գտնել հնարավոր չեղավ՝ օրինակների քչությամբ պատճառով. այդ բառերն են թեփ>թիփ, հեշտ>հիշտ, ձեռք>ձիք, չէչ>չիչ, վեր>վիր, վիյ (գործածվում է հարադրությունների մեջ):

Թել, ցել *բառերի մասին տես § 40:*

Բեր>բիր *(բերել բայի հրամայականը) ստացվել է բիրիլ օրինական ձևից (§ 41):*

39. Երկվանկ և բազմավանկ բառերում շեշտի տակ ու շեշտից հետո ե-ն սովորաբար դառնում է է. ինչպես՝ թեղէ, լեղակ>լէ՛ղակ, հեռի>հէ՛ռա «հեռուս, ցեխոտ>ցէ՛խուտ, հեբու(ի)>հէ՛բվի, նեղուածք>նէ՛ղվասկ, եկեղեցի>գըղէ՛ցէ, դեղին>դէ՛ղէն, լեղի>լէ՛ղէ, քեռի>քէ՛ռա, քենի>քէ՛նէ, աղեղն>աղէղնը, անէդ, լնդերք>լընդէ՛րք, կապերտ>կա՛պըրտ և այլն:

Տեսես>տընդրէս *բառի մասին տես § 102:*

40. Թե՛ միավանկ, և թե՛ բազմավանկ բառերի շեշտված ու շեշտահաջորդ վանկերում ը-ից առաջ ե-ն դառնում է ի. այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. թել>թիլ, ազբաթել>ըզբա՛թիլ, ցել>ցիլ, հայելի>հեյլի>հէյլէ, աւել>ա՛վիլ, ցախաւել>ծըխա՛վիլ, (առ)աւել>իվիլ, ածելի>ծէյլէ, քամելի>քի՛միլէ, ելանել>հելիլ>հէյլիլ, ազազակել>ազազիլ «խոխոջ քաշել»:

Բայերի անորոշ դերբայի -ել վերջավորության մասին տես §§ 353, 354.

Բբրև բացառություն ունենք խելք>խէլք, խելօք>խէլուք, *սրոնք պարզապես գրական փոխառություններ են:*

41. Եթե շեշտված վանկի ու շեշտահաջորդ վանկի երկու ե-երի միջև գտնվում է ր բազաձայնը, ապա երկու ե-երն էլ դառնում են ի. եղած օրինակներն են. երես>երիս, աներես>անէրիս, երեք>

բրիք, ցերեկ>ցիրիկ, բերել>բիրիլ, քերել>քիրիլ. այդպես և՝ աբև>ամրիվ։ Եթե երկու ե-երից մեկը շեշտած է, մյուսը՝ շեշտից առաջ, ապա վերջինս դառնում է ի՝, ինչպես՝ երեկի>ի՛րիկէ (նաև՝ բրիկէ. համմտ. § 34), գերեզման>գի՛րիզման. երեք բառից կազմված բարդություններում պահպանվում է անկախ գործածվող իրիք, ձևը, ինչպես՝ երեքին<իրիքքէ՛ն, երեքշաբթի>իրիքշէ՛բաթ, երեքտակ>իրիքտակ՛ «եռակի, երեք շարքն և այլն։

Տե՛ս նաև բառի մասին տես § 34։

Ցերեկ բառից ցիրիկ կանոնավոր ձևին զուգընթաց ունենք նաև՝ ցիրակ ձևը, որ ավելի գործածական է. այդ ստացվել է երեկոյ>րակու բառի ազդեցությամբ։

Բացառություն է կազմում համբերել>համփէրիլ բառը, որ գրական փոխառություն է։

42. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի մեջ շեշտից առաջ ե-ն դառնում է ը կամ ի՝, եթե հաջորդող վանկի ձայնավորը ծանր է, ապա դառնում է ը, իսկ եթե թեթև է, ապա դառնում է ի՝. ինչպես՝

ե>ը.—Դեղնացաւ>դըղնացավ, դեղնուց>դըղնօց, հեռանալ>հըռանիլ, նեղանալ>նըղանիլ, փեղկովի>փըղկօվէ «փեղկավոր, պճղովի դեղձ, ջերմուեռնդ>ջըրմ՛ըտանդ, սերմնահանել>սըրմ՛ըհանիլ, գետաքար>գըտա՛քար, բերատու>բըրա՛տու, սերկևիլ>սըրկէ՛վիլ և այլն։

ե>ի.—Աւելի>ի՛վի՛լի, աւելուկ>ի՛վի՛լո՛ւկ, գերմակացնել>գի՛րմի՛կացնիլ «մանրելն, մեծաւոր>մի՛ծա՛ւուր, սերկևլենի>սի՛րկի՛վլի, փետրահանել>փի՛փի՛ռնա՛նիլ, թեթևանալ>թի՛թի՛վա՛նիլ, հեշտացնել>հի՛շտի՛ցա՛նիլ և այլն։

Աւելաճաւ>ի՛վլա՛ճիլ, բարեկենդան>բի՛րգի՛նդա՛ն բառերում նախաշեշտ ե-ն բոլորովին կորել է։ Այս օրենքից բացառվում է միայն երեքշաբթի>իրիքշէ՛բաթ բառը, բաղադրիչների անկախ գիտակցման պատճառով։

Սույն օրենքին չեն ենթարկվում ամսանունները՝ գրական ազդեցությամբ. ինչպես՝ դեկտեմբեր>դէքտէմբէ՛ր, սեպտեմբեր>սէպտէմբէ՛ր, նոյեմբեր>նոյէմբէ՛ր, հոկտեմբեր>հօքտէմբէ՛ր, փետրուար>փէտրուա՛ր։

43. Այդ բոլորից բացի ե ձայնավորը կրել է հետևյալ մասնավոր փոփոխությունները.

է>ա.—*Տենդ>տանդ, տենդել>տանդիլ, երեկոյ>բակու, քիթեղն>քէ՛թախնը «քիթեռ», սխտեռն>սըէսառնը, երեսուն>արասուն, փրփրիմ>պըրպէ՛րան (վերջինիս մասին տես § 72)։*

է>ու.—*Տաշեղ>տաշուղ։*

է>ի.—*Թեթև>քիթիվ, բարեկենդան>բի՛րգի՛նգան։*

է>ու.—*Երդ>հայրդ «երդիկ», երդուիմն>ուրդռնիմ, լեզու>լըզու (վերջինիս մասին տես § 93)։*

Առաջին երկուսում է-ն փոփոխվում է դղ հնչյունախմբից առաջ. կարելի է կարծել, որ դղ-ից առաջ է>ու փոփոխությունն օրինական է, սակայն այդ կարգի ուրիշ բառ չունենք բարբառումս, օրենքը ստուգելու համար։

է>ըէ.—*Փեսայ>փըէսէ (տես § 102)։*

է>օ.—*Մեծ>մօծ։*

է

44. Բառասկզբին է կա միայն երկու բառում, ուր և Աճացել է անփոփոխ. դրանք են՝ էգ>էգ, էշ>էշ։

45. Բառավերջի է-ի համար ունենք վեց օրինակ միայն, որոնցից հնգում Աճացել է է, մեկում՝ դարձել ա։ Այդ բառերն են. չէ>չէ, բոպէ>բօպպէ. ապրշումէ>պըրշըմէ՛, կիւրակէ>գի՛բ՛ակէ, մարգարէ>մարգարէ, քէ>քա՛։ Պրշըմէ, գի՛բակէ բառերի վերջում է կատացվեր նաև ապրշումի, կիւրակի ձևերից. մարգարէ բառը կրոնական փոխառություն է. քէ>քա՛ փոփոխությունը կատարվել է ադրբիջաներենի ազդեցությամբ։ Ուստի և՝ չնայած օրինակների քչությանը, օրինականը դարձյալ է մնալն է։

46. Մյուսական բառերի մեջ է-ի կրած փոփոխությունների համար որևէ օրենք գտնել հնարավոր չեղավ՝ օրինակների քչությանը պատճառով։ Ուստի և բավականանում ենք միայն այդ փոփոխությունները թվելով։

է>է.—*Դէշ>գէշ «վատ», խէժ>խէժնը, պէտք>պէ՛ք, շէն>շէն, դէզ>դէզ, սէր>սէր, դէմք>դէմ՛ք, տէր>տէր «քահանա», քէն>քէն (վերջին չորսը գրականից մուտք գործած բառեր են)։*

է>ա.—*Մէջ>մաջ, մէջք>մաշկ, սէզ>սազ, տէր>տար, որից սակայն՝ անտէր>անդէրտանտատէր>տրնատար և տրնատէր։*

է>ըէ.—*Ձէթ>ձըէթ, կէս>կըէս, կէտ>կըէտ. վերջին երկուսի մասին տես § 72 (երկրորդի համար նաև՝ § 102)։*

Դէպ ի, դէպ ի վեր, դէպ ի վայր, դէպ ի յետ հարաբերութիւններբը միանալով ու սղվելով դարձել են երկվանկ բառեր, որոնց մէջ շեշտն ընկնելով վերջին վանկի վրա, նախաշեշտ է-ն դարձել է ի. այսպես՝ դէպ ի>դի՛բի, դէպ ի վեր>դի՛վիր, դէպ ի վայր>դի՛վէ՛բ, դէպ ի յետ>դի՛բէ՛տ (տես նաև § 49)։

47. Երկվանկ բառերում շեշտված է-ն դարձել է ա. եղած օրինակներն են. առնէտ>ըռնատ, խլեզ>խըլազ, պահէզ>պըհազ, բայց հակառակ դրանց՝ կռէգն>կըռէ՛գնը գծատի խեժ։

48. Երկվանկ բառերում շեշտից հետո (վերջին վանկ) մնացել է է։ Եղած բառերն են. գոմէշ>գո՛մ՛էշ, ամէն>ա՛մ՛էն ըռոլորս, ամէն>ա՛մ՛էն տեղից, անդէմ>անդա՛մ տանմեղս, անէծք>անէ՛ծք, անպէտք>անպէ՛տք, անտէր>անդէր, հրաւէր(ք)>հրաւէ՛րք, օրէնք>օ՛րէնք, օրէնէնք>օ՛րէնէ՛ք։ Դրանց մեծ մասը գրական ճանապարհով բարբառս մուտք գործած բառեր են։

49. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում՝ շեշտից առաջ գրաբարում է չկա. բարբառումս կազմված բառերում նախաշեշտ է-ն դառնում է ը կամ ի՝ ձայնավորների ներգաշնակության օրենքով. ինչպես՝

է>ը.—կէս օր>կըսօր, աղուէսաքուն>ըղվըսա՛քո՛ն, գոմէշաձագ>գըմ՛ըշա՛ձէ՛գ։

է>ի.—Գիշուէ՛լուն>գի՛շո՛բին, գէշախօսք>գի՛շա՛խօսկ ժշարախոսս, այդպես և՝ դէպ ի>գի՛բի՛, դէպ ի վեր>գի՛վիր, դէպ ի վայր>գի՛վէ՛բ, դէպ ի յետ>գի՛բէ՛տ։

50. Շեշտված կամ շեշտառաջորդ վանկում է ունեցող չորս բազմավանկ (երեք և ավելի վանկ ունեցող) բառ ունենք միայն. դրանք են. ակնալուսէք>ընկնըլա՛սէ՛ք, ջրօրհնէք>ջըրօ՛ռհնէ՛ք, երէկ(ի)>ի՛րի՛կէ, որը սակայն ստացվել է երեկի ձևից ե>ի փոփոխությամբ (տես § 41), ազազէլ>ազազիլ, որն ստացվել է ազազայել ձևից, այ-ի անկումով և լ-ից առաջ՝ ե>ի փոփոխությամբ (ազազայել>ազազել>ազազիլ), ինչպես՝ հայելի>հելի>հիլէ։ Ուստի և, այստեղ էլ, չնայած բառերի քչությանը օրինականը է՝ մնալն է։

Ը

51. Բառասկզբին ը-ն մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ ընկեր>հընգէ՛ր, ընտրել>հընդրէ՛լ, ընկուզենի>ընգըզի։ Ընկոյզ բառի մասին տես § 56։

52. Բառամիջում և վերջավանկում սովորաբար ծանր ձայնավորներից առաջ կամ հետո ինում է ը, իսկ թեթև ձայնավորներից առաջ կամ հետո դառնում է ի՝ Մոտ 150 բառից բերում ենք մի քանիսը միայն.

ը > ը.— Գլուխ > գլյօխ, գգօն > սըկծն, խնամի > խընամէ, խնոցի > խընէ՛ցէ, ծխահամած > ծըխամած, ծանր > ծանգըր, մանր > մանգըր, գրաւել > գըրավիլ, գռնապան > գըռնապան, գլխել > գըլխէ՛լ «վերջանալ» և այլն։

ը > ի՛.— Գնել > գի՛նիլ, գնել > գի՛նիլ, հնաը > հի՛նաը, դմակ > գի՛մա՛կ, գոած > գի՛գա՛ծ, գրաւ > գի՛րա՛վ «երաշխիք», գալ > գի՛գա՛լ, գրել > գի՛րիլ, ջնջել > ճի՛նջիլ, ննջել > ի՛նջիլ, թանձր > Քանձի՛ր (և Քանձիր) և այլն։

53. Գրաբարում բառավերջին ը չկա. աշխարհաբարում կազմված մի քանի բառերում ունենք ը կամ ի՝ նախորդ օրենքի համաձայն. Այդ բառերն են. իմը > իմի՛, քոնը > քունը, որը > հունը, ինքը > ինքի՛, տուաը > տասը, եօթն > օխտը, բայց՝ ինն > ինը։

54. Գրաբարյան բառավերջի հավելվածական ն-ի և նախորդող բաղաձայնի միջև եղած ը ձայնավորը տեղափոխվում է բառավերջը՝ ն-ից հետո. ինչպես՝ ակն > ակնը, ոտքն > ոդէգնը, ատն > ատնը «ատուցց», մատն > մատնը «խաղողի որթն», ամառն > ամառնը, դառն > դէռնը և այլն։

55. Նույն կարգի բառերի ցզն, կն խմբերում ը-ն կարող է նաև դառնալ ու, որով և այդ բառերն ունենում են կրկնակի ձևեր։

Եղած օրինակներն են. ծունկն > ծօնգուն, ծօնգնը, սունկըն > սօնգուն (սօնգնը), ձուկն > ձօկնը, ձօկուն, մուկն > մօկնը, մօկուն, ունկն > օնգնը, օնգուն։ Պետք է նկատել, որ բոլոր օրինակներում էլ նախորդող վանկի ձայնավորն է ու > օ (տես նաև § 259)։

56. Մի քանի բառերում ը-ն առնմանվել է նախորդ կամ հաջորդ վանկում եղած ձայնավորներին։

ը > ըէ.— Քսակ > քըէ՛սակ, անշուշտ ստացվել է քիսակ ձևից, ի > ըէ փոփոխությամբ՝ ըստ § 60-ի։

ը > ու.— Ամոր > խումուր, կնգուղ > կունգուղ, կրծաւել > կուռծուտիլ, գզող > գըզուղ, գուզուղ, կոտր > կուտուր, սղոց > սուղուց, կծոտել > կուծուտիլ, տրորել > տուրուրիլ, բարձր > բէ՛ծուր (նաև՝

քէ՛ծըը), քաղցր>քօխացուբ, ոսկր>ուսկուռ, ճիպո>ճէ՛պուռ, կուպըը>կօպուբ։ Բարձր, քաղցր, նիպո բառերում ը-ն դարձել է ու, թեև նրան նախորդող վանկի ձայնավորը ու չէ.

ը>ու.—Զրույց>զուրոյց, մրջիւն>մուրջուն՛մ, այսր>աստր>աստուն՛ր, այգր>ագուն՛ր, այնր>անդուն՛ր, փչուր>փուշուն՛ր։ Երկու բառերում ը-ն դարձել է ի, թեև նախորդ ձայնավորը ի չէ. այդ բառերն են. *թանձր>թա՛նձիր (և թանձի՛ր), տայգր>տէ՛գիր-*առաջինում օրինական ճանապարհով ստացված ի՝-ն է դարձել ի, իսկ երկրորդում՝ գ-ի ազդեցությամբ։

Այս փոփոխությունների մասին ավելի մանրամասն տես «Ձայնավորների ներդաշնակությունը» հատվածում։

Այդ բոլորից առանձին է մնում՝ ընկոյզ>անգուզ բառի ը>ա փոփոխությունը։

Ի

57. Բառասկզբին, շեշտված վանկում ի-ն մնացել է ի. ինչպես՝ իլ(իկ)>իլիկ, իննը>իննը, ինչ>հինչ, ինքն>ինքի՛, ինձ>ինձ, իշխան>իշխան։

Իրեար բառի մասին տես § 122։

*58. Բառասկզբին, շեշտից առաջ ի կա միայն հինգ բառում, որոնցից երկուսում դարձել է ը, երեքում մնացել է ի։ Այդ բառերն են. իսկի>ըսկի, *իրիկունաց>ըրկօնաց, իննեքին>իննէ՛քէն, իննսուն>իննասսըն, իմաստուն>իմաստուն։ Դրանցից վերջինը գրական փոխառություն է, իսկ իննեքին և իննսուն բառերում անփոփոխ է մնացել իննն բաղադրիչը։*

59. Միավանկ բառերի մեջ ի-ն դարձել է է։ Եղած օրինակներն են. դինգ>դէնգ՛ զբրինձ ծեծելու գործիք», դիրտ>դէրդ, լինգ>լէնգ, լիբր,>լէբր, խիղճ>խէղճ զգուշ», խիշտ>խէշտ «ավինն» (ոմանց մոտ՝ խիշտ), հին>հէն, ձիգ>ձէգ, միտ>մէտ, միտք>մէթի՛ զմտածմունք», նիգ>լէնգ՛, նինջ>լէնջ, պինչ>պէնչ, պիրկ>պէրկ՛, սիրտ>սէրտ, տիկ>տէկ, ճիմ>ճէմ, ցից>ցէց, պինդ>պէնդ, սին>սէն զգառարկ, չգործածված կավե ամանը». Բացառություն են կազմում. բիր(իկ)>բիբիկ՛ զաչքի բիբ», հինգ>հինգ՛, որից և՝ տասնհինգ>տըսնըհինգ՛։

60. Միավանկ և բազմավանկ բառերում շեշտված ի-ն ծ-ից հետո կամ ս, զ-ից առաջ դառնում է ը։ Եղած օրինակներն են.

ծիծ>ծըէծ, ծին>ծըէն «ընկերքը», ծիտ>ծըէտ, ծիրտ>ծըէրտ, ծիծաղ>ծըէ՛ծաղ, ծիրան>ծըէ՛րան, ծիր>ծըէր «ծայր, եզր, գիծ», կծիկ>կըծըէ՛կ, մխ>մըէխ, քիստ>քըէստ, սիսեռ>սըէ՛սառնը, պիսակ>պըէ՛սակ «կետ», սինձ>սըէ՛զնը (պտուղը), վիզ>վըէզ, տիզ>տըէզ։ Միս, քիստ, սիսեռն, պիսակ *բառերի մասին տե՛ս նաև § 102։* Սիլ>ծիլ *բառում ի-ն միացել է անփոփոխ՝ համաձայն § 61-ի։*

Ուրիշ օրինակ և բացառություն չկա։

61. Միավանկ բառերում ի-ն միացել է անփոփոխ՝

ա) գ բաղաձայնից հետո եղած օրինակներն են. գինդ>գինդ, գին>գին, գինձ>գինձ, գիրկ<գիրգ, գիր>գիր (համմտ. §§ 62, 66)։

բ) ր և լ բաղաձայններից առաջ, եթե նրանց որևէ ուրիշ բաղաձայն չի հաջորդում. բիր>բիր, չիր>չիր, դիր>դիր (դնել բայի հրամայականը), վիլ>վիլ, չիլ>չիլ, ջիղ>ճիլ, ծիլ>ծիլ։

Բացառություն է կազմում միայն կիր>կըէր բառը, որի մասին տե՛ս § 72։

գ) Գրաբարյան փոխառություններում. ինչպես՝ պիղծ>պիղծ, միշտ>միշտ, ճիշտ>ճիշտ և այլն։

62. Երկվանկ բառերում շեշտի տակ (վերջին կամ վերջընթերը վանկ) ի-ն դառնում է է. Բերում ենք բոլոր օրինակները.

Վերջընթերը վանկում.—*Իզել>դէզիլ, քիթեղն>քէթախնը «քիթեռ», խիզան>խէզան, ճիպոտ>ճէպուտ, ճիպո>ճէպուռ, շիտակ>շէտակ, պիտիլ>պէտիլ, սիրել>սէրիլ, սպիտակ>սպետակ>սէպտակ, վիլայ>վէլլէ, տիկին>տէկին, սիրուն>սէրուն, թիկունք>թէ՛կունք։*

Վերջին վանկում.—*Բոլինչ>բըոլէչնը, քրիք>քըլէ՛նք, խըմիչք>խըմէչկ, խլինք>խըլէ՛նք, կին, կնիկ>կընէ՛կ, ճիտ, ճռիկ>ճըռէ՛կ «խաղողի փոքր ճուռ», մթին>մըթէ՛ն, պստիկ>փի՛ստէ՛կ, տուիլ>տըսէ՛լ, փրցլինք>փըսլէ՛նք, քըրտինք>քըրթէ՛նք, քնթիւն>քընթէ՛ռնը։*

Յիսուն>*ի՛ցցուն բառում յ-ի կորուստով շեշտված ի-ն ընկել է բառասկիզբը և անփոփոխ միացել ըստ § 57-ի։*

Միջնակ>*մա՛ջնակ բառն ստացվել է մէջ>մաջ ձևից։*

Գինի>*գի՛նի, գիտել>գինիլ բառերում ի-ն անփոփոխ է միացել գ-ից հետո լինելու պատճառով (տե՛ս § 61, ա)։*

Բացառություն են կազմում՝ հինել>հինիլ «կարկատել», բրինձ>բի՛րինձ, գզիր>գի՛զիր, գիզիր, շինել>շինիլ, շինի(ք)> շի՛լի՛նք, սինի՛ր>սի՛նէ բառերը։

63. Այդ օրենքին չեն ենթարկվում գրական փոխառությունները. ինչպես՝ վճիռ>վըճի՛ռ, պղինձ>պըղի՛նձ, փիլոն> փի՛լօն և այլն։

64. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում շեշտից առաջ ի-ն դառնում է ը, ի՝ կամ բոլորովին չնչվում է։

Ի-ն դառնում է ը ծանր ձայնավորներից առաջ. ինչպես՝ ծիծաղել>ծըծա՛ղիլ, ծիծեռնակ>ծըծէ՛ռնակ, կոիզնոտ>կըըզնո՛ւտ, խիզանաուտուն>խըզնա՛ուտուն «արգանդ», սիք առնուլ>սըքա՛ռիլ «մրսել», սպիտակել>սըպա՛տակիլ, դիմացկուն>դըմա՛ցկօն և այլն։ Այդպես և՝ գետ ի վայր>գըտըվէ՛ր «գետի հոսանքի ուղղությամբ»։

Ի-ն դառնում է ի՝ թեթև ձայնավորներից առաջ. ինչպես՝ գիրկանոց>գի՛րըգանո՛ւց, բոկիկանալ>բի՛կի՛կանիլ, գինձձուկ> գի՛նձմի՛նձ՛կ, դիրատանել>դի՛րդի՛նանիլ, ծիրանի>ծի՛րի՛նի և այլն։ Այդպես և՝ մինչ ի՝մի՛նչէ, գետ ի վեր>գի՛տի՛վէր «գետի հոսանքին հակառակ»։

Գիշեր>քի՛շէր, լիսեռն>լի՛սէ՛ռնը բառերում նույնպես ի-ն դարձել է ի՝, թեև հաջորդող ձայնավորը ծանր է։

Ի-ն բոլորովին չնչվում է ը-ի և որևէ ուրիշ բաղաձայնի միջև. ինչպես՝ իրիկունացը>ըրկո՛նաց, երիկամունք>ըրկամո՛նք, երիցակին>ըրցակէն։ Ի-ն ընկել է նաև՝ յիշատակ>շէ՛տակ, որից էլ՝ անյիշատակ>անշէ՛տակ և ամիթաբել>մըխտա՛բիլ բառերում։

Ի-ով վերջացող միավանկ բառերը բարդության և ածանցումների մեջ այս օրենքին չեն ենթարկվում և ամեն պարագայում էլ պահպանում են իրենց ի-ն. ինչպես՝ ձիաւոր>ձիյա՛ւոր, ձիաուէր>ձիյա՛ուար, թիակոթ>թիյա՛կութ և այլն։

65. Վերոհիշյալ օրենքին չեն ենթարկվում գրական և կրոնական փոխառությունները։ Ինչպես՝ անիրաւ>անիրա՛վ, վիրաւոր>վիրա՛վօր, տիրացու>տիրա՛ցու, եպիսկոպոս>էպիսկո՛պօս և այլն։

66. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում՝ շեշտից հետո փակ վանկում ի-ն դառնում է է։ Այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. աղիք>աղէ՛նք, կոյր աղիք>գի՛րդաղէ՛նք, անսիրտ>անսէ՛րտ,

*առաջքին>ըռաչկէն, ապրիլ>ապրէլ (ամիսը), բոկիկ>բիբէկ, ամիս>ամէս, գեղին>գէ՛ղէն, ակիշ>ակէշ, աղջիկ>ախչէկ, անիծ>հանէծ, եղիճ>հազէնջ, յետին>է՛տէն, երիցակին>ըրցակէն, եղբայրակին>ըխպրբակէն, երինջ>հէ՛րէնջ, գաւիկ>զէ՛գէկ, լուսին>լիւսէն, ծաղիկ>ծաղէկ, կարմիր>կարմէր, կացին>կացէն, կաւիճ>կավէճ, խաւիծ>խավէճ, խեցիկ>խէ՛ցէկ «կավե ամանի կտոր», կաւիկ>կաւէկ, կածիկ>կաւէճէկ «սոսինձ», կոկիկ>կաւկէկ, կոտիկ>կաւռաւէկ, կոտիմ>կաւէճիմը, կտաւիկ>կըտաւվէկ, տանտիկին>տընտէ՛կէն, հարսանիք(ը)>հըրսանէք, մարմին>մարմէն, մոխիր>մաւխէր, նարինջ>նարէնջ, նաւակատիք>նըվըկատվկ, պանիր>պանէր, պատիժ>պատէճ, սամիթ>սամէթ, վարտիք>վարթէկ՛, ածիկ>ածէկ՛ «թոնրին խփած խմորագնդից թափված կտորտանքը», *անրիծք>անրէսկ «մեռելի վրա կատարվող ազոթք»։ Այսպես և անձնեբական թվականները՝ երկոքին>ըրկո՛քէն, հնգեքին>հընգէ՛քէն, վեցեքին>վըցցէ՛քէն և այլն։*

Բացառութիւն են կազմում. բաժինք>բէ՛ժինք, ուրիշ>օ՛րիշ, տիկին>տէ՛կին (որից սակայն՝ տանտիկին>տընտէ՛կէն), իլիկ>իլիկ։

Հանգիստ>հանգիստ «գերեզմանոց», բաժնեգիր>բըժնէ՛գիր «բաժանման փաստաթուղթ», թանկագին>թընգէ՛գին բառերում ի-ն է չի դարձել գ-ից հետո լինելու պատճառով (տես § 61)։

67. Այդ օրենքին չեն ենթարկվում.

ա) Ուրիշ բարբառներից և ազբրեջաներենից փոխառած բառերը. ինչպես՝ բաժին>պաժին, նարգիզ>նէրգիզ, քարճիկ>քէրճիկ և այլն։

բ) Գրական փոխառութիւնները. ինչպես՝ երկինք>յէ՛րքինք, երկիր>յէ՛րքիր, կոպիտ>կո՛պիտ և այլն։

68. Մի վանկ բառերի վերջին (բաց վանկի) ի-ն ճեում է ի կամ դառնում է է, եղած օրինակներն են. լի>լի, ձի>ձի, մի>մին, բայց՝ թի>թէ, մի>մէ՛, մէ՛ն (արգելական մասնիկ)։

69. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի վերջին բաց վանկի ի-ն շեշտից հետո դառնում է է, եղած բառերն են. ալաժանդրի>ալաժէ՛նդրէ «մի տեսակ բույս», ածելի>ածէ՛լէ, անալի>անա՛լէ, գարի>գա՛րէ, ազաւնի>ըղո՛նէ, գորձի>գո՛րձէն «արորդ», անվարտի>

լըվ՛բտէ, բողի>բո՛ւխէ, գօտի>գո՛ւտէ (և՝ գօտիկ>գօ՛ւտէկ), լեղի>լէ՛ղէ, լեզուանի>լի՛զվանէ, խնամի>խընա՛մէ, խնոցի>խընէ՛ցէ, կաշի>կա՛շէ, կատաղի>կըտա՛ղէ, կորի>կո՛ւրէ, ձողի>ձո՛ւղէ «ձող», մատանի>մըտա՛նէ, մորթի>մո՛ւրթէ, ջորի>ջո՛ւրէ, սինի>սի՛նէ, վազ(ի)>վա՛զէ «վազնջուց», վայրի>վէ՛րէ, տարի>տա՛րէ, փոշի>փո՛ւշէ «մանր ալյուր», քամելի>քի՛մ՛լէ, քանի>քա՛նէ, աքացի>քա՛ցէ, եկեղեցի>գըղէ՛ցէ, հայելի>հի՛լլէ, քենի>քէ՛նէ, խեցի>խէ՛ցէ «կավե աման»։ Այդպես և՝ ժողովրդական առի>ա՛ռէ «հույժ, սաստիկ», առաջկատի>ըռըշկա՛տէ «բեռան առջևի իրերը», յետքատի>ղըպկա՛տէ «բեռան ետևի իրերը» և այլն։

Բացառություն են կազմում. ագի>հէ՛գ՛ին, այգի>ի՛գ՛ի, գինի>գի՛նի, բանալի>բի՛լա՛նի, հերու(ի)>հէ՛րվի, որբևայրի>վի՛րբի՛վէ՛րի, արժանի, արժի>ա՛ժժի, բարի>պա՛րէ. Դրանցից առաջին երկուսում ի-ն գտնվում է գ-ից հետո (տես § 61), իսկ բարի>պարի բառը փոխառված է որևէ այլ բարբառից, որ հաստատվում է նաև բ>պ փոփոխությամբ։

Երանի բառի դիմաց բարբառս ունի բէնակ, ըրբէնակ, որոնք ստացվել են արեգակն բառից (տես § 7)։

Սամի բառը նմանվելով կամն>կամ՛ը բառին, դարձել է սամ՛ը։

Հոգի>հո՛գի գրական փոխառություն է։

Ոգեի բառի մասին տես § 72 և 260։

Հեռի, քեռի, մօտի բառերի մասին տես § 72։

70. Բառավերջի բաց վանկի ի-ն շեշտի տակ դառնում է է, եթե նախորդող վանկի ձայնավորը բարբառումս ը է. ինչպես՝ յղի>յըղէ՛ «հղի», ուղի>ղըղէ՛ «ճանապարհ», տունկ(ի)>տընգէ՛, *ականջմտի> ընգըճմըտէ՛։ Առաջին>ըռջի՛ բառում ի-ն միացել է անփոփոխ մյուս դասականների համաբանության համար (տես § 316)։

Եթե նախորդող վանկի ձայնավորն է ի՝, ապա բառավերջի շեշտված ի-ն միում է անփոփոխ. ինչպես՝ շլնի>շի՛լլի, փնթի>փի՛նթի, մինչ ի>մի՛նչի, դեպ ի>դի՛բի։ Հետաքրքրական է լուրջ(ի) բառը, որ ունենալով երկու ձև, հաստատում է այս առհամանումները. այն է. լըրջէ՛ (նախորդող ը-ից հետո) և լի՛ըջի՛ (նախորդող ի՝-ից հետո) «յարմիկ»։

Ուրիշ օրինակ չկա, սակայն ձայնավորների ներդաշնակությունն արդարացնում է այս երևույթը։

71. Ծառերի անունները կազմող ի մասնիկը և որեղացի լինելը ցույց տվող -ցի մասնիկը շեշտի տակ ենում են անփոփոխ։ Ինչպես՝ ընկուզ(են)ի >ընկդզի, Քզ(են)ի >Քզի, Քբ(են)ի >Քբի, խնձոր(են)ի >խընձբրի, ծիրան(ի >ծի'րի'նի, սալոր(են)ի >չի'լի'րի, ուռի >հօռի, սինձ(են)ի >սըզնի, սերկևիլ(են)ի >սի'րկի'վի, բոնչ(են)ի >բընըշնի, օրդուպատցի >ուրդվաթցի, դաշտեցի >դէշտըցի, Թեյացի >Թէյըցի և այլն։

Նույն մասնիկների ի ձայնավորը շեշտից հետո դառնում է է. ինչպես՝ Քեղի >Քէ'ղէ, հացի >հա'ցէ, ձողնարի >ձըղնա'րէ գաբադիի մի տեսակը», մախի >մախէ, ցաքի >ցա'քէ, ոսկի >հո'ւսկէ, գաբգիա, կարճևանցի >կըրճըվնէ'ցէ, մեղրեցի >մըղրէ'ցէ, լիճքեցի >լիշկէ'ցէ, գուդեմիսեցի >գի'դի'մսէ'ցէ և այլն։ Ուրի բառը կա երկու ձևով, որով և հիանալի կերպով հաստատում է այս օրենքը. հօռի (ի-ն շեշտված) և հօռէ (ի-ն շեշտից հետո)։

72. Այդ բոլորից դուրս կատարվել են հետևյալ մասնավոր փոփոխությունները։

ի >ա.— Քեռի >քէ'ռա, հեռի >հէ'ռա, մօտի >մո'ւտա. առաջին երկու բառում թվում է թե փոփոխությունը ռ-ից հետո կանոնավոր է, բայց բարբառումս ուրիշ այդ կարգի հայերեն բառ չկա՝ ավելի ստույգ որոշելու համար. մօտի բառում ի >ա փոփոխությունը կատարվել է հեռի >հէռա բառի համաբանությամբ։

Գորիզ >կըղա'զ, տակուիք >տակռակ, Քոնիբ >Քուբան, ծորբորին >ծընՔո'ւբան։ Վերջին երկսի մասին պետք է նկատել. Մեղրու բարբառում կա միայն երեք բառ, որոնց վերջավանկի ռ—ն բաղաձայնների մեջև շեշտից հետո ե-ից կամ ի-ից պետք է է ստացվի ըստ §§ 39-ի և 66-ի, սակայն այդ երեք բառերում էլ ունենք ա, ստացված ե-ից կամ ի-ից. դրանք են՝ փրփրեմ >պըրպէ'րան, Քոնիբ >Քուբան, ծորբորին >ծընՔո'ւբան։ Վերագրել այդ լոկ պատահականության, անկարելի է, քանի որ հնչյունական ամեն մի փոփոխություն ունի յուր պատճառը. ուստի, պետք է եզրակացնել, որ շեշտից հետո ռ—ն բաղաձայնների մեջև վերջավանկի է (<ե, ի) ձայնավորը Մեղրու բարբառում դառնում է ա. ըստ այդմ՝ թոնիր և ծորբորին || ծորբորին

բառերում նախ ի-ն պետք է դարձած լինի է (ըստ § 66-ի) և ապա՝ այս օրենքով՝ է>ա. Թեև այս օրենքի հաստատման համար այդ երեք բառերը չափազանց քիչ են, բայց Ագուլիսի բարբառը արդարացնում է մեր ասածը՝ յուր թրաև և ծնբա՛-բան ձևերով, որոնց մեջ նույնպես ի-ից ստացվել է ա (տես Աճառյան, Քննություն Ագուլիսի բարբառի, էջ 56—57):

ի>ու.—Ոզնի>կո՛ւզնու, որ նախ դարձել է կո՛ւզնի, ապա լիակատար ներդաշնակությամբ՝ կուզնու (տես նաև § 260):

ի>ու.—Արճիճ>ուրճուճ, լիզել>լուզիլ, ընդ իրեար գալ>դուրդուր(ը) գալ «շարժվել», ճճի>ճուճու, ոջիլ>հուջուլ: Դրանց մեծ մասը կատարված է ըստ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի:

ի>օ.—Վիշապ>հօշափ:

ի>ըէ.—Կիճ>կըէճ «խայթոց», կիր>կըէր, (գետա)կից>(գըտա)կըէ՛ց «մեղրու գետի և Արաքսի միացման տեղը», քիթ>քըէթ, որից էլ՝ քիթկալ>քըէ՛թկալ. Առաջին երեքի մասին պետք է նկատել. Մեղրու բարբառում կ-ով սկսվող ընդամենը 10 միավանկ բառ կա, որոնց մեջ ե, է կամ ի ձայնավորներից պետք է բարբառումս ստացվեր է, սակայն այդ բոլորումն էլ, բացի մեկից, ունենք ըէ. այդ բառերն են. կեղ>կըէղ «վերքի չորացած մասը», կեմ>կըէմ, կեռ>կըէռ, կերպ>կըէրպ, կէս>կըէս, կէտ>կըէտ, կիճ>կըէճ «խայթոց», կիր>կըէր, բայց՝ կեր>կէ՛ր (ուտել բայի հրամայականը). ե, է, ի ձայնավորների մասին առանձին խոսելիս այդ փոփոխությունները բերված են իրրև մասնավոր դեպքեր, որովհետև հնարավոր չէր մի կանոն հանել, քանի որ ամեն մի ձայնավորի համար ունենինք ընդամենը երկու-երեք օրինակ, որոնց մեջ ըէ ստացած լինենինք. արդ, ի մի գումարելով այդ բոլոր օրինակները, կարող ենք իրրև հաստատ կանոն ասել. որ միավանկ բառերում կ-ից հետո ե, է, ի ձայնավորները բարբառումս դառնում են ըէ. եղած 10 օրինակներից իննն կանոնավորապես ենթարկվում են այս կանոնին, միայն մեկն է (կեր>կէր), որ բացառվում է, բայց այդ էլ բացատրվում է նույն բայի հրամայականի հոգնակի թվի և մյուս ձևերի ազդեցությամբ, որոնց մեջ կանոնավորապես ունենք է (կէրքա՛, կէ՛րած, կէ՛րալ և այլն), ուստի և այդ ավելի ձևաբանական երևույթ է և բոլորովին էլ չի հակասում մեր ասած-

ներին։ Բարդ բառերի երկրորդ եզրում երկու միավանկ բառուններ կ-ով սկսվող, որոնցից մեկում ի-ն դարձել է ը, մյուսում՝ է. գետակից>գըտաքկըէ՛ց «Մեզրու գետի և Արաքսի միախառնվելու տեղը», եղբայրակին>ըխպըրմակէն. առաջինում կից բառը լինելով շեշտի տակ, ենթարկվել է այս օրենքին. եր կրորդում կին բառը շեշտից հետո է և գործ չունի այս կանոնի հետ։ Այս բոլորից հետևում է, որ ե, է, ի ձայնավորները նախ՝ համապատասխան կանոններով դարձել են է, և ապա՝ է-ն, ըստ այս կանոնի, դարձել է ը։ այսպես՝ կեռ>կէռ>կըէռ, կես>կէս>կըէս, կիր>կէր>կիր և այլն։ Այդ հաստատվում է նաև արդի խոսակցական լեզվով, որ այժմ բոլոր հնչյունական փոփոխությունները վերափոխում ու վերականգնում է իսկական ձևը, սակայն այս բառերը վերափոխվելով, չեն վերականգնում իրենց ի, ե ձայնավորները, այլ նրանց դիմաց ը-ից միշտ էլ վերականգնում են է. ինչպես՝ կեղ>կէղ>կըէղ>կէղ, կիճ>կէճ>կըէճ>կէճ, կիր>կէր>կըէր>կէր և այլն. այսինքն՝ վերականգնվում է այդ բառերի ոչ թե նախաձևը, այլ միջին ձևը (համմտ. նաև § 102)։

ո

73. Միավանկ ու երկվանկ բառերի սկզբում շեշտված ո-ն դառնում է ու. ինչպես՝ ո, ով>հու, հուվ, ոդն>ուդնը զբլրի վերին մասը», որ(ն)>հուռնը, որմ>հուրմ, ործ>ուռծ, ոչ>ուչ, որթ>հուրթ, ոսկր>ուսկուռ, ոզնի>կուզնու, ոչխար>ուխչար, որոր>ուրուր, ոտի>հուտիփէ զբաբրի», ոտնել>ուռնիլ, ոտացկալ>հուտաց կալ «կանգնել», ոք մին>ունքան, ոսկի>ուսկէ, ոսկրոտ>ուսկռոտու։

Մի քանի բառերում ավելի փափկանալով դարձել է ռռ. այդ բառերն են, որդն>ռռնը, որդնել>ռռնիլ, ործ>ռռծ, ործակ>ռռծակ, ոջիլ>հռիջռիլ, ոլոր>հռիլլռիր։

Ոչ ժխտականը՝ բայի ուշ ձևից ունենք նաև վուչ, ճուչ ձևերով. այդ տարբերակների գոյությունը սակայն հնչյունական օրենքներով չի բացատրվում, այլ շարադասական, որի մասին տես § 370։

---

[1] Մի քանի ժեղեցիներ այնդում են, որ այդ դեպքում էլ ունենք ըէ> (կեր>կըէր)։ ամենք ժխտում են։

Այս օրենքից բացառվում են. որ>հօր (ստորադասական շաղկապ), ողջոյն>օխչում։

Որոճ բառի մասին տես § 82։

74. Բազմավանկ բառերի սկզբում՝ շեշտից առաջ ո-ն դառնում է ը կամ ի՝ (ըստ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի). ինչպես՝

ո>ը.—Ոչխարակն>ըխչըրակնը, ողջոյն եղբայր>ըխչըմախպէր, ոսկրահատ>ըսկռահատ, ոսկեջրել>ըսկըջի՛րել, ողողել>ըղուղիլ, արձատուռ>ըռձէ՛տու ֆանպուռդ» և այլն։

ո>ի՛.—Ոլորել>հի՛լլուիրիլ, որբևայրի>վի՛րբի՛վէ՛րի, որդնոտել>ի՛ռնուռնուտիլ (նաև ունռնուտիլ), ոջլոտած>հի՛ջլուռ՛տած։ Ուրիշ օրինակ չկա։

Մի քանի բառերում ո-ն, ը-ից կամ ը-ից առաջ լինելով, բոլորովին ընկել է։ Այդ բառերն են. ողորմիլ>ղօրմի, ողորմածիկ>ղօրմացիկ, որոտալ>բըրտալ (նաև՝ ըրբրտալ). դրանց մասին տես § 3։

75. Հիշյալ երկու դեպքերում էլ (§§ 73, 74) գրական ու կրոնական փոխառությունների բառակզբի ո-ի դիմաց ունենք վո. ինչպես՝ ոխ>վոխ, ողջ>վողջ, որդի>վօրթի, ողորմել>վողօրմիլ, ողջութիւն>վողջութիւն և այլն։

76. Մեկ և մեկուկես վանկանի բառերի մեջ ո-ն դառնում է ու. ինչպես՝ բոխ>բուխ, գող>գուղ, դող>դուղ, դոխն>դուղ «չաղացի ձագարը», թոռն>թուռնը, թոք>թուք, խոզ>խուզ, խոտ>խուտ, խորթ>խուրթ, խորխ>խուրխ «օձի շապիկը», խոփ>խուփ, ծոմ>ծում, ծոպ>ծուպ, ծոր>ծուր, ծոց>ծուց, կոթ>կութ, կոկ>կուկ, կոզ>կուզ, կոզք>կուխկ, կոճ>կուճ, կոշտ>կուշտ, հող>հուղ, հոտ>հուտ, հոր>հուր, ճոթ>ճութ, շողք>շուխկ, չորք>չուրք «չորսը», ջոկ>ջուկ, սոխ>սուխ, մորմ>մուրմ «մորմենի. մորմենու պտուղ», փոթ>փութ «ծալքը», սոր>սուր «ձկների խումբ», փող>փուղ «փողոց», փոս>փուս, փոր>փուր, քոր>քուր, կոծ>կուծ և այլն։

Մի քանի բառերում ավելի փափկանալով դարձել է ու. դրանք են. գոզ>գուզ «մեզ», ձոր>ձուր, շոր>շուրթ, փորձ>փուրձ։

Կով>կաւ բառի մասին տես § 80։

Գոգ>գիգ՛ բառի մասին տես § 82։

Գոո>զօո «գերեզման» պարսկերեն բառ է, փոխառված ադրբեջաներենի միջոցով։

Փող>փօղ նույնպես ադրբեջանական փոխառություն է։

77. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում շեշտից առաջ ո-ն գառնում է ը կամ ի՝ համաձայն ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի. ինչպես՝

ո>ը.—Գողանալ>գըգյանել, գողություն>գըգօթին, գողդոզալ>գըգդըզալ, տորտոշ>տըրտօշ, խնձոր(են)ի>խընձըրե՛, խոստանալ>խըստանել, խոստովանք>խըստավանք, խորովել>խըրավիլ, կորցնել>կըրցյանել, մոռանալ>մըռանել, կորիզ>կըղյազ, ողալ>սըղղալ և այլն։

ո>ի՝.—Ավերություն>ւիրի՛վի՛րօ՛թին, բորբոսնել>փի՛փի՛սնել, գոռալ>գի՛ռալ, գոռգոռալ>գի՛ռգի՛ռալ, սալոր(են)ի>չէլլի՛րե՛, բոժոժաքաղ>բի՛ժժաքաղ, բոկիկանալ>բի՛բի՛կինել և այլն։

Նույն պարագայում ո-ն կարող է լիովին առնմանվել հաջորդ վանկի ու կամ ու ձայնավորներին. ինչպես՝ պոլոկել>պըլո՛ւկիլ և պուլո՛ւկիլ, չորուշտի>չըրըշտի՛ և չուրուշտի՛, սովորել>սըվո՛ւրիլ և սուվո՛ւրիլ, բորբոսնել>փի՛փի՛սնիլ և փու՛փու՛սնիլ, բոժոժաքաղ>բի՛ժժաքաղ և բու՛ժու՛ժաքաղ և այլն։

78. Երկվանկ և բազմավանկ բառերի շեշտված ու շեշտահաջորդ վանկում, այսինքն՝ վերջին և վերջընթեր վանկերում ո-ն գառնում է ու. ինչպես՝

Շեշտված.—Բոխի>բու՛խէ, խոժոռ>խու՛ժուռ «խոշոր», քոնիր>քու՛ռան, կոբեակ>կո՛ւրակ, կոխել>կո՛ւխիլ, կոբի>կո՛ւբէ, կոփել>կո՛ւփիլ «խփել», մոխիր>մո՛ւխէր, ջոկել>ջո՛ւկիլ, ցոռեան>ցո՛ւրան, խոնջան>խո՛ւնջան, կոճակ>կո՛ւճակ, մորքի>մո՛ւրքէ, խմոր>խըմո՛ւր, խումո՛ւր, խնձոր>խընձո՛ւր, կըրճոն(ք)<կըրճո՛ւնք, շնորհք>շընո՛ւրք, պտոր>պըրտո՛ւղ, սղոց>աողոց>սուղո՛ւց, կոծոխուր>կըծո՛ւխուր, կուծո՛ւխուր, ողոզել>ըղո՛ւղիլ, սովորել>սըվո՛ւրիլ, տրորել>տըրո՛ւրիլ և այլն։

Շեշտահաջորդ.—Աքոռ>աքո՛ւռ, քակոր>քու՛քուր, ախոռ>ախուռնը, խաղող>խա՛ղուղ, խանձողն>խա՛նձուղնը, ճիպոտ<ճի՛պուտ, քափոր>քա՛փուր «հանդես», միւռոն>մի՛ւռուն, որճ>

ա՛րուճ, ամոլ>ամբուլ, ազբախոտ>ըխպախուտ, խանձրահոտ>ղինձի՛ըմմնուտ, սապոն>սուպուն, սափոր>սափուր, ազրահոտ>ըխպահուտ, կանոն>կինուն, կտոր>կոտոր>կուտուր, տորոն>տուրբուն, անհոտ>ա՛ննուտ, կորկոտ>կուրկուտ, փո(խ)փոխ>փուփուխ և այլն։

Նույն պարագայում ավելի փափկանալով ո-ն դարձել է ու հետևյալ բառերում. բոտոտ>բուդուդ «ճանճի ձուն», բաժոժ>բուժուժ, բորբոս>փի՛փուսնը, փուփուսնը, բորբոսնել>փի՛փուսնիլ, գոմէշ>գու՛մէշ, ջորի>ջուրի, փոշի>փուշէ, բոլոր>բուլնէր, ոլոր>հուլլուր, ոլորել>հի՛լլուրիլ, հուլլուրիլ, մոլոր>մուլնէր, սալոր>շի՛լլուր (նաև՝ շի՛լլօր)։ Վերջին հինգ բառերի մասին տես § 93։

Ձոքանչ բառի դիմաց ունենք զ՛ճքուճ, ո-ա>ա-ո տեղափոխությամբ. ու-ի փոխարեն ունենք ու, քո-ից հետո դանվելու պատճառով (տես § 257, ա)։

Այս օրենքից բացառվում են հետևյալ բառերը. երկոքին>ըրկո՛քէն, տորտոշ>տըրտո՛շ, մողմող>մըղմո՛ղ «ուսիճ», ողորմի>ղօրմի, ողորմածիկ>ղօրմացիկ։ Վերջին երկուսում ո-ն դարձել է օ անշուշտ գրականից փոխառված ողորմել>ղօղօրմիլ բառի ազդեցությամբ։ Րոպէ>բո՛պէ նույնպես գրական փոխառություն է։

79. Գրաբարյան -ոտ, -ատոց, -ոց մասնիկները բարբառումս դառնում են -ուտ, -ա՛ռուց, -ուց կամ -ուտ, -ա՛ռնէց, -ուց, ըստ ձայնավորների նեղդաշնակության օրենքի. այսինքն՝ եթե այդ մասնիկներն ստացող բառի ձայնավորները ծանր են, ապա մասնիկը լինում է -ուտ, -ատուց, -ուց. ինչպես՝ քանաք>քա՛նուկ, քընակուտ, ցեխ>ցէխ, ցէ՛խուտ, ամաչ>նամէնչ, նրմա՛նչկուտ, ակն>ակնը, ըկնա՛ռուց, խոտ>խուտ, խըտա՛ռուց, խարտ>խարտ, խա՛րտուց և այլն։

Իսկ եթե մասնիկն ստացող բառի ձայնավորները թեթև են, ապա մասնիկը լինում է -ուտ, -ա՛ռնուց, -ուց. ինչպես՝ բուրդ>բուրդ, բուրդուտ կամ բի՛րդուտ, որդն>ուռնը, ուռնուտ, գիրկ>գիրգ, գի՛րգա՛նուց, գիժ>գիժ, գի՛ժա՛նուց և այլն։

-ոտ մասնիկն -ուտ է դառնում նաև գ, ք ձայնացածներից հետո. ինչպես՝ ժանգ>ժէնգ, ժէ՛նգուտ, նենգ>նենգ նէ՛նգուտ, թուք>թէք, թէ՛քուտ և այլն։

-ոց մասնիկը հակառակ վերոհիշյալ օրենքի դարձել է -օց պընդոց>պընդօց գրնական ամրությունը բառում,

-ատոր և -ող մասնիկների ո-ն ամեն պարագայում էլ դառնում է ու, ինչպես՝ զօրաւոր>զրրաւուր, ձիաւոր>ձիյաւուր, մեծաւոր>մի՛ծաւուր, ձեռքաւոր>ձի՛քյաւուր, ասել>ասիլ, աճառուղ, նստել>նրստէլ, նըստուղ, բերել>բիրիլ, բի՛րուղ, որդնել>ուռնիլ, ուռնուղ և այլն։

*80. Թե միավանկ, և թե երկվանկ ու բազմավանկ բառերի շեշտված ու շեշտակաղորդ վանկերում վ-ից առաջ ո-ն դառնում է ա. ինչպես՝ կով>կավ, ծով>ծավ, ապով>ապավ «հովանավորություն, խոստովանք>խըստաւանք, խորովել>խըրաւիլ, խորոված>խըրաւուած, խռովել>խըռաւիլ. այդպես և գործիական հոլովի վերջավորությունը՝ քանով>քանավ «պատճառը», քարով>քարավ, կաթնով, *կաղդով>կաղդավ. բահով>բէհավ և այլն։ Սով>սավ գրական փոխառություն է։*

Հետաքրքրական է նկատել, որ արդի խոսակցական լեզվում ա-երը վերափոխվելով օ-ի, համաբանությամբ նույն օրենքին են ենթարկում նաև բուսական բառը, դարձնելով այն՝ բօվական։

81. Գրական ու կրոնական փոխառություններում բառամիջի ո-ն ամեն պարագայում էլ դառնում է օ. ինչպես՝ գործ>գօրծ, գոնեա>գօ՛նյա, կոպիտ>կօ՛պիտ, հոգի>հօ՛գի, նզովիլ>նզօ՛վիլ, դաստուր>դաղալօ՛ր, եպիսկոպոս>յեպիսկօ՛պօս և այլն։

82. Այս բոլորից դուրս ո ձայնավորը կրել է հետևյալ մասնավոր փոփոխությունները.

ո>ը՛.—Գործի>գը՛րծէն «արորդ», գործել>գը՛րծիլ «հյուսել», դորակ>դը՛րնակ, սայոր>շի՛լլը՛ր (և շի՛լլէր), գորտնուկ>գը՛ռնունէկ.

ո>ի.—Բոկիկ>բիրէկ, աքաքոկիկ>հրքըրիրէկ, գոգ>գիգ՛, վերջինս հավանաբար նմանվել է գիրկ>գիրգ՛ բառին։

ո>ա.—Որոճ>արուճ։

ո>է.—Ժնոցի>խընէցէ։

ՈՒ

83. Միավանկ ու երկվանկ բառերի սկզբում շեշտված ու-ն դարձել է օ. եղած բառերն են. ուլ>օվ, ուղտ>օղտ, ունջ>օնջ, ուռ>օռ, ուս>օս, ուր>օր, ուշկ>օշկ, օշ, ունկն>օ՛նգնը, օ՛ն-

դուն «կանթ», ուռի>հօ՛ռէ, ուռել>օռոիլ, ուտել>օտիլ, ուրախ>օրախ, ուրիշ>օրիշ, ուռուցք>օռուսկ, ունիմ, ունիս, ունի>օնիմ, օնիս, օնի։

Մի քանի բառերում ավելի փափկանալով դարձել է ճ՛. դրանք են՝ ուրդ>ճ՛ուրդ «ջրի ճամփա», ուրագ>հճ՛րաք, ուրբաթ>ճ՛րբաթ։

ուլ>ճ՛ուլ բառի մասին տես § 85։

Ուլունք>հունձունք բառի մասին տես § 85 և 93։

84. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի սկզբում, շեշտից առաջ ու-ն դառնում է ը. ինչպես՝ ուրեքին>ըրբէքէն, ուրախանուն>ըրխանսուն, ուշաթափել>ըշտափիլ, ունջոտել>ընջոտիլ, ունջալել>ընջալիլ «երկար կոթով, ունջ մաքրելու ավել», ունկնաուր>ընգնավուր «կանթ ունեցող», ուղի>հրդէ և այլն.

Ուղարկել>դուրկիլ բառի սկզբում ու-ն ընկել է ղ-ից առաջ լինելու պատճառով, համաձայն § 3-ի։

Ուրաճալ>ուրա՛նալ կրոնական փոխառություն է։

85. Թե միավանկ, և թե բազմավանկ բառերում լ-ից առաջ շեշտված ու-ն դառնում է ը. եղած օրինակներն են. ուլ>հըլ, փուլ գալ>փըլ գալ, գուլպա>գըլպէկ, գունդուլակ>գինդըլակ։

Ուլունք>հունձունք բառում ը-ի փոխարեն ունենք ու հաջորդ ու-ի ազդեցությամբ։

Կուլ (տալ) բառն ունենք երկու ձևով՝ կըլ և կօլ. Թեև երկրորդն ավելի գործածական է, բայց այս օրենքին չի հակասում, որովհետև իրըև հարադրության անդամ հարմարվում է այն ձևին, որի հետ գործածվում է. այսպես՝ եթե նրան հաջորդող բայաձևը ծանր ձայնավոր ունի, ապա լինում է օ. ինչպես կօլ տալ, կօլ ըմ տվալ և այլն։ Իսկ եթե հաջորդող բայաձևը թեթև ձայնավոր ունի, ապա կարող է լինել նաև ը. ինչպես՝ կըլ չի նա՞ «կուլ չի տալիս», կըլ իմ նա՛ս «կուլ եմ տալիս» և այլն։

86. Միավանկ բառերի վերջում (բաց վանկ) ու կա չորս բառում միայն, որոնցից երեքում մնացել է անփոփոխ, իսկ մեկում դարձել ու. այդ բառերն են՝ ձու>ձու, դու>դու, չու>չու, լու>լու։ Վերջին բառում ու>ու փոփոխությունը կատարվել է համաձայն § 93-ի, ուստի և ընդհանուր կանոնը ոչ մնալն է։

87. Երկվանկ բառերի վերջում շեշտի տակ ու-ի համար ու-

*ենենք մի բառ, ուր և դարձել է o. քՓու>քըքՓó, որից էլ՝ *զկեռաքՓու>զըկըռքՓó։*

*88. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի վերջում (բաց վանկ) շեշտաչոչորդ ու-ն միում է անփոփոխ. եղած բառերն են. կատու>կատու, խաշու>խաշու «մսի ջուր, bouillon», կկու>կկուկու, երկու>էրկու, *արջակատու>ըրջըկատու, որձատու>ըռձըտու «անպտուղ», բերատու>բըրատու «պտղատու», տիրացու>տիրացու, ալեւու>ալէլու։ Վերջին երկուսը կրոնական բառեր են, և իրրև այդպիսիք այս օրենքից անկախ էլ իրենց ու-ն անփոփոխ կպահեին (տես § 97)։*

Լեզու>լեզու բառի մասին տես § 93։

*Հերու բառի դիմաց ունենք հէրվի, որն ստացվել է *հերուի ձևից։*

89. Մեկ և մեկուկես վանկանի բառերի մեջ (փակ վանկ) ու-ն դարձել է o. ինչպես՝ Քուք>Քօք, Քուխ>Քօխ, Քուխս>Քօխս, ձուկն>ձóկնը, ձóկուն, խուրձն>խóրձնը, խուք>խóք. «արտի եզրը», ծուխ>ծóխ, ծունկն>ծóնգուն, ծուռ>ծօռ, կուժ>կօժ, կուշտ>կօշտ, կուպր>կóպըր, կóպուր, կուրծ>կօրծ, հում>հօմ, հունձ>հóնձ, ճուտ>ճօտ, մուխ>մօխ, մուկն>մóկնը, լմօկուն, մունջ>մóնջ, նուռն>նóռնը, շուն>շօն, շունչ>շóնչ, պուկ>պօկ «մխզածորան՝ ամբացված երեխայի օրորոցինը», սուգ>սօգ, սունկն>սóնգուն, սուտ>սօտ, տուն>տօն, փուք>փօք, փուճ>փօչ, փունջ>փóնջ, փուռն>փօռնը, փուքս>փօսկ, քուղ>քօղ «ծոկ, չվան» և այլն։

Փուլ գալ>փóլ գնել բառի մասին տես § 85։

Երկու բառում ավելի փափկանալով ու-ն դարձել է ö. քուզ>քöզ, քուն>քöն։

Այս օրենքից բացառվում է դուրք>դուրք «գուռն» բառը, որում ու-ն միացել է անփոփոխ։

Թուք>թէք, ճուք>ճիք, փուչ>փէչ բառերի մասին տես § 98։

Լուծ>լúձ բառի մասին տես § 93։

Ջուր բառի դիմաց ունենք իգիւր<ի զուր, որ վերցված է գրականից և սակավ է գործածվում. բուն ժողովրդական բառն է նրեախ<պրսկ. nāhaqq։

90. Մի խումբ միավանկ բառերում ու-ն դարձել է üi. այդ

բառերն են յուշ>հուշ «հիշողություն», բունդ>թունդ, բուշտ>թուշտ, բուրդ>թուրդ, գունդ>գունդ, դուն>դուն «մոլախոտ», դունդ>դունդ «բրլրակ, թմբիկ», դուր>դուր, դուրս>դուս, ջուր>ջուր: Պետք է նկատել, որ բացի առաջին երկսից, մյուս բոլոր բառերում էլ ու-ն գտնվում է բ, գ, դ, ջ ձայնեղ պայթականներից հետո, իսկ այդ պարագայում ու>օ փոփոխության համար ունենք մի օրինակ միայն՝ ջուխտ>ջոխտ, որ պարսկերենից փոխառված բառ է. բացի դրանից, այդ հնչյունների շարքին պատկանող ձ բաղաձայնից հետո ու կա մի միավանկ բառում միայն, ուր և դարձել է օ. ձուկ>ձօկը, ձօկուն: Սակայն այդտեղ ու>օ կարող էր առաջվել նույն կարգի մուկ, սունկ, ծունկ, ունկ բառերի համաբանությամբ: Ուստի և, կարելի է եզրակացնել, որ միավանկ բառերի մեջ (փակ վանկ) ձայնեղ պայթականներից, այն է՝ բ, գ, դ, ջ (ձ-ով օրինակ չունենք) հնչյուններից հետո ու-ն դառնում է ո՛:

91. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերում շեշտից առաջ, այսինքն՝ վերջընթեր կամ նախավերջընթեր վանկում ու-ն դառնում է ը կամ ի՝, ըստ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի: Ինչպես՝ ու > ը.—ապրուշումէ>ապրըշմէ, խուփ(ի)>խըփէ, ծուկ(ի)>ծըկէ, փուճուկ>փըչկէ «ծառի փշակ. շրթունքը կուժաւոր>կըժվուր:

*ու > ի՝.—Բուանել>փի՛սնել «բորբոսնել», բունակալ>բի՛նակիլ, գունդուակ>գի՛նդ՛ակ, գունդուկծիկ>գի՛նդ՛կըծըքէկ, լուսաբաց>լի՛սաքէց, գունդուփոս>գի՛նդ՛փուս «խորդուբորդություն», *գորտնուկամայր>գի՛ռնի՛կամէր «մի տեսակ զեռուն»:*

Պետք է նկատել, որ հայերենում ու-ն ածանցման ու բարդացման ժամանակ սղվում է, որի հետևանքով շեշտից առաջ գրաբարյան բառերում ու չի կարող առաջվել ու-ից, այլ՝ միայն ոյ-ից. ուստի և՝ եթե վերը բերված օրինակներից հանենք գրաբարյան լուսաբաց (լոյս), բուսնել (բոյս) բառերը, ապա ճանաչածները բոլորն էլ ձևացել են բարբառումս:

92. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի շեշտված վանկում, այսինքն՝ վերջին կամ վերջընթեր վանկում ու-ն դառնում է օ. ինչպես՝ գլուխ>գլօխ, դեղնուց>դըղնօ՛ց, դուռն>դըռօն՛ «ինչ-որ քոչուն», թրթուռ>թըռթօ՛ռ, իրիկունայ>ըրկօ՛նաց «երեկո-

յանդ, ծնունդ>ծընօ՛նդ, կնունք>կընօ՛նք, կշկուռ>քըշկօռ «հանգույց», կտուր>կտօր, մանուշակ>մընօշակ, չուխայք>չօխէք, քուռակ>քօռակ, պըտուղ>պըտօղ և այլն:

Կնչուռ>կօնչիք բառում ու-ն ենթարկվել է այս օրենքին, փոխելով իր տեղը. սակայն կարելի է ենթադրել նաև, որ ոչ թե տեղափոխություն է այդ, այլ ուղղակի առաջվել է պահլավերեն kunjit ձևից. այդ հաստատում է նաև երկրորդ վանկի ի-ի գոյությունը:

Բացառություն է կազմում միայն՝ կուտիլ>կուտիլ «հավաքել», որից և՝ կուտվածք>կուտվասկ:

93. Նույն պարագայում հինգ բառում ու-ն գարձել է ոու: Այդ բառերն են. կճուճ>կոուճոուճ, փշուր>փոուշոուր, գուբան>գոուբօն, քուրայ>քոուրէ, լուսին>լոուսէն: Առաջին երեքում ու առաջվել է անշուշտ ձայնավորների ներդաշնակությամբ՝ բառում եղած ոու կամ ո ձայնավորների ազդեցությամբ. վերջինիք մասին պետք է նկատել. լ-ից հետո բարբառումս ու կա միայն ինն բառում, որոնցից չորսում գարձել է ոու, երկուսում՝ օ, երեքում մնացել է ու: Այդ բառերն են. լու>լոու, լուծ>լոուծ, լուսիճ>լոուսէճ, ուլունք>հոուլոունք, գլոխ>գըլօխ, պլուզ>պըլօզ «կապուտաչյա», լուր>լուր, ալեու>ալէ՛լու, փիլոս>փի՛լոս: Վերջին երեքը գրական ու կրոնական բառեր են և այստեղ որևէ արժեք չունեն: Գլուխ>գըլօխ և պլուզ>պըլօզ բառերը մյուսներից տարբերվում են նրանով, որ նախորդ վանկում ունեն ծանր ձայնավոր. ուստի և, կարելի է եզրակացնել, թե լ-ից հետո ու>ոու փոփոխությունն օրինական է, եթե միայն նախորդ վանկի ձայնավորը ծանր չէ (ինչպես՝ գըլօխ): Հետաքրքրական է համեմատել նաև գրաբարյան ո ունեցող այն հինգ բառերը, որոնք համաձայն § 78-ի պետք է բարբառումս ունենային ու, ունեն ոու. դրանք են. բոլոր>բոուլոուր, ոլոր>հոուլոուր, ոլորել>հի՛լոուրիլ, մոլոր>մոուլոուր, սալոր>շի՛լոուր (նաև շի՛լըր), մինչդեռ՝ պոլոկել>պըլոուկիլ, նախորդ ը-ի պատճառով. Այդպես կարելի է բացատրել նաև լեզու>լոուզոու փոփոխությունը, ուր նախ՝ ձայնավորների լիակատար ներդաշնակությամբ ե-ն գարձել է ու (լեզու>լուզու), ապա՝ ու-ն լինելով լ-ից հետո, ըստ այս կանոնի, գարձել է ոու (լուզու>լոուզու) և, վերջապես, կրկին ձայնավորների

ներդաշնակությամբ՝ վերջաձանգ ու-ն նախորդի ազդեցությամբ դարձել է ո՛ւ (լա՛զու>լա՛ւզու)։

94. -ութիւն մասնիկի ու-ն շեշտի տակ դառնում է օ, եթե նախորդ վանկի ձայնավորը ծանր է. ինչպես՝ աղքատութիւն>ըղկըտօ՛թին, գողութիւն>գըղօ՛թին, չնութիւն>չնօ՛թին, երկայնութիւն>ըրկընօ՛թին, սևութիւն>սըվօ՛թին, ազէկութիւն>ըզըկօ՛թին և այլն։

*Իսկ եթե նախորդ վանկի ձայնավորը թեթև է, ապա դառնում է ո՛. ինչպես՝ ալևորութիւն>ի՛լի՛վո՛թին, բարձրութիւն>բի՛ծրո՛թին, գէշութիւն>գի՛շո՛թին, գժութիւն>*գիժո՛թին>գի՛ժո՛թին, գառնութիւն>գի՛նո՛թին, արժանութիւն>է՛ժանութիւն>ի՛ժնո՛թին և այլն։*

95. երկվանկ ու բազմավանկ բառերում շեշտակրող վանկի (վերջին փակ վանկ) ու-ն մնում է ու. ինչպես՝ անանուխ>նանուխ, ապրշում>պըրշո՛ւմ, արմունկ>ա՛րմունգ, թաթախուն>թա՛րխուն, կոծախուր>կըծո՛ւխուր, կուծո՛ւխուր, կարկուտ>կա՛րկուտ, փետուր>փէ՛փուռ, բազուկ>բէ՛զուկ («համառեղուկ»), ակուռ>ա՛կուռ «օղակ», էգուց, այգուց>ա՛ւգուց և այլն։

Նույն պարագայում ավելի փափկանալով ու-ն դարձել է ո՛ւ հետևյալ բառերում. երդում>ե՛րդո՛ւմ, գոբանուկ>գո՛նո՛ւկ, կամուրջ>կա՛ռմո՛ւնջ (նաև՝ կա՛րմո՛ւնջ)։

Օգուտ>օ՛քուտ «լավ» և աննուն>ա՛նո՛ւմ բառերում շեշտահաջորդ ու-ն հաճախ փոխվում է ը-ի, այնպես որ առացվում են կրկնաձևեր՝ օքրտ, անքմ. անշուշտ երկուսն էլ իրրև շատ գործածական բառեր ենթարկվել են այդ սղմանը։

Միակ բացառությունն է կազմում խանութ>խա՛նո՛թ բառը, որի մեջ ու-ն դարձել է օ։

96. -ունք մասնիկն ընդամենը ութ բառում կա միայն, որոնցից մեկում (ուլունք>հո՛ւլո՛ւնք) ու-ն դարձել է ո՛ւ համաձայն § 93-ի, երկուսում՝ մնացել ու, մնացած հինգում՝ դարձել օ։ Այսպես՝

ու>ու.—Գարուն(ք)>գէ՛րունք, թիկունք>քէ՛կունք։

ու>օ.—Աշուն(ք)>աշո՛ւնք, արտասուն(ք)>ըրտասո՛ւնք, երիկամունք>ըրկամո՛ւնք, քառասունք>քըռասո՛ւնք, քրտունք>քըրթո՛ւնք։ Վերջին բառում ու-ն շեշտի տակ լինելով՝ պետք է

դառնար օ՝ համաձայն § 92-ի։ Մնացած օրինակներին նայելով պետք է եզրակացնել, թե -ուն մասնիկի ու-ն շեշտառաջորդ վանկում ճում է ու, եթե նախորդ վանկի ձայնավորն է է, և դառնում է օ, եթե նախորդ վանկի ձայնավորն է ա։

97. Գրական ու կրոնական փոխառությունների մեջ ամեն պարագայում էլ ու-ն ճում է ու. ինչպես՝ ուխտ>ուխտ, ուսում>ուսում, սուրբ>սուրբ, պատուհաս>պատուհաս, ժառանգություն>ժառանգություն, պարապմունք>պարապմունք և այլն։

98. Այդ բոլորից դուրս ու ձայնավորը կրել է հետևյալ մասնավոր փոփոխությունները։

ու>է.—Փուշ>փէշ, թեև կա նաև՝ փոշ կանոնավոր ձևը, զրմուռս>զրմբէռնը «կնքամոմ», բուք>բէք, նաև՝ բօք (համմտ. քուք ու մուր>քօքրմօր)։

ու>ի.—ճուր>ճիր «ողկույզ», կամուրջ>կաւրմիճ կամ կմաւրմիճ (վերջինս ավելի գործածական է)։

ու>ճ.—Գինձմուկ>գինձմիճկ «մի տեսակ կանաչի». անշուշտ նախորդող թեթև ձայնավորի (ի՝) ներգործությամբ։

Ա. Մ Փ Ո Փ Ո Խ Մ

99. Եթե ամփոփենք ձայնավորների կրած փոփոխությունների մասին մինչև այժմ ասածները, մի կողմ թողնելով մասնավոր դեպքերը, ապա կստանանք հետևյալ ընդհանուր պատկերը։

Ցուրաքանչյուր ձայնավոր կարող է լինել երեք դիրքում, այն է. շեշտի տակ (դրանց հատկացնելով նաև մխալանկ բառերը), շեշտից առաջ և շեշտից հետո։ Իբրև ընդհանուր կանոն շեշտից առաջ եղած ձայնավորները դառնում են ը կամ ի՝։

Գրաբարյան ա ձայնավորը շեշտի տակ և շեշտից հետո սովորաբար ճում է ա կամ դառնում է ա. ձայնեղ պայթականներից ու գ, ժ, շ, լ, ճ, չ բաղաձայններից հետո շեշտված ա-ն դառնում է է։

Ե ձայնավորը սովորաբար դառնում է է. խիստ սակավ դեպքերում էլ՝ ի։

է ձայնավորը շեշտված վանկում սովորաբար ճում է է

կամ դառնում է ա, սակավ դեպքերում էլ՝ ըէ. շեշտից հետո միւմ է անփոփոխ։

Ը ձայնավորն ընդհանրապես միւմ է ը և կամ՝ նմանվելով նախորդ կամ հաջորդ ձայնավորներին, դառնում է ի՝, ինչպես և՝ ու, ում։

Ի ձայնավորը սովորաբար թե՛ շեշտված, և թե՛ շեշտահաջորդ վանկերում դառնում է է, սակավ դեպքերում (գ-ից հետո, լ և ր-ից առաջ, վերջին բաց վանկում՝ մասամբ) միւմ է ի, կամ դառնում է ըէ (մի քանի բառերում՝ ծ-ից հետո, ս և զ-ից առաջ)։

Ո ձայնավորը, իբրև ընդհանուր կանոն, թե՛ շեշտված, թե՛ շեշտահաջորդ վանկերում դառնում է ու, սակավ դեպքերում՝ ա՛, իսկ վ-ից առաջ՝ ա։

Ու ձայնավորը շեշտի տակ դառնում է օ, երբեմն էլ ա՛ (լ-ից և ձայնեղ պայթականներից հետո) կամ՝ ճ (լ-ից առաջ)։ Շեշտից հետո ու-ն միւմ է անփոփոխ։

100. Այս ընդհանուր պատկերն ստանալուց հետո հետաքրքրական է իմանալ, թե այդ փոփոխութիւնները երբ են կատարվել. դրա համար լավագոյն միջոցն է օտար լեզուներից փոխառված բառերի կրած փոփոխութիւնը։ Այսպես՝ եթե մենք գիտենք, թե ավյալ բառը մոտավորապես երբ է մտել ավյալ լեզվի կամ բարբառի մեջ, ապա՝ նրա կրած փոփոխութիւնը՝ ավյալ լեզվի կամ բարբառի հնչյունական որևէ օրենքի համապատասխան՝ ցույց է տալիս, որ այդ օրենքը դեռևս գործել է եղել այդ բառի փոխառման ժամանակ։ Ընդհակառակն, եթե հայոնի ժամանակում փոխառված բառը չի ենթարկվել հնչյունափոխական այս կամ այն օրենքին, ապա այդ օրենքը դադարած է եղել գործելուց բառի փոխառման ժամանակ։ Տվյալ դեպքում բարբառիս համար արժեքավոր են արաբերենից ու ադրբեջաներենից փոխառած բառերը. ինչպես բազմից նշվել է, ադրբեջաներենից փոխառած բառերը չեն ենթարկվում ձայնավորների փոփոխութեան ընդհանուր կանոններին. այդ նշանակում է, որ թուրք-թաթարական արշավանքների ժամանակ այդ փոփոխութիւնները դադարել էին գործելուց։ Արաբերենից փոխառած բառերը բաժանվում են երկու կարգի. դրանց մի մասը ենթարկվում է բարբառիս հնչյունափոխական օրենքնե-

րին, մյուս մասը՝ ոչ. այսպես՝ ձայնեղներից հետո չեշտված վանկի ա>է փոփոխությանը ենթարկվել են՝ բակլայ (baqla بقلة)>բք'լէ, ալաժարի (>al-ǰahri الجهري)>ալաժ'էրէ և այլ բառեր, բայց չեն ենթարկվել՝ բազազ (<bazzāz بزاز)>բ'ազազ, բասար (başər بصر)>բ'ասար «խելք» և այլ բառեր. այդ, իհարկե, տարօրինակ չէ. օրենքին ենթարկված բառերը ցույց են տալիս, որ արաբների տիրապետության շրջանում ա>է փոփոխությունը դեռևս կատարվելիս է եղել, իսկ այն բառերը, որոնք չեն ենթարկվել օրենքին, ուշ են փոխառվել՝ ապրելիչներենի միջոցով։ Ընդհակառակն, ու>օ փոփոխությանն արաբերեն բառերը չեն ենթարկվում. ինչպես՝ անդուկ (<şunduq صندوق)>սունդուկ, պուրճ (<burǰ برج)>բուրջ և այլն, որ ցույց է տալիս, թե արաբներից բառեր վերցնելու միջոցին այդ փոփոխությունն այլևս կատարվելիս չի եղել։ Բայց, քանի որ արաբների տիրապետության հենց սկզբում բառերը չէին փոխառվի, այլ դրա համար հարկավոր էր որոշ ժամանակ, ուստի և հնարավոր է, որ այդ փոփոխությունը դադարած լինի մոտավորապես ութերորդ դարի կեսերին, իսկ ա>է փոփոխությունը՝ 10-րդ դարի վերջերին ու 11-րդ դարի սկզբներին, քանի որ արաբերեն հին փոխառությունները ենթարկվում են այդ օրենքին։ Այսպես էլ մյուս փոփոխությունները պետք է որ դադարած լինեն 11-րդ դարում, նույնպիսի պատճառաբանություններով։

Վերջապես՝ մի շարք բառերում ձայնավորների ներդաշնակությամբ ը>ու փոփոխությունը (ձուկն>ձօկուն, ձօկնը, մուկն>մօկուն, մօկնը և այլն) այն դեպքում, երբ բարբառում այդ բառերը նախորդ վանկում ունեն օ ստացված ու-ից, ցույց է տալիս, որ ը>ու փոփոխությունը կատարվել է ավելի շուտ, քան նախորդ վանկի ու>օ փոփոխությունը. իսկ այս էլ նշանակում է, թե ձայնավորների ներդաշնակությունը տեղի է ունեցել 8-րդ դարից էլ շուտ։ Ի վերջո, այս էլ իր հերթին ցույց է տալիս, որ ձայնավորների ներդաշնակությունը կապ չունի թուրքերենի ազդեցության հետ, ինչպես կարծում են ոմանք, այլ հայերենում անկախորեն առաջացած երևույթ է։

Ա.Ե

101. Թե մխավանկ և թե բազմավանկ բառերում շեշտված ու շեշտանաջորդ այ-ը բաղաձայնից առաջ դառնում է է. այս օրենքին ենթարկվող բառերն են. այծ>էծ, այրուց>էրուց, այրել>էրիլ, ժայռ>ժէռ, լայն>լէն, լայնք>լէնք, ձայն>ձէն, վայրի>վէրէ, փայտ>փէտ, ագրափայտ>ըխպափէտ, սամիի փայտ>սըմիափէտ, ծայր>ծէր, ցայտ>ցէթ «ջրի շիթ, մեզ», ցայտել>ցէթիլ «ցայտել, միզել», սայր>սէռ «լեռան սուր կողմ», եզրայր>ախպէր, երկայն>էրկէն, կայծակ>կէծակ, գետ ի վայր>գըտըվէր, գեպի վայր>գի՝վէր, որբևայրի>վի՝րբի՝վէրի։ Շոտայ>շըռտայլ գրական փոխառություն է։

Այս, այդ, այն ցուցականները դարձել են ըս, ըդ, ըն և այդ ձևով էլ պահպանվում են բարդությունների մեջ՝ եթե շեշտի տակ են. ինչպես՝ այսքան>ըսքան, այդքան>ըդքան, այնքան>ընքան, այսօր>ըսոր և այլն։ Այլ բառն ունենք ըլ և ալ ձևերով. երկրորդը սակավ գործածական է և պայմանավորված է իրեն նախորդող բառի ձայնավորների ծանը լինելով (տես § 399)։

Հայր, մայր, եօրեղբայր բառերն ունենք հար, մար, եէրբար ձևերով։

102. Հայս բառը դարձել է հրէս «մանր այլուր, խորխոխ»։ Այդ մասին պետք է նկատել, որ Մեղրու-բարբառում կա ընդամենը իննը բառ, որոնց մեջ շեշտված վանկում ս-ից առաջ ե, ի, է, այ-ից համապատասխան օրենքներով պետք է ստանայինք է. այդ բառերն են. տեսես, տեսաճել, կէս, փեսայ, միս, քիստ, սիսեռն, պիսակ, հայս և գավառական սիս «հուլունք», բայց այդ բոլորում էլ է-ի դիմաց ունենք ըէ (տըէսնիլ, տընդրէս, կըէս, փըէսէ, մըէս, քըէստ, սըէսառնը, պըէսակ, հրէս, սըէս)։ Միս, քիստ, սիսեռն, պիսակ բառերի մասին § 60-ում ասված է, որ ի-ն ս-ից (և զ-ից) առաջ շեշտի տակ դառնում է ըէ. արդ, քանի որ շեշտված վանկում ս-ից առաջ ունենալիք է-ի դիմաց բոլոր դեպքերում էլ ունենք ըէ, ուստի և կարող ենք այդ օրենքը ընդհանրացնել և ասել, որ ե, է, ի ձայնավորները և այ երկ-

բարբառը շեշտված վանկում ա-ից առաջ դառնում են ը. ինչպես՝ տես, տեսանել>տըէս, տըէսնիլ, տնտես>տընդրէս, փեսայ>փըէսէ, կես>կըէս, միս>մըէս, քիստ>քըէստ, սիսեռն>սըէսառնը, պիսակ>պըէսակ, ճայս>ճըէս, գվո. սիս>սըէս: Բայց որովհետև ը-ն այդ բառերում լինում է է-ի դիմաց, ապա կարող ենք եզրակացնել, թե նախ պետք է կատարված լինեին է>է, է>է, ի>է, այ>է փոփոխությունները համապատասխան օրենքներով, և ապա՝ է>ը. այսպես՝ տեսանել>տէսնել>տըէսնիլ, կէս>կէս>կըէս, միս>մէս>մըէս և այլն. կէս>կըէս փոփոխությունը պետք է կատարվեր նաև § 72-ի համաձայն՝ է-ն կ-ից հետո լինելու պատճառով:

Ի դեպ, արդի խոսակցական լեզուն վերականգնելով այդ բառերի նախաձևերը, հաճախ ը-ն դարձնում է է նաև այն դեպքում, երբ պետք է ի կամ այ լիներ. ինչպես՝ քէստ, պէսակ, ճէս: Այդ նշանակում է, որ նախաձևն այլևս չի հիշվում և վերականգնումը հասնում է միջին աստիճանին: Միս, սիսեռն բառերում վերականգնված է ի-ն՝ գրականի ազդեցությամբ:

103. Շեշտի տակ այ երկբարբառը ձայնավորից առաջ դարձել է երկհնչյուն այ. եղած բառերն են. (զ)մայլիլ>մայիլ ՝մայլ, խնայել>խընայիլ, մայիս>մայիս. վերջին երկուսն իբրև գրական բառեր էլ այդպես կլինեին:

Նախաշեշտ վանկում ձայնավորից առաջ այ երկբարբառը բոլորովին կորչում է. եղած բառերն են. հայելի>հելլի(>հիլլէ), ազազայել>ազազել (>ազազիլ), երեխայութիւն>ըրխօթին:

Ուրիշ օրինակ կամ բացառություն չկա:

104. Միավանկ բառերի վերջում (բաց վանկ) այ կա միայն երկու բառում, ուր և դարձել է երկհնչյուն էյ. դրանք են. հայ>հէյ, նայ>նէյ ֆոնավոլ:

105. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի վերջում (բաց վանկ) շեշտից հետո այ-ը դառնում է է: Եղած օրինակներն են. բակլայ>բէկլէ, փեսայ>փըէսէ, հաւայ>հավէ ՝եղեռնակ, սատանայ>սըտանէ (կա նաև սատանա գրական ձևը), կապայ>կապէ, վիլայ>վէլլէ, ապրայ>ապրէ, երախայ>րախէ, քուրայ>քուրէ: Ջուխայ>չօխէք՝ բառում թե այս, և թե § 101-ի կանոնով ունենք է:

Վերայ բառն ունենք վէրա ձևով, որում այ-ը դարձել է ա,

նույն բառից ունեցած վերջա ձևի ազդեցությամբ (տես ստորև)։ Թուլպայ>գ̈ոլփ̈ակ բառի մասին տես § 108։

106. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի վերջում այ-ը դառնում է ա կամ ա՝ նախորդող ձայնավորի ներդաշնակությամբ։ Եղած օրինակներն են. վկայ>վըկա, տղայ>տըղա, վերայ>վըրա (և վէրա), արիւնլուայ>արիւնլի՛վա, երեսլուայ>իրեսլի՛վա։ Աչկարայ>աչկարա, հերիսայ>հարիսա թեև այս օրենքին չեն հակասում, բայց ադրբեջաներենից փոխառած բառեր են։

107. Բազմավանկ բառերում նախաշեշտ վանկի այ-ը բաղաձայնից առաջ դառնում է ը կամ ի՝ ձայնավորների ներդաշնակությամբ։

Եղած օրինակներն են.

այ>ը.—Երկայնութիւն>երկընօթին, *կայուքացաւ>կըռըքացավ «առատացավ», եղբայրակին>ըխպըրակէն, եղբայրութիւն>ըխպըրօթին, եղբայրբաժին>ըխպըրբէժին, *այրախաստ>ըռախաստ «լեռան կողին բուսած խոտ. փխ. տառանվող, անհաստատ մարդ»։

այ>ի՛.—Այլ այսօր>ի՛լա՛սէր «հաջորդ շաբաթվա այս օրը», փայլփլել>փի՛լփի՛լալ, փայտանալ>փի՛տանիլ։

108. Մասնավոր փոփոխություններ են.

այ>ա.—Փայծաղն>փայախնը։

այ>ա.—կայծ>կա՛ծ «տաք» (թեև ունենք կանոնավոր՝ կայծակ>կէծակ), գուլպայ>գ̈ոլփ̈ակ։

այ>ի.—Այգի>իզի, ուր նախ համաձայն § 101-ի այ-ը դարձել է է, ապա՝ հաջորդ ի-ի ազդեցությամբ՝ ձայնավորների լիակատար ներդաշնակությամբ՝ է>ի։

այ>ու.—Այգուց>ուգուց, նույնպես՝ ձայնավորների լիակատար ներդաշնակությամբ։

այ>ու.—Գայլ>գ̈ուլ (տես § 205)։

այ>ըէ.—Կայռիք>կըէռէք։

Ա.Ի

109. Նախաշեշտ վանկի աւ-ը ձայնավորից առաջ դառնում է ըվ. եղած օրինակներն են. հաւանել>հըվանիլ հաւասար>հը-

վնասը, հաւասարել>հրվըսնըրիլ, հաւաքել>հրվնքիլ, նաւակատիք>նրվըկնտիկ, հաւասարդ>նրվնսարդ, տաւարած>տրվնրած, տաւարավարձ>տրվրնվարզ։

Աւելուկ>ի՝վի՝ղիկ, աւելանալ>ի՝վլի՝նիլ բառերում ունենք ի՝վ հաջորդ ը, ա թեթև ձայնավորների ներդաշնակութեամբ։

Կարաւան>քնրվնն վերցված է ադրբեջաներենից։

110. Նախաշեշտ վանկի աւ-ը բաղաձայնից առաջ դառնում է ը. ինչպես՝ մօտենալ>մըտանիլ, յօրանջել, յօրանջկոտել>ըռըշկուտիլ, օրօրել>ըրռւրիլ, զօրաւոր>զըրավուր. այդպես և՝ եօթանասուն>ըխտանասսուն։

Թաւհանել>Թըվհանիլ բառում պահպանված է վ-ն թաւ>թավ ձևի ազդեցութեամբ։

111. Շեշտված վանկում ձայնավորից առաջ աւ երկբարբառը դառնում է ավ. ինչպես՝ աւազ>ավազ, ծարաւել>ծըրավիլ, կաւիճ>կավէճ, կտաւիկ>կըտավէկ, հաւայ>հավէ, հաւան>հավան, հաւատ>հավատ, հաւաք>հավաք, հրաւէր(ք)>հրըավէրք՝, ցախաւել>ծրխավիլ, ձիաւոր>ձիյավուր, տաւար>տավար, ցաւել>ցավիլ, խաւիծ>խավէծ, պառաւել>պըռավիլ, շնորհաւոր>շընհավուր, զօրաւոր>զըրավուր և այլն։

Նույն պարագայում ավելի փափկանալով ունենք ա, աւել>ավիլ բառում, թեև ունենք ցախաւել>ծրխավիլ։

(Ա)աւել բառի դիմաց բարբառային էվել ձևն ըստ պրոֆ. Աճառյանի ստացված է յաւել ձևից։ Նույն յաւել ձևը Մեղրու բարբառում նախ՝ յա>է փոփոխությամբ դարձել է էվել, ապա յ-ից առաջ ե>ի փոփոխությամբ՝ էվել>էվիլ (տես § 40) և, վերջապես, հաջորդ ի-ի ներդաշնակությամբ՝ է>ի փոփոխությամբ ավել՝ իվիլ։

Մեծաւոր>մի՝ծավուր բառում ավ ունենք նախորդ ի՝-ի ազդեցությամբ։

112. Բառավերջում՝ թե շեշտված, և թե շեշտահաջորդ վանկի աւ երկբարբառը նույնպես դառնում է ավ. ինչպես՝ ցաւ>ցավ, հաւ>հավ, նաւ>նավ, թաւ>թավ, դեղնացաւ>դըղնացավ, գլխացաւ>գըլխացավ, կաքաւ>կաքավ, ծարաւ>ծարավ, հալաւ>հալավ, պառաւ>պառավ և այլն։

Նույն պարագայում նախորդ ի՝-ի ներդաշնակությամբ աւ-

Ննենք ավ գրաւ>գի՛րավ բառում. այդպես և՝ արմաւ>ամբրամ, Գրաւել>գըրավիլ գրական փոխառություն է։

113. Շեշտված ու շեշտահաջորդ վանկում աւ(օ) երկբարբառը բաղաձայնից առաջ սովորաբար դառնում է օ. ինչպես՝ օգուտ> օքուտ, օքըտ «լավ», օդ>օք, օձ>օղձ, յօնք>օնք, օդ>օղ, օրենք>օրէնք, օրհնել>օխնիլ, օթեկ>օթէկ՝ հետևորդ օրվան ճեպաշտ ճաշը, օտար>օխտար (Շահյանի մոտ՝ օղտար) «ուրիշի հավը, ոտն>ոտն, զօրք>զօրք, կրօն>կըրօն, խօսք>խօսկ, քօղ> քօղ «վայրի այծ», խօսել>խօսիլ, գէշախօսք>գի՛շախօնկ, մտօք> մըտօք, զգօն>սըկօն, սրկօնա «արթուն» և այլն։ Այդպես և ազատնի>ըղոնէ, նաւք>նօք, որոնք աշխարհաբարում բացառություն են կազմում։

Ււրն բառը դառնալով եաւրն և ապա՝ յաւրն, յ-ի կորցումով և խ-ի հավելմամբ դարձել է օխտը։ Ւ-ն ավելացել է նաև օտար>օխտար և զօտիկ>զօխտէկ՝ բառերում։

Մնող բառն իրրև ենթակայական դերբայ ենթարկվել է ընդհանուր կանոնին և դարձել ընդուղ։

114. Երկվանկ ու բազմավանկ բառերի մեջ շեշտված ու շեշտահաջորդ վանկերում ա և թ բաղաձայններից առաջ աւ(օ)-ը դառնում է ու. եղած օրինակներն են. կարօտ>կարուտ, կաթօտիլ>կըրտուտիլ, նարօտ>նարուտ «գուշնզդույն թել», մօտիլ> մուտա, աղօթք>աղուքկ, աղօթել, աղօթս առնել>աղուքկ արիլ, ամօթ>համուտ, անամօթ>անհամուտ, ծանօթ>ծանուտ, առաւօտ առնել>ըտավուտ արիլ «վաղ առավոտյան տնային գործ կատարել»։

Գօտի, գօտիկ բառերից ունենք գուտէ այս օրենքի համաձայն և գօխտէկ՝ նախորդ օրենքի համաձայն՝ ավելացած խ-ի պատճառով (ինչպես՝ օխտար, օխտը)։

115. Մասնավոր փոփոխություններ են.

աւ>ու.—Օբօրոց>ըբուրուց, ուր նախ՝ միջին աւ-ը օ դառնալուց հետո նմանվել ու նույնացել է վերջավանկի ո-ին և ապա՝ § 78-ի համաձայն դարձել ու. նույն ձևով էլ՝ օրօրել> օրորել>ըրուրիլ։ Աելօք>խէլուք։

աւ>ա.—Հօրաքոյր>հաքուր, որ առաջվել է հայր>հար ձևից կազմված բարդություններից (հայրքոյր>հարքոյր>հաքուր)։

աւ>ո.—Այսօր>ասուր, այլ այսօր>ի՛լ'սուր «հաջորդ

շաբաթվա այս օրըɔ. երկսում էլ նախորդ ա՜ի ներդաշնակութ-թյամբ, քանի որ ունենք առանձին՝ օր>օր, որից՝ կէս օր> կրսօր։

աւ>էվ.—*Գաւաթ>գէվաթ, ուր ա-ն ենթարկվելով § 18-ի կանոնին՝ գ-ից հետո դարձել է ։ Ոչխարաւան>Ըխչրէվան (տեղանուն) կազմվել է առաջին եզրի սեռական հոլովով՝ ոչխարի աւան>ոչխարեւան և ապա՝ ըստ § 118-ի դարձել ըխչրէվան։*

աւ>է.—*Հօրեղբայր>հէրբար ստացվել է հայրեղբայր ձևից, որ կրճատմամբ դարձել է հայրբար և բաղադրիչները չգիտակցելու հետևանքով՝ այ>է փոփոխությամբ՝ դարձել հէրբար, չնայած որ հայր բառն առանձին ունենք հար ձևով։*

Մօրուք>մէրուք, որ ստացվել է հին գավառական միրուք ձևից. այդ հաստատվում է նաև Ագուլիսի բարբառի մայրուք ձևով։

աւ>ö.—*Զօդել>զöդիլ, հաղորդ ի թեթև ձայնավորի ներդաշնակությամբ։*

աւ>ափ.—*Հարաւ>հարափ. ստացվել է ընդհանուր ճարաֆ արտասանությունից, ֆ>փ փոփոխությամբ՝ ֆ չլինելու պատճառով։*

ԵՒ

116. Շեշտից առաջ եւ-ը դառնում է ի՝վ. ինչպես՝ ալևորութ-թիւն>հի՝լի՝վի՝րöթին, թեթևանալ>թի՝թի՝վանիլ, որբևայրի> վի՝րբի՝վէրի, սերկևի(ան)ի>սի՝րկի՝վիլ։

Սևանալ>սըվանիլ, սևաքաշտ>սըվաքաշ «սև ագռավ» բառերում դարձել է իվ հաջորդ ա-երի շնորհիվ։

Երևալ>ի՝րվալ բառում ե բաղաձայնը բոլորովին կորել է։

117. Միավանկ ու բազմավանկ բառերի վերջում եւ-ը դառնում է իվ. ինչպես՝ թև>թիվ, ձև>ձիվ, արև>արիվ, թեթև> թիթիվ, տերև>տիրիվ, անձրև>անձրիվ։ Բացառություն է կազմում դև>դէվ, որ կրոնական փոխառություն է։ Ներքսև>նէքսէվ բառում ունենք էվ շնորհիվ և մասնիկի անկախ գիտակցության, իչնպես ունենք. նէքքէվ, վէրէվ և այլն։

118. Բառամիջի շհշտված վանկում և-ը դառնում է էվ. ինչպես՝ ալևոր>հըլէվուր, հարևան>հըրէվան, սերկևիլ>սըրկէ-

վիլ՝ Այդպես և՝ Ոչխարի աւան<Ոչխարեւան>Հիւրէվան (տեղանուն)։ Զևել>ձիվիլ բառում պահպանված է ձև>ձիվ բառը։

119. Բառասկզբին միայն երկու բառում և ունենք՝ եթբ, եթբաեասուն, որոնց մասին տես §§ 110 և 1։3։

Հարաձիր բարդություններն և շաղկապը բարբառումս փոխարինված է ու-ով, որ շեշտից առաջ դառնում է ը. ինչպես՝ առևտուր, առուտուր>առըտոր (համմտ. մարդուկին(իկ)>մարդըկընէկ, հայրումայր>հարըմայր, սարուձոր>սարըձոր և այլն)։

ԵՊ.

120. Միավանկ բառերում դառնում է է. եպած օրինակներն են. լեարդ>լէրդ, սեամ>չէմք, լեառն>լէռնը, տեառն>տէռնը, այդպես և՝ սեաւ>սեավ>սէվ (տես § 123)։

Կեանք>գյանք փոխառված է որևէ այլ բարբառից, որ հաստատվում է նաև կ>գ փոփոխությամբ։

121. Շեշտից հետո եա-ն դառնում է ա կամ ա՝ ձայնավորների ներդաշնակությամբ. ինչպես՝ կորեակ>կուրակ, ագեակ>աղակ ցլավ, ցորեան>ցուրան, անկեալ>անկաձ, իւրեան>ուրբան (նաև՝ ուրէն). այդպես և անցյալ դերբայի -եալ վերջավորության մեջ. տարեալ>տարալ, կերեալ>կէրալ. ածեալ>ածալ, բերեալ>բիրալ, լիզեալ>լուզալ, գործեալ>գործալ և այլն։

122. Շեշտից առաջ եա երկբարբառն ինչպես գրաբարում, այնպես էլ բարբառումս չկա։

Բառավերջում եա ունենք միայն երկու բառում, որոնց մեջ դարձել է յա. գոնեա>գօնյա, համարեա>համարյա. երկուսըն էլ գրական բառեր են։

Դրանց հակառակ, գրաբարյան է խոնարհման բայերի հրամայականի եա վերջավորությունը շեշտի տակ, թե շեշտից հետո դարձել է ա կամ ա. ինչպես՝ սիրեա>սէրա (և սէրէ), խուզեա>խօզա (և խօզէր), դիզեա>դէզա (և դէզէր), գրեա>գի՛րա և այլն։ Այս էլ սակայն ավելի ձևաբանական երևույթ է, քան հնչյունական։

Առանձին են մնում՝ իրեար>ուրէր, ընդ իրեար գալ>դուրս(ը) գալ, որոնք նախ իր բառի ազդեցությամբ դարձել են ուրեար, ապա ուրար (ըստ § 121-ի) և, վերջապես, նախորդ ու-ի նմանությամբ՝ ուրար։

ԵՕ.Ի

123. Եաւ եռաբարբառով բարբառս ունի միայն երկու բառ. սեաւ>սէվ, ուր, նախ՝ վերջին ւ-ն դարձել է բաղաձայն վ (սեաւ>սեավ), տպա՝ եա երկբարբառը համաձայն § 120-ի դարձել է է (սեավ>սէվ). Բարեաւ>պարավ փոխառված է անշուշտ որևէ ուրիշ բարբառից, որ ցույց է տալիս նաև բ>պ փոփոխությունը (համմ. § 142):

ԵՕ.Ե

124. Այս եռաբարբառով ոչ մի բառ չկա բարբառումս.

ԻՒ

125. Բառասկզբում իւ ունենք երկու բառում միայն, որոնցից մեկում դարձել է ու, մյուսում՝ յօ. իւրեան>ուրյան, ուրէն, իւղ>յօղ. այդ երկու օրինակներն էլ սակայն միևնույն կարգին չեն պատկանում (մեկը՝ միավանկ, մյուսը՝ երկվանկ). բացի դրանից, իւղ բառը կարող էր ստացված լինել եղ ձևից, որ դառնալով եաւղ (ինչպես՝ եւթն>եաւթն, գեւղ>գեաւղ), տվել է եօղ>յօղ ձևը:

126. Բառամիջում թէ շեշտված, թէ շեշտաճաղորդ վանկերում բաղաձայնից առաջ իւ-ն դառնում է ու. եղած օրինակներն են՝ ձիւն>ձուն, սիւն>սուն, ալիւր>ալուր, աղբիւր>աղբուր, արիւն>արուն, մրջիւն, մրջիւն>մուրջուն:

Հարիւր>հէրուր բառում ու-ի փոխարեն ունենք ու նախորդող է ծանր ձայնավորի ներդաշնակությամբ:

ճիւղ>ճօղը ստացվել է գավառական ճուղ ձևից՝ ու>օ օրինական փոփոխությամբ:

127. Բառավերջում իւ-ն դարձել է -էվ. եղած օրինակներն են. շիւ>շէվ, ազնիւ>ազնէվ, արծիւ>արծէվ, հովիւ>հովվէվ (սակավ գործածական), պատիւ>պատէվ, քթիւ>քըթէվ, ցրիւ տալ>ցըրէվ տալ, կռիւ>կըռէվ:

Բացառություն է կազմում միայն ճաշիւ>հաշիվ բառը, որ գրական փոխառություն է (բուն բարբառայինն է ճէսար< պրսկ. hisāb حساب):

128. Բառամիջում՝ ձայնավորից առաջ իւ ունենք երկու բառում միայն, որոնց մեջ՝ իբրև ոչ երկբարբառ՝ դարձել է իվ. շիւան>շիվան, հիւանդ>հիվանդ: Երկուսն էլ գրական բառեր են:

129. Վերացական -ութիւն մասնիկում իւ-ն դարձնել է ի. ինչպես՝ ալևորութիւն>ծի՛լի՛վի՛րթին, աղքատութիւն>ըխկըոթին, եղբայրութիւն>ըխպըրօթին, երկայնութիւն>ըրկընօթին, բարձրութիւն>բի՛ծրօթին և այլն։

Գրական փոխառություններում նույն մասնիկի իւ-ն դառնում է ու. ինչպես՝ արքայութիւն>արքայուքուն, լաւութիւն>լավուքուն և այլն։

130. Նախաշեշտ վանկի իւ-ն բաղաձայնից առաջ՝ իբրև երկբարբառ՝ դառնում է ը կամ ի՝, ձայնավորների նկատմամբ. ինչպես՝ աղբիւրաջուր>ըխպըրաջուր, ճիւդակոտոր>ճը՛ղնըկուտուր, կիւրակէ>գի՛ր՛ակէ, կիւրակամուտ>գի՛ր՛կամուտ, *մըջիւնաձագ>մի՛ր՛ջի՛մաձէք։

Աբիւնելուայ>արունե՛լի՛վ, արիւնաթաթախ>արունըթաթախ բարդությունների մեջ պահպանված է անկախ արուն ձևը։

Արիւնել> րոպել բառում իւ-ն բոլորովին ընկել է։

131. Նախաշեշտ վանկում ձայնավորից առաջ իւ ունենք մի բառում միայն, ուր և դարձել է իվ. հիւանդանալ> հիվընդանի։ Այդ էլ սակայն գրական բառ է։

ՈՑ

132. Մի քանի բառերում ոյ-ը դառնում է ու. եղած օրինակներն են. բոյթ>բուք «մատ», բոյն>բուն, թռչյլ>թռչել, քոյր>քուր, լոյս>լուս, շուտ, շոյտ>շուտ, ծոյլ>ծուլ «թուլ, մեղմ», այդպես և՝ ոյր>հուր, որ, սկզբից ի ստանալով, ենթարկվել է այս օրենքին։

Ծոյս>հուս գրական փոխառություն է. բուն բարբառային է ումուդ (<արաբ. umīd [1])։

133. Ինչպես գրաբարում, այնպես էլ բարբառումս, բազմավանկ բառերում շեշտից առաջ ոյ չկա. շեշտ տակ և շեշտից հետո՝ բաղաձայնից առաջ ոյ-ը դառնում է ու. ինչպես՝ պատրոյգ>պէտրուկ, ընկոյզ>անգուզ, ողջոյն տալ>օխչում տալ, մակոյկ>մակուկ «մաքոք», սովորոյթք>սըվուրուքկ, նմոյշ>նըմուշ (վերջինս գրական փոխառություն է). այդպես և ճօրաքոյր բառը՝ սղվելով ու կորցնելով եղերի անկախ գիտակցությունը՝ ենթարկվել է այս օրենքին՝ իբրև պարզ բառ և դարձել ճաքուր։

Դրան հակառակ, ճրագալոյց>ճըրկալուս բառում վերջին բաղաձրիչը գիտակցվել է իբրև լույս և պահպանել իր անկախ՝ լուս ձևը։

Երեք բառում ու-ի փոխարեն ունենք ա՛ նախորդ ա՛ կամ, այ՛ թեթև ձայնավորների ներդաշնակությամբ. կապոյտ>կա՛պուտ, գրոյց>գի՛րուց, զուրկ>զո՛ւրկ, ծարոյր>ծա՛րուր, որից և՝ ծարուրել>ծի՛րուրիլ:

*Բարբառումս կազմված երկու բառում ոյ-ը, ընկնելով շեշտից առաջ, դարձել է մեկում՝ ը, մյուսում՝ ի՝· *աղջոյն եղբայր>ըխշըմախպեր, կոյր աղիք>գի՛րաղէք:*

Բառասկզբում ոյ երկբարբառն ունենք միայն երկու բառում՝ ոյր, ոյժ. դրանցից առաջինն սկզբից ստացել է ն (ոյր>նոյր) և ենթարկվել է § 132-ի կանոնին: Երկրորդում ոյ-ը դարձել է օ· ոյժ>օժ. անշուշտ նախապես դարձել է ուժ, ինչպես գոնում ենք նաև այժմյան գրական լեզվում, ապա ու>օ փոփոխությամբ՝ օժ:

Բառավերջում ոյ միայն մի բառում ունենք, ուր և՝ շեշտից հետո լինելով՝ դարձել է ու. երեկոյ>բակու, ըրակու:

134. Մասնավոր փոփոխություն են ներկայացնում. յոյզ>ծգ, պտոյտ>պըտօտ, որ անշուշտ նախ դարձել է պտուտ (ինչպես այժմյան խոսակցական լեզվում գործածում են), ապա ու>օ փոփոխությամբ՝ պըտօտ:

ՈՒՕ, ՈՒԵ, ՈՒՕ, ՈՒԻ

135. Այս բոլոր ձևերում էլ ու-ն դարձել է վ նախորդող ը-ով կամ առանց դրան. եթե ու-ն գտնվում է երկու բաղաձայնից հետո կամ բառասկզբի բաղաձայնից անմիջապես հետո, ապա՝ վ դառնալով, իրենից առաջ ունենում է ը. ինչպես՝ կազմուածք>կազմըվածք, ազնուական>ըզնըվական, շուարել>շըվարիլ, թուել>թըվէլ «ազդվել, զգացվել», լուացք>լըվաք. նույն բառից՝ լի՛վնց, ինչպես և՝ երեսլուայ>իրիսլի՛վ, արիւնլուայ>արիւնլի՛վ ձևերում վ-ից առաջ ը-ի փոխարեն ունենք ի՝ հաջորդող թեթև ձայնավորների ներդաշնակությամբ:

Աստուած>աստված կրոնական փոխառություն է:

*Եթե բառամիջում ու-ին նախորդում է միայն մի բաղաձայն, ապա վ դառնալով, իրենից առաջ ը չի ստանում. ինչպես՝ կուտուածք>կուտվաք, *կատուաձագ>կըտվաձէգ, նեխուած>նէխված «փտած. նախանձ», նեղուածք>նէղվաք, քուրուառ>*

փըրվառ, գաղուածք>գէղվասկ, գաղուածքատեղ>գըղվըսկատէղ, լեզուանի>լի՝զվինէ, աղուէս>աղվէս, հաշուել>հաշվիլ։ այդպես և այն դեպքերում, երբ ու-ին նախորդող երկու բաղաձայնները միմյանցից բաժանված են գաղտնավանկ ը-ով, ինչպես՝ գըուածք (gəruackh)>գըրվասկ, թխուածք (thəxuackh)>թըխվասկ, քթուաշ (thəthuaš)>քըթվաշ, քթուել (khəthuel)>քըթվէլ, զզուել (zəzuel)>զըզվէլ, քթուել (thəthuel)>թըթվէլ, ցցուել (çəçuel)>ցի՝ցվիլ և այլն։

136. Առանձին է մնում բլուատ>բըլպատ *բառը, ուր ու-ի դիմաց ունենք պ։*

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

137. Ամփոփելով երկբարբառների կրած փոփոխությունները, գալիս ենք այն եզրակացության, որ գրաբարյան երկբարբառները բարբառում ընդհանրապես երեք կարգի փոփոխության են ենթարկվել.

ա) վերածվել են մի ձայնավորի և մի բաղաձայնի. ինչպես՝ արծիւ>արծիվ, աւել>ավիլ, սեաւ>սեվ, հաւ>հավ և այլն։

բ) Դարձել են մի ձայնավոր. ինչպես՝ այրել>էրիլ, հայր>հար, աղեակ>աղակ, լոյս>լուս, ընկոյզ>անգուզ և այլն։

գ) Բոլորովին կորել են. ինչպես՝ հայելի>հիլլէ, երախտիւն>ըրխօթին, արիւնել>ընէլ և այլն։

Նույնիսկ այնպիսի բառերում, ինչպես՝ հայ>հէյ, նայ>նէյ, մայիս>մայիս և այլն, դարձյալ ունենք մի բաղաձայն և մի ձայնավոր։ Այս բոլորից հետևում է, որ Մեղրու բարբառում ոչ մի երկբարբառ չկա։

Գ. ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. ՁԱՅՆԵՂ ՊԱՅԹԱԿԱՆՆԵՐ

Բ

138. Սովորաբար մնում է բ. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Բարակ>բէրակ, բերել>բիրիլ, բահ>բէհ, բաժանել>բի՝ժէնիլ, բանալ>բէնիլ, բոյն>բուն, բոժոժ>բուժուժ, բերան>բէրան և այլն։

*Բառամիջում.—համբակ>բէմբիկ, *աքաբոկիկ>հըքըբիբէկ, ամբար>ամբար, սուսամբար>սամբայ և այլն։*

Բառավերջում՝ եղած օրինակներում բ-ն գտնվում է բ-ից վամ խ-ից հետո, որոնց մասին տես ստորև։ Այլ պարագայում ունենք՝ թումբ>թօմբ, ուր անփոփոխ է մնացել, և գաբ>գէփ, ուր դարձել է փ։

139. Գրական փոխառությունների մեջ սովորաբար գառնում է փ. ինչպես՝ համբերել>համփերիլ, համբարձվել>համփարցվիլ, բուրուառ>փըրվառ և այլն։

140. Բարբառիս խ բաղաձայնից հետո դառնում է պ. ինչպես՝ աղբ>ախպ, աղբախոտ>ըխպախուտ, աղբանոց>ըխպանուց, աղբատեղ>ըխպատէղ, աղբահոտ>ըխպահուտ, աղբիւր>ախպիւր, աղբիւրաջուր>ըխպըրաջուր, եղբայր>ախպէր։

Դավառական թուղթ բառը բարբառումս կա թօղթ ձևով, որից էլ՝ թղթել>թըղթել։

141. Հակառակ ուրիշ բարբառների, որոնք բ-ից հետո բ-ն գարձնում են փ, Մեղրու բարբառն այդ պարագայում էլ հարաստատորեն պահպանել է բ-ն. ինչպես՝ երբ>հիբ, երբոր>հիբօր, վիրբ>վէրբ, լրբութիւն>լի՛ըբօթիւն, հարբել>հաբրիլ, ուրբաթ>ծրբաթ, շարբաթ>չէրբաթ, որբևայրի>վի՛ըբի՛վէրի, սրբել>սի՛ըբիլ, այդպես և՝ հօրեղբայր>հէրբար, որտեղ՝ հակառակ եղբայր>ախպէր բառին, ղ>խ-ի անկումով և բ-ին մտաենալու հետևանքով անփոփոխ է մնացել։

Բացառությունն են կազմում բորբոս>փի՛փաւսը, որից էլ՝ բորբոսնել>փի՛փաւսնիլ, որոնց մեջ սակայն բ-ն ընկել է, իսկ բ-ն սուլական խուլ ս-ի նմանությամբ գարձել է փ. հարբուխ>խարփուղ, ուր սկզբի ճ-ն վերջին խ-ի նմանությամբ դառնալով խ, ազդել է բ-ի վրա և գարձրել է փ։

Այդ պարագայում էլ գրական փոխառությունների մեջ ուշենք փ. ինչպես՝ սուրբ>սօրփ (մինչդեռ՝ սրբել>սի՛ըբիլ), որբ>վօրփ և այլն։

142. Այդ բոլորից դուրս բ-ն կրել է հետևյալ մասնավոր փոփոխությունները.

բ>փ.—Բուսած>փի՛ած գդոշարի բորբոսնելըդ, ծնեբեկ>ծընէփուկ, բառերի մեջ եղած ս, ծ, կ խուլերի առնմանությամբ։

բ>պ.—Բռնել>պըռնէլ, բանկն>պընգըլ, բաղարճ>պաղաճ,

բամբասանք>պամբասանք, բարեկամ>պարէկամ, բարեաւ>պաբաւ, բարի>պարի։ Առաջին երկուսի՝ հաջորդող ձայնեղների տարնմանութեամբ. մյուսները բոլորն էլ փոխառված են այլ բարբառներից, որ հատատուում է նաև հնչյունափոխական մյուս օրենքներով (համմտ. §§ 19, գ և 123)։

Դ

143. Ամեն դեպքում էլ անփոփոխ է մնում. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Դառն>դէռնը, դանակ>դէնակ, դգալ>դի՛գմէլ, դիրտ>դէրդ, դեղ>դէխկ ճթուչնց, դեղնուց>դըղնօց, դուռն>դուրք, դորակ>դօրակ, դեղին>դէղէն և այլն։

Բառամիջում.—Դադար>դէգդար, հանդարտ>հանդէրտ, լընդերք>լընդէրք՛, տենդել>տանդիլ, քանդել>քանդիլ, այդքան>այդքան, բարեկենդան>բի՛րբինգիան։

Բառավերջում.— Այդ>այդ, անդ>նանդ, գունդ>գունդ, թունդ>թունդ և այլն։ Բոլորն էլ, սակայն, բացի առաջինից, ե-ից հետո են։

Նույնպես և բ-ից հետո, ուր մի շարք բարբառներում դ-ն դարձել է թ, Մեղրու բարբառում ևս բառամիջում, և ևս վերջում մնացել է դ. ինչպես՝ երդում>ռէրդում, կարդալ>կարդիլ, արդար>արդար, զարդարք>զէրդարք, ուրդ>ուրդ, բուրդ>բուրդ, ուզդորդ>ազուրդ, դուրդ, երդ>հէրդ, մարդ>մարդ, վարդ>վարդ և այլն։

144. Ըղն հնչյունախմբում դ-ն ընկել է. ինչպես՝ որդնել>ռէռնիլ, որդն>ռէռնը, որդնոտել>ռէռնռէռիլ. ուրիշ այդ կարգի բառ չկա բարբառումս, բայց պետք է համեմատել § 171։

Սպարդիլ>սի՛փի՛րթնիլ «գունատվել» գավառական բառ է։

145. Բարբառիս խ-ից հետո դ-ն դարձել է տ խէդդ>խէխտ «պարանոց», խեղդել>խէխտիլ բառերում. ուրիշ այդ կարգի բառ չունենք։

146. Գրական փոխառություններում ունենք թ. ինչպես՝ ոդ>օթ, սադայել>սաթայէլ և այլն։

147. Առանձին է մնում ջրորդան>ջրուրկան>շուռուրկան բառը, որ նախ կ-ի հավելմամբ դարձել է ջրորդկան, ապա՝ բ-ի անկումով՝ ջրոդկան, ուր դ-ն կ խուլի ազդեցությամբ դար-

ձել է բ (ջրոթկան), որից՝ ջոռթկան, և, վերջապես, բնաձայնի վերածվելով՝ ջրռուրկան, ջուռուրկան (համմտ. բնաձայն՝ ջրռռալ «թափվել»)։

Ճիշտ նույն ձևով էլ ծննդկան>ծրնրբկան բառում կ խուլի ազդեցությամբ դ-ն դարձել է բ (համմտ. ծնունդ>ծրնօնբ, ուր առանձին լինելով՝ անփոխոխ է մնացել)։

գ

148. Բոլոր դեպքերում էլ մնում է գ կամ դառնում է գ։

Մնում է գ բառասկզբին, ինչպես և բառամիջում ու բառավերջում, եթե է, ի, ի՝ ձայնավորներից հետո չէ. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Գալ>գալ, գար>գէփ, գաւաթ>գէվաթ, գողովիւն>գըղօթիւն, գերմակ>գէրմակ, գոմէշ>գոմէշ, գըլուխ>գըլօխ, գառն>գօռնը և այլն։

Բառամիջում և բառավերջում.—Էգուց, այգուց>ուգուց, յօյգ>ծգ, սուգ>սօգ. բառամիջում և բառավերջում գ-ն սովորաբար ընկնում է ե-ից կամ է, ի, ի՝-ից հետո, որոնց մասին տես ստորև։

149. Գ-ն դառնում է զ բառամիջում, եթե գտնվում է է, ի, ի՝ ձայնավորներից հետո, թեկուզ և դրանցից բաղաձայնով բաժանված էլ լինի. ինչպես՝

Բառամիջում.—Ագի>էզի, այգի>իզի, գագաթն>գէզաթ, տայգր>տէզիր, զգենուլ>սի՛զէնիլ, գոռգոռալ>գի՛ռզի՛ռալ և այլն։

Բառավերջում.—Ձագ>ձէզ, էգ>էզ, գոգ>գիզ, նիգ>լէնգ (մյուսները ե-ից հետո են, որի մասին տես ստորև)։

150. Անփոխոխ է մնում նույնպես և բ-ից հետո՝ վերոհիշյալ օրենքով. եղած բառերն են. Նարգիզ>Նէրգիզ, Սարգիս>Սէրգիս (երկուսն էլ հատուկ անուն). մյուս օրինակները գրական բառեր են, որոնց մեջ ունենք ք. ինչպես՝ կարգ>կարք, մարգարիտ>մարքարիտ, մարգարէ>մարքարէ (համմտ. § 141)։

151. Ինգայինն ե-ից հետո նույնպես մնում է գ, կամ դառնում է զ, եթե ե-ն է, ի, ի՝-ից հետո է. ինչպես՝

գ>գ. — Հնգեքին > հընգէքէն, մանգաղ > մանգաղ,

թանգ>թանգ, ծունգն>ծօնգուն, կնգուղ>կունգուղ, պռունգ>պըռօնգ և այլն։

գ>գ,.—ժանգ>ժէնգ,, հինգ>հինգ՛, զանգակ>զէնգ՛ակ, ժանգոտ>ժէնգ,ուտ, գանգատ>գէնգ՛ատ և այլն։

152. Գրական ու կրոնական փոխառությունների մեջ դարձել է ք կամ մնացել է գ. ինչպես՝ սգաւոր>սըքաւուր, սարկաւագ>սարկավաք, ազգական>ազգական, գաւազան>գավազան, գանձանակ>գանձանակ և այլն։

153. Վերոհիշյալներից դուրս գ-ն ենթարկվել է հետևյալ մասնավոր փոփոխությունների.

գ>կ.—Ագռաւ>ակռավ, աղազ>հաղակ «այգու մուտքի ճանապարհ», երկու դեպքում էլ բառում եղած ձայնեղների տարնմանությամբ։ Ճրագ>ճըրակ, պատրոյգ>պէտրուկ, նախորդող խուլերի առնմանությամբ։ Զգօն>սըկօն, զգեստ>ըզկէստ, զգեստաւորիլ>ըզկըստավուրվիլ (քահանայի մասին) գրական և կրոնական բառեր են։

Ագահ>ակահի փոխառված է մի ուրիշ, անծանոթ բարբառից (համմ. § 19, գ)։

Գոզնոտ>կըռըզնուտ «գանգուր, խիժաթևեր», ստացվել է կոխզնոտ>կըռըզնուտ «խիժաթևեր» բառի հետ շփոթվելով։

գ>ք.—Դիւղեր>քի՛ղեր, դիւղերով>քի՛ղերավ «առավոտ», հաջորդող շ-ի ազդեցությամբ. օգուտ>օքուտ, օքըտ «լավ» ա-ի ազդեցությամբ։

գ>ք.—Ծագ>ծէք՛ նախորդող ծ-ի ազդեցությամբ. ծագել>ծէքքիլ բառում ք-ի փոխարեն ունենք ք՛ կրկնված լինելու պատճառով, ձիգ (տալ)>ձէք՛ տալ «ձգել, քաշելը հաջորդ տ խուլի առնմանությամբ (ձիգ>ձէք՛ առանձին չի գործածվում)։

գ>ճ.— Գալ բառի անորոշ դերբայում, ըղձական եղանակում, ապառնի դերբայում և արգելականում գ-ն մնալով անփոփոխ, մյուս ձևերում դարձել է ճ (նուիս իմ «գալիս եմ», նուիլ իմ «կգամ» և այլն), անշուշտ գնալ>գի՛նէլ բառի նմանությամբ։

2

154. Ամեն դեպքում էլ անփոփոխ է մնում. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Ձագ>ձէք՛, ձեռք>ձիք՛, ձախ>ձէխ, ձուկըն>ձօկուն, ձօկնը, ձայն>ձէն, ձի>ձի, ձոր>ձուր և այլն։

Բառամիջում և բառավերջում ունենք միայն ե-ից ու ը-ից հետո, ուր նույնպես անփոփոխ է մնում. ինչպես՝ խնձոր>խընձուր, խուճուռ, անձրև>ընձրիվ, հնձան>ընձան, հունձ>հօնձ, տանձ>տընձ, մաղձ>մաղձ, օձ>օղձ և այլն։

155. Ր-ից հետո մնում է անփոփոխ, կամ կորցնելով դ բազադրիչը՝ վերածվում է զ-ի, ինչպես՝ բարձ>բէրձ, խոնջանադարձ>խընջընդերձ գալվարի այն անցքը, որի միջով անց է կացվում խոնջանը կամ գոտին», օրձ>ուրձ, որձակ>ուրձակ, արձակել>իրձակիլ, բայց՝ արձակ>հարզակ, փորձել>փուրզիլ, անփորձ>անփուրզ, դերձան>դէրզան, տաւարավարձ>տըվըրավարզ։

156. Ինգայլին ն հնչյունից առաջ դառնում է գ. ինչպես՝ խուրձն>խօրգնը, դաղձն>դէգնը, սինձ>սիձն>սըէգնը, սինձ (են)ի>սըգնի։

157. Բարձր բառը գարձել է բէձրը, բէձուր, որից էլ՝ բարձրաձալ>բի՛ձաձիլ, բարձրութիւն>բի՛ձաթիւն. բնր խմբով ուրիշ ոչ մի բառ չունենք, սակայն ր-ից առաջ ձ կա նաև թանձր>թաձնիր, անձրև>ընձրիվ բառերում, որոնց մեջ անփոփոխ է մնացել։

158. Մասնավոր դեպքեր են.

ձ>ց.— Զգել>ցիքիլ զգցելը, ուր նախ զ-ն գարձել է ք (համմտ. ձիգ>ձէք՛), ապա՝ դրա ազդեցությամբ՝ ձ>ց։

ձ>ս.—Վարձք>վարսկ, ուր ձիշտ վերևինի նման ք-ի ազդեցությամբ գարձել է ց (վարցք), ապա՝ ցք խումբը՝ դառնալով սկ տվել է վարսկ ձևը (ցք>սկ-ի մասին տես § 199)։

ձ>ծ.—Ձէթ>ծըէթ վերջին թ-ի ազդեցությամբ. ձմեռուկ>ծըմեռուկ։

Զ

159. Սովորաբար մնում է չ. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Զուր>չուր, չորի>չուրէ, չազաց>չէզաց, չոկել>չուկիլ, չերմն>չէրմ, չուխտ>չօխտ և այլն։

Բառամիջում.—Հաչել>հաչիլ, առաչնակ>ըռչընակ, ոչիլ>հաչիլ, ազաչուր>ըզաչուր, բանչար>բէնչար, աչողութիւն>հըչըղօթին, ննչել>լինչիլ, խոնչան>խուչնան և այլն։

Բառավերջում.—Մէչ>մաչ, գաչ>գաչ, առաչ>էռէչ, աչ>աչ, ունչ>օնչ, լանչ>լէնչ և այլն։

Այդպես և՝ ր-ից հետո, ինչպես՝ արջ>առյ, վերջ>վերջ, թրջել>թի՛րջիլ, մրջիմն, մրջիւն>մո՛ւրջո՛ւմ, վերջացնել>վի՛րջի՛ցնիլ, պատրյան>պըտըրջէն. վերջինս գավառական բառ է։

Բացառություն է կազմում արյառ>աչառնը, որտեղ սահմայն ր-ն ընկել է։

160. Եթե մի բառում կա երկու ջ, ապա երկուսն էլ դառնում են ճ. ինչպես՝ պղպջալ>պլպլալ>պըճպըճալ, ջախջախել>ճի՛ճախիլ, ջնջել>ճինջիլ, վերջինում երկրորդ ջ-ն մնացել է անփոփոխ՝ ն-ից հետո լինելու պատճառով (հմմտ. § 185)։

161. Բարբառիս կ խուլից առաջ չ-ն գարձել է շ. ինչպես՝ մէկ>մա՛շկ (թեև մէկ>մա՛կ բառում ունենք չ), յօրանջել, յօրանկոտել>յըռընչկուտիլ, քաղք>քաշկ, քաղքոտ>քաշկուտ, հայհոյախտ, վախկոտ, առաջք>առէշկ, առաջքին>ըռաշկէն, առաջքատի>ըռըշկատէ գրեռան առջևի իրերը։

*162. Ղ խումբը բարբառումս դարձել է խ. ինչպես՝ աղչիկ>ախչէկ, ողջոյն>օխչում, *ողջոյն եղբայր>ըխչըմախպէր։*

Ողջ>վօղջ, ողջութիւն>վօղջութի՛ւն գրական փոխառություններ են (հմմտ. § 75)։

Ղ>խ խմբով ուրիշ բառ չունենք։

163. Գրական փոխառություններում չ-ի դիմաց ունենք շ կամ չ. ինչպես՝ յաղողում>հաչօղում (թեև ունենք՝ աղողութիւն>ղրղղօթի՛ն), վերջ ի վերջոյ>վէրչիվէ՛րչօ, ողջ>վօղջ, շըրջան>շրջան և այլն։

164. Մասնավոր փոփոխություններ են.

չ>ճ.—Ջահ>ճաո, չիլ>ճիլ, ականջ>անգուճ, որ նախ՝ տեղափոխությամբ գարձել է անկաչ, ապա՝ ճ-ից հետո լինելով կ>գ (ըստ 176-ի) անգամ և գ—չ տարնմանությամբ՝ վերածվել է խուլի. ճիշտ այդպես էլ ականջատակ>ընգրճատակ, ականջմտի>ընգրճմրտէ ջինջ-որ փոքրիկ զեռունդ։

չ>շ.— Ծնչել>խընշէլ։

2. ԽՈՒԼ ՊԱՅԹԱԿԱՆՆԵՐ

պ

165. Սովորաբար մնում է պ. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Պահէզ>պըհազ, պանիր>պանէր, պատ>պա՛տ, պատրոյգ>պէտրուկ, պատառ>պատառ գքիչ, պիրկ>

պէրկ, պուկ>պօկ ամիգածորան՝ երեխայի օրորոցին ամրացված», պնդոց>պընդօց երնական ամրութիւնը և այլն։

Բառամիջում.—Ապրանք>ապրանք, ապրել>ապրիլ, կապայ>կապէ, սապոն>սո՛ւպուն, կապոյտ>կ՚ապոյտ, ճիպոտ>ճէպուտ, տապակ>տապակ, շաղապատուկ>շըպատուկ շպատուտակ բուլյը»։

Բառավերջում.—Սեպ>սըէպ, խեճեպ>խըճէպ, կոպ>կուպ, ծոպ>ծուպ, կապ>կապ, պարապ>պարապ, տուիպ>տըտէպ և այլն։

166. Ս-ից առաջ պ-ն դառնում է փ. ինչպես՝ պսակ>փըսակ, պսակել>փըսակիլ, անպսակ>անփըսակ, պստիկ>փի՛ստէկ, ապսպարել>փըսպարիլ, այդպես և՝ ապսպարք>փասպարք, ուր թեև ա ձայնավորով բաժանված է ս-ից, բայց փըսպարիլ ձևի գիտակցությամբ ու նրա ազդեցությամբ մնացել է փ։

167. Մասնավոր փոփոխություններ են.

պ>փ.—Սպարդնել>սի՛փի՛րթնիլ, վիշապ>հօշափ, առաջինում բ շնչեղի ազդեցությամբ, երկրորդում՝ չ շչականի. Սեպտեմբեր>սէփտէմբէր գրական է, ինչպես և բոլոր ամսանունները (տմմտ. §§ 42, 178)։ Կոտապ>կուտափ. նախորդող խուլերի ասրնմանութեամբ։

պ>բ.—Դէպ ի>դի՛բէ, դէպ ի յետ>դի՛բէտ, նախորդ դ ձայնեղի առնմանութեամբ։

Անապ>աննաբ գամպամ պտուղը», ստացվել է արաբերեն anab «ի բառից, որ միջին հայերենում տառադարձված է անապ։ Ապաշխարող>բըշխարուղ, ըրբշխարուղ։

պ>մ.—Պիտիլ>մէտիլ։

(պ>վ)՝—կճեպ բառի դիմաց բարբառս ունի քըշէվ։

8

168. Սովորաբար մնում է տ. ինչպես՝

Բառասկզբում.— Տախտակ>տախտակ, տայգր>տէգմիր, տանձ>տանձ, տաշտակ>տաշտակ «փոքր տաշտ, կրյաց, տանել>տանիլ, տուն>տօն, տարի>տարէ, տեսնել>տըէսնիլ և այլն։

Բառամիջում.—Կտաւ>կըտաւ, ատել>ատիլ, մտանել>մըտէլ, ուտել>օտիլ, մոտի>մուտա, աղտոտ>յէխտուխ, պատառ>պատառ «քիչ», պստիկ>փի՛ստէկ, խոստանալ>խըստանիլ և այլն։

Բառավերջում.—*Պատ>պատ, գետ>գէտ, արտ>արտ, հանդարտ>հանդէրտ, առնէտ>ըռնետ, գանգատ>գէնգ՛ատ, նարօտ>նարուտ ժգուշզգուշ թելշ, ժանգոտ> ժէնգ՛ուտ, ճակատ>ճէկատ և այլն։

169. Ն ունգայինից հետո տ-ն անխախիր դառնում է դ. ինչպես՝ անտէր> անդէր, ընտրել>ընդրէլ, սանր>սանտր>սանդըր, անտղել>ընդրդէլ, տնտես>տընդրէս, տանտիկին>տընդէկէն, Անտառ>Անդառ (տեղանուն)։

Բացառութիւն չկայ։

170. Բարբառիս կ և կ՛ բաղաձայններից առաջ դառնում է ք. ինչպես՝ անպէտք>անպէքկ՛, յետք>էքկ՛ (թեև ունենք յետ էտը), մխոք>մէքկ՛, պատկեր>պաքկէրք՛, պարտք>պարքկ, պէտք>պէքկ՛, յետքատի>ընքկատէ ըրեռան հետևի իրերը», սատակել>սաքկիլ և ըստակիլ։

171. Բան խմբում տ-ն ընկել է գորանուկ>գ՛ոնիկ բառում, որից էլ՝ *գորանուկամայր>գ՛ունի՛կամէր։

Բարբառում եղած բան խմբով բառերն են՝ քրտնել քըրտընքել>քըրքընքէլ, քրտինք, քըրտունք>քըրքէնք, քըրքօնք, որոնց մեջ, սակայն, ըտ-ը բաժանվում է ն-ից ը, է, օ ձայնաւորներով։ Այդ բառերում տ>ք փոփոխությունը կատարված է նախորդող ը չնչեղի առնմանությամբ։

172. Գրական փոխառությունների մի քանի բառերի մեջ տ-ի փոխարեն ունենք դ։ Դրանք են. գատ>գադ, գատաստան>գադաստան, գատաւոր>գադաւօր, հաստատ>հաստադ, հաստատել>հաստադիլ «ապացուցել», ազատ>ազադ, ազատել>ազադիլ (համմտ. §§ 11, 15, 19, դ)։

173. Մասնավոր փոփոխություններ են.

տ>բ.—Կախ>քըքէվ, ցայտ>ցէք «ջրի շիթ, մեզ», ցայտել>ցէքիլ «ցայտել, մղվել», փետուր>քէփուռ, փտել>փըքէլ. բոլոր դեպքերում էլ բառի կազմում եղած շնչեղների առնմանությամբ։

Վարտիք>վարքէկ՛ բառում, նախ՝ տ-ն հաջորդող ք-ին նմանվելով դարձել է վարքէք՛, ապա՝ նախորդ ր-ի տարնմանության՝ ք՛>կ՛։

տ>դ.—Դիտել>գ՛իդիլ, գտանել>գի՛դիլ, գի՛դէնիլ, դառել>դէդիլ «վաստակել», բոտոտ>բուդուդ, դիրտ>դէրդ, դիրտահա-

նել>դի՛րդի՛հանիլ, զատիկ>զէդէկ. բոլորումն էլ նախորդող ձայնեզնեբի առնմանութեամբ։

Շուտ, շոյտ>շո՛ւդ բառում նախ՝ տ-ն նմանվելով շ-ին պետք է դարձած լինի թ և տված շո՛ւթ, որից՝ տարնմանութեամբ՝ թ-ն դարձել է դ և տվել շո՛ւդ։

Ապատ>ավադ «շենք» փոխառված է նոր պարսկերենից՝ ադըբեջաներենի միջոցով։

Մարտ>մա՛րդ։

տժ>ջջ.—Պատժել>պաջջիլ, ուր նախ՝ տ-ն նմանվելով հաջորդին՝ դարձել է դ (պադժիլ), որից՝ դժ-ի միացմամբ՝ պաջիլ և կրկնութեամբ՝ պաջջիլ։

տ>ճ.—Տալ>տալ բայի անկատար դերբայում և ապառնի ժամանակում տ-ի փոխարեն ունենք ճ. ինչպես՝ նա՛ իմ «տալիս եմ», նա՛լ իմ «կտամ» և այլն։

ե

174. Սովորաբար մնում է կ. ինչպես՝

Բառասկզբում.—կէս>կըէս, կեմ>կըէմ, կարաս>կարաս, կապայ>կապէ, կամն>կամ՛ը, կայութ>կըէոէք՛, կացին>կացէն, կնգուդ>կունգուդ, կծիկ>կըծըէկ, կոփել>կուփիլ «խըփել» և այլն։

Բառամիջում.—Ակութ>ակութ «օջախ», ակն>ակնը, թակել>թակիլ, ծակել>ծակիլ, ճակատ>ճէկատ, ոսկի>ուսկէ, տակութ>տակուակ, աղեկութիւն>ղըզկօթի՛ն և այլն։

Բառավերջում.—Դատարկ>դէբտակ, աղեաղ>աղակ, դանակ>դէնակ, զատիկ>զէդէկ, աղջիկ>ախչէկ, կորեակ>կուրակ, տափակ>տափակ, պատակ>պատակ և այլն։

175. Սակավաթիվ բառերում դարձել է կ՛. դրանք են. բիբ (իկ)>բիբի՛կ «աչքի բիբ», գօտիկ>գօխտէկ, համուրջ>կա՛մրմունջ, կապտել>կա՛պի՛տի՛լ, կապոյտ>կա՛պուտ, *կապուտիկ>կա՛պի՛պի՛տէկ «մի տեսակ գետաձուկ», կին, կնիկ>կընէկ, ածիկ>ածէկ, «Թոնրին խփած խմորագնդից թափված կտորտանքը», պերկ>պէրկ, պատիկ>փի՛տէկ, օթեկ>օթէկ։

176. Ն ունկայինից հետո դարձել է գ. ինչպես՝ անկյալ>

ա՛նգա՛լ, ընկեր>ո՛ղբէր, ընկոյզ>անգուզ, ընկուզ(են)ի>ընգըզի, ունկն>օնգնը, օնգուն, խունկ>խօնգ, *ընկնաւոր>ընգնավուր «ունկն ունեցող», խնկաման>խընգաման, տնանկանալ, տնանկ ընկնել>տընանգ նանիլ «աղքատանալ, կոտր ընկնել», ցանկ>ցանգ «ցանկութիւն, կամք», կանկար>կանգառնը, տունկ>տօնգ, տունկ(ի)>տընգէ, տնկել>տընգէլ, ցնկնել>ցընգընգէլ, կին, կնիկ>կընէկ, սեռ. կընգայ Այդպես և՝ ականջ>անգուճ, և-ի տեղափոխութեամբ։

Գրական փոխառութիւններում ևս այդ փոփոխութիւնը կատարվում է. ինչպես՝ վանկ>վանգ, յանկարծ>հանգարծ։

Անկան>ո՛ւ՛նգէ՛ն, անկանակ>ո՛ւ՛նգէ՛նակ բառերում ունենք գ նախորդող ի՛-ի պատճառով (համմտ. § 149)։

Անկանել>նանիլ բառում կ-ն ընկել է։

177. Թ շնչեղից և շ շչականից առաջ դառնում է ք. ինչպես՝ կթել>քըթէլ, կթան>քըթան, կշէռք>քի՛շէրք, կշռել>քըշըռէլ, կշկուռ>քըշկօռ «հանգուցյց», կշտանալ>քի՛շտանիլ (թեև՝ կուշտ արմատն ունենք կօշտ ձևով՝ շ-ից հետու լինելու պատճառով), կշտին>քի՛շտին (առանձին՝ կուշտ>կօշտը)։

Այդպես և՝ կոխ>կթեվ>քըթէվ, կառուկ>քըթըվէլ։

178. Մասնավոր փոփոխութիւններ են.

կ>գ, գ՛.—Նկեղեցի>գըղէցէ, կոյր աղիք>գի՛րաղէնք, բակենդան>բի՛րգ՛ինգա՛ն, բեկոր>բէգ՛ո՛ր, գիրկ>գիրգ՛, գրկանոց>գի՛րգ՛ա՛նո՛ց «գոգնոց». բոլորումն էլ՝ բառի կազմում եղած բ, գ, դ ձայնեղների առնմանութեամբ դարձել է գ և ապա՝ վերջին չորսում՝ գ՛ ըստ § 149-ի։

Կիւրակէ>գի՛րակէ, կիւրակնմուտ> գի՛րկնմուտ, կրակ>գի՛րէկ բառերում դարձել է գ հաջորդ կ-ի տարնմանութեամբ։

Առանձին է մնում խորակ>խո՛ր«ո՛ւ, որ նոր փոխառութիւն է պարսկերենից, ինչպես գտնում ենք նաև այլ բարբառներում։

կ>ք.—Քակոր>քաքուր, գկեռ>ցըքէռնը, կաչաղակ>քըչէղակ. երեքումն էլ բառի կազմում եղած ք, ց, չ շնչեղների առնմանութեամբ (վերջինի համար համեմատել § 177)։ Եկ>էք՛, թեև՝ եկէք>էկէք։ Թեկուզեմբեր>թէքուզէմբէր, հոկտեմբեր>հօքտէմբէր ամսանունները գրականից են մուտք գործել։

կ>ք.— Բոկիկ>բիբէկ, ուր կ-ն նմանվելով նախորդ բ-ին

նախ պետք է դարձած լինի գ, ապա՝ լիակատար առնմանությամբ՝ բ:

կ>ճ.— Պարկուկ>պարկուճ ավաղահաս, հիմանդոտ դամբուլը, պարկուճ բառի հետ շփոթելով:

Ծ

179. Սովորաբար մնում է ծ. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Ծագ>ձէքը, ծայել>ձայլիլ, ծակ>ծակ, ծծել>ծըծէլ, ծուխ>ձօխ, ծադք>ծախկ ծառի ծաղիկը, ծանր>ծանգըր, ծիրան>ծըրբան, ծնհրեկ>ծընէփուկ և այլն.

Բառամիջում.—Ածել>ածիլ, արծաթ>արծաթ, արծիւ>ագրծէվ, գործի>գ՚ըրծէն ջարդը, լծել>լըծէլ, պրծանել>պըրծանիլ, ծիծաղ>ծըէծաղ, կայծակ>կէծակ, կոծիկ>կուծէկ ջսոսինձ» և այլն:

Բառավերջում.—Անիծ>հանէծ, ծիծ>ծըէծ, այծ>էծ, մեծ>մօծ, քաղցած>քօխցած, տարած>տարած վերկարութեան չափ=22 վերշ.ա, կուրծ>կօրծ, տաւարած>տրվարած և այլն:

180. Սը խումբը մէասին դարձել է սկ. ինչպես՝ անէծք>անէսկ, անրիծք>անրէսկ ամեհելի վրա կատարվող աղոթքը, նեղուածք>նէղվասկ, կուտուածք>կուտվասկ ճավաքումն», անցուածք>անցվասկ ոգեպք, պատահարը, առածքով>ըռասկավ ոփոխաբերաբար, քխուածք>քըխվասկ, խօսուածք>խօսվասկ և այլն:

Բացառութիւն չկա:

*181. Սկ խմբով երկու բառ կա մէայն, ուր ծ-ն դարձել է վ. կոծկել>կուզկիլ, *ծածկան>ծըզկան. ծածկել>ծըկէլ բառում ծ-ն ընկել է (տմմտ. § 276, ծանոթ. 17, գ):*

182. Մասնավոր փոփոխութիւններ են. ողորմածիկ>ղօրմացիկ, փայծաղն>փացախնը, քած>քաց, որոնցից առաջինում ծ-ն դարձել է ց հաջորդ կ-ի տարնմանութեամբ, իսկ մյուս երկրաւում՝ նախորդ փ, բ շնչեղների առնմանութեամբ:

183. Լպրծել>լըպըռատել բառում ծ-ն զրկվելով իր ս բաղադրիչից, վեր է ածվել տ-ի:

Ձ

184. Սովորաբար մնում է ճ. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Ճուտ>ճօտ, ճիւղ>ճօղնը, ճճի>ճուճու,

ճաշ>ճէշ, ճակատ>ճէկատ, ճանաչել>ճընանչիլ, ճրագ>ճըրագ, ճիպոտ> ճէպուտ, ճիւ, ճսիկ>ճըռէկ «խաղողի փոքրիկ ճութ», ճիպո>ճէպուռ և այլն։

Բառամիջում.— Արճիճ>ըրճոճ, կճուճ>կոճ ճոճ, պրճոկել> պըրճոկիլ, պուրճուկիլ, կոճակ>կուճակ, հաճար>հաճար, կճղակ> կըճէղակ, մաճար>մաճառ և այլն։

Բառավերջում.— կարճ>կարճ, որոճ>արուճ, կաւիճ>կավճ, խիղճ>խէղճ «գութ», կիճ>կըճէճ, կաճ>կաճ, կոճ>կուճ և այլն։

185. Ն ոնգայինից հետո դառնում է ջ. ինչպես՝

*ձանճ>ճէնջ, ճնճղուկ>ճընջըղուկ, եղինճ, եղինճ>հաղէնջ, ճօճ(ի)> ճօնճի>ճօնջի, *ճանճակութ>ճի՛նջակութ։*

կնճիթ>կընդիչ բառի մասին տես § 192։

186. Ղճ խումբը բաղաձայնից առաջ միասին դարձել է ժ խղճմտանք > խըժմըտանք բառում, թեև ունենք՝ խղճալ> խըղճել։

Այդ կարգի ուրիշ բառ չունենք։

Ձք խումբը դարձել է շկ մի բառում. Լիճք>Լիշկ (տեղանուն)։

Ճք խմբով ուրիշ բառ չունենք, բայց՝ համեմատել § 161։

187. Մանավանդ փոփոխություններ են. փուճուկ>փըչօկ «ծառի փչակ. շրթունքը», որտեղ ճ-ն դարձել է շ նախորդ փ-ի ազդեցությամբ։

Կճեպ բառի դիմաց բարբառս ունի քըչէվ, որ ից էլ՝ քըչէվի «կճպել»։

3. ՇՆՉԵՂ ԽՈՒԼ ՊԱՅԹԱԿԱՆՆԵՐ

Փ

188. Ամեն դեպքում էլ անփոփոխ է մնում. ինչպես՝

Բառասկզբում.— Փունջ>փօնջ, փայտ>փէտ, փեղկել>փէխկիլ, փող>փուղ, փոր>փուր, փեսայ>փըչէչ և այլն։

Բառամիջում.— կոփել>կուփիլ, շամփուր>չէմփուր, սափոր>սափուր, չափել>չէփիլ, տափակ>տափակ, ոսփի>հուփփէ և այլն։

Բառավերջում.—*Ծափ>ծափ, եփ>իփ, տափ>տափ, ափն>ափ «խմորի տաշտի եզրը», չափ>չէփ, ծեփ>ծէփ, կանեփ>կաննիփ և այլն։*

Մի քառում մխայն փ-ն դարձել է պ. փըրփըրեմ>պըրպէրան, ուր, նախ՝ տարնմանությամբ երկու փ-երից մեկը դարձել է պ (փրփրեմ>պըրփէրան) և ապա՝ ստացված պ-ի առնմանությամբ մյուսն էլ դարձել է պ (պըրփէրան>պըրպէրան)։

189. Ումորաբար մնում է բ. ինչպես՝

Բառասկզբում.—*Թաղ>թաղ «արվարձան», թակել>թակիլ, թաղել>թաղիլ, քել>քիլ, թաթախել>թըթախիլ, թխթեղն>թէխթախնը, թաց>թաց և այլն։*

Բառամիջում.—*Աքաո>աթուռ, մրքին>մըքէն, մորքի>մուրքէ, վեթակ>փէթակ, թաթու>թանթուռ «թաթիկ», աթաղաց>թաղուց և այլն։*

Բառավերջում.—*Շաբաթ>չէբաք, խորթ>խուրթ, նաւթ>նօթ, ուրբաթ>ուրբաք, կոթ>կուբ, բոյթ>բոնիթ «մատը», քիթ>քըէթ և այլն։*

190. Բարբառիս խ հնչյունից հետո դառնում է տ. ինչպես՝ թուղթ>թօխտ, թղթել>թըխտէլ «թուղթ փակցնել», յաղթել>էխտիլ, մաղթանք>մախտանք, մաղթել>մախտիլ, մխիթարել>մըխտարիլ, դաղթական>դախտական, թթխմոր>թըխթմոր>թըխտըմուր, եօթն>օխտը, եօթանասուն>ըխտընասուն։

Այդպես և՝ մախաթ>մախատ, թեև ա ձայնավորով բաժանված է։

Նույնպիսի դիրքում բ-ն դարձել է ց կաքն>կախց բառում, որն ստացվել է կաղբն ձևից[1]։

191. Թս խումբը երկուսի միացությամբ դարձել է ց՝ վաքսուն>վացուն բառում, որից և կրկնությամբ՝ վացցուն։ Դրան հակառակ՝ ութսուն բառն իննսուն>իննասուն-ի ազդեցությամբ դարձել է ըթասսուն։

192. Մասնավոր փոփոխություններ են.

---

1 *Տե՛ս Աճառյան, Քննութ. Ագուլիսի բարբառի, § 6 և 139։*

բ>ւ.—Ուշաթափվել>ըշտափիլ, փաթաթել>փըթաթիլ, գավառական՝ թորթող>տըրտօղ, որոնցից առաջինում շ-ի ազդեցությամբ, երկրորդում՝ երկու բ-երի տարնմանությամբ, իսկ երրորդում՝ նախ երկսից մեկի տարնմանությամբ, բ—բ>բ—ւ (թորթող>թորտօղ), ապա՝ ուացված ւ-ի առնմանությամբ՝ թորտող>տըրտօղ։

բ>դ.—կնճիթ>կընդիչ, ուր նախ տեղափոխությամբ դարձել է կնթիճ, ապա՝ բառում եղած խուլերի առնմանությամբ՝ կնտիճ, որից՝ նախորդների տարնմանությամբ՝ ճ>չ (կնտիճ>կնտիչ) և, վերջապես, ե-ից հետո գռնվելու պատճառով՝ տ>դ (կնտիչ>կընդիչ), ըստ § 169-ի։

Ը

193. Սովորաբար մնում է ք. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Ֆաղցր>քօխցուր, քենի>քէնէ, քաղել>քաղիլ, քօշ>քօշ, քոյր>քաւր, քրտինք>քըրթէնք՛ և այլն։

Բառամիջում.—կաքաւ>կաքավ, ցաքուցան>ցաքատ, շեմքաուակ>շըմքատուակ, այնքան>ընքան, անքուն>անքօն, թքել>թըքէլ, աքսորկիկ>հըքըրթըքկ և այլն։

Բառավերջում.—ճօնք>օնք, մօրուք>մէրուք, թոք>թուք, չորք>չուրք, ծալք>ծալք, դուրք>դուրք, ցամաք>ցամաք, ցաք>ցաք և այլն։

194. Բառամիջում՝ ձայնավորից առաջ և բառավերջում գառնում է ք՝, եթե գռնվում է բարբառիս է, ի ձայնավորներից հետո, թեկուզ և նրանցից բազմաձայնով բաժանված լինի. ինչպես՝ երեք>իրիք՝, թուք>թէք՝ (և՝ թօք), մեք>մէք՝, ձեռք>ձիք՝, չուխայք>չօխէք՝, զօքանչ>զընքընճէ, աղիք>աղէնք՝, գլեռք>քի՝չ։րք՝, բաժինք>բէժինք՝ և այլն։

Նույն ձայնավորներից հետո մնում է ք, եթե գռնվում է որևէ բաղաձայնից անմիջապես առաջ. ինչպես՝ երեքշաբաթ>իրիքչէբաք (թեև՝ երեք>իրիք՝), շեքերի մէջ>շըքըռամաջ (բայց՝ շեք>շէք՝), ներքս(ւ)>նէքսէվ և այլն։ Այդպես է և այն ժամանակ, երբ ք-ն կրկնվում է. ինչպես՝ երեքին>իրիքքէն, ճաքել>ճէքքիլ, ծագել>ծէքքիլ և այլն։

Գրական բառերում ևս ք>ք՝ փոփոխությունը, ըստ հիշված

ձանոններբ, խստորեն պահպանվում է. ինչպես՝ խելք>խելքի, օ-
րէնք>օրէնքի և այլն։

195. Բարբառիս շ, խ, ս հնչյուններից հետո դառնում է ի. ինչպես՝ աչք>աշկ, մէջք>մաշկ, քաջք>քաշկ, քաջքոտ>քաշ-
կոտ «վախկոտ», հրաչք>հրըաշկ, դեղք>դէխկ «թուչն», դեղ-
քել>դէխկիլ, աղքատ>ախկատ, աղքատութիւն>ըխկըատօթին,
կողք>կուխկ, ճեղք>ճէխկ, ծաղք>ծախկ «ծաղի ծաղիկ», փողք>
փուխկ «կանացի վարտիքի փողը», մեղք>մէխկ «խիղճ»,
շողք>շուխկ, խոսք>խոսկ, փուքս>փուսք>փօսկ, զարմացք>
զէրմասկ, նեղուածք>նէղվասկ, ուռուցք>օռուսկ (Շահյանի
մոտ՝ օռուցկի), անէծք>անէսկ և այլն։

Բացառություն չկա։

196. Բարբառիս թ հնչյունից հետո դառնում է կ՝, եթե թ-ին նախորդում է է. հակառակ պարագայում դառնում է կ. ինչ-
պես՝ անպէտք>անպէկ՝, միտք>մէկ՝, պէտք>պէկ՝, պարտք>պարկ, աղօթք>աղուկ, սովորոյթք> սըվուրուկ, յետք>էկ՝։

Ուրիշ օրինակ կամ բացառություն չկա։

197. Մասնավոր փոփոխություններ են. բազում>բէզուկ, քանաք>քանակ, քանաքոտ>քընակուտ, քանաքոտել>քընը-
կուտիլ, վարտիք> վարքէկ՝. բացի առաջինից, ձեացած բոլո-
րում էլ դարձել է կ՝ նախորդող թ շնչեղի, տարնմանությամբ։
Վերջինում ունենք կ՝ թերևս է-ի պատճառով։ Տակուիք>տակուկ
բառում ունենք կ՝ նախորդող կ-ի առնմանությամբ։

Հետաքրքրական օրինակ է քան զ բառը, որից ունենք քանս,
քանց և կրնց (վերջինս՝ ըստ Շահյանի), որոնցից յուրաքանչյուրը
փոփոխման մի աստիճան է ներկայացնում. այսպես՝ նախ՝ շաղ-
կապի և նախդիրի միացմամբ ու զ-ի խլացմամբ դարձել է քանս,
ապա՝ ս-ի բարդացմամբ՝ քանց և, վերջապես, վերջին ց-ի ազդե-
ցությամբ ք-ն պարզ խուլի վերածվելով ու ա-ն ողվելով, դար-
ձել է կրնց։

Ց

198. Սովորաբար ձեում է ց. ինչպես՝

Բառասկզբում.—Ցաւ>ցավ, ցագան> ցէգան, ցուրտ>ցօրտ,
ցօրեան>ցուրան, ցնկնել>ցընգընել, ցերեկ>ցիրիկ. ուրիշ և
այլն։

Բառամիջում.— Աքացի>քացէ, հացի>հացէ, կացին>կա-ցէն, ամաչեցնել>հրմընչցանիլ, խեցի>խէցէ «ընդեղեններ բովելու կավե աման», խնոցի>խընձէցէ, կորցնել>կըրցանիլ և այլն։

Բառավերջում.— Մղոց>սուղուց, ծոց>ծուց, ջաղաց>ջէղաց, այգուց>ուգուց, առանց>ըռընց, առանց, բաց>բէց, լաց>լէց, դեղնուց>դըղնօց և այլն։

199. Բարբառիս կ հնչյունից առաջ դարձել է ս. զարմացք> զէրմասկ, լուացք>լըվասկ (նաև լի՛վնց, ուր ք>կ-ն ընկել է), ուռուցք>օռուսկ (Շահյանցի մոտ՝ օռուցկ), լացկան>լէսկան։

Ուրիշ օրինակ կամ բացառություն չկա։

200. Բայերի անցյալ դերբայի -ացած մասնիկում դարձել է ճ. ինչպես՝ գնացած>գընճած, կարդացած>կըրդաճած, խոստացած>խոսդաճած, մոռացած>մռընճած և այլն։

201. Մասնավոր դեպքեր են.

ց>ս.— Փրցլինք>փըսլէնք, որ ր-ի անկմամբ նախ՝ դարձել է փցլինք, ապա՝ փ—լ բաղաձայնների մեջ գոնվելով՝ զըրկվել իր ր բաղադրիչից ու դարձել է ս։

ց>ծ.— Ցախաւել>ծըխաւիլ, հաջորդ խ-ի ազդեցությամբ։

2

202. Սովորաբար ՝ում է շ. ինչպես՝

Բառասկզբում.— Ջափ>չէփ, չոր>չուր, չամիչ>չոմէնչ, չօրք>չուրք, չափել>չէփիլ, չափաբ>չափաբ, չեչ>չիչ և այլն։

Բառամիջում.— Փախչել>փախչիլ, փչել>փի՛չիլ, աղաչանք>ղաչանք, կանաչել>կընանչիլ, կաչաղակ>քըչէղակ, կանչել>կընչիլ, ոչխար>ուխչար և այլն։

Բառավերջում.— Կանաչ>կանէնչ, ինչ>հինչ, ոչ>ուչ, հունչ, վուչ, ամաչ>համէնչ, չեչ>չիչ, մինչ ի>մի՛նչէ և այլն։

203. Բազաձայնից առաջ շ-ն դարձել է շ. ինչպես՝

Աչք>աշկ, բոլինչ>բոլինչն>բըռէշնը, բանչելի>բըռըշնի՛, ինչաեղ>հի՛շաէղ, շի՛տէղ, ինչքան>հի՛շքան, շքամ, փոնչոտալ>փըռըշտալ, խմիչք>խըմէշկ։

Բացառություն են կազմում. ամաչկոտ>հրմանչկուտ,

ամաչեցնել>հըմրնչցանիլ, ամաչ>համէնչ բառի անկախորէն գիտակցման պատճառով։

204. Մասնավոր դեպք է չ>ճ փոփոխությունը զոքանչ>զէնճքոնճ բառում։

4. ՁԱՅՆԵՂ ՇՓԱԿԱՆՆԵՐ

վ

205. Բոլոր դեպքերում էլ անփոփոխ է մնում. ինչպես՝ վաքել>վարիլ, վեց>վըէց, վիզ>վըէզ, վեր>վիր, խոռվել>խըռռավիլ, խոստովանք>խըստաւանք, խորոված>խըրռաված, վարդավառ>վռէրդռվռէր, կով>կաւ, ծով>ծաւ և այլն։

Բառավերջում օրինակները քիչ են, բայց պետք է համեմատել գործիականի վերջավորությունը. ինչպես՝ քարով>քարաւ, թանով>թանաւ և այլն։

Միակ բացառությունն է կազմում վիշապ>ճօշափ բառը, որ Ագուլիսի բարբառումն էլ վ-ի փոխարեն ունի ճ. Թերևս դիտմամբ փոփոխել են բառը տաբուի պատճառով. այդպես պետք է կարծել նաև գայլ>գռնէլ բառի այ>ու փոփոխության մասին. դրա համար լավ օրինակ է «արջ» բառը, որ «առջ» սովորական ձևի կողքին ունի նաև օռջ ձևը, որ գործածվում է սովորաբար որսորդների մոտ, բայց և ոչ որսորդների մոտ՝ ենթադրվող վտանգի ժամանակ։

զ

206. Սովորաբար անփոփոխ է մնում. ինչպես՝ զանգակ>զէնգռնկ, զրույց>զռնէրռնց, զարդարել>զի՛րդէրիլ, զոքանչ>զէնքոնճ, ազնիւ>ազնէվ, գազար>գէզար, լեզու>լռնէզռնւ, լիզել>լռնէզիլ, եզն>իզնը, երազ>արազ, դէզ>դէգ, ընկույզ>անգուզ, թուզ>թօզ և այլն։

207. Բառասկզբին՝ գ-ից առաջ դարձել է ա զգօն>սըգօն>աբկօն, զգենուլ>սի՛գէնիլ, զգեցուցանել>սի՛գէց տալ բառերում. Նույն պարագայում գրականից փոխառած բառերի մեջ ունենք զ զգեստ>ըզկէստ, զգեստաւորիլ>ըզկստաւուրվիլ բառերում։ Այդ կարգի ուրիշ բառ չունենք։

Մասնավոր դեպքեր են.

Ձկեռ>ցըքէռնը, ուր նախ հաջորդ կ-ի՝ ազդեցությամբ գ-ն

*գարձել է ս (զկեռ>սկէռ), ապա՝ բարդացմամբ՝ սկէռ>ցրքէռ-նը. նույն բառից սակայն ունենք նաև զրկէռ ձևը (իբրև հայհոյանք), որից էլ, գարձյալ անփոփոխ՝ *զկեռաքթու>զրկրոքթօ:*

Քան զ>քանս, քանց. Շահյանցի մոտ նաև՝ կրնց. այս ձևերի մասին տես § 197:

Ժ

208. Ամեն դեպքում էլ հետևում է անփոփոխ. ինչպես՝ ժանգ>ժէնգ, ժահր>ժէհր, ժամ>ժէմ, ժայռ>ժէռ, ժլատ>ժըլատ, բաժինք>բէժինք, դժ(ու)ար>դի՛ժէր, արժել>ըժժիլ, բոժոժ>բոժոժուժ, խժ>խէժ(ը), ոյժ>օժ և այլն:

Մասնավոր դեպքեր են.

ժախ>ժէխ, բայց նաև՝ չէխ «թուփ», որը սակայն ստացվել է ցախ բառի խաչավորմամբ:

Հետաքրքրական են պատժել>պայչիլ և պատիժ>պատէճ բառերի ժ>չ, ժ>ճ փոփոխությունները, որոնցից առաջինում ժ-ն է ազդել տ-ի վրա և դարձնելով դ ու միանալով նրան՝ դառել չ և կրկնվել, իսկ երկրորդում, ընդհակառակն, տ-ն ազդել է ժ-ի վրա և, նմանեցնելով իրեն, դարձրել ճ: Տժ խումբն ունեցող ուրիշ բառ չունենք:

Չ

209. Սովորաբար հետևում է անփոփոխ. ինչպես՝

Բառամիջում.—Դեղին>դէղէն, ապալ>ապիլ, ապագ>հապակ «այգու մուտքի ճանապարհ», լեզի>լէզէ, ծագիկ>ծագէկ, խաղող>խաղու, ծագր>ծագրը, կաչագակ>քըչէղակ և այլն:

Բառավերջում.—Ագ>ագ, իւղ>յօղ, գիւղ>գիւղ, ծիծաղ>ծըէծաղ, աստղ>աստըղ, խաղ>խաղ, չաղ>չէղ, տեղ>տէղ և այլներ.

Գրաբարում բառասկզբին ղ չկա. բարբառումս համաձայն § 3-ում տրված կանոնի ձևավորվել են մի խումբ բառեր. ինչպես՝ ուղարկել>դուրկիլ, ապանձել>դյանձիլ, ողորմի>ղօրմի և այլն.

210. Բարբառիս պ, տ, կ խումբերից և ց, չ շնչեղ խումբերից առաջ դառնում է խ. ինչպես՝ ապր>ախպ, ապրիլ>ախպիր, եղբայր>ախպէր, ատտա>յէխաուս, թուղթ>թօխտ, յաղթել>էխտիլ, բողկ>բուխկ, փողք>փուխկ «կանացի վարտիքի փող», գեղք>դէխկ «թուն», փեղք>փէխկ, ապչիկ>ախչէկ, ողկոյզ>

տալ>օխչում տալ, քաղց>քօխց, քաղցր>քօխցուր, կաթն>կազց>կախց և այլն։

Տ, ց, չ հնչյուններից առաջ ի դառնալը ենթադրել է տալիս, որ այդ պետք է լիներ նաև ծ, ճ-ից առաջ, սակայն գրանցից անմիջապես առաջ ոչ չունենք ոչ մի բառում։

Բացառություն է կազմում ուղտ>օղտ։

Գավառական թուղթ բառն ունենք բօղր ձևով, որից էլ՝ թըղթել>թըղբէլ։

Ողջ>վօղջ գործածվում է «վօղջ լերուքդ դարձվածքում, որ պարզապես գրաբար է։ Ողջույնի>վօղջուբմէն նույնպես գրական փոխառություն է։

211. Մասնավոր փոփոխություններ են.

ղ>խ.—Բողի>բուխէ, ուր նախորդ ձայնեղի տարնմանություն ամբ վերածվել է խուլի։ Թիթեղ>թէթախնը, փայծաղն>փայախնը՝ նախորդ շնչեղ խուլերի առնմանությամբ։

ղ>ճ.—Պղպջալ>պըճպըճալ, ուր նախ ղ-ն նույնանալով հաջորդ ջ-ին ավել է պչպչալ, որից՝ ըստ § 161-ի երկու ջ-երի ճ պառնալով՝ ստացվել է պրճպրճալ։

ղ>լ.—Ջիղ>հիլ, ուր ոչ թե ղ-ն դարձել է լ, այլ պահպանված է գրաբարյան ղ-ի լ արտասանությունը, ինչպես՝ անալի>նալէ բառում (համմտ. գրական՝ լլուտ, լլապինդ և այլն)։

Փող>փօլ նոր փոխառություն է պարսկերենից։

ղ>ճ.—Աղեղն>աղէղնը և աճեղ, որ տեղափոխությամբ դարձել է աճէղ և բառի վերջում լինելով՝ կրկին ղ-երից մեկն ընկել է։

5. ՄՈՒԼ ՇՓԱԿԱՆՆԵՐ

ս

212. Առհասարակ միւում է անփոփոխ. ինչպես՝ սանդ>սանգ, սուբ>սօր, սուինկն>սօնգնը, սօնգուն, սիսեռն>սըէսառնը, սեաւ>սէվ, սասլ>սասիլ, աստատ>աստատ, հարսն>հարսնը, կասկած>կասկած, այս>ասս, թուխս>թօխս, ես>իս, մխ>մըէս, կէս>կըէս, ամիս>ամէս և այլն։

Թս խումբը դարձել է ցց վաբսուն>վացցուն բառում. այդ կարգի մյուս օրինակն է ութսուն, որ դարձել է ըբասսուն։

Բայերի անցյալ դերբայում երկու ա-երի միջև ս-ն ացած>

աճած ձևի համաբանությամբ դարձել է ն տեսած>տահած, ասած>ահած բառերում. դրանց հակառակ ունենք լսած>լի՛սած, ուր գոնվում է ի՛-ից հետո:

213. Մասնավոր դեպքեր են.

ս>շ.— Սալոր>շի՛լլի՛ր, շի՛լլըր, սալոր(են)ի>շի՛լի՛րի, սեամ>շէմք՝, որոնց մեջ, սակայն, ս>շ փոփոխությունները՝ ըստ պրոֆ. Աճառյանի՝ առերևույթ են. դրանք գներկայացնում են հին գավառական ձևեր» (Իննություն Ագուլիսի բարբառի, § 201):

ս>ց.—Ցիսուն>իցցուն՝ վաթսուն>վացցուն բառի ազդեցությամբ:

Սաղմոս>սոցմուց նախորդ ս-ի տարնմանությամբ: Առանձին է մնում ս>զ փոփոխությունը նապաստակ>լըպազտրակ բառում, որ նախ՝ ր-ի հավելմամբ դարձել է նապաստրակ, ապա՝ ավելացած ր-ի ազդեցությամբ ն>լ փոփոխությամբ՝ լապաստրակ, և, վերջապես, պ, տ, կ խուլերի տարնմանությամբ, ս>զ:

Սա>զա, ուր ս-ն ձայնեղ է դարձել դա-ի համաբանությամբ:

շ

214. Ամեն դիրքում էլ առանց բացառության մնում է շ. ինչպես՝ շաղ>շէղ, շոր>շո՛ւրթ, շողք>շուխկ, շիւ>շէվ, շնչել>շի՛նչիլ «սուլել», շարել>շէրիլ, երաշտ>արաշտ, աշունք>աշօնք, խարշել>խաշիլ, աշխարհք>ախշարք, բշտել>բի՛շտիլ, կշկուռ>քըշկօռ, ակիշ>ակէշ, թթուաշ>թըթվաշ, էշ>էշ և այլն:

խ

215. Ամեն դեպքում էլ մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ խաղ>խաղ, խաղող>խաղու, խմոր>խըմուր, խումուր, խնձոր>խընձուր, խոլխ>խուլխ «օձի շապիկ», ախոռ>ախուռնը, նախանձ>նախանձ, ծախել>ծախիլ, ծուխ>ծօխ, մոլեխ, մարախ>մուրախ, երախ>բուռէխ և այլն:

Մասնավոր դեպքեր են. գոխն>դուղ «ջրաղացի ձագարը», շաղախ>շէղաղ, *խանձր(մ)ահոտ>դի՛նձի՛րմա՛հուտ, որոնց մեջ դարձել է ղ առաջին երկսում ղ, ղ ձայնեղների առնմանությամբ, իսկ վերջինում՝ աղանձահոտ բառի հետ խաչավորվելով:

Հարբուխ>խարփուղ բառում, նախ՝ վերջին խ-ի առնմանությամբ ն-ն դառնալով խ տվել է խարբուխ (ինչպես գրբ. հրախ>

խրախ, հրասախ>խրասախ), ապա՝ երկու խ-երի ազդեցությամբ բ-ն վերածվելով փ-ի ավել է խարփուխ, որից էլ՝ նախորդ խ, փ-ի տարմանությամբ վերջին խ-ն դառնալով ղ, առաջվել է խարփուղ:

Անսխալ>անսըղալ բառում խ-ն դարձել է ղ նախորդ ս-ի տարմանությամբ:

Հ

216. Սովորաբար միում է ն. ինչպես՝ համ>համ, հայր>հար, հեռի>հեռոա, հազար>հի՛զէր, հաճար>հաճար, հարսն>հարսընը, հունձ>հօնձ, անհամ>անհամ, պահել>պահիլ, պահէզ>պըհնազ, բահրել>բի՛հրիլ, ահ>ահ, բահ>բէհ, մահ>մահ և այլն:

217. Ր-ից հետո բառավերջում գտնված ն-ն ընկել է. ինչպես՝ խոնարհ>խօնար, ճանապարհ>ճանապար, շնորհք>շընուրք, շնորհաւոր>շընըրաւուր, շընավուր, բայց և՝ շընհավուր, աշխարհ>աշխարք. Ուրիշ օրինակ չկա:

Բնն խումբը դարձել է խն օրհնել>օխնիլ, օրհնէք>օխնէք, ջրօրհնէք>ջըրօխնէք, ուռօրհնէք>նրօխնէք բառերում. բնն խմբով ուրիշ բառ չունենք:

Մասնավոր դեպքեր են.

ճ>խ.—Հարբուխ>խարփուխ (տե՛ս վերը § 215):

ճ>ռ.—Ջահ>ճառ:

6. ՁԱՅՆՈՐԴՆԵՐ

Լ

218. Ամեն դիրքում էլ, առանց բացառության, միում է անփոփոխ. ինչպես՝ լալ>լէլ, լեզու>լիզու, լինդ>լէնդ, լայն>լէն, լուանալ>լի՛վանիլ, լեարդ>լէրդ, ալիւր>ալիւր, ալեւոր>նրլէվուր, անալի>նանլէ, բակլայ>բէկլէ, այլ>այլ, ծայլ>ծայլ «թուլ, մեղմ», ուլ>նօլ, ծիլ>ծիլ, թոյլ>թոյլ և այլն:

Մ

219. Ամեն դիրքում էլ, առանց բացառության, միում է անփոփոխ. ինչպես՝ մազ>մազ, մայր>մար, մորթի>մուրթէ,

մանր>մանդրը, մանգաղ>մանդաղ, մարդ>մարդ, ամանդ>ամանդ, ամօթ>համութ, արմունկ>արմունգ, երգուիմ>ուրդուիմ, ամիս>ամէս, բամբակ>բէմբակ, ժամ>ժէմ, ծոմ>ծում, հում>հօմ, ապրշում>պըրօշում և այլն։

Ե

220. Սովորաբար Ե առում է անփոփոխ. ինչպես՝

Բառասկզբում.—*Նաւթ>նօթ, նշան>նի՛շէն, ներկել>նէրկիլ, նուռն>նօռնը, նարօտ>նարուտ «գուլշզգույն թել», նայ>նէյ «խոնավ», ներկակ>նէրկրակ «հակառակ» և այլն։*

Բառամիջում.—*Անիծ>հանէծ, բանալ>բէնիլ, գանգատ>գէնգա՛տ, գնալ>գի՛նէլ, առնէտ>ըռնատ, անկան>հի՛նգէն և այլն։*

Բառավերջում.—*Բան>բէն, ամէն>ումմէն «բոլորը», արիւն>ա՛րիւն, բերան>բէրան, տուն>տօն, դեղին>դէղէն, շուն>շօռ և այլն։*

*221. Բաղաձայնից առաջ գտնված նշ, նջ խմբերում ն-ն ընկել է. ինչպես՝ բոինչ>բոինչն>բրոէչնը, բոնչ(ևն)ի>բրոըշնի՛, փոքունչատալ>փըռըշտալ, ինչտեղ>հի՛շտեղ, շտէղ, ինչքան>հի՛շքան, շքամ, *յօրանջկուտել>ըռըշկուտի՛լ։ Դրանց հակառակ ունենք՝ ամաչկոտ>հըմանչկուտ, ամաչեցնել>հըմըշցանի՛լ (տե՛ս § 203)։*

222. Մի խումբ բառերում ն-ն դարձել է լ։ գրանք են. նինջ>լէնջ, ննջել>լի՛նջիլ, բանկն>պըռնգըլ, նիգ>նինգ>լէնգ «ծակ», ելանել>իլլիլ, շնի՛ք>շիլլի՛, անվարտի՛>լըվարտէ, որոնցից առաջին չորսում՝ եղած ե-երի տարնմանութ յամբ, հետևյալ երկուսում՝ լ-երի առնմանութ յամբ, վերջինում՝ բ-ի՛ Այդպես էլ՝ նապաստակ>լըպազտրակ բառում՝ ավելացած բ-ի պատճառով (տե՛ս § 213)։

Դնել բառի դիմաց ունենք դի՛րիլ, որտեղ սակայն ոչ թե ե-ն դարձել է ր. այլ բայը կազմված է դիր արմատից։

Ա՛նուն>ա՛նում բառում ոչ թե կատարված է ն>մ փոփոխութ յուն, այլ պահպանված է հնագույն ան ումն ձևը՝ վերջահանգ ե-ի անկումով (տե՛ս ստորև). Համբանք>համբրաբք բառում ունենք ր նախորդ բ-ի առնմանութ յամբ և համաբք>համբարք բառի համարանութ յամբ։

223. Մեղրու բարբառը հարազատորեն պահում է բառավերջի հավելվածական ե-ն. բերում ենք բոլոր օրինակները.

ա) Պահպանված է ե-ն, նախորդող գաղտնավանկ ը-ն բառավերջը տեղափոխելով. ակն>ակնը, աղեղն>աղէղնը (նաև՝ անէղ), ամառն>ամառնը, բեռն>բէռնը, գառն>գէռնը, դաղձն>դէղնը, դառն>դէռնը, եզն>իզնը, թիկն, թիկունք>թէկունք, թիթեռն, թիթեղն>թէթեխանը, թոռն>թուռնը, ինն>ինը, լեառն>լէռնը, լիսեռն>լի՛սէռնը, խանձողն>խանձուղնը, խառն>խառնը, սառն>սառնը «սառուցյց», խուրձն>խօրզնը, ծունգն>ծօնգնը, ծօնգուն, կամն>կամ՚ը, կոտիճն>կուտէճը, կուռն>կօռնը, հարսն>հարսնը, ձմեռն>ձըմէռնը, ձուկն>ձօկնը, ձօկուն, մասըն>մասնը, ողն>ուղնը «բլրի վերին մասը», եղն>յէղնը, մատն>մատնը «խաղողի որթ», մատուռն>մատուռնը, մուկն>մօկնը, մօկուն, որդն>ուռնը, ունկն>օնգնը, օնգուն, սունկն>սօնգուն, փայծաղն>փացախնը, փուռն>փօռնը, սխսեռն>սըխսառնը: Այդպես և՝ սամի>սամ՚ը՝ կամն>կամ՚ը բառի համաբանութեամբ:

բ) Երկու բառում ե-ն պահպանվել է տեղափոխութեամբ. արեգակն>արեգնակ>ըրէնակ, հրբէնակ, արմունկ>արմունգ, այդպես և՝ աղեղն>աղէղնը կամ՝ անէղ:

գ) Կան մի խումբ բառեր, որոնք մեզ ավանդված գրաբարյան ձևերում զուրկ են վերջահանգ ե-ից, սակայն բարբառումս ունեն այդպիսին: Այդ բառերն են. կանկար>կանգառնը, մամուռ>մամուռնը, կռէզ>կըռէզնը, զկէռ>ցըքէռնը, ախոռ>ախուռնը, ճիւղ>ճօղնը, զմուռս>զըմբէռնը «կնքամոմ», խէժ>խէժը և գավառական՝ բոհնչ>բըռէշնը: Գոիզ, խէժ, բոհնչ բառերը Ագուլիսի բարբառում նույնպես ունեն վերջահանգ ե, որից կարելի է ենթադրել, թե այդ բառերը նախապես ունեցել են ե, բայց մեզ ավանդված գրաբարում արդեն կորցրած են եղել այն:

դ) Երկու բառ զուրկ են ե-ից, սակայն նրանք ներկայացնում են նախագրաբարյան, մեզ չավանդված ձևը, հարազատորեն. գրանք են. կաթն>կախց, դուռն>դուրք:

ե) Երեք բառում վերջահանգ ե-ն ընկել է և միացել է միայն ը կամ ի՛. եօթն>օխտը, տասն>տասըը, ինքն>ինքի՛. վերջինում ունենք ի՛, ը-ից հետո լինելու պատճառով:

զ) Մի քանի բառերում ե վերջահանգը բոլորովին կորել է,

ինչպես՝ ասեղն>ասուղ, գագաթն>գէգա՛թ, ազգն>ազգ «գործելիք կտավի սկզբի թելերը», եղունգն>յէդունգ, մրջիւն>մո՛ւրջում, երդումն>ո՛ւրդո՛ւմ, ջերմն>ջէրմ, սերմն>սբէրմ, որմն>հո՛ւրմ, ափն>ափ «խմորի տաշտի եզրը»:

Ռ

224. Սովորաբար ՝ռում է անփոփոխ. ինչպես՝ առաջ>էռէջ, առնուլ>առիլ, դառնալ>դէռնիլ, խռովել>խըռովիլ, առնէտ>ըռնատ, աթոռ>աթո՛ռ, աստառ>աստառ, պատառ>պատառ «գքիչ», վառ>վառ, ախոռ>ախոռնը և այլն:

Բառասկզբում ռ ունենք երկու բառում միայն. ոռճիկ>ռոճիկ (նաև՝ ըռոճիկ), ոչխան>ռէչխան. դրանցից առաջինը գրական է, երկրորդը՝ գավառական:

Առնել>սրիլ բառում ոչ թե ռ-ն դարձել է բ, այլ բայը կազմված է ար արմատից, որի բ-ն գրաբարում դարձել է ռ, և-ից առաջ լինելու պատճառով: Այդպես և՝ դուռն>դուբք.

Թիթեռն>թէթախնը բառն ստացվել է թիթեղն ձևից:

Կռճռնք>կըրճունք բառում ռ-ն դարձել է ր անշուշտ ճ-ի պատճառով:

Պառկել>պարկիլ բառում՝ կ-ից առաջ լինելու պատճառով (տմմտ. § 225):

225. Ռ չնչեղ խուլից առաջ ռ-ն դարձել է բ. ինչպես՝ կշեռք>քի՛շերք, առք>արք «գինն», ժանգառք>ժէնգա՛րք, փառք>փարք (Շահյանի մոտ՝ փառք), կաշառք>կաշարք, Ջեռք>ձէ՛ք: բառում ռ-ն ընկել է. սակայն արդի խոսակցական լեզվում վերականգնելով ու ենթարկելով այս օրենքին դարձրել են ձէրք:

Ց

226. Գրաբարում բառասկզբում ր չկա. բարբառումս, ըստ § 3-ում տրված կանոնի կազմվել են մի խումբ բառեր. ինչպես՝ արեգակն>ըչնակ, երախայ>րախէ, արածել>րածիլ և այլն (տե՛ս § 3):

227. Բառամիջում սովորաբար ՝ռում է բ. ինչպես՝ բերել>բէրիլ, գարի>գա՛ռէ, ջորի>ջո՛ռէ, բրինձ>բի՛ռինձ, բուրդ>բո՛ռդ, արտ>արտ, մարդ>մարդ, հօրեղբայր>հէբրար և այլն:

Մի քանի բառերում ջ, ձ, տ հնչյուններից առաջ դարձել է

ռ. ինչպես՝ աբջ>առջ, *արջակատու>ըռջկատու «վայրի կատու», լպրծել>լըպրտել, կրծել>կուռծիլ, կրծուտել>կըռծուտիլ, ործ>ուռծ։ Այդ նույն հնչյուններից առաջ, սակայն, առհասարակ, միևնույն է անփոփոխ. ինչպես, կուրծ>կօրծ, արծիւ>ըռծէվ, գօրծի>գըռծէն «արար», վերջ>վէրջ, սիրտ>սէրտ, ցուրտ>ցօրտ, արտասուել(նք)>ըրտասօնք, արծաթ>արծաթ և այլն։

228. Ն ինդգայինից առաջ դառնում է ռ. ինչպես՝ արիւնել>ըռնէլ, որդն>ռիւնը, որդնոտել>ռիւնռիւտիլ, գորտ(նուկ)>գ֊ռնուկ, որը>հուռնը (հարցական դերանուն), կանկար>կանգառնը, յօրանջ(կոտ)ել>ըռնջկուտիլ>ըռըշկուտիլ։ Հետաքրքրական են հայր>հար, վայր ընկնել>վէր նանիլ բառերը, որոնք առանձին ունենալով ր, որոշ դարձվածքներում ն֊ից առաջ լինելով ր֊ն դարձնում են ռ. ինչպես՝ հէռն անիծած, վէռներ «վայր ընկիր» (վերջինս արտասանվում է իբրև մեկ բառ)։

229. Բառավերջում, նույնպես, առհասարակ միևում է անփոփոխ. ինչպես՝ բիր>բիր, դուր>դուր, մայր>մար, քեր>քիր, ծաղր>ծաղրը, ալևոր>հըլէվուր, այսօր>ասայր, բանջար>բէնջար, գազար>գէզար, բոլոր>բուլուր, աղբիւր>ախպիւր, եղբայր>ախպէր և այլն։

Նույն պարագայում մի քանի բառերում ունենք ռ. դրանք են. խոր>խուռ (որից էլ՝ խորացնել>խըռըրցանիլ), մաճար>մաճառ, մսմար>մըսմառ, մաշար>մաշառ, ոսկր>ուսկուռ (որից էլ՝ ոսկրոտ>ուսկռուտ), փետուր>փէխուռ, սայր>սէռ «լեռան սուր կողմը»։

230. Կրկնությամբ կազմված բառերում ր֊ն դառնում է ռ. ինչպես՝ թրթուռ>թըռթօռ, թրթռալ>թըռթըռալ, սարսռալ>սըռսըռալ, փրփուր>փըռփօռ, փրփրել>փըռփըռալ, այդպես և՝ մար֊մար>մառմառ, որ գիտակցվել է իբրև կրկնավոր բառ. օրօրոց>բուրուց, ըրուրուց բառում անփոփոխ է միացել։

231. Մասնավոր փոփոխություններ են.

ր>ռ.—Երախ>ըռռէխ, կրկնվելու պատճառով։ Ջրորդան>շըռուվկան, շուռուվկան, գավառական՝ կրտել>կռտիլ, շեքերի մէջ>շըքռամաջ «երկու ոտքերի արանք»։

ժժ>ժժ.—Արժէլ>ըժժիլ, արժի>ըժժի, լիակատար առնմանություն է։

ր>լ.—կլորակ>կըլուլակ «կոլոր. քուֆթա» նախորդ լ֊ի

առնմանությամբ. Թրիք>թըլէնք՛, ավելացած ն-ի ազդեցությամբ։

բն>խն.—Օրհնել>օխնիլ, օրհնէք>օխնէք՛, որից էլ՝ ըլբրօրհնէք>ըլբրօխնէք՛, ուռօրհնէք>հըռօխնէք՛ «ծծառզարդարք» (հմմտ. § 217)։

Առանձին է մնում՝ կորիզ>կըղազ, ուր բ-ի դիմաց ունենք ղ։

Ց

232. Յա խումբը բառասկզբում դարձել է է. յաղթել>էխտիլ (Շահյանցի մոտ նաև՝ յախտիլ), յատակ>էտակ. դրանց հականակ ունենք յաջող>հաչօղ, յարմար>հարմար, որոնք գրական են. այստեղ պետք է հիշել նաև՝ առաջ>յառաջ>էռէջ, յաւել>էվել>իվիլ (հմմտ. §§ 40, 111)։ Մեր կարծիքով այդպես պետք է ստացված լինի նաև՝ արժան>յարժան>էժան>իժին։

233. Մնացյալ բոլոր դեպքերում բառասկզբի յ-ն ձայնավորից առաջ բոլորովին ընկել է, իսկ հաջորդող ձայնավորը կրել է իր օրինական փոփոխությունը. ինչպես՝ յետ>էտ, էտը, յետք>էթիվ, յետին>էտէն, յետին(ի)>էտնէ «հետոդ, յիսուն>իցցուն, յիշատակ>չէտակ, յօնք>օնք, յօրանջել, յօրանջկոտել>ըռըշկուտիլ, յաւելուլ, յավելացնել>ի՛վի՛լցնիլ։

Հրթկատէ «բեռան հետին կողմում դրված իրերը» ստացվել է «հետքատիս» ձևից և այստեղ գործ չունի։

Ցուշ>նուշ «հիշողություն» բառում ոչ թե յ-ն դարձել է ն, այլ ուղղակի ավելացել է ն, ինչպես ունենք շատ բառերում (աղագ>հաղակ, որմ>հուրմ և այլն)։

Ցոյս>հույս, յօժար>հօժար գրական փոխառություններ են։

234. Բառասկզբում, բաղաձայնից առաջ յ ունենք երկու բառում միայն, որոնցից մեկում մնացել է յ, մյուսում՝ ընկել է. յղի>յըղէ, յատակ>յէստակ>իստակ։

Բառամիջում և բառավերջում յ-ն եղել է երկբարբառի տարր, որի մասին տե՛ս երկբարբառների կրած փոփոխության մեջ։

7. ԱՆԿՈՒՄ

235. Ձայնավորների անկման մասին՝ շեշտափոխության հետևանքով՝ խոսված է «Ձայնավորների փոփոխությունները» բաժ-

նում։ Բաղաձայնների անկման մասին միայն մի քանի տեղ է խոսված. ամփոփելով դրանք և միացնելով բոլոր այն օրինակները, որոնց մասին չի ասված՝ իբրև բացառիկ դեպքերի, ստանում ենք հետևյալ պատկերը։

1. Ր ձայնորդն ընկել է.

ա) ժ, շ, ս բաղաձայններից առաջ. արժան>իժմն, խաբշել>խաշիլ, քաբշել>քաշիլ, դուբս>դուս (դրսի>դուսմանց), ներս>նէս, նէ, փրցլինք>փըսլէնք՛։

բ) ճ, չ բաղաձայններից առաջ, բաղարճ>պաղաճ, արջառ>աչառնը։

գ) ճղ խմբից հետո. խնդրել>խընդիլ «ուզել», մանրել>մանդրիլ>մանդիլ «կոտրել»։

դ) բ, փ բաղաձայններից առաջ. բորբոս>փի՛փուսնը, փուփուսնը, բորբոսնել>փի՛փուսնիլ, փուփուսնիլ, երբ>հիբ, երբոր>հիրօր։

ե) մր խմբից առաջ. կարմրուկ>կամբուկ։

զ) ն կոկորդայինից առաջ. շնորհաւոր>շընհավուր, շընավուր, բարկ>բէհ (իսկ՝ բարկել>բի՛հրիլ «փոթել» բառում ն-ից հետո ընկնելով՝ ձեացել է), օրհնել>օխնիլ, օրհնէք>օխնէք՛, ջրօրհնէք>ջըրօխնէք՛, ուռօրհնէք>հրռօխնէք՛։

է) ծ բաղաձայնից առաջ. բարձր>բէծըր, բէծուր, բարձրանալ>բի՛ծրանիլ։

ը) չ բաղաձայնից հետո՝ ջրադաց>ջէդաց։

թ) բ, ք շնչեղներից առաջ. քարաթոխոշ>քըթանթուշ>քըթանթուշ, ներքս(և)>նէքսէվ։

2. Դ-ն ընկել է ր և ն բաղաձայնների միջև, որդն>ուռնը, որդնել>ուռնիլ, որդնոտել>ուռնուռնիլ բառերում։

3. Ղ-ն ընկել է բաղաձայնների խճողման պատճառով. խըղճմտանք>խըժմտանք, շաղապատուկ>շըղըպատուկ>շըպատուկ. բառավերջում ընկել է խաղող>խաղօւ բառում։

4. Հ-ն ընկել է.

ա) Բառասկզբում. հնձան>ընձան։

բ) Ր-ից հետո. ճանապարհ>ճանապար, շնորհք>շընուրք, շնորհաւոր>շընավուր (նաև՝ շընհավուր), աշխարհ(ք)>աշխարք։

գ) ք շնչեղից առաջ. պահք>պաք։

5. Տ-ն ընկել է.

ա) բուն *խմբում.* գորանուկ>գօռնուկ,

ա) Բառավերջում. քաշա>քաշ «ագռավ»։

6. Գ, կ, ք ընկել են. արեգակն>արեգնակ>հըրէնակ, բէ-նակ, անկանել>նանիլ, ուշք>օշ *(և՝ օշկ)*։

Գալ>գուալ բառի ներկա և ապառնի դերբայներում նախ գնալ բառի ազդեցութեամբ ավելացել է ն *(գուալ իմ>գնուալ իմ)*, ապա՝ գ-ի անկմամբ նուալ իմ, նուալ իմ և այլն։

7. Ռ-ն ընկել է ք-ից առաջ՝ ձեռք>ձիք բառում։

8. Ջ-ն ընկել է. քեզ>քի բառում, թեև ձայնավորով սկըս-վող հետագրութիւններից առաջ լինում է քիզ. ինչպես՝ քի՝զէտ։

9. Ն-ն ընկել է.

ա) Երկու բաղաձայնից առաջ. բոինչ>բոյնչ>բըռէչնը, բոնչենի>բըռըշնի, յօրանչել, *յօրանչկոտել>ըռըշկուտիլ, սինձ>սինձն>սըէզնը, անձենի>սըզնի, ինչ տեղ>հի՝շուէղ, շի՝տէղ, ինչ-քան>հի՝շքան, շքամ.*

բ) Մ-ից առաջ. այն մի>ամին (նաև՝ ամնին)։

գ) Ք-ից առաջ. շատոնք>շատուք, մերոնք>մէրուք, իւր-եանք>ուրքք։ Այս նույն պատճառով է, որ բայերի հոգնակի առաջին դեմքում մ>ն փոփոխութեամբ և ստացված ն-ի անկու-մով առաջին և երկրորդ դեմքերը նույնացել են. ինչպես՝ խմեմք>խըմէնք>խըմէք, եմք>ենք>իք և այլն։

Բառավերջի հավելվածական ն-ի անկման մասին տես § 223։

8. ՀԱՎԵԼՈՒՄ

236. Ամենից շատ ավելացել է ն հնչյունը՝ բառասկզբում, ձայնավորից առաջ։ Իերում ենք բոլոր օրինակները. ագի>հէ-գին, Ագարակ>Հի՝գէրակ, ալևոր>հըլէվուր, ալևորութիւն>հի՝-լի՝վի՝ըթին, աղագ>հաղակ «այգու մուտքի ճանապարհ», ամայ>համէնչ, ամայել>հըմանչիլ, ամայկուտ>հըմանչկուտ (դրանցից էլ՝ անամայ>անհամէնչ), ամօթ>համուբ (անամօթ>անհամուբ) անդ>հանդ, անիծ>հանէծ, անկան>հի՝նգին, անկանակ>հի՝ն-գէնակ, արեգակն>հըրէնակ, արձակ>հաւրձակ, եղիճ>հաղէնչ, երդ>հուրդ «երդիկ», երինջ>հէրէնչ, ընկեր>հընգէր, ընտրել>հընդրէլ, ինչ>հինչ, որը>հուռնը, որմ>հուրմ, ոսի>հուփսի, ո, ով>հու, հուվ, ուռ>հօռ, ուռի>հօռի, հօռէ, ուր>հօր, այր>

հոնը «ուսի», ուրագ>հոբագ, յուշ>օշ, հուշ, ոլոր>հոնլլուր, ոլորել>հիլլուրիլ, ոչ>հուչ։

Բառամիջում ավելացել է մի բառում. մասուր>մըհասուր։

237. Ն հնչյունն ավելացել է.

ա) ջ, ճ, շ չհականների ու նախորդող ձայնավորի միջև. եղիճ>հաղինջ, ամաչ>համէնչ, ամաչել>հըմանչիլ, կանաչ>կանէնչ, ճանաչ>ճանէնչ, կանաչել>կընանչիլ, ճանաչել>ճընանչիլ, չամիչ>չօմինչ, կամուրջ>կիմրմինջ, կիմրմունջ, ճօճ(ի)>ճօնջիկ, մէջ>մանջ, մանջ։

բ) գ, ք բաղաձայններից առաջ. նիգ>նինգ>լէնգ, աղիք>աղէնք, թրիք>թրինք>թրլէնք, արտասուք>ըրտասունք։

գ) թ առաջին այնից առաջ. թաթու>թանթաղ, ծոթորին>ծընթուրան, քարաթոռոշ>քրթանթուշ։

դ) Բառամիջում ավելացել է. մուն>մնուն>մընուն, վերջին ն-ի ազդեցությամբ. աւելորդ>ավելնօրթ. այդպես և՝ հպարտ>հընպարտ, որ պ շրթնայինի ազդեցությամբ դարձել է մ (հըմպարտ)։

ե) Բառասկզբում ավելացել է մի բառում մխայն. հետ>նըհէտ (նաև՝ հէտ)։

զ) Բառավերջում ավելացած հավելվածական ն-ի մասին խոսվել է § 223-ում. այստեղ պետք է ավելացնել. որը>հուռնը, ագի>հնգիկին, գործի>գործնէն, մի>մին (որից՝ այն մի>ամնին, ամին), մի>մէ, մէն (արգելական)։

238. Մր խմբի մեջ ավելանում է բ շրթնայինը. ինչպես՝ համարք>համբարք, համրանք>համբրանք, համարել>համբել>համբրիլ, համրուկ>հէմբրուկ, թմրել>թըմբրել>դի՛մբի՛րիլ, արմատ>ամբրիլ>ամբրիվ, այդպես և՝ զմուռս(ս)>զմբէռնը «քնքաշանք», ամոլ>ամբուլ։

239. Նր խմբի մեջ ավելանում է դ առաջինը. ինչպես՝ սանր>սանդըր, սանրել>սանդրիլ, մանր>մանդրը, մանրել>մանդրել>մանդիլ «կոտրել» (ուր ր-ն ընկել է), ծունր>ծոնդրը, այնր>անդր>անդունր «ներա», ծանր>ծանդրը, ծանրել>ծանդրիլ «անասուններին ծնելու ժամանակը մոտենալը», ծանրանալ>ծընդրըմանիլ։

240. Սր խմբում ավելացել է տ, այսր>աստուր, ըստուր բառում։

241. Անկանոն կերպով ավելացել են.

Թ.—Շոր>շուրթ։

Ր.—Նապաստակ>լրպազարակ, որոտալ>ըրբրտալ, ըրբրտալ։

Խ.—Թօռիկ>գօխտէկ, օտար>օխտար «ուրիշի ապրանք. մանավորապես՝ ուրիշի հավ». վերջինս Շահյանցի բառարանում կա «օղտար» ձևով։

Մ.—Ծանձրահոտ>ղի՛նձի՛ըմ՛ոուտ։

Կ.—Հրապարակ>հըրկըպարակ, որ գործածվում է միայն՝ հըրկըպարակ նանիլ «հռչակվել» դարձվածքում. համեմատել՝ վրացերեն urakparaki.

242. Պետք է հիշել նաև ձայնավորների հավելումը, որ գտնում ենք սակավաթիվ բառերում։ Չհաշվելով ը և ի՝ ձայնավորների հավելումը, որ կատարվում է ամեն դեպքում, երբ երկու կամ ավելի բազաձայններ կուտակված են լինում մի վանկում (ինչպես՝ ցնկնել>ցըննգըննէլ, խրանել>խըրրընէլ, քաղցրանալ>քըխցըրանիլ, ծանձրանալ>ծի՛նձի՛րանիլ և այլն), գըտնում ենք ձայնավորների հետևյալ հավելումները.

Ի.—Ագահ>ակահի։

Օ.—Ապրշում>պըրօշում։

Է.—Կճղակ>կըճէղակ, փրփրեմ>պըրպէրան։

Ըէ.—Ջսակ>քըէսակ։

9. ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆ

243. Մի խումբ բառերում որոշ բազաձայններ կրկնվել են, մեծ մասամբ առաջ բերելով իմաստի սաստկացում. Այդ կըրկնուԹյուններն են.

ա) Գոյականներ.—Դռուն>դըռռօն «դուռն ծուչունըր», երախ>ըռռէխ, հայհոյել>հիլլէ, ոսիլ>հուփփէ, վիլայ>վէլլէ, անապ>աննաբ «մամաճ պտուղը», առակ>առռակ «խայտառակություն», ոլոր>հոլլուր, քառասունք>քըռասսօնք, գավառական՝ առիծ>ձռռէ «խիստ, խակը, հենց», սալոր>շի՛լլուր, շի՛լլըր, սալոր(են)ի>շի՛ւլի՛րի։

բ) Թվականներ.—Իբրև կանոն բոլոր տասնավորների ս, ց բազաձայնները կրկնվում են. ինչպես՝ տասը. քըսսան, արասսուն, քըռասսուն, իցցուն, վացցուն, ըխաընասսուն, ըծասսուն,

ինչասսուն, Բացի դրանցից կրկնված են՝ ութեքին>ըթթէքէն, վեցեքին>վըցցէք էն, երեքին>իրիքքէն։

գ) Բայեր.— Զռալ>զըռռալ, կետել>կէտտիլ «հանկարծ փախչել», հասանել>հասսիլ (և՝ հասիլ), մխալ>մըխխալ, սողալ>սըզզալ, գոռալ>գի՛ռռալ, դղրդալ>դըղդրդալ, ուռիլ>օռռիլ, տրոփել>թըրթփալ, կաթել>կըթթալ, ոլորել>հի՛լլուբիլ, լնուլ>լի՛ցցիլ, խորացնել>խըռոըցանիլ, ծագել>ծէքքիլ, ճաքել>ճէքքիլ, շեռել>շըռռէլ «մխրճել», շեռալ>շըռռալ «թափվել», վզալ>վըզզալ։

Դրանք, ըստ մեծի մասին, բնաձայնական և չեզոք սեռի բայեր են։

դ) Ածականները.— Ամէն>ուռմէն, հեռի>հէռռաւ։

ե) Մակբայները.— կամաց>կամմաց։

10. ԴԻԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

244. Ամենից շատ տեղափոխվել է և բազաձայնը. ինչպես՝ ականջ>անգուճ, արմունկ>արմունգ, զոքանչ>զէնքուճ, արեգակն>արեգնակ>բէնակ, հըրէնակ, բալանի>բի՛լլանի, Քոնիբ>Թուբան, Քոնրատուն>Թըրնատօն։ Այգպես և՝ ադեղն>անէղ (և՝ աղէղնը)։

245. Ր բազաձայնը տեղափոխվել է հետևյալ բառերում. գատարկ>դէրատակ, կամուրջ>կիւրմանջ, կապերտ>կարպէտ, պղտոր>պըրտուղ, պղտորել>պըրտուղիլ, ներհակ>նէհրակ «հակառակ», բրհել>բի՛հրիլ։

246. Մյուս բազաձայնների տեղափոխության համար ուշնանք հետևյալ օրինակները.

բխ>խտ.— Քթխամոր>Քըխթըմուր>Քըխտըմուր.

ճք>ղչ.— կնճիթ>կընգիչ.

խս>սխ.— խստոր>սըխտուր.

շխ>խշ.— աշխարհ>ախշարք, աշխատել>ախշատիլ.

շխ>խշ.— ոչխար>ուխչար, ոխշարակն>ըխչրըակնը, Ոխշբևան>Հխչրբէվան (տեղանուն).

քս>սկ, սխ.— փուքս>փսակ, Ակրաքս>Ակրասխ.

փթ>բփ.— փեռուր>Քէփուռ, փեռբանանել>բի՛փի՛ռանիլ։

11. ՍՂՈՒՄ

247. Մի խումբ շատ գործածական բառեր ժամանակի ընթացքում ենթարկվել են սղման (կրճատման). դրանք մեծ մա-

սամբ բարդ բառեր են, որոնք այժմ, սղման հետևանքով, զբրկվել են բարդության բաղադրիչների անկախ գիտակցությից և դարձել են պարզ բառեր։ Այսպես՝ հօրեղբայր>հէրբար, հօրաքոյր>հաքուր, թագաւորաքոյր>թի՛գվաքուր, ծխահամել>ծըխամիլ, գերեզմանատուն>գի՛ըի՛զմանօն։

Սղման ենթարկված պարզ բառերը երկուսն են միայն. լինել>նիլ, ծածկել>ծըկիլ։

12. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

248. Ի մի ամփոփելով բաղաձայնների կրած փոփոխությունների մասին մինչև այստեղ ասվածները, գալիս ենք այն եզրակացության, որ հակառակ ձայնավորներին, որոնք երբեմն այնքան են փոփոխված, որ արդի ձևի և գրաբար հայերենի կապն առաջին հայացքից դժվար է զգալ (օրինակ՝ գայլ>գէլ, վարդավառ>վէրդէվէր, սէզ>սազ, ծով>ծավ և այլն), բաղաձայնները հարազատորեն պահպանված են։ Նույնիսկ ձայնեղները, որ ը-ից հետո հայերեն բարբառների մեծագույն մասում վեր են ածվում խուլերի կամ շնչեղ խուլերի, Մեղրու բարբառում հարազատորեն պահպանված են նաև այդ պարագայում։ Մեղրու բարբառում բաղաձայնների կրած փոփոխություններն ունեն մանակի բնույթ և ըստ մեծի մասին բացատրվում են առնմանություամբ և տարնմանությամբ։ Բաղաձայնների կրած փոփոխություններով, ինչպես շեշտված է արդեն, Մեղրու բարբառը զուգընթաց է Ագուլիսի բարբառին. համեմատելով այդ փոփոխությունները Մեղրու և Ագուլիսի բարբառներում, վերջինիս համար օգտվելով սրբոփ. Աճառյանի ուսումնասիրություններից, գտանք մի քանի աննշան տարբերություններ միայն. դրան հակառակ, նույնություններն այնքան շատ են, որ հիշյալ ուսումնասիրության «Բաղաձայնների փոփոխությունը» գլուխը կարդալիս մեզ թվում էր, թե Մեղրու բարբառի ուսումնասիրությունն ենք կարդում։ Մինչդեռ, ամբողջությամբ վերցված, այդ երկու բարբառներն այնքան տարբեր են միմյանցից, որքան, օրինակ, Ղարաբաղի բարբառը Կարնո բարբառից, որոնք երկուսն էլ գրաբարյան ձայնեղ պայթականները խուլերի են վերածում։

Դ. ՁԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՆԵՐԴԱՇՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

249. Ինչպես բաղաձայնները կարող են առնմանության օրենքով իրար նմանվել, այնպես էլ ձայնավորները կարող են նմանվել իրար կամ նույնանալ՝ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքով։ Այդ օրենքի էությունն այն է, որ բառի կազմում եղած ձայնավորներից մեկն ազդում է մյուսների վրա և նմանեցնում իրեն։ Որոշ լեզուներում (օրինակ՝ ադրբեջաներեն) այդ երևույթը միանգամայն օրինաչափ բնույթ է կրում։ Այսպես օրինակ՝ ադրբեջաներենում (ինչպես և թյուրքերենում) ձայնավորները բաժանվում են երկու կարգի՝ ծանր և թեթև. ծանր են՝ а, ы, о, у, թեթև են. ə, е, и, ө, ү։ Եթե որևէ բառի արմատական ձայնավորը թեթև է, ապա այդ բառի մյուս բոլոր ձայնավորները, ինչպես և բառին ավելացող ածանցների և վերջավորությունների ձայնավորներն էլ պետք է թեթև լինեն, և՝ ընդհակառակն։ Օրինակ՝ сөз «խոսք» և бағ «այգի» բառերից կարելի է կազմել сөз-лəр-им-из-дəн «մեր խոսքերից», бағ-лар-ым-ыз-дан «մեր այգիներից» ձևերը, որոնք ունեն չորս նույն մասնիկները, բայց առաջինում բոլորը թեթև ձայնավորներով են, համապատասխան արմատական թեթև ձայնավորին, իսկ երկրորդում՝ բոլորը ծանր ձայնավորներով՝ արմատական ծանր ձայնավորին համապատասխան։

250. Թեև հայերենում առհասարակ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքը չկա, սակայն մի քանի բարբառներում այդ երևույթը նկատվում է (Ագուլիս, Մարաղա, Կիլիկիա)։

Մեղրու բարբառում ևս առկա է ձայնավորների ներդաշնակության օրենքը. բազմաթիվ հնչյունական փոփոխություններ կան, որոնք բացատրել կարելի է միայն այդ օրենքով։

251. Ձայնավորների ներդաշնակությունը, բաղաձայնների առնմանության պես, կարող է լինել երկու տեսակ՝ մասնակի և լրիվ։ Ներդաշնակությունը մասնակի է, երբ թեթև ձայնավորի ազդեցությամբ մյուսներն էլ թեթև են դառնում, կամ՝ ընդհակառակը. այդպես է ադրբեջաներենում։ Ներդաշնակությունը լրիվ է, երբ բառի որևէ ձայնավորը՝ ազդելով մյուսների վրա, բոլորովին նույնացնում է իրեն. օրինակ՝ երգում > ирғиим, սապոն > աուպուն և այլն։ (Բոլոր օրինակները տես §§ 259, 260-ում)։

Ձայնավորների ներդաշնակությունը լինում է առաջընթաց և հետընթաց. ներդաշնակությունն առաջընթաց է, երբ բառի առաջին վանկի ձայնավորն է ազդում հաջորդների վրա, և հետընթաց, երբ վերջին վանկի ձայնավորն է ազդում նախորդների վրա։

Մեզրու բարբառում կա և՛ առաջընթաց, և՛ հետընթաց ներդաշնակություն, բայց եթե առաջընթաց ներդաշնակությունը տարածվում է բոլոր ձայնավորների վրա, ապա հետընթաց ներդաշնակության ենթակա է գրեթե միայն ը ձայնավորը, որ հաջորդ ծանր ձայնավորներից առաջ վկայում ը, եթե ձայնավորներից առաջ գառնում է ի՝. ինչպես՝ ալևոր>հըլէվուր, լուացք>լըվասկ. բայց՝ ալևորութիւն>հի՝լի՝վի՝րթին, լուացք>լի՝վից և այլն։

252. Մեզրու բարբառում ծանր են ա, է, ը, ըէ, օ ձայնավորները, եթե են ա՝, ի՝, ո՝, ու՝ ձայնավորները։ Ինչ վերաբերում է ի ձայնավորին, ապա նա ընդհանրապես թեթև լինելով, չեզոք դիրք է գրավում բայերի անորոշ դերբայում և -ութիւն>-օթին ‖ -ըթին մասնիկում. այսինքն՝ այդ դեպքերում նա կարող է լինել և՛ ծանր, և՛ թեթև ձայնավորներից հետո։

Սույն աշխատության հիմք կազմող բառացանկիս մեջ, չհաշված միավանկ բառերը և կրոնական ու գրական փոխառությունները, ընդամենը կա 762 բառ, որոնց բոլոր ձայնավորները ծանր են, և 207 բառ, որոնց բոլոր ձայնավորները թեթև են։ Այս հաշվի մեջ չեն մտել այն բառերը, որոնք անորոշ դերբայում կամ -ութիւն մասնիկում ունենալով ի պատկանում են չեզոք բառերի շարքին, ինչպես՝ բածիլ, մըռանիլ, հարբիլ, հի՝լըմբիլ, ըրխօթին, բի՝ծրծթին և այլն։

Ավելորդ համարելով թվել այդ 969 բառերը, հիշում ենք միայն մի քանի հետաքրքրական ձևեր. ամաչկոտ>հըմանչկուտ, չամիչ>չօմէնչ, ջերմ ու տենդ>ջըրմըտանդ, բոխի>բուխ, թոնրատուն>թըրնատօն, այսօր>ասմր, այլ այսօր>ի՝լասմր «հաջորդ շաբաթվա այս օրը», ալիւր>ալմր, ոլոր>հալմր, արձակ>հարջակ, այնը>անդմր կամ ընդուր «հրա», որձակ>մրձակ և այլն։

Ի ձայնավորի համար կարելի է հիշել. արժան>իժան՝ ինքը>ինքի՝, (առ) աւել>աւել>իվիլ, ծիրանի>ծի՝րի՝նի՝, որոնց

մեջ ի-ն իբրև թեթև ձայնավոր ազդել է մյուսների վրա և նրանց էլ դարձրել թեթև։ Ասել>ասիլ, աղքատութիւն>ըղկըաօթին, դիշութիւն>գի՛շօթին, կարդալ>կ՚ըրդիլ, ավելացնել>ի՛վի՛լցնիլ, որոնցից առաջին երեքում ծանր ձայնավորների հետ է, մյուսներում՝ թեթև։

253. Հետընթաց ներդաշնակության համար կարելի է հիշել լուացք>լըվասկ կամ լի՛վնց, բարեկենդան>բի՛րգի՛նգան, երեսլուայ>իրիսլի՛վն «անլվա», ընկեր>հընգէր, խնամի>խընամէ, ծակծակոտ>ծըկծըկուտ, որոնցից առաջին երեքում ը-ի փոխարեն ունենք ի՝ հաջորդող թեթև ձայնավորների ազդեցությամբ, իսկ վերջին երեքում՝ ը, հաջորդ ծանր ձայնավորների ազդեցությամբ։

254. Բարդ բառերը ձայնավորների ներդաշնակության տեսակետից բաժանվում են երեք կարգի։ Առաջին կարգին պատկանում են այն բառերը, որոնց երկու եզրերն էլ ծանր են, կամ երկուսն էլ՝ թեթև. դրանք բնականաբար բարդության մեջ պահպանում են իրենց ծանր կամ թեթև ձայնավորները, իսկ հոդակապն էլ նմանվում է դրանց. ինչպես՝ ըխպախուտ (ախպ, խուտ) «աղրախուտ», ըղաման «աղամանդ», մըտնաշօնչ (մատնը, շօնչ), «մատնաշուխնչ», ուրինլի՛վն (ուրին, լի՛վնց) «արյունլվա», չի՛լչի՛ըչիր (չի՛լլիր, չիր) «սալորաչիրք» և այլն։

Երկրորդ կարգին պատկանում են այնպիսի անհոդակապ բարդությունները, որոնց բաղադրիչներից մեկը ծանր ձայնավորով է, մյուսը՝ թեթև։ Այդպիսի բարդություններում բաղադրիչները դարձյալ պահպանում են իրենց անկախ որակը. ինչպես՝ գի՛ռնարած (գծոնը, արածիլ) «գառնարած», իըլխանդնգնկ (խուր, խանդակ) «խորդուբորդություն», ուրինքախախ (ուրին, քաքախ) և այլն։

Երրորդ կարգին պատկանում են այնպիսի հոդակապով բարդությունները, որոնց մի եզրի ձայնավորները թեթև են, մյուսինը՝ ծանր։ Այդ կարգի բարդություններում եզրերը պահպանում են իրենց անկախ որակը, իսկ հոդակապը նմանվում է առաջին եզրի աստիճանին, ինչպես՝ ըղաջիր «ադաջուր», ճըրկալիա «ճրագալույս», կրունգըգ «խոսքի քևերի կարկատանները», ճըղնըկուտուր «ճյուզակոտոր», լի՛սամուտ «լուսամուտ», գի՛նգի՛կըծըկ «դունչ ու կծիկ», գի՛գ՚լուխ «գագաթափոխ»,

բի՝ժժաքաղ «բոժոժաքաղ» և այլն։ Այդ բարդություններից առաջին չորսում հոդակապը ծանր է (ա կամ ը) համապատասխան առաջին եղերի ձայնավորներին (ապ, ճրրակ, կօռնը, ճօղնը), հաջորդ չորսում հոդակապը թեթև է (ա կամ ի)՝ համապատասխան առաջին եղերի թեթև ձայնավորներին (լիւս, գիւնգ, դի՝գիւլ, բուժուժ)։

255. Ածանցավոր բառերի մեջ սովորաբար մասնիկը հարմարվում է բառին և փոխում իր ձայնավորը՝ համապատասխանեցնելով բառի ձայնավորներին, որով և յուրաքանչյուր մասնիկ ունենում է երկու ձև. ինչպես՝ -ուտ ‖ -ութ, -ածուց ‖ -ածից, -ածիլ ‖ -ածիլ, -օքին ‖ -ըքին և այլն։ Օրինակ՝ ցեխոտ>ցէխուտ (ցէխ-ուտ), ջրոտ>ջի՝րիւտ (ջիւր-ութ), խրտանոց>խրտանուց (խուտ-անուց), ազգատութիւն>ըզկըտօքին (ակատ-օքին), թուլութիւն>քի՝լօքին (թիւլ-ըքին) և այլն։ Այդպես և հոլովման ու խոնարհման վերջավորություններն են, որոնց մասին ևս համապատասխան կլուսնեցնենք։

256. Հակառակ նախորդ կանոնին, անկախ դիրք են գրավում՝

-վուր, ակ- վերջածանցները, որոնք անփոփոխ են ՄՀում թե՛ ծանր, և թե՛ թեթև ձայնավորներից հետո. ինչպես՝ գունդուլակ>գի՝նդըլակ, լուսաւոր>լի՝սաւուր, գլխաւոր>գըլխաւուր և այլն։

-ուղ(<ող) դերբայական վերջավորությունը՝ գարձյալ անփոփոխ. ինչպես՝ բերող>բերուղ, ուտող>օտուղ և այլն։

-ան բացատրական նախամասնիկը, որ, ինչպես ձայնավորների անկման օրենքին չէր ենթարկվում (տես § 12), այնպես էլ այստեղ պահպանում է իր անկախ ու անփոփոխ ձևը, ինչպես՝ անհոտ>անհուտ, անդադար>անդըդար, աներես>անիրիս, անվեզուլ>անվիւզիւլ և այլն։

257. Վերոհիշյալներին հակառակ մի խումբ բառեր բացառություն են կազմում, այսինքն՝ խառն կերպով ունեն ծանր և թեթև ձայնավորներ, սակայն դրանք իրոք բացառություններ չեն, այլ արդյունք հետևյալ պատճառներից մեկի ու մեկի։

ա) Ջնջված գ, կ, ք բաղաձայններից հետո ա, ու, օ, ը լինել չեն կարող, այլ միշտ՝ դրանց համապատասխան ա, ի՝, ե, ու թեթևները, անկախ բառում եղած մյուս ձայնավորների աս-

տիճանից. ինչպես՝ գագաթն>գէգ՛ա՛թ, ժանգոտ>ժէնգ՛ո՛տ, կապուլտ> կ՛ապ՛ո՛ւտ, թքոտ>թէք՛ո՛տ, զոքանչ>զէնք՛ո՛ճ և այլն։

բ) § 18-ի համաձայն ա ձայնավորից առացված է-ն, չհշտից առաջ ընկնելով, դառնում է ի՝, անկախ բառում եղած մյուս ձայնավորների թեթև կամ ծանր լինելուց. ինչպես՝ զանգակ> զէնգ՛ա՛կ, սեռ. զի՛նգէկու, ճակատ>ճէկատ, սեռ. ճի՛կատու, ձաշ> ճէշ, *ճաշպարզի>ճի՛շպարզի և այլն։ Այս մասին պետք է նկատել հետևյալը. շհշտից առաջ եղած ձայնավորները վերածվում են ը կամ ի՛-ի. սովորաբար ը դառնում են ծանր ձայնավորները, իսկ ի՛ թեթև ձայնավորները. հակառակը կարող է լինել բառի մյուս ձայնավորների ներդաշնակությամբ միայն, այսինքն՝ ծանր ձայնավորները կարող են դառնալ ի՛ հաջորդող թեթև ձայնավորներից առաջ, և ընդհակառակն, Արդ, է-ն իբրև ծանր ձայնավոր սովորաբար տալիս է ը, կամ, եթե թեթև ձայնավորներից առաջ է, տալիս է ի՛։ Վերևում հիշված ա>է>ի՛ փոփոխությունը մե՛ծ ծանր, մի՛ մեծ թեթև ձայնավորներից առաջ, առերևույթ հակասում է այս օրենքին. սակայն, մեր կարծիքով, այդ ոչ թե ապօրինի, պատահական մի բան է, այլ երբեմնի անցողիկ վիճակի մնացորդ։ Այսպես՝ բնականաբար ա>է փոփոխությունը մի անգամից չի կատարվել, այլ նախ՝ ա-ն փափկանալով դարձել է ա, և ապա՝ վերջինս, ժամանակի ընթացքում՝ վերածվել է-ի։ Ահա հենց այն ժամանակ, երբ ա-ից առացված ա-ն թեթև լինելով՝ շհշտից առաջ կանոնավորապես տվել է ի՛, հետագայում՝ ա>է փոփոխությունից հետո էլ այդ ի՛-ն մնացել է անփոփոխ։ Այսպիսով, իբրև բացառություն թվացող է>ի՛ փոփոխությունն իրականում ոչ միայն պատահականություն չէ, այլև հրանալի կերպով ներկայացնում է ա>է հնչյունափոխության միջին աստիճանը։

գ) Եթե որևէ ձայնավոր հնչյունափոխական այս կամ այն օրենքի համաձայն պետք է վերածվի մի այլ հնչյունի (օր. ա>է, ե>ի, ի>է, այ>է և այլն), ապա՝ այդ օրենքը կատարվում է անկախ բառի մյուս ձայնավորների ձանր կամ թեթև լինելուց. ինչպես՝ անալի>նէլէ, ջուրի>ջիւրէ, հայելի>հիլէ և այլն, որոնց մեջ բառավերջի ի-ն համաձայն § 69-ի դարձել է է, թեև նախորդ ձայնավորները թեթև են։

Ի դեպ, սրանից հետևում է նաև, որ ձայնավորների մաս-

Նակի ներդաշնակությունը կատարելապես տարածվում է ա, ու, ո, ը և ա, ե, ի, ö, ի՝ ձայնավորների վրա, որոնք կարող են քե իրենց նմանեցնել մի ուրիշ ձայնավոր, և քե իրենք նմանվելով սպես՝ ա-ն կարող է նմանեցնել իրեն ե, ö, ի՝ ձայնավորները և գառնալ՝ ու, ո, ը և ընդհակառակն։ Մինչդեռ է, ի ձայնավորները գերազանցապես նմանեցնողի դերում են հանդես գալիս, քան նմանվողի, որովհետև, եթե ա, ո, ու, ը ձայնավորները ներդաշնակությամբ կարող են վերածվել իրենց տարբերակներին (ա, ö, ե, ի՝), ապա՝ է, ի ձայնավորները, չունենալով այդպիսի տարբերակներ՝ կամ չկիտի նմանվեն, և կամ, նմանվելով՝ հակառակ հնչյունափոխական այս կամ այն օրենքին, պետք է վերածվեին որակապես մի այլ հնչյունի. այդ կարգի օրինակները քիչ են և մեծ մասամբ պատկանում են լիակատար ներդաշնակության։

258. Ինչպես բոլոր հնչյունափոխական օրենքներին, այնպես էլ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքին չեն ենթարկվում գրական ու կրոնական փոխառությունները. ինչպես՝ անխաւ>անիրավ, արքայութիւն>արքայություն, փիլոն>փիլօն և այլն։

259. Ձայնավորների լիակատար ներդաշնակության մասին խոսելիս, պետք է նախապես նկատել, որ միայն մի քանի ձայնավորներ են, որոնք իրենց են նմանեցնում մյուսներին. այսպես՝ իրենց են նմանեցնում ամենից ավելի ու և ա-ն, ապա՝ ի-ն և շատ սակավ՝ ա-ն, Մյուս կողմից՝ ը և ի՝ ձայնավորները միշտ հանդես են գալիս նույնացմանը ենթարկվողների դերում։

Իբրև օրենք պետք է արձանագրել, որ ու ձայնավորը լիովին իրեն է նմանեցնում իրենից անմիջապես առաջ կամ հետո եղած ը ձայնավորը. ինչպես կիկու>կուկու, ոսկր>ուսկուս, կաոր>կուսուր, կոծոտել>կըրծուտիլ, կուռծոտիլ, որոշել>ուռուշիլ, սղոց>սուղուց, կնգուղ>կունգուղ, կոծոխուր>կըրծուխուր, կուծուխուր, խաստր>սուխտուր, կուպր>կօպըր, կօպուր, ծունկն>ծօնգնը, ծօնգուն, մուկն>մօկնը, մօկուն, ձուկն>ձօկնը, ձօկուն, սունկն>սօնգուն, ունկն>օնգնը, օնգուն և այլն։ Այդ բառերից մի մասն ունի երկու ձև՝ որոնցից մեկում ը, մյուսում ու է արտասանվում, իսկ մյուս մասը՝ միայն մի ձև՝ որի մեջ ու-ն արդեն վերջնականապես հաղթել է (կունգուղ, սուղուց, սօնգուն,

ուսկուռ և այլն)։ Ի դեպ, բերված օրինակներից վերջին վեց բառերի ը>ու փոփոխությունից կարելի է եզրակացնել, որ ու>օ հնչյունափոփոխությունն ավելի ուշ է կատարվել, քան ձայնավորների ներդաշնակությամբ՝ ը>ու, այլապես՝ նույնացման արդյունքը ու չէր լինի, այլ՝ օ։

Ճիշտ այդպես էլ ա ձայնավորն իրեն է նմանեցնում հաջորդ կամ նախորդ վանկի ը, ի՝ ձայնավորները. ինչպես՝ բըրդոտ>բի՛րդուտ, բաւրդուտ, կճուճ>կուճուճ, մրջիւն>մուրջուն, փշուր>փուշուր, ճճի>ճուճուճ, բորբոսնել>փի՛փուսնիլ, փուփուսնիլ, զրոյց>զուրուց և այլն։

260. Այդ կանոններից դուրս, իբրև նույնացման մասնակի դեպքեր, ունենք՝

ի, ա, այ>ու.—Ոզնի>կուզնու, այգուց>ուդուց «վազը», սապոն>սուպուն, արկոյ>ուրքուց «շապիկ», ուղարկել>ուղուրկիլ>ղուրկիլ։

ա, ո, ե, եա, ու>ա.—Վաբդավառ>վարդավարի, բոլոր>բաւլաւր, ոլոր>հաւլաւր, ոչիլ>հաւչալ, երդում>ալրդում, իրեար>աւրեար>ալրար, ընդ իրեար գալ>ընդ իւրեար գալ>գաւրա(ը) գալ «շարժվել», լեզու>լաւզա։

այ, յա, ը>ի.— Այգի > էգի > իգի, յաւել > էվիլ > իվիլ «ավելի», բլիթ>բի՛լիթ, բիլիթ, բրինձ>բի՛րինձ, բիրինձ, գգիր>գի՛գիր, գիգիր, գղել>գի՛գիլ, գիգիլ։

ա>է.— Առաջ, յառաջ>էռաջ>էռէջ։

ե>ա.—Տառեխ>տառախ։

261. Այս բոլորից հետո մենք այժմ կարող ենք բացատրել ձայնավորների փոփոխությունների մեջ հիշված բազմաթիվ «բզդումները», որոնք ոչ այլ կերպ են առաջացել, քան ևթե ձայնավորների ներդաշնակությամբ։ Ձայնավորների ներդաշնակությամբ են բացատրվում §§ 22 և 28-ում հիշված ա>ա փոփոխությունը, § 78-ում մի քանի բառերի ո>ու, §§ 93 և 95-ում՝ ու>ու, § 106-ում՝ այ>ա փոփոխությունները։ Բոլոր այդ փոփոխությունները, որոնք համապատասխան տեղերում բերված են իբրև մասնավոր դեպքեր կամ իբրև կանոն՝ սահկայն օրինակների քչության պատճառով դժվար է եղել հաստատել, արդարացվում են այս օրենքով։ Վերջապես, ձայնավորների ներդաշնակության օրենքով հաստատվում է § 70-ով

սահմանված օրենքը, ըստ որի բառավերջի շեշտված ի-ն ը-ից հետո դառնում է է, իսկ ի՝-ց հետո մնում՝ ի. այդ կանոնը հաստատելու համար բերված օրինակները քիչ են, բայց այդ քիչ օրինակներն էլ, վերևում ասվածների հետ միացնելով, բավական են՝ սահմանումը համոզիչ դարձնելու համար.

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՁԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՈԳՆԱԿԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

262. Մեզրու բարբառում հոգնակին կազմվում է *ք(ք՝)*, *ար*, *ա՛ր*, *էր*, *ե՛ր* մասնիկներով։

263. Քո մասնիկն ստանում են է և ի-ով վերջացող բազմավանկ բառերը. ինչպես՝ *ածելի>ծիլէ*, հգն. *ծիլէք՛*. *լեղի>լէղէ*. հգն. *լէղէք՛*. *խնամի>խընամէ*, հգն. *խընամէք՛*. *հացի>հացէ*, հգն. *հացէք՛*. *քենի>քէնէ*, հգն. *քէնէք՛*. *կոբի>կուրէ*, հգն. *կուրէք՛*, *հայելի>հիլլէ*, հգն. *հիլլէք՛*. *ջորի>ջո՛ւրէ*, հգն. *ջո՛ւրէք՛*. *երախայ>բախէ*. հգն. *բախէք՛*. *ոսկի>ուսկէ*, հգն. *ուսկէք՛*. *այգի>իգ՛ի*, հգն. *իգիք՛*. *խնձոր(են)ի>խընձըրի*, հգն. *խընձըրիք՛*. *քզ(են)ի>քըզի*, հգն. *քըզիք՛*. *գինի>գինի*, հգն. *գինիք՛*. *ճօճ(ի)>ճօնջի*, հգն. *ճօնջիք՛*. *օրդուբաց ի>ո՛ւրդվա՛ծ ի*, հգն. *ո՛ւրդվա՛ծիք՛* և այլն։

Ծանոթություն.—Ի-ով վերջացող բառերը հաճախ նաև ստանում են ե՛ մասնիկը. ինչպես՝ *իգ՛իք՛* կամ *իգ՛ինէ* «այգիներ», *բըռըշնիք՛* կամ *բըռըշնինէ* «բոնչենիներ», *քըզիք՛* կամ *քըզինէ* և այլն, բայց *որտեղացի* լինելը ցույց տվող *-ացի* մասնիկով բառերը ստանում են միայն *-ք՛* և ոչ երբեք *-ե՛ր*, ինչպես՝ *ո՛ւրդվա՛ծիք՛* «օրդուբաց իներ», *դէշտըցիք՛* «գաշտեցիներ», *քէյըցիք՛* «քեյացիներ» և ոչ՝ *ո՛ւրդվա՛ծիքէ*, *դէշտըցինէ*, *քէյըցինէ* և այլն։

264. *-ար* ‖ *-ա՛ր* մասնիկներն ստանում են բազաձայնով վեր-

ջացող միավանկ բառերը. -ար առանում են այն բառերը, որոնց վանկարարը ծանր է (ա, է, ե, օ, ու), ինչպես՝ արտ>արտ, հգն. արտաբ. բահ>բէհ, հգն. բէհար. գետ>գէտ, հգն. գէտաբ. քար>քար, հգն. քարաբ, բան>բէն, հգն. բէնար. դար>դէր, հգն. դէրար գլանջերը». հայր>հար, հգն. հարաբ. աք>հաք, հգն. հաքար «ոտաքեր» և այլն։

-ար առանում են այն բառերը, որոնց վանկարարը թեթև է (ա, ի, ի՝, ո, ու). ինչպես՝ բուրդ>բուրդ, հգն. բուրդաբ. գայլ>գայլ, հգն. գայլար. լուծ>լուծ, հգն. լուծաբ. ուլ>հուլ, հգն. հուլար. սիւն>սուն, հգն. սունաբ. վարդ>վարդ, հգն. վարդաբ. գինձ>գինձ, հգն. գինձաբ. թել>թիլ, հգն. թիլաբ և այլն։

Ծանոթություն 1.—Գ, կ, ք քամյնացածներով վերջացող միավանկ բառերը, ըստ §257, ա-ի անխտիր առանում են -ար մասնիկը, անկախ բառի ձայնավորի թեթև, կամ ծանր լինելու հանգամանքից, ինչպես՝ նիգ>լէնգ. հգն. լէնգաբ «լծակներ». գիրկ>գիրգ, հգն. գիրգաբ դինգ>դէնգ, հգն. դէնգաբ. քուք>քէք, հգն. քէքաբ. ձեռք>ձիք, հգն. ձիքաբ. պէտք>պէթկ, հգն. պէթկաբ, պլորկ>պէրկ, հգն. պէրկաբ և այլն։

Ծանոթություն 2.—Նը վերջացող մեկուկես վանկանի բառերը նույն կանոններով առանում են -ար կամ -աբ մասնիկները, կորցնելով իրենց վերջահանգ ը ձայնավորը. ինչպես՝ ակն>ակաբ, հգն. ակնար. բեռն>բէռնը, հգն. բէռնար. կամն>կամաբ, հգն. կամնար. հարսն>հարսնը, հգն. հարսնար. դաղձն>դէղնը, հգն. դէղնար. խէժ>խէժնը, հգն. խէժնար. որդն>ուռնը, հգն. ուռնաբ. գառն>գոռնը, հգն. գոռնաբ. եղն>իղնը, հգն. իղնաբ և այլն։

Ծանոթություն 3.—«Նը» հանգող այն մեկուկես վանկանի բառերը, որոնք ունեն ո ձայնավորը՝ ստացված գրաբարյան ու-ից, հոգնակին կազմում են էր մասնիկով, որի ժամանակ իրենց ո ձայնավորը դարձնում են ը. ինչպես՝ նուռն>նռռնը, հգն. նըռնէր. կուռն>կռռնը, հգն. կըռնէր. ծունկ>ծռնգնը, հգն. ծըռնգնէր. մուկն>մռկնը, հգն. մըկնէր. ձուկն>ձռկնը, հգն. ձըկնէր. ունկն>ռնգնը, ընգնէր և այլն։ Վերջին չորս բառերի

կրկնակ (ծօնգուն, մօկուն, ձօկուն, օնգուն) ձևերի մասին տես §§ 265 բ, 266, ծանոթ. 7 և § 284։

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 4.— Ձայնավորով վերջացող միավանկ բառերը հոգնակին կազմում են -անք ‖ -ացնք մասնիկներով, որի ժամանակ հնչման և վերջավորության միջև ավելանում է յ ձայնակապը՝ է-ից և ի-ից հետո, իսկ եթե բառը վերջանում է ու կամ ոՒ-ով, ապա դրանք համապատասխանորեն վերածվում են ով կամ իվ-ի ինչպես՝ ձի>ձիք, հգն. ձիյանք. քի>քիք, հգն. քիյանք (նաև՝ քէյար). ձու>ձուք, հգն. ձըվանք, լու>լուք, հգն. լի՛վանք. լի>լիք բառը հոգնակին կազմում է լիքըը ձևից՝ -ըք մասնիկով՝ լիքըքնէ։

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 5. -ար ‖ -ացր մասնիկների ա ձայնավորը բացի ուղղական ու հայցական հոլոմներից, մյուսներում դառնում է է. առերևույթ տարբեր քվացող այդ ձևերը միանգամայն օրինական են և փայլուն կերպով հաստատում են հնչյունական օրենքների ընդհանրությունը։ Այսպես. քե ուղղական-հայցականի-ար ‖ -ացր, և քե մյուս հոլոմներն էր մասնիկներն առացվել են գրաբարյան -եար մասնիկից։ Ուղղական ու հայցական հոլոմներում գրաբարյան եա երկբարբառը, լինելով շեշտակրող փակ վանկում, ըստ § 121-ի դարձել է ա ‖ ացր. ինչպես՝ քարեար>քարար, ուսեար>օսար, աքեար>տաքար, բոյթեար>բռնէցր, գայլեար>գնէլցր և այլն։ Մյուս հոլոմներում եա-ն, ընկնելով շեշտից առաջ, դարձել է ե, ըստ գրաբարյան հայտնի կանոնի, իսկ այդ ե-ն էլ բարբառումս ըստ § 39-ի, դարձել է է, ինչպես՝ քարեար -ու>քարերու>քըրէրու, ուսեար -ու>ուսերու>օսէրու, տաքեար -ու>տաքերու>տըքէրու, բոյթեար -ու>>բոյթերու>բռնէրու, գայլեար-ու>գայլերու>գնէլէրու և այլն։

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 6.—Չնայած որ բացի ուղղական ու հայցական հոլոմներից, մյուս բոլոր հոլոմներում շեշտն ընկնում է հոգնակի -էր մասնիկի վրա, այնուամենայնիվ, հակառակ ընդհանուր կանոնի, բառի շեշտից առաջ ընկնող ձայնավորը որևէ փոփոխություն չի կրում.

ինչպես՝ ուղղ. էծար, սեռ. էծէրու ‹այծերի›, ուղղ. բէհար, սեռ. բէհէրու ‹բահերի›, ուղղ. բուխակար, սեռ. բուխակէրու ‹բոդկերի›, ուղղ. ձիքւար, սեռ. ձիքւէրու ‹ձեռքերի›, ուղղ. գէտար, սեռ. գէտէրու ‹գետերի›, ուղղ. սունար, սեռ. սունէրու և այլն։ Բացառությունն են կազմում միայն ակնը ‹աչք›, հաք ‹ոտք›, քար, քիլ, լուծ ‹լուծ›, հճլ, ուլը ‹ուլ› բառերը, որոնց ձայնավորները, շեշտից առաջ ընկնելով, դառնում են ը կամ ի՝. ը դառնում են ծանր իսկ ի՝ դառնում են թեթև ձայնավորները. ինչպես՝ ուղղ. ակնար, սեռ. ընկնէրու, ուղղ. հաքար, սեռ. հրքէրու, ուղղ. քարար, սեռ. քըրէրու, ուղղ. քիլար, սեռ. քի՛լէրու, ուղղ. լուծար, սեռ. լի՛ծէրու, ուղղ. հճլար, սեռ. հի՛լէրու, այդպես և՝ գործիական, բացառական և ներգոյական հոլովներում։

265. -էր մասնիկն առանում են այն միավանկ բառերը.

ա) որոնց ձայնավորն է o, ö, ու կամ ü, բոլորն էլ՝ առացված գրաբարյան ու-ից. ինչպես՝ թուշ>թօշ, հգն. թըշէր. թուր>թօր, հգն. թըրէր, կուժ>կօժ, հգն. կըժէր. թուզ>թօզ, հգն. թըզէր. դուրք>դուրք, հգն. դըրքէր (ավելի շատ՝ դըրքարէ). ջուր>ջիւր, հգն. ջի՛րէր և այլն.

բ) որոնց ձայնավորն է է կամ ըէ, առացված գրաբարյան ի-ից, ինչպես՝ ծիրա>ծըէրա, հգն. ծըրաէր, հինգ>հէնգ, հգն. հընէր, ծիա>ծըէա, հգն. ծըաէր, վիզ>վըէզ, հգն. վըզէր, սիրտ>սէրտ, հգն. սըրտէր և այլն։

Այդպես և՝ ը ն հանգող այն երկվանկ բառերը, որոնք գրաբարում ունեցել են ու ձայնավորը. ինչպես՝ ձուկն>ձօկնը, հգն. ձըկնէր, նուռն>նօռնը, հգն. նըռնէր և այլն (տես 264, ծանոթ. 3)։

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.— Այս կարգի բառերի հոգնակի բոլոր հոլովներում էլ շեշտն ընկնում է -էր մասնիկի վրա, իսկ բառի ձայնավորը դառնում է ը։ Իրականում այս մասնիկը տարբեր՝ չէ նախորդ -ար ‖ -ըր մասնիկից. առացված հնչյունական տարբերությունը միայն շեշտի հետևանքն է. եա երկրաբառը, շեշտի տակ լինելով, պետք է բարբառումս դառնար է, իսկ գրաբարյան ու կամ ի ունեցող բառերում գրաբարի օրենքներով առաջացած սղման հետևանքով բնականաբար բարբա-

ռումս ուղղական ու հայցական հոլովներում էլ շեշտը պետք է դրվեր մասնիկի վրա։

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 2.—Բառասկզբում ու, օ, ո՛ (<ու) ունեցող բառերը այս կանոններին չեն ենթարկվում, այլ սառնում են -ար ‖ -ա՛ր մասնիկը, առանց հնչյունափոխության. ինչպես՝ ուղտ>օղտ, հգն. օղտար. ուս>օս, հգն. օսար. ուրդ>ո՛ւրդ «Ջրի ճամբա», հգն. ո՛ւրդաքր. ունջ>օնջ, հգն. օնջար. ուխտ>ուխտ, հգն. ուխտար (կրոնական բառ է), այդպես և՝ ուռ>ո՛ւռ, հգն. հօռար. ուլ>հո՛ւլ, հգն. հո՛ւլքր։ Միայն ունկն>օնգնը բառն ունի ընգնէր, որի համար սակայն ավելի գործածական է օնգուն ձևից հգն. օնգուննէ։

266. Նէ մասնիկն սառնում են բազմավանկ բառերը, բացի է, ի ձայնավորներով վերջացողներից. ինչպես՝ աղքատ>աղքատ, հգն. ախկատէ, ագի>հէգ՛ին, հգն. հէգ՛իննէ. աման>ամամ, հգն. ամանննէ. կատու>կատու, հգն. կատուննէ. երդուիմ>ո՛ւրդո՛ւմ, հգն. ուրդուիմէ. ականջ>անգուճ, հգն. անգուճնէ (նաև՝ ընգրճնէ). լեզու>լո՛ւզո՛ւ, հգն. լո՛ւզո՛ւննէ. բոժոժ>բո՛ւժո՛ւժ, հգն. բո՛ւժո՛ւժնէ. կամուրջ>կ՛ամրմո՛ւնջ, հգն. կ՛ամրմո՛ւնջնէ. քոնիր>քուրան, հգն. քուրաննէ. գագաթ>գէգ՛ա՛թ, հգն. գէգ՛ա՛թնէ. խաղող>խագու, հգն. խագուննէ. կաչաղակ>քըչէղակ, հգն. քըչէղակնէ և այլն։

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.—Ա ձայնավորով վերջացող բառերից մի քանիսը, բացի սովորական նէ մասնիկից, հոգնակին կազմում են նաև քո՛ մասնիկով, որի ժամանակ վերջահանգ ա ձայնավորը դառնում է է. ինչպես՝ քեռի>քէռա, հգն. քէռանէ կամ քէռէք՛ (վերջինս ավելի սովորական), մօտի>մուտա, հգն. մուտանէ և մուտէք՛, հեռի>հէռա, հգն. հէռանէ և հէռէք՛, վկայ>վրկա բառն ունի միայն վրկանէ ձևը, տղայ>տըղա բառի հոգնակին ունի տըղարք կամ տըղէրք՛ բացառիկ ձևերը։ Ադրբեջաներենից փոխառյալ ա, ո՛ վերջացող բառերը հոգնակին կազմում են ավելի շատ քո՛ մասնիկով, ինչպես՝ բալա «որդի», հգն. բալէք՛, քուլա «շան ձագ», հգն. քուլէք՛, հնդրխա «մի տեսակ ճաշ», հգն. հնդրխէք՛ և այլն։

Ծ ա ն ո թ ո ւ թ յ ո ւ ն 2.—Ու, ու վերջացող բառերը նույնպես հաճախ ստանում են ք մասնիկը. *ինչպես՝ կատուն, նաև՝ կատուք, խաղունէ և խաղուք, լուգունէ և լուգուք և այլն։*

Ծ ա ն ո թ ո ւ թ յ ո ւ ն 3.—Էնէ վերջացող բառերի է ձայնավորը, որ ստացվել է գրաբարյան ա-ից (տես § 26), հոգնակի ուղղականում և հայցականում, բնկնելով շեշտից առաջ, պահպանում են իրենց է ձայնավորը, փոխանակ վերականգնելու ա-ն, ինչպես՝ կանայ>կանէնչ, հդն. կանէնչէ. ամայ>համէնչ, հդն. համէնչնէ. ճանայ>ճանէնչ, հդն. ճանէնչէ. անամայ>անհամէնչ, հդն. անհամէնչնէ. չամիչ>չօմէնչ, հդն. չօմէնչնէ։

Ծ ա ն ո թ ո ւ թ յ ո ւ ն 4.—Հոգնակի ուղղականում, ինչպես և մյուս հոլովներում, շեշտն ընկնում է մասնիկի է ձայնավորի վրա, սակայն, դրա շնորհիվ ըստ § 99-ի ենթադրվող նախաշեշտ ձայնավորների տղումը այս դեպքում չի կատարվում. *ինչպես՝ ադաման>ըդաման, հդն. ըդամաննէ. կոտը>կուտուր, հդն. կուտուրնէ. կճուճ>կիճճուճ, հդն. կիճճուճնէ. ճախարակ>ճըխարակ, հդն. ճըխարակնէ. բամբակ>բըմբակ, հդն. բըմբակնէ. մախիր>մուխըր, հդն. մուխըրնէ. մրջիւն, մրջուն>մուրջում, հդն. մուրջումնէ և այլն։* Ծղման ենթարկվող սակավաթիվ բառերի մասին տես հոլովումների հետ տրված ծանոթություններում։

Ծ ա ն ո թ ո ւ թ յ ո ւ ն 5.—Բացի ուղղականից ու հայցականից, հոգնակի մյուս հոլովներում -ենէ մասնիկի և հոլովական վերջավորությունների միջև ավելանում է ը հնչյունը. *ինչպես՝ ոչխար>ուխչար, հդն. ուղղ.-հայց. ուխչարնէ, սեռ. ուխչարընէրու, բաց. ուխչարընէրէ. ջրազաց>ջէղաց, հդն. ուղղ. ջէղացնէ, սեռ. ջէղացընէրու. բաց. ջէղացընէրէ և այլն։* Իրականում այդ, իհարկե, հավելում չէ. ուղղականի ու հայցականի -ենէ մասնիկը ներկայացնում է գրաբարյան -ան-ն (աւազանն, նամականի), որի ի ձայնավորը օրինական հնչյունափոխությամբ բարբառում դարձել է է, իսկ մյուս հոլովների -ընէր մասնիկը ներկայացնում է գրաբարյան -եան-ը (բարձրիկ-

նեալ, նաւկնեալ), որի եա երկրաբրառը շեշտից առաջ դարձել է ե դեռևս գրաբարում և բարբառումս վերածվել է-ի (դրանց մասին ավելի մանրամասն տես § 297, բ)։

Ծանոթություն 6.—Երկսից ավելի վանկ ունեցող այն բառերը, որոնք վերջանում են ը հանգով, հոգնակի կազմելու ժամանակ կորցնում են ը ձայնավորը և նե մասնիկի փոխարեն ստանում են միայն է. ինչպես՝ թիթեղն>թիթեղները, հգն. թիթեռնե. փայծաղն>փայծաղները, հգն. փայծաղնե, կուժին>կուժերը, հգն. կուժիմե. ամառն>ամառները, հգն. ամառնե. աղեղն>աղեղները, հգն. աղեղնե և այլն։ Դրանց մասնիկն, իհարկե, տարբեր չէ մյուսներից։ Ստացված առերևույթ տարբերությունը արդյունք է կրկնակ -ն-երից մեկի անկման (թիթեռնե>թիթեռնե)։

Ծանոթություն 7.—Նը հանգող երկվանկ բառերի այն կրկնձևերը, որոնց մեջ ն-ից առաջ եղած գրաբարյան գաղտնավանկ ը-ն բարբառումս դարձել է ու, հոգնակին կազմում են -նե մասնիկով, անփոփոխ պահելով իրենց ձայնավորները. ինչպես՝ սուինկն>սօնգուն, հգն. սօնգուննե. ծունկն>ծօնգուն, հգն. ծօնգուննե, ձուկն>ձօկուն, հգն. ձօկուննե. ունկն>օնգուն, հգն. օնգուննե, մուկն>մօկուն, հգն. մօկուննե։

Ծանոթություն 8.—Մեկուկես վանկանի բառերը նույնպես ստանում են -նե մասնիկը. ինչպես՝ սանր>սանդըր, հգն. սանդըրնե. ծանր>ծանդըր, հգն. ծանդըրնե, աստղ>աստըղ, հգն. աստըղնե, մանր>մանդըր, հգն. մանդըրնե և այլն։ Այդպես և՝ քաղցր>քօխացուր, հգն. քօխացուրնե. բարձր>բէձըր կամ բէձուր, հգն. բէձըրնե կամ բէձուրնե։

267. Երկրորդ եզրում միավանկ բառ ունեցող բարդությունների մի մասը հոգնակիի համար ստանում է -ար || - եր, մի մասը՝ -նե մասնիկը. Դրա համար կա հետևյալ կանոնը. եթե բարդության առաջին եզրը երկրորդի նկատմամբ կատարում է հատկացուցչի կամ որոշչի դեր (հետևաբար՝ երկրորդ եզրն էլ հանդես է գալիս իբրև գոյական՝ հատկացյալի կամ որոշյալի դեքում), ապա՝ ամբողջ բարդությունը հոգնակիի համար ստա-

նում է -ար ‖ -ար մասնիկը (ըստ ձայնավորների ներդաշնակության). ինչպես՝ սևահող>սըվահուղ (սև հող), հգն. սըվհուղար. սևաքաշտ>սըվաքաշ (=սև քաշտ), հգն. սըվըքաշար. ծալքատեղ>ծըլքատեղ (=ծալքի տեղ), հգն. ծրլքըտէղար. սամփայտ>սըմփափէտ (=սամիի փայտ), հգն. սըմփըփէտար. ճրագալոյց>ճըրըգլալիս (=ճրագի լույս), հգն. ճրըրըգլալիսար[1] և այլն. Իսկ երբ բարդության առաջին եզրը երկրորդի նկատմամբ կատարում է խնդրի դեր (հետևաբար՝ երկրորդ եզրն էլ, արտահայտված բայարմատով, կատարում է որևէ դերբայի դեր), ապա՝ բարդ բառն ստանում է -ենէ մասնիկը. ինչպես՝ դռնապան>դըռնապանէն (=դուռը պահող, հսկող), հգն. դըռնապաննէնէ. որձատու>ըռձէտու (=որձ տվող) ջանսերմ, անպատուղ, հգն. ըռձէտունէնէ. ասեղնակար>ըսըղնակար (=ասեղով կարած), հգն. ըսըղնակարնէնէ. հացակեր>հըցակէր (=հաց ուտող). հգն. հրցակէրնէնէ. կռուաէր>կըռվաաէր (=կռիվ սիրող), հգն. կըռվաաէրնէնէ և այլն. Հետաքրքրական են դրոնաճամ և հրվագուղ բառերը, որոնք տարբեր իմաստ ունենալով, տարբեր էլ մասնիկներ են ստանում, այսպես՝ եթե դրոնաճամ բառը գործածվում է իր սովորական ջդառն համ ունեցող, դառն համ տվող» իմաստով, ապա ստանում է -ենէ մասնիկը. օրինակ՝ քօխցուրնէն պահած ա, դրոնահամնէն բիրնձ ջքաղցրները պահել է, դառնահամները (դառն համ ունեցողները) բերել», իսկ եթե նա գործածվում է «դառն համ» իմաստով, ապա ստանում է -ար մասնիկը. օրինակ՝ դրոնըհամարը մարդուս բէրանը դրոնըցցնէս ին «դառնահամները (=դառն համերը) մարդու բերանը դառնացնում հնդ. Այդպես էլ հրվագուղ բառը, որ կարող է գիտակցվել թե իրրև հատկացուցչի և հատկացյալի կապակցություն (=հավի գող), և թե իրրև խնդրի ու դերբայի կապակցություն, համապատասխանորեն ստանում է -ար կամ -ենէ մասնիկը, նայած թե խոսողն ինչպես է գիտակցում. սակայն ավելի գործածական է -ենէ մասնիկը (պետք է նկատել, որ «հավի գող» կապակցության մեջ էլ իրապես հատկացուցչի և հատկացյալի կապակցություն չէ, այլ խնդրի և դերբայի. հավի տվյալ դեպքում խնդրի սեռական է (genetivus obiectivus).

[1] ճրագալոյց բառը, որը գրաբարում նշանակել է «ճրագվառոց», այսինքն և այլ բարբառներում. ժողովրդական սուտգրքանությամբ գրձել է ճրագալույս և նշանակում է ճրագի լույս

*Ո ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1. -ար ‖ -եր մասնիկն ստացող բարդությունների մեջ հոգնակի ուղղական ու հայցական հոլովներում շեշտն ընկնում է վերջընթեր վանկի վրա (մասնիկից առաջ), որի շնորհիվ էլ նախաշեշտ վանկի ձայնավորը (մեծ մասամբ հոդակապ) վերածվում է ը կամ ի-ի. ինչպես՝ որմնադրան>հրըմադրէն գործ, պատ շարելու գործ», հգն. հրըմըդրէնար. որմնատակ>հրըմատակ «պատի տակը», հգն. հրըմըտակեր. հարսանքաշոր>հրըսընքաշորք «հարսանիքի շոր», հգն. հրըսընքըշորքեր. ձուագաշ>ձըվագաշ «մեկ ձվի ծանրություն», հգն. ձըվըգաշեր. լուսամուտ>լի՛սամուտ, հգն. լի՛սի՛մուտար. ձեռքաբան>ձի՛ք՛աբէն «ձեռքի գործ», հգն. ձի՛ք՛ի՛բէնար և այլն։ Ինչպես երևում է բերված օրինակներից, ը կամ ի՝ դարձող ձայնավորը -ա ‖ -ա հոգնակապն է, որն իր ծանր կամ թևթև լինելով (ա ‖ ա>ը ‖ ի՝) համապատասխանում է ոչ թե երկրորդ, այլ առաջին եզրի ձայնավորների աստիճանին (տես § 254)։

Ո ա ն ո թ ու թ յ ու ն 2.—Նէ մասնիկն ստացող բարդություններում շեշտը հոգնակի բոլոր հոլովներում լինում է մասնիկի վրա, բայց, հակառակ գրան, նախաշեշտ վանկի ձայնավորները որևէ հնչյունափոխության չեն ենթարկվում. ինչպես՝ տնաչէն>տընաչէն, հգն. տընաչէննէ. բերատու>բըրատու «բերք ավող, պտղատու», հգն. բըրատունէ և այլն։ Ի դեպ է համեմատել սրդի գրականի նույն կարգի բառերի հետ, որոնց ձայնավորները սղման օրենքին ենթարկվում են -եր մասնիկն ստանալիս, և չեն ենթարկվում, երբ -ներ մասնիկն են ստանում. ինչպես՝ լրագիր (=լրի գիր), հգն. լրագրեր. վերնատուն (=վերին տուն). հգն. վերնատներ. բայց՝ վիպագիր (=վեպ գրող), հգն. վիպագիրներ. մեծատուն (=մեծ տուն ունեցող = հարուստ), հգն. մեծատուններ և այլն։

Ո ա ն ո թ ու թ յ ու ն 3.—Եթե -ար ‖ -եր մասնիկն ստացող բարդ բառը երկրորդ եզրում ունի այնպիսի միավանկ բառ, որն ըստ § 266-ի հոդնակին կազմում է -էր մասնիկով, ապա ամբողջ բարդությունն էլ նույն-

պես -ար ‖ -ար-ի փոխարեն առանում է -էր, որից առաջ եղած բոլոր ձայնավորները դառնում են ը կամ ի՝. ինչպես՝ ջրածիտ>ջրըածըէտ (ջրի ծիտ), հգն. ջրըըծըտէր. աղբիւրաջուր>բխըբրաջիր, հգն. բխըբրըջի՝ բէր. թռամուկն>թռըըմօկնը (=թռչող մուկ, չղջիկ), հգն. թռըըմըկնէր (թռըըմօկուն ձևն այստեղ գործ չունի) և այլն։ Ը կամ ի՝ դառնալը պայմանավորված է սղվող ձայնավորի ծանր կամ թեթև լինելուց, այսինքն՝ ծանր ձայնավորները դառնում են ը, իսկ թեթևները՝ ի՝։

Եթե բարդ բառն ըստ օրենքի պետք է առանա -նէ մասնիկը, ապա հիշյալ -էր մասնիկն առացող միավանկ բառերը որևէ շեղում չեն առաջացնում ընդհանուր կանոնից և կանոնավորապես առանում են -նէ մասնիկը։

268. Վերոհիշյալներից դուրս, հոգնակիի բայասիկ ձևերը են. աղջիկ>ախչիկ, հգն. բխչըկէրք՛, տղայ>տըղա՝ հգն. տըղէրք՛ կամ տըղարք, քոյր>քօր, հգն. քի՝վէրք՛. մարդ>մարդ, հգն. մարդէք՛. կնիկ>կընէկ, հգն. կընանէք՛։

269. Վերջապես մի խումբ բառեր հոգնակիի համար առանում են -ապանք, -արէ, -աք, -ուք մասնիկները, որոնք, սակայն, ավելի շուտ հավաքական իմաստ են պարունակում, քան հոգնակիի։ Այդ բառերն են.

աներ>հանէր, հընէրաք. գիր>գիր «գիրք», գի՝րանք. ընկեր>հընգէր, հընգէրուք. կուռն>կօռնը, կըռնատէ. ճիւղ>ճօղնը ճըղնարէ. սեամ>շէմ, շըմքարէ. գիւղ>գիւղ, գիւղարանք. սերմն>սըէրմ, սըէրմար կամ սըրմարանք, դեղ>դէղ, դէղարանք։

Հետաքրքրական է հիշել, որ սըրմարանք բառը նորից գիտակցվելով իբրև հավաքական եզակի, հաճախ առանում է հոգնակի -նէ մասնիկը և ունենում է չորս հոգնակերտ մասնիկ, որոնցից միայն մեկն է գիտակցվում՝ սըրմ-ար-ան-ք-նէ։

270. Իբրև հավաքական կազմող մասնիկներ Մեղրու բարբառում գործածվում են -անք, -նարէ, -էնէ, -էնէք՛, -անէք՛, ա՛նէք՛ -օնէք՛, -օտան, -օտիք՛, -արք մասնիկները. Թե որ մասնիկը որ դեպքում է գործածվում, հնարավոր չեղավ պարզել, օրինակների քչության պատճառով. հակառակ մեր ջանքերի, մենք կարողա-

ցանք հավաքել ընդամենը 17 հավաքական բառ միայն, որ և բերում ենք ստորև.

եզն>իզնը, իզնանք. կտուր>կրտօր, կրտրրնարէ. հնձան>ընձան, ընձնանէք. գերեզման>գի՝րիզման, գի՝րի՝մի՝նձանէք. այգի>իջի, իջինէնէք. խաղող>խաղու, խըղվէնէք. խաշու>խաշու, խըշվէնէք. լեզու>լիզու, լի՝զվէնէք. կատու>կատու, կըտվէնէք. մատակ>մատակ «առուտ», մըտըկտատան. յօնք>օնք, օնքարք. եկեղեցի>գըղէցէ, գըղըցօնէք. ոսկր>ուսկուռ, ըսկըռօտէք. գուրք>գուրք, գըրքարէ. տուն>տօն, տընարէ. փեսայ>փըէսէ, փըսօնէք. խիզան>խէզան, խըզնանէ:

Նայելով այդ բոլոր օրինակներին, կարելի է միայն ու վերջացող բառերի մասին եզրակացնել, թե նրանք առանում են -էնէք մասնիկը, որից առաջ վերջնահնդ ուն դառնում է վ. մյուսների համար օրինակներն այնքան քիչ են, որ որևէ եզրակացության մասին խոսելն անգամ անկարելի է:

Այդ բոլորից առանձին պետք է հիշել -ար, ար, -էք -ուք, -ոնք մասնիկները, որոնք կազմում են ընտանիք կամ ազգականներ ցույց տվող հավաքական բառեր. ինչպես՝

Ուրշանեանք>Ուրշանաք, Նազանեանք>Նազանաք, Վաչեանք>Վչնաք, Փարեանք>Փարնաք, անեղանք>հրնէրաք, *մեբոնք>մէրուք, *ձերոնք>ձէրուք, Մազոնք>Մազնաք, Տիգրյուենք>Տի՝րի՝ցվէք, Ազաեանք>Ղզէք և այլն:

2. ՀՈԼՈՎՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

271. Մեղրու բարբառը, ինչպես և աշխարհաբարն ու շատ ուրիշ բարբառներ, ունի յոթ հոլով. ուղղական, սեռական, տրական, հայցական, բացառական, գործիական, ներգոյական: Մեղրու բարբառում, հակառակ աշխարհաբարի, չկա սեռական ու տրական հոլովների տարբերությունը՝ որոշյալ հոդի գործածության մեջ. այստեղ էլ, ինչպես Ագուլիսի, կարնո և Ղարաբաղի բարբառներում, սեռական հոլովը նույնպես կարող է որոշիչ հոդ առանալ: Այսպիսով, բացի դերանուններից, ինչպես բոլոր դեպքերում տրականն ու սեռականը ձևով նույնն են: Հակառակ աշխարհաբարի, ուր գոյականների անձի և իրի առումները դեռևս շփոթ վիճակում են գտնվում, հաճախ էլ կամայական բնույթ են կրում,

Մեղրու բարբառում այդ առումները բավականին պարզ ու հասատաուն բնույթ ունեն. թե հատուկ, և թե հասարակ անձնանունները, ինչպես և ենթակայական դերբայը (nomen agentis) գործածվում են անձի առումով, և հայցական հոլովում նման են տրականին՝ անկախ որոշյալ կամ անորոշ լինելու հանգամանքից. Միացած գոյականները, թե անշունչ, թե շնչավոր և թե որոշյալ, թե անորոշ կիրառությամբ, գործածվում են իրի առումով և հայցական հոլովում նման են լինում ուղղականին. Ուղղական հոլովը գործածվում է նաև կոչականի փոխարեն։ Տեղի հատուկ անունների հայցականը գործածվում է ոչ միայն իրրև նախդրիվ հայցական՝ շարժման ուղղությունը ցույց տալու համար, այլև իրրև բուն ներգոյական. ինչպես՝ Իվան չէտ մարդ կա «Երևանում շատ մարդ կա». Մեղրա չէտ չէմիշ կա «Մեղրիում շատ միրգ կա» և այլն։

272. Ինչպես ասվեց, տրականը միշտ նման է սեռականին, իսկ վերջինիս հոլովական վերջավորությունները յուրաքանչյուր հոլովման համար տարբեր են, ուստի և յուրաքանչյուրի մասին կխոսվի առանձին.

Հայցական հոլովը նման է ուղղականին կամ տրականին ըստ նախորդ պարբերությունում ասվածի։

Բացառական հոլովը կազմվում է երկու ձևով. առաջինը բուն բացառական հոլովն է, որ կազմվում է է վերջավորությունն ուղղականին ավելացնելով. ինչպես՝ ծառ-է «ծառից», առվ-է «առվից», գըղըբուն-է «գոդությունից» և այլն. Եթե գոյականը գործածվում է որոշյալ առումով, ապա ստանում է ն հոդը՝ երկրորդը՝ բազադրյալ ձևն է, որը կազմվում է -էնից, -ընէնից հետադրությունը տրականին ավելացնելով. ինչպես՝ ծառու ընէնից «ծառից», գըղըբունու ընէնից «գոդությունից», քարու ընէնից «քարից» և այլն։ Եթե գոյականը որոշյալ է, ապա հետադրությունն է էնից, իսկ եթե անորոշ է, ապա՝ քանի որ երկու ձայնավորներ հանդիպում են իրար, ավելանում է ն ձայնակապը, որով և առացվում է ընէնից ձևը։ Ի դեպ, այս «էնից» հետադրությունը, որ համապատասխանում է այլ բարբառների անից, անի, ընանից, ընանի, անա ձևերին, մեր կարծիքով առացված պետք է լինի դերանունների բացառական հոլովից։ Հայտնի է, որ գրաբարում հայերենում -անից || -նից վերջավորությունը բացառական

հոլովի համար ստանում են մի քանի դերանուններ. դրանք են՝ ցուցական սա, դա, նա, անձնական ես, դու, նա, մենք, դուք, ինքը, և հարցական՝ ո՞վ դերանունները։ Հակառակ աշխարհաբարի ընդհանուր կանոնին, այդ դերանունների բացառական հոլովը կազմվում է ոչ թե -ից, այլ -ից կամ -ացից վերջավորությունների։ այսպես՝ իննից կամ ինձանից, քեզնից կամ քեզացից, մեզնից կամ մեզացից, ձեզնից կամ ձեզացից, իրենից, սրանից, դրանից, նրանից, ումնից նաև՝ ումից, ինչնից կամ ինչից, քեզնից, մեզնից, ձեզնից և այլն։ Արդ, աչքի առաջ ունենալով այդ օրինակները, առաջին հերթին հարց է ծագում, թե ինչո՞ւ և ինչպե՞ս են ստացվել դրանք։ Մեր կարծիքով, այդ ձևերի նախատիպերն է հանդիսացել սա, դա, նա ցուցականների բացառականը։ Այսպես, աշխարհաբարում, ինչպես և գրաբարում, բացառական հոլովը կազմվում է վերջավորությունը ավելացնելով տրական հոլովին, որ գոյականների մոտ նույնանալով սեռական հետ, մի քանի դերանունների մոտ առանձին ձև ունի։ Սա, դա, նա, ինքը, բնականից արդեն որոշյալ լինելով, տրական հոլովում միշտ ունենում են սրան, դրան, նրան, իրեն ձևերը, միայն նախադրությունների հետ գործածվելիս է, որ այդ բառերի տրականը կարող է գործածվել առանց ն-ի, ինչպես՝ սրա համար, նրա վրա և այլն (այստեղ մենք հաշվի չենք առնում այդ բառերի տրականի փոխանյմանական գործածությունները, որ հաճախ իրրև օրինակ սարքում են ոմանք)։ արդ՝ ավելացնելով այդ միանգամայն կանոնավոր ձևերին աշխարհաբարի բացառականի ընդհանրական -ից մասնիկը, բնականաբար ստացվում են սրանից, դրանից, նրանից, իրենից ձևերը, որոնց մեջ ն-ն տրականի վրա գրվող որոշիչ հոդն է, որ այժմ, սակայն, այդ դերանունների համար հանդիսանում է ավելի ճիշտ՝ հոլովակազմիչ։ Աշխարհաբարի ես, դու, մենք, դուք, ով դերանունները, ժամանակի ընթացքում կորցնելով իրենց գրաբարյան բացառականի ձևերը, կազմել են իրրև ցուցական-անձնական դերանվան համաբանությամբ (аналогия)՝ իրենց բացառականը՝ ստանալով -ից կամ -ացից վերջավորությունը, որի ն-ն այլևս չի գիտակցվել իրրև որոշիչ հոդ. վերջապես՝ սրանից, դրանից, նրանից ձևերի կազմությունն ավելի մթագնումով, խոսողների կողմից իրրև վերջավորություն է ընդունվել -ացից, որով և

ստացվել են այդ դերանուններէի բացառականի կրկնաձևերը (ինձանից, քեզանից և այլն)։ Աչքի անց կացնելով նաև գոյականները, բացառականի -նից վերջավորությունը գտնում ենք նաև -վա հոլովման բառերի մոտ. ինչպես՝ օրվանից, տարվանից, ձմեռվանից և այլն, որոնք, սակայն երևան են բերում մի այլ թերևս և ավելի ուռաջնակարգ հանգամանք. համեմատելով այդ ձևերը սրանից, երանից, դրանից, իրենից ձևերի հետ, գալիս ենք այն եզրակացության, որ տրականում -ա(ն), -ե(ն) վերջավորությունն ունեցող բառերը բացառականում ն հոդը պահում են երկու ձայնավորների իրար հանդիպելու շնորհիվ (համմ. երկու, քանի, բայց՝ երկուից, քանիսից)։ Այս -(ն)ից վերջավորությունն է, ահա, որ, նախ՝ տարածվելով անձնական դերանունների վրա -նից կամ -անից ձևով հետագայում տարածվել է ամբողջ դերանունների վրա, ապա՝ անկախ գիտակցվելով, դարձել հետադրություն և տարածվել բոլոր բառերի վրա։ Այսպես, Ագուլիսի բարբառում աի, ևանից, ևանի, ևանից նախադրություններով բացառական են կազմում բոլոր դերանունները և գրաբարյան -ազ, -ուց հոլովման ենթարկվող հավաքականները[1]։ Մեղրու բարբառում միայն էնից, նէնից ձևով բացառական են կազմում բոլոր դերանունները և անձերի հատուկ անունները, իսկ մյուս գոյականները սովորական -է վերջավորության զուգընթաց բացառականը հաճախ կազմում են էնից հետադրությամբ։ Այս բոլորը նկատի առնելով, հանգում ենք այն եզրակացության, որ ա, դա, ևա դերանունների -(ա)ից վերջավորությունը նախ համարանությամբ (аналогия) անցել է ես, դու, մենք, դուք, ով դերանունների բացառականին, որի համար ամենաուժեղ գործոնը եղել է երանից ձևը, որ լինելով երրորդ դեմքի անձնական դերանվան բացառականը, իրեն է նմանեցրել նաև առաջին ու երկրորդ դեմքերը։ Այնուհետև, դրանից, ընդհանրացմամբ (généralisation) տարածվել է նաև մյուս բոլոր դերանունների վրա։ Դրա լավագույն ապացույցներից մեկն այն է, որ բոլոր դերանունների մեջ էլ -էնից, -նէնից հանդես են գալիս ոչ թե իրբև հետադրություններ, այլ, պարզապես, իրբև վերջավորու-

[1] Պրոֆ. Հ. Աճառյան, Քննություն Ագուլիսի բարբառի, Երևան, 1935, էջ 214 (§ 273) և 231—236։

թյուններ՝ արտասանելով հոլովվող դերանվան հետ միասին մի շեշտով և առաջ բերելով ձայնավորների՝ շեշտափոխության հետ կապված փոփոխությունները, ինչպես՝ մէքս, մէը, մի՛զէնից, դուք, ձիզ, ձի՛զէնից, կամ՝ Ագուլիսի բարբառում՝ ինձանից, քիզանից[1] և այլն։

Այդ ձևերի մեջ, ասա, միշտ շեշտ տակ լինելով և, մանավանդ, հակագրվելով ինձ, քի, մէզ, ձիզ ձևերին, պիտակվել է իբրև անկախ մասնիկ և սարքվել է նախ անձևի հատուկ անուններ և սեռականում -աց, ուց, -էց վերջավորություն ունեցող հավաքականների, հետո մյուս գոյականների վրա։ Մեզ-ում բարբառի -էնից ձևը միանգամայն կանոնավոր հնչյունափոխությամբ ստացվել է -ասից ձևից. ինձանից, մեզանից, քեզանից, ձեզանից ձևերում ա-ն, լինելով, ձ կամ զ բաղաձայններից հետո, շեշտի տակ դարձել է է համաձայն § 18-ի. արձևից ձևը նույնպիսի կանոնավորությամբ ստացվել է արեան-ից ձևից, շեշտյալ եա երկրաբարբառի է դառնալով (տմմ. § 120), -ինէնից ձևն ստացվել է ե-ի ավելացմամբ, այն դեպքում, երբ որևէ պատճառով հոլովվող բառի տրականը, իբրև բացառականի հիմք, վերջացել է ձայնավորով, ինչպես՝ քի՛զենից կամ քիեէնից։ Բոլոր գոյականների համար նույն մասնիկը կարող է գործածվել ից՛ինց ձևով, եթե գոյականն անորոշ է, և էնից ձևով, երբ գոյականը որոշյալ է, ինչպես՝ ծառու ից՛ենից, ըրխէ ից՛ենից, բայց՝ ծառուն էնից, ըրխէն էնից և այլն։

Նույն ճանապարհով են ստացվել նաև դերանունների գործիական հոլովի -էնավ, -ից՛էնավ, և ներգոյականի -էնամ, -ից՛էնամ վերջավորությունները, որոնք սակավ դեպքերում գործածվում են նաև անձնանուններ նույն հոլովների համար դարձյալ իբրև հետադրություններ. դրանց գոյությունը մի ավելորդ անգամ գալիս է ապացուցելու վերևում ասածները։ Վերջապես, այդ բոլորը տեսնելուց հետո կարելի է հանգել նաև այն եզրակացության, թե ոչ միայն անկախ բառերը կարող են ժամանակի ընթացքում դառնալ նախադրություններ և, ապա՝ վերածվել մասնիկների, ինչպես հաստատված և ընդունված է լեզվաբա-

[1] Պրոֆ. Հ. Աճառյան, *Քննություն Ագուլիսի բարբառի*, Երևան, 1935, էջ 231։

նության կողմից, այլև մասնիկները կարող են գիտակցվել իբրև անկախ ձևույթներ և վերածվել նախադրություններ, այսինքն՝ օժանդակ բառերի։

273. Գոբծիական հոլովը կազմվում է -ավ, -ամ մասնիկներով, որ ուրիշ բան չեն, եթե ոչ հայերենի գործիական հոլովի -ով վերջավորության՝ ո>ա հնչյունափոխությամբ (տես § 80)։ Սակավ դեպքերում գործիականը կազմվում է -էնավ, -ինէնավ նախադրություններով, որոնց մասին կխոսվի առանձին հոլովների նկարագրության մեջ։

274. Ներգոյական հոլովը կազմվում է -ամ, -ամ մասնիկներով, որ ներկայացնում են արդի հայերենի ներգոյական հոլովի -ում վերջավորության հնչյունափոխված ձևը։ Ինչպես վկայում է Մ. Շահխանյանն իր «Համառոտ քերականության» մեջ, իր մանկության ժամանակ Մեղրու բարբառում ներգոյականը կազմվելիս է եղել -օմ մասնիկով, որ -ում-ի ավելի հարազատ ձևն է. նրա ասածը հաստատվում է այն բազմաթիվ առածներով ու դարձվածքներով, որոնց մեջ դեռ այժմ էլ պահպանված է -օմ վերջավորությամբ ներգոյականը։ Աշխատության հիմք ծառայող նմուշներից նրանցում, որոնք վերցրել ենք Շահխանյի ժողովածուից, կան բազմաթիվ օրինակներ այդ ձևով գործիականի համար, որոնք մենք խնամքով պահպանել ենք, իբրև հնից եկող թանկարժեք մնացորդներ։ Ինչպես աշխարհաբարում և շատ բարբառներում, այնպես էլ Մեղրու բարբառում ներգոյական հոլովը կազմվում է նաև մանջին, մաջին (>միջին) հետադրության միջոցով։ Այս ձևը գործածվում է շնչավորների համար, գրեթե առանց բացառության. անշունչ առարկաների համար գործածվում է վերջահոլով ձևը, երբ նկատի է առնվում որևէ առարկայի (ինչպես և՝ տեղի, ժամանակի) մոտավոր սահմանների մեջև լինելը և համապատասխանում է գրաբարի նախդրիվ արտահայտվող հայերեն в, լատիներեն in (cum ablativo), ֆրանսերեն en նախադրություններին, ինչպես՝ քաղաքամ, գրբ. ի քաղաքի=ռուս. в городе, լատ. in urbe, ֆրանս. en ville, աշխարհաբար՝ քաղաքում (քաղաքի սահմաններում)։ «Մանջինը» գործ է ածվում մի բանի ներսում լինելը, գործողության կատարվելը ցույց տալու համար, և համապատասխանում է գրաբարի «ի մէջ» կամ «ի միջի», «ի ներքս», լատիներեն intra, ֆրանսերեն dans նախա-

դրութիւններին, ինչպես՝ քաղաքու մանչին, գրբ. ի մէջ քաղաքի, լատ. intra urbem, ֆրանս. dans une ville, աշխարհաբար՝ քաղաքի մէջ (քաղաքի ներսում)։ Այդպես է ներգոյականի երկու ձևերի (վերջահոդով և հետադրութեամբ) կիրառութիւնը նաև աշխարհաբարում։

Սակայն դեպքերում ներգոյականը կազմվում է -էնամ, -ենեամ հետադրութեամբ, որի մասին կխոսվի առանձին հոդվածների նկարագրության մեջ։

3. ՀՈԼՈՎՈՒՄ

275. Մեղրու բարբառն ունի վեց կանոնավոր հոլովում և ութ անկանոն հոլովում։

ԱՌԱՋԻՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

276. Այս հոլովման եզակի սեռականի և տրականի վերջավորութիւնն է -ու, ու, բացառականը՝ -է (կամ -էնից հետադրութիւնը), գործիականը՝ -ավ, ավ, ներգոյականը՝ -ամ, -ամ։ Դրանցից ու, ավ, ամ վերջավորութիւններն ստանում են ծանր ձայնավորով բառերը, ու, -ավ, -ամ վերջավորութիւնները՝ թեթև ձայնավորով բառերը. բացառականը երկու կարգի բառերի համար էլ ունի միևնույն վերջավորութիւնը։

ա) Ծանր ձայնավորներով

	Եզակի		Հոգնակի	
Ուղղ.	*սար*	*կաքավ*	*սարար,*	*կաքաւնէ՛*
Սեռ.	*սարու*	*կաքաւու*	*սարէ՛րու*	*կաքաւնէ՛րու*
Տր.	*սարու*	*կաքա՛ւու*	*սարէ՛րու*	*կաքաւնէ՛րու*
Հայց.	*սար*	*կաքավ*	*սարար*	*կաքավնէ՛*
Բաց.	*սարէ*	*կաքաւէ*	*սարէ՛րէ*	*կաքաւնէ՛րէ*
	սարու	*կաքաւու*	*սարէ՛րու*	*կաքաւնէ՛րու*
	(ն, հ)էնից	*(ն, հ)էնից*[1]	*(ն, հ)էնից*	*(ն, հ)էնից*
Գործ.	*սարավ*	*կաքաւավ*	*սարէ՛րամ*	*կաքաւնէ՛րավ*
Ներգ.	*սարամ*	*կաքաւամ*	*սարէ՛րամ*	*կաքաւնէ՛րամ*

[1] *Ինչպես այստեղ, այնպես էլ մյուս բոլոր օրինակներում բացառականի հետադրավոր ձևերի համար փակագծում դրված են (ն, հ), ցույց տալու համար, որ կարող է լինել ն-ից՝ անորոշ լինելու դեպքում, և էնից, որոշյալ լինելու դեպքում։*

բ) Թեթև ձայնավորներով

	Եզակի		Հոգնակի	
Ուղղ.	բուն	բուժուժ	բուներ	բուժուժներ
Սեռ.	բունի	բուժուժու	բունէրու	բուժուժներու
Տր.	բունի	բուժուժու	բունէրու	բուժուժներու
Հայց.	բուն	բուժուժ	բուներ	բուժուժներ
Բաց.	բունէ	բուժուժէ	բունէրէ	բուժուժներէ
	բունիէ	բուժուժու	բունէրու	բուժուժներու
	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից
Գործ.	բունով	բուժուժով	բունէրով	բուժուժներով
Ներգ.	բունում	բուժուժում	բունէրում	բուժուժներում

Այս հոլովման ենթարկվում են. բաղաձայնով վերջացող գրեթե բոլոր թե միավանկ, թե բազմավանկ բառերը, հոլովվող դիրքայները, բացի ենթակայականից, այլև՝ բաղաձայնով վերջացող ածականները։

Ծանոթություն 1.—Որոհետից լինելը ցույց տվող -էցէ, -ցի (<ես, ցի) մասնիկներով կազմված բառերը եզակիում ենթարկվում են այս, իսկ հոգնակիում՝ գրաբարաձև հոլովման. այդ բառերի հոգնակի ուղղականի մասնիկն է ք՝, սեռ. և տր. -օց. թե եզակի, և թե հոգնակի բացառական, գործիական և ներգոյական հոլովները կազմվում են հետադրություններով. եզակի սեռականում ու տրականում ու վերջավորությունից առաջ վերջնանգ է, ի, ձայնավորներն ընկնում են, ինչպես՝ մեղբեցի>մըղրէցէ, սեռ. և տր. մըղրէցու, հայց. մըղրէցու, բաց. մըղրէցու (ն, հ)էնից, գործ. մըղրէցու (ն, հ)էնավ, ներգ. մըղրէցու (ն, հ)էնամ կամ մանջին, հգն. ուղղ. մըղրէցէք՝, սեռ. տր. և հայց. մըղրէցօց, բաց. մըղրէցօց էնից, գործ. մըղրեցօց էնավ, ներգ. մըղրէցօց էնամ կամ մանջին և այլն (տես § 296, բ)։

Ծանոթություն 2.—Որովհետև հոգնակիում հոլովական վերջավորություններից առաջ գոնվող -էր, -ենր հոգնակի մասնիկների ձայնավորը ծանր է, ուստի և այս հոլովման (ինչպես և բոլոր այն հոլովումների,

որոնք ստանում են -ար, ել) հոգնակի թվում թեթև վերջավորություններ (-ու, -ավ, -ամ) լինել չեն կարող։

Ծանոթություն 3.—Եզակիում թեթև վերջավորություններ ստանում են ոչ միայն այն բառերը, որոնց վերջնավանկի ձայնավորը թեթև է, այլև այն բառերը, որոնք վերջանում են գ, կ, ք՝ քմայնացածներով, անկախ նրանց ձայնավորի աստիճանից. ինչպես՝ ձագ> ձէգ, սեռ. և տր. ձէգ-ի, բաց. ձէգէ, գործ. ձէգ-ով, ներգ. ձէգ-ում, հոգն. ուղղ. ձէգ-եր. ձեռք>ձիք, սեռ. և տր. ձիք-ի, բաց. ձիքէ, գործ. ձիք-ով, ներգ. ձիք-ում, հգն. ուղղ. ձիք-եր. պէտք>պէտկ, սեռ. և տր. պէտկ-ի, բաց. պէտկէ, գործ. պէտկ-ով և այլն։

Ծանոթություն 4.—Միավանկ բառերի եզակի բոլոր հոլովներում և հոգնակի ուղղական-հայցականում շեշտն ընկնում է բառի սեփական ձայնավորի վրա, իսկ հոգնակի մյուս հոլովներում՝ -էր մասնիկի վրա. դրա հետևանքով, սակայն, բառի շեշտակորույս ձայնավորը որևէ փոփոխության չի ենթարկվում, բացի § 264-ի 6-րդ ծանոթությունում հիշված բառերից։

Ծանոթություն 5.—Բազմավանկ բառերի բոլոր հոլովներում, բացի հոգնակի ուղղական-հայցականից, շեշտն ընկնում է վերջընթեր վանկի վրա, իսկ հոգնակի ուղղական և հայցականում -եէ մասնիկի վրա (վերջին վանկ), որի ժամանակ, նույնպես, շեշտակորույս ձայնավորները ը կամ ի՝-ի չեն վերածվում։

Ծանոթություն 6.—Եթե բազմավանկ բառերի թեք հոլովներում շեշտի տակ է ընկնում բ, գ, դ, ջ, զ, ժ, շ, լ, ճ, չ հնչյուններից որևէ մեկից հետո գտնվող ա կամ ա ձայնավորը, ապա նա դառնում է է, իսկ նրանից առաջ գտնվող է, ի ձայնավորները՝ ի՝. ինչպես՝ բամբակ>բէմբակ, սեռ. և տր. բի՝մբէ՝կու, բաց. բի՝մբէկէ, շալակ>շէ՝լակ, սեռ. և տր. շի՝լէկու, բաց. շի՝լէկէ, դադար>դէդար, սեռ. դի՝դէրու, բաց. դի՝դէրէ, բանջար>բէնջար, սեռ. և տր. բի՝նջէրու, բաց. բի՝նջէրէ, գագաթն>գէգ՝ա՝թ, սեռ. և տր. գի՝գ՝էթու, բաց. գի՝գ՝էթէ և այլն։ Այսպես և՝ գործիական ու ներգոյական հոլովներում։

*Որձակ>ուրձակ բառում ու-ն, շեշտից առաջ ընկնելով, ի՝ չի դառնում, այլ մնում է ու, ինչպես՝ ուրձէկու, ուրձէկէ, ուրձէկում, ուրձէկամ. Նույն բառերը հոգնակի բոլոր հոլովներում շեշտը տալով -ներ, -ներէ մասնիկին (վերջին կամ վերջընթեր վանկ), իրենք անփոփոխ են մնում. ինչպես՝ բէմբակներ «բամբակներ», բէմբակներու, չէլակներ «շալակներ», չէլակներու, ուրձակներ «որձակներ», ուրձակներու և այլն։ Որովհետև եզակի թիվը հոլովներում հոլովական մասնիկին նախորդող վանկի ձայնավորը այդ կարգի բառերում ծանր է (է), ուստի և անխըտիր ծանր վերջավորություններ են ստանում նաև այն բառերը, որոնք ուղղական հոլովի վերջավանկում ունեն թեթև ձայնավոր (ա). ինչպես՝ գագաթն>գէգաթ, գի՛գէթու, գի՛գէթավ, զանգակ>զէնգաք, զի՛նգէկու, զի՛նգէկավ, *խորխանդակ>խըրխանդաք «խորդուբորդություն», խըրխի՛նգէկու, խըրխի՛նգէկավ և այլն։*

Ծանոթություն 7.—Ենչ վերջացող բառերը, որոնց է-ն ստացվել է ա-ից, եզակի սեռական, տրական, բացառական, գործական ու ներգոյական հոլովներում շեշտի տակ գցելով էնչ վանկը՝ վերականգնում են իրենց նախնական ա ձայնավորը. ինչպես, ճանապ>ճանէնչ, սեռ. և տր. ճանապնչու, բաց. ճանապնչէ, գործ. ճանապնչավ, ներգ. ճանապնչամ. կանապ>կանէնչ, սեռ. և տր. կանապնչու, բաց. կանապնչէ, գործ. կանապնչավ, ներգ. կանապնչամ և այլն։ Եզակի ուղղական-հայցականում և ամբողջ հոգնակիում էնչ վանկը, լինելով շեշտից հետո կամ առաջ, մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ կանէնչ, հդն. ուղղ. կանէնչնէ՛, սեռ. կանէնչնէ՛րու և այլն։ Ջամիչ>չամէնչ բառն այս օրենքին չի ենթարկվում, այլ բոլոր դեպքերում էլ պահպանում է իր է ձայնավորը. ինչպես՝ չամէ՛նչու, չամէ՛նչավ, չամէ՛նչէ, չամէնչնէ՛, չամէնչնէ՛րու և այլն։ Ի դեպ, այս բացառությունը, ստացված լինելով եզակի ուղղական-հայցականի ու հոգնակիի ազդեցությամբ՝ համաբանության շնորհիվ, ցույց է տալիս միաժամանակ, որ այլևս չի գիտակցվում, թե այդ բառի ե-ն ստացվել է ա ձայնավորից. դրան առիթ է հանդիսացել

հատկապես բառի շատ փոփոխված լինելը՝ չամուչ>չուամայչ>չօմանչ>չօմէնչ (տես § 26), որի շնորհիվ էլ չոմէնչ ձևն իշխել է եզ. քեք հոլովներում, հակառակ գոյությունն ունեցող կանոնի։

Ծանոթություն 8.—Երկրորդ եզրում միավանկ բառ ունեցող այն բարդությունները, որոնց հոգնակին կազմում են -ար, -եր մասնիկներով (տես § 267), բայի եզ. ուղղական ու հայցական հոլովներից, մյուս բոլոր ձևերում շեշտը փոխադրելով վերջընթեր վանկը, նրանից առաջ եղած ձայնավորները դարձնում են ը կամ ի՝. ինչպես՝ աքատակ>հըքատակ, սեռ. հըքըտակու, բաց. հըքըտակէ, հգն. ուղղ. հըքըտակար, սեռ. հըքըտըկէրու. *որմնարան>հրըմարէն, սեռ. հրըմըրէնու, բաց. հրըմըրէնէ, հգն. ուղղ. հըրմըրէնար, սեռ. հրըմըրէնէրու, բաց. հրըմըրէնէրէ. ձեռքաշող>ձիքըշուրթ, սեռ. ձիքի՝շուրթու, բաց. ձիքի՝շուրթէ, հգն. ուղղ. ձիքի՝շուրթեր, սեռ. ձիքի՝շի՝րթէրու, բաց. ձիքի՝շի՝րթէրէ և այլն։ Հոդակապը դառնում է ը կամ ի՝ բարդության առաջին եզրի ձայնավորի ներդաշնակությամբ, իսկ երկրորդ եզրի ձայնավորը՝ եթե թեթև է, դառնում է ի՝, եթե ծանր է, դառնում է ը. ինչպես՝ ակնալոյս>ընկնալուս, սեռ. ընկնըլուսու, հգն. սեռ. ընկնըլի՝սէրու, սևաշող>սըվաշուղ, սեռ. սըվըշուղու, հգն. սեռ. սըվըշղէրու և այլն։ Պետք է ասել, սակայն, որ այս օրենքը այնքան էլ խստությամբ չի պահպանվում. հաճախ կարելի է լսել նաև ձիքըշուրթու, ձիքըշուրթէրու, ձիքըշքէն, ձիքըշքէնու, ձիքըշքէնէրու և այլն, առանց նախաշեշտ ձայնավորների փոփոխության։

Ծանոթություն 9.— Այն միավանկ բառերը, որոնք ունենալով ու, օ, ու, ը ձայնավորները՝ ստացված գրաբարյան ու-ից, հոգնակին կազմում են -էր մասնիկով (տես § 265, ա), բացի եզակի ուղղական ու հայցականից, մյուս բոլոր ձևերում շեշտը փոխադրում են մասնիկների վրա (եզակի քեք հոլովներում, վերջին վանկ, հոգնակիում՝ վերջին կամ վերջընթեր վանկ՝ -էր մասնիկի վրա), և, դրա հետևանքով էլ՝ բառի սեփական ու,

o, ու, ե ձայնավորները վերածում ը-ի. ինչպես՝ դուրք>դուրք, սեռ. դըրքու, բաց. դըրքէ, հգն. ուղղ. դըրքէր կամ դըրքարէ, սեռ. դըրքէրու, բաց. դըրքէրէ. Քուշ>քօշ, սեռ. քըշու, բաց. քըշէ, հգն. ուղղ. քըշէր, սեռ. քըշէրու, բաց. քըշէրէ. Ջուր>ջիր, սեռ. ջրու (նաև՝ ջիրի), բաց. ջրէ, հգն. ուղղ. ջրէր, սեռ. ջրէրու, բաց. ջրէրէ. Քուզ>քօզ, սեռ. քըզու, բաց. քըզէ, հգն. ուղղ. քըզէր, սեռ. քըզէրու, բաց. քըզէրէ և այլն։

Դրանց հակառակ, մի խումբ բառեր հաճախ եզակիում գործածվում են նաև առանց հնչյունափոխության. այդ բառերն են՝ քումբ>քօմբ, սեռ. քըմբու կամ քօմբու. հունձ>հօնձ, սեռ. հընձու կամ հօնձու. քուխս>քօխս, սեռ. քըխսու կամ քօխսու. քուղթ>քօխտ, սեռ. քըխտու կամ քօխտու. փուքս>փօսկ, սեռ. փօսկու (միայն)։ Հոգնակին կանոնավոր է, բացի փօսկ բառից, որ լինում է փօսկեր, փօսկերու, փօսկերէ և այլն։

Ծանոթություն 10.— Գլուխ>գլօխ, կուր>կըռոր, պուղ>պըռօղ, պուռկ>պըռօկ բառերում՝ սեռական, տրական, բացառական, գործիական և ներգոյական հոլովներում o ձայնավորը, շեշտից առաջ ընկնելով, բոլորովին կորչում է. ինչպես՝ սեռ.-տր. գլխու, կըռու, պըռղու, պըռկու, բաց. գլխէ, պըռկէ, կըռէ, պըռղէ, գործ. գլխավ, կըռավ, պըռղավ, պըռկավ, ներգ. գլխամ, կըռամ, պըռղամ, պըռկամ։ Հոգնակի ուղղական ու հայցական հոլովներում, թեև դարձյալ շեշտից առաջ, մնում է անփոփոխ. գլօխներ, կըռօրներ (նաև՝ կըռըրներ), պըռօղներ, պըռօկներ, հոգնակի մյուս հոլովներում գառնում է ը. ինչպես՝ սեռ.-տր. գլըխներու, կըռըրներու, պըռըղներու, պըռըկներու, բաց. գլըխներէ, կըռըրներէ, պըռըղներէ, պըռըկներէ և այլն։

Մնացած բազմավանկ բառերը, որոնք ունեն ու-ից առացված o ձայնավորը, հոլովաձևերում էլ անփոփոխ են մնում. ինչպես՝ դեղնուց>դըղնօց, սեռ. դըղնօցու, հգն. դըղնօցներ, սեռ. դըղնօցներու. քրքուռ>քըռքօռ, սեռ. քըռքօռու, հգն. քըռքօռներ, սեռ. քըռքօռներու. կշկուռ>քըշկօռ «հանգույց», սեռ. քըշկօռու, հգն. քըշ-

կօնէ, սեռ. քըշկօնէրու և այլն։ Այս կանոնը և նախորդ ծանոթության մեջ հիշված բացառությունները ցույց են տալիս, որ այլևս չի գիտակցվում օ>ու փոփոխությունը և համաբանության շնորհիվ չնչվում է արդեն գրաբարյան ու-ի սղումը, պահպանելով նրանից առացված օ ձայնավորը։

Ծանոթություն 11.— Եթե գրաբարյան մեկնկես վանկանի բառերի վերջավանկի ը-ն բարբառում գարձել է ու, հոլովման ժամանակ եզակի թեք հոլովներում բոլորովին սղվում է. ինչպես՝ քաղցր>քօխցուր, սեռ. քօխցրու, բաց. քօխցրէ. մուկն>մօկուն, սեռ. մօկնու, բաց. մօկնէ. ծունգն>ծօնգուն, սեռ. ծօնգնու, բաց. ծօնգնէ. ձուկն>ձօկուն, սեռ. ձօկնու, բաց. ձօկնէ և այլն։ Վերջին երեք բառերն ունեն նաև մըկնու, ծընգնու, ձըկնու ձևերը (համմտ. նաև § 283)։ Հոգնակի բոլոր հոլովներում էլ այդ բառերն անփոփոխ կերպով պահպանում են իրենց ձայնավորները. ինչպես՝ քօխցուրնէ, քօխցուրնէրու, ձօկուննէ, ձօկուննէրու և այլն։

Ծանոթություն 12.—Եթե բազմավանկ բառերում կա ու ձայնավոր՝ առացված գրաբարյան ու կամ ը-ից, հոլովման ժամանակ անփոփոխ է մնում. ինչպես՝ կարկուտ>կարկուտ, սեռ. կարկուտու, հգն. ուղղ. կարկուտունէ, սեռ. կարկուտունէրու. կոծոխուր>կըծուխուր, սեռ. կըծուխուրու, հգն. ուղղ. կըծուխուրնէ, սեռ. կըծուխուրնէրու. մոծակ>մուծակ, սեռ. մուծակու, հգն. ուղղ. մուծակնէ, սեռ. մուծակնէրու. աթոռ>աթուռ, սեռ. աթուռու, հգն. ուղղ. աթուռնէ, սեռ. աթուռնէրու. սապոն>սուպուն, սեռ. սուպունու, հգն. ուղղ. սուպուննէ, սեռ. սուպուննէրու և այլն։

Ծանոթություն 13.—Եթե բառում շեշտից հետո կա ու ձայնավորը՝ առացված գրաբարյան օ-ից, ապա հոլովման ժամանակ, բացի եզակի ուղղականից ու հայցականից, մյուս բոլոր հոլովաձևերում նորից դառնում է օ. ինչպես՝ ծանօթ>ծանութ, սեռ. ծանօթու, հգն. ուղղ. ծանօթնէ, սեռ. ծանօթնէրու. աղօթք>աղուքկ, սեռ. աղօթկու, հգն. ուղղ. աղօթկնէ, սեռ. աղօթկնէրու

և այլն։ Եթե o-ից ստացված ու-ն եզակի ուղղականում շեշտի տակ է, ապա հոլովման ժամանակ բոլոր ձևերում էլ մնում է ու. ինչպես՝ գօտի>գուտէ, սեռ. գուտէ կամ գուտու, գործ. գուտով և այլն։

Ծանոթություն 14.— Միավանկ ու բազմավանկ բառերի շեշտված է, ըէ, ի ձայնավորները՝ ստացված գրաբարյան ի-ից, բացի եզակի ուղղական ու հայցականից, մյուս բոլոր ձևերում վերածվում են ը-ի, իսկ շեշտն անցնում է դրանց հաջորդող վանկին (բազմավանկների հոգնակիում՝ մինչև -ձէ(ը) մասնիկի վրա), ինչպես՝ սիրտ>սէրտ, սեռ. սըրտու, հգն. ուղղ. սըրտէր, սեռ. սըրտէրու. ծիտ>ծըէտ, սեռ. ծըտու, հգն. ուղղ. ծըտէր, ծըտէրու. ծիծ>ծըէծ, սեռ. ծըծու, հգն. ուղղ. ծըծէր, սեռ. ծըծէրու. սիսեռն>սըէսառնը, սեռ. սըսէռնու, հգն. ուղղ. սըսէռնէ, սեռ. սըսէռնէրու, բիր>բիր, բըրու, հգն. ուղղ. բըրէր, սեռ. բըրէրու և այլն։ Բացառություն է կազմում միայն նիգ>լէնգ՝ բառը, որ ամեն ձևում էլ պահպանվում է նույնությամբ, փոփոխված լինելու և նախաձևի չգիտակցվելու պատճառով։

Ծանոթություն 15.— Երկրորդ եզրում միավանկ բառ ունեցող այն բարդությունները, որոնք հոգնակին կազմում են -էր մասնիկով, բացի եզակի ուղղական ու հայցական հոլովձևերից, մյուս հոլովաձևերում շեշտը փոխադրում են մասնիկների վրա (եզակիում հոլովական վերջավորության, իսկ հոգնակիում -էր մասնիկի վրա), իսկ նրանից առաջ եղած ձայնավորները դարձնում ը կամ ի՝, ինչպես՝ ջրածիտ>ջըրածըէտ, սեռ. ջըրըծըտու, հգն. ուղղ. ջըրըծըտէրու. *սպիտակաստուտ>սըպտըկաստօտ (սպիտակ սուտ «բացահայտ սուտ»), սեռ. սըպտըկըսըտու, հգն. ուղղ. սըպտըկըսըտէր. սեռ. սըպտըկըսըտէրու. աղբիւրաջուր>ըխպըրաջիւր. սեռ. ըխպըրըջի՝րիւ, հգն. ուղղ. ըխպըրըջի՝րէր, սեռ. ըխպըրըջի՝րէրու և այլն։ Դառնում են ը, եթե անմիջապես հաջորդում են երկու բաղաձայն (շեշտը՝ վերջավորության վրա). ինչպես՝ նարինջ>նարէնջ, սեռ. նարընջու, բաց. նարընջէ, գործ. նարընջով, ներգ. նարընջում. քրիք>քըէնք՝,

սեռ. քըլընքու, բաց. քըլընքէ, գործ. քըլընքավ, ներգ. քըլընքամ. անսէրտ>անսէրտ, սեռ. անսըրտու, բաց. անսըրտէ, գործ. անսըրտավ, ներգ. անսըրտամ. անբիծք>անբիծք «մեռելի վրա կատարվող աղոթք», սեռ. անըրսկու, բաց. անըրսկէ, գործ. անըրսկավ, ներգ. անըրսկամ և այլն։ Բոլորովին կորչում է, երբ նրան հաջորդում է միայն մեկ բաղաձայն (շեշտը՝ իրենից առաջ). ինչպես՝ պանիր>պանէր, սեռ. պանրու, բաց. պանրէ, գործ. պանրավ, ներգ. պանրամ. կացին>կացէն, սեռ. կացնու, բաց. կացնէ, գործ. կացնավ, ներգ. կացնամ. մուխր>մուխէր, սեռ. մուխրու, բաց. մուխրէ, գործ. մուխրավ, ներգ. մուխրամ և այլն։ Հոգնակի բոլոր հոլովներում է-ն մնում է անփոփոխ, թեև շեշտը դարձյալ ընկնում է նրան հաջորդող վանկի՝ -ն է, -ներ մասնիկի վրա, ինչպես՝ նարէնջնէ, նարէնջնէրու, կացէննէ, կացէննէրու և այլն։

Ծանոթություն 17.— Ձայնավորների վերոհիշյալ սղումների հետևանքով (ծան. 8, 9, 10, 14, 15).

ա) եթե գ, կ, ք՝ քմայնացածներն ընկնում են ը ձայնավորից կամ որևէ բաղաձայնից առաջ, ապա՝ վերածվում են սովորական գ, կ, ք-ի, ինչպես՝ դինգ>դէնգ, սեռ. դընգու, բաց. դընգէ. փրցկինք>փըսլէնք, սեռ. փըսլընքու, բաց. փըսլընքէ. միտք>մէթկ, սեռ. մըթկու, բաց. մըթկէ և այլն.

բ) եթե ձայնավորով իրարից բաժանված տ և կ կամ դ և կ հնչյունները սղման հետևանքով մոտենում են իրար, ապա վեր են ածվում թկ խմբի. ինչպես՝ կոռտիկ>կուռտէկ, սեռ. կուռթկու, բաց. կուռթկէ. պտուկ>պըթօկ, սեռ. պըթկու, բաց. պըթկէ. զատիկ>զէդէկ, սեռ. զէթկու, բաց. զէթկէ (համմ. § 170).

գ) եթե ձայնավորով իրարից բաժանված ծ և կ հնչյունները մոտենում են իրար, ապա վերածվում են զկ խմբի. ինչպես՝ ածիկ>ածէկ «թռնդրին խփված խմորագընգից թափված կտորտանքը», սեռ. ազկու, բաց. ազկէ. կծիկ>կըձըէկ, սեռ. կըզկու (նաև՝ կըձըկու), բաց. կըզկէ կամ կըձըկէ. կոծիկ>կուձէկ, սեռ. կուզկու, բաց. կուզկէ. ուրիշ օրինակ չկա, բայց համեմատել § 181.

դ) Նույն պարագաներում ցկ դառնում են սկ, օր. թեցիկ>թեցկ (սեռ. թեսկու, բաց. թեսկէ) և՝ ղկ>խկ ծաղիկ>ծաղկ (սեռ. ծախկու, բաց. ծախկէ) բառերում։

Ծանոթություն 18.— Անորոշ դերբայում -իլ վերջավորությունն ունեցող այն բայերը, որոնք անկատար դերբայում ունենում են -էս վերջավորությունը (տես § 357), անորոշ դերբայի հոլովման ժամանակ իրենց ի-ն շեշտի տակ դարձնում են է, իսկ նրանցից առաջ եղած ձայնավորները ը. ինչպես՝ մանրել>մանդիլ, սեռ. մընդէլու, բաց. մընդէլէ, գործ. մընդէլավ, ներգ. մընդէլամ. խոսել>խոսիլ, սեռ. խըսէլու, բաց. խըսէլէ, գործ. խըսէլավ, ներգ. խըսէլամ և այլն։

Այն բայերը, որոնք անորոշում ունենալով -իլ, անկատար դերբայում ունենում են -իս, հոլովման ժամանակ ի-ն պահում են անփոփոխ, իսկ նրանից առաջ եղած ձայնավորները դարձնում ի՝, ինչպես՝ սիրել>սէրիլ, սեռ. սի՝րիլու, բաց. սի՝րիլէ, գործ. սի՝րիլավ, ներգ. սի՝րիլամ. բերել>բէրիլ, սեռ. բի՝րիլու, բաց. բի՝րիլէ, գործ. բի՝րիլավ, ներգ. բի՝րիլամ և այլն։ Եթե ի-ին նախորդող ձայնավորն է ու, ապա ևս մում է անփոփոխ, ինչպես՝ կոփել>կուփիլ «խփելը», սեռ. կուփիլու, բաց. կուփիլէ, գործ. կուփիլավ, ներգ. կուփիլամ և այլն (ավելի մանրամասն տես § 358)։ -ալ և -էլ վերջավորությամբ դերբայների մեջ հենց ուղղականում էլ շեշտը -ալ, -էլ վերջավորությունների վրա է, և հոլովման ժամանակ բնականաբար որևէ փոփոխության չեն ենթարկվում։

Որովհետև բայերի անորոշ դերբայից -էն վերջավորությամբ կազմվում է մի նոր դերբայ (տես § 343), ուստի և անորոշի բացառականը գրեթե միշտ կազմվում է նախդրավոր ձևով. ինչպես՝ մընդէլու (ն, հ)էնից, խըսէլու (ն, հ)էնից, բի՝րիլու (ն, հ)էնից և այլն։

277. Առոջին հոլովման են ենթարկվում նաև -օրիճ, -ոճիճ մանրիկով բայերը, հետևյալ ձևով.

Եզակի

Ուղղ.	գրողքին	բի՝ծրծքին
	«գողություն»	«բարձրություն»
Սեռ.	գրողքունու	բի՝ծրի՝քունու
Տր.	գրողքունու	բի՝ծրի՝քունու
Հայց.	գրողքին	բի՝ծրծքին
Բաց.	գրողքունէ	բի՝ծրի՝քունէ
	գրողքունու	բի՝ծրի՝քունու
	(ն, ն)էնից	(ն, ն)էնից
Գործ.	գրողքունավ	բի՝ծրի՝քունավ
Ներգ.	գրողքունամ	բի՝ծրի՝քունամ

Հոգնակի

Ուղղ.	գրողքիննէ	բի՝ծրծքիննէ
Սեռ.	գրողքիննէրու	բի՝ծրծքիննէրու
Տր.	գրողքիննէրու	բի՝ծրծքիննէրու
Հայց.	գրողքիննէ	բի՝ծրծքիննէ
Բաց.	գրողքիննէրէ	բի՝ծրծքիննէրէ
Գործ.	գրողքիննէրու	բի՝ծրծքիննէրու
	(ն, ն)էնից	(ն, ն)էնից
Ներգ.	գրողքիննէրավ	բի՝ծրծքիննէրավ
	գրողքիննէրամ	բի՝ծրծքիննէրամ

Ծանոթություն 1.— Իբրև կանոն, եզակի թվում –օքին վերջավորությունը սկսած սեռականից՝ դառնում է -ըքուն (ու) և այդպես հոլովվում ծանր ձայնավորներով, իսկ ոքին վերջավորությունը դառնում է ի՝քուն (ու) և հոլովվում թեթև ձայնավորներով. հոգնակի թվում երկուսն էլ հոլովվում են միատեսակ, իսկ շեշտի փոփոխությունը ձայնավորների սղում չի առաջացնում.

Ծանոթություն 2.— Այս կարգի բառերի հոգնակի սեռականը, տրականը և էնից հետադրությամբ բացառականը հաճախ կազմվում են -ունու(ն) վերջավորությամբ, առանց -էր մասնիկի. այդ դեպքում բառը ենթարկվում է նույն հնչյունափոխություններին, ինչ որ եզակիում. ինչպես՝ գողություն>գրողքին, հգն. ուղղ.

գըդօթիննէ, սեռ. տր. գըդըթուննու, բաց. գըդըթուննոռ (ն, հ)էնից. բարձրութիւն>բի՝ծրօթիկն, հգն. ուղղ. բի՝ծրօթիննէ, սեռ. տր. բի՝ծրի՝թիննու, բաց. բի՝ծրի՝թիննու (ն, հ)էնից և այլն։ Ի դեպ, այս ձևերը հիանալի կերպով ապացուցում են, որ ուղղականի -ն մասնիկն ստացվել է -նի-ից, իսկ թիք հոլովների -նէր-ը<նեար-ից, ինչպես ասել ենք առաջուց (տես § 266, ծանոթ. 5), դրան հակառակ, -ուրիւն>օրին ‖ ծրին մասնիկով բառերը թիք հոլովներում -նեար>-նէր մասնիկին զուգընթաց պահպանում են նաև -նի>նն մասնիկը, որ հոլովական վերջավորության ձայնավորից առաջ կորցնելով ի>է-ն (ինչպես բոլոր ի, է վերջացող բառերն են կորցնում իրենց վերջնական ձայնավորները), ինացել է մայն -ն։

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

278. Այս հոլովման սեռ. տր. բաց. հոլովների վերջավորությունն է է, գործ. -ար ‖ -ան, բաց. -ամ ‖ -ամ։

Եզակի

Ուղղ.	*քէռա «քեռի»*	*կուրէ «կորի, ակոս»*	*հօռի «ուռենի»*
Սեռ.	*քէռէ(ն)*	*կուրէ(ն)*	*հօռէ(ն)*
Տր.	*քէռէ(ն)*	*կուրէ(ն)*	*հօռէ(ն)*
Հայց.	*քէռէ(ն)*	*կուրէ*	*հօռի*
Բաց.	*քէռէ (ն)*	*կուրէ (ն)*	*(հօռու ծառ է)*
	քէռէ (ն, հ)էնից	*կուրէ (ն, հ)էնից*	
Գործ.	*քէռաւ*	*կուրաւ*	*(հօռու ծառավ)*
Ներդ.	*(քէռամ)*	*կուրամ*	*(հօռու ծառամ)*
	քէռէ մանջին		

Հոգնակի

Ուղղ.	*քէռէք՛*	*կուրէք՛*	*հօռիք՛*
Սեռ.	*քէռէնէրու*	*կուրէնէրու*	*հօռինէրու*
Տր.	*քէռէնէրու*	*կուրէնէրու*	*հօռինէրու*
Հայց.	*քէռէնէրու*	*կուրէք՛*	*հօռիք՛*
Բաց.	*քէռէնէրէ*	*կուրէնէրէ*	*հօռինէրէ*
	քէռէնէրու	*կուրէնէրու*	*հօռինէրու*
	(ն, հ)էնից	*(ն, հ)էնից*	*(ն, հ)էնից*

Գործ.	քէռէնէրավ	կուրէնէրավ	հօրինէրավ
Ներգ.	(քէռէնէրամ)	կուրէնէրամ	հօրինէրամ

քէռէնէրու մանջին

Այս հոլովման ենթարկվում են ա, է, ի ձայնավորներով վերջացող բառերը, բացի ձի, թէ, վրկա, տղա բառերից։ Հասուկ անունները, թեկուզ ա, է, ի-ով վերջացող, այս հոլովման չեն ենթարկվում։

Ծանոթություն 1.— Եթե վերջահանգ ա, է, ի ձայնավորներին նախորդող վանկի ձայնավորը թեթև է, ապա եզ. գործական հոլովում ստանում են ավ, իկ ներգոյականում՝ ամ վերջավորությունը. ինչպես՝ ջոր|ի>ջուրէ, գործ. ջուրավ, ներգ. ջուրամ. այգի>իգի, գործ. իգիավ, ներգ. իգիամ. գիլլա «գնգակ», գործ. գիլլավ, ներգ. գիլլամ (նախորդող թեթև ձայնավորով ա հանգող հայերեն բառ չունենք) և այլն։

Ծանոթություն 2.— Եզակի սեռ. տր. բաց. հոլովները, նույնիսկ անորոշ լինելու դեպքում էլ, մեծ մասամբ գործածվում են և հոգով. ինչպես՝ մին ջուրէն գինի՝ հինչ ի, հօր «մի ջորու գինն ինչ է, որ» Այդ, անշուշտ, ուղղական-հայցականի և մյուսների միջև տարբերություն ստեղծելու ձգտումից է առաջանում, մանավանդ է վերջացող բառերի համար, որոնք հինգ հոլովում ունեն նույն ձևը։

Ծանոթություն 3.— Ի վերջացող ծառանուններից եզ. բացառական, գործիական ու ներգոյական հոլովները կազմվում են նկարագրական կերպով՝ պտղի անվան սեռականից ու ծառ բառի համապատասխան հոլովներից. ինչպես՝ թզ(են)-ի>թզզի, սեռ. թզզէ(ն), բաց. թզզու ծառէ (թզզի ծառից), գործ. թզզու ծառավ (թզի ծառով), ներգ. թզզու ծառամ (թզզի ծառում), ընկուզ(են)ի>ընգզզի, սեռ. ընգզզէ(ն), բաց. անգուզու ծառէ, գործ. անգուզու ծառավ, ներգ. անգուզու ծառամ և այլն։ Դրա պատճառն այն է, որ հաճախ ծառանունների եզ. բաց. գործ. ներգ. հոլովները ձևով նույնանում են պտղանվան նույն հոլովների հետ, ինչպես՝ թուզ>

քՅզ, բաց. քըզէ, գործ. քըզալ, ներգ. քըզամ և քզ(են)ի>քըզի, դարձյալ՝ բաց. (քըզէ), գործ. քըզալ, ներգ. քըզամ և այլն. այդ շփոթությունից խուսափելու համար լեզուն դիմել է նկարագրական միջոցին։

Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 4.— Ա և է վերջացող բառերի հոգնակին ունենում է նաև հետևյալ վերջավորությունները (ուղղ. հայց. -էք՛), սեռ. տր. բաց. -էց ‖ -ից[1], գործ. -էք՛ալ, ներգ. -էք՛ում, ինչպես՝ ուղի>հըղէ, հգն. ուղղ. հըղէք՛, սեռ. տր. հըղէց, բաց. հըղէց (էնից), գործ. հըղէք՛ալ, ներգ. հըղէք՛ում. քեռի>քէռա, հգն. ուղղ. քէռէք՛, սեռ. տր. քէռէց (նաև՝ քէռաց), բաց. քէռէց (էնից) գործ. քէռէք՛ալ, ներգ. քէռէք՛ում և այլն։ Այս պարագայում բացառականի համար գրեթե միակ գործածականն է հետադրությամբ (էնից) կազմվող ձևը։ Գործիականի ու ներգոյականի այս ձևերը սակավ գործածականներն են, ընդհակառակն՝ սեռական, տրական ու բացառական հոլովները, մի խումբ բառերի համար, ավելի գործածական են, քան -ենէրու վերջավորությունը. այդ բառերն են. խնամի>խընամէ, հգն. ուղղ. խընամէք՛, սեռ. խընամաց. քեռի>քէռա, հգն. ուղղ. քէռէք՛, սեռ. քէռաց. փեսայ>փըէսէ, հգն. ուղղ. փըէսէք՛, սեռ. փըէսէց կամ փըէսաց. կուրի>կուրէ, հգն. ուղղ. կուրէք՛, սեռ. կուրէց. մատանի>մըտանէ, հգն. ուղղ. մըտանէք՛, սեռ. մըտանէց. սատանայ>սըտանէ, հգն. ուղղ. սըտանէք՛, սեռ. սըտանէց. տունկ(ի)>տընգէ, հգն. ուղղ. տընգէք՛, սեռ. տընգէց, երախայ բառի մասին տես ստորև։ Ի դեպ, ուղի>հըղէ բառի հոգնակի ուղղականին (հըղէք՛), ավելացնելով տր. վերջավորությունը, բառի սեփական ձայնավորի անկմամբ և ղք>խկ փոփոխությամբ ստացվել է ճրխկէց ձևը, որ գործածվում է իբրև մակբայ «ճանապարհին» իմաստով։

---

1 *Մեռականում հաց ստանում են վերջաստան ցույց տվող բառերը, ինչ. քէռէք՛ (քեռինէր և քեռանք), սեռ. քէռաց, խընամէք՛, սեռ. խնամաց և այլն։*

Ծ ա ն ո թ ո ւ թ յ ո ւ ն 5.— Ի վերջացող բառերը հոգնակի սեռ. տր. բաց. հոլովներում ունենում են -ուց ‖ -ից վերջավորությունները, ինչպես՝ գինի>գինի, հգն. ուղղ. գինիք, սեռ. տր. գինուց, բաց. գինուց. ծիրանի>ծիրանի, հգն. ուղղ. ծիրանիք, սեռ. տր. բաց. ծիրանուց. ընկույզ(ն)ի>ընկույզի, հգն. ուղղ. ընկույզք, սեռ. տր. բաց. ընկզզուց. քթ(ն)ի>քթի, հգն. ուղղ. քթիք, սեռ. տր. բաց. քթուց և այլն։ Այս վերջավորություններով հոլովվելիս բացառականը սովորաբար էնից նախադրությամբ չի կազմվում. այդ ձևերը, նույնիսկ, գործածվում են ավելի շատ բացառականի, քան սեռականի ու տրականի համար։

Ծ ա ն ո թ ո ւ թ յ ո ւ ն 6.— Ցեղացի ցույց տվող -էցի, -ցի (<եցի, ցի) մասնիկով կազմված բառերը հոգնակի սեռականում, տրականում և բացառականում ունեն -օց, վերջավորությունը. ինչպես՝ մեղրեցի>մըղրէցէ, հգն. ուղղ. մըղրէցէք, սեռ. տր. մըղրէցօց, բաց. մըղրէցօց (էնից). թէյացի>թէյըցի, հգն. ուղղ. թէյըցիք, սեռ. տր. թէյըցօց, բաց. թէյըցօց (էնից) և այլն։ Այդ կարգի բառերը եզակիում գերազանցապես հոլովվում են առաջին հոլովմամբ, ինչպես՝ մըղրէցէ, սեռ. մըղրէցու, բաց. մըղրէցու (ն, հ)էնից. թէյըցի, սեռ. թէյըցու, բաց. թէյըցու (ն, հ)էնից և այլն։

Ծ ա ն ո թ ո ւ թ յ ո ւ ն 7.— Եզակի թեք հոլովներում վերջավորությունից առաջ ա, է, ի ձայնավորները ընկնում են. ինչպես՝ կորի>կուրէ, գործ. կուրավ, ներգ. կուրամ. քեռի>քէռա, սեռ. քէռէ, գործ. քէռավ. այգի>իզմի, սեռ. իզմէ, գործ. իզմով և այլն։

Ծ ա ն ո թ ո ւ թ յ ո ւ ն 8.— Շեշտված ի-ով վերջացող բառերի շեշտը, բացի եզակի և հոգնակի ուղղական ու հայցականից, մյուս հոլովաձևերում ընկնում է վերջընթեր վանկի վրա, այնպես որ եզակիում միշտ լինելով բառահիմքում, հոգնակիում փոխադրվում է -եէր մասնիկի վրա. ինչպես՝ ուռի>հօռի, հգն. հօռիք, բայց՝ հօռէ, հօռինէրու և այլն։ Եթե բառի վերջընթեր վանկի ձայնավորն է ը կամ ի, ապա եզակի բոլոր հոլովներում

էլ շեշտը ետ է վերջավանկում, ինչպես թզ(են)ի>թըզի, սեռ. թըզէ՛. ծիրանի>ծի՛րի՛նէ, սեռ. ծի՛րի՛նէ՛ և այլն։

Ա և է ձայնավորով հանգող բառերի շեշտը սովորաբար վերջընթեր վանկում է լինում թե եզակի, թե հոգնակի թվերում։

Ծանոթություն 9.— Այս հոլովման մեջ էլ սովորաբար շեշտի տեղափոխությունը հնչյունական փոփոխություններ չի առաջացնում։ Պետք է հիշել միայն.

ա) -է վերջացող այն ծառանունները, որոնց է-ն ստացված է ի-ից, հոգնակի բոլոր հոլովներում վերականգնում են իրենց նախնական ի ձայնավորը. ինչպես՝ թեղի>թէղէ, հգն. ուղղ. թէղիք, սեռ. թէղինէրու, բաց. թէղինէրէ. ոսի>հուսիսէ, հգն. ուղղ. հուսիսիք, սեռ. հուսիսինէրու, բաց. հուսիսինէրէ և այլն։ Այդպես և -էցէ մասնիկն ունեցող բառերի վերջահանգ է-ն, եթե բառը հոգնակիում ստանում է -ենէ ‖ -ենէր մասնիկը, ինչպես՝ մեղրեցի>մըղրէցէ, հգն. ուղղ. մըղրէցինէ, սեռ. մըղրէցինէրու, բաց. մըղրէցինէրէ. կարճանցի>կըրճընէցէ, հգն. ուղղ. կըրճընէցինէ, սեռ. կըրճընէցինէրու, բաց. կըրճընէցինէրէ և այլն։ Վերջին ձևերը, սակայն, շատ սակավ են գործածվում, իբրև նորմուծությունները արդի խոսակցականի ազդեցությամբ.

բ) քեռի>քէռա բառը հոգնակի բոլոր հոլովներում ա-ն դարձնում է է, ինչպես՝ քէռէք, քէռէնէրու, քէռէնէրէ և այլն։ Այդ կարգի հայերեն բառ չունենք, ադրբեջաներենից փոխառված բառերում ա-ն է դառնում միայն հոգնակի ուղղականում ու հայցականում. ինչպես՝ բալա զավակ», հգն. ուղղ. բալէք, զաւէլլէ՛ զգնդակ», հնգ. ուղղ. գաւէլլէք, բայց՝ սեռ. բալանէրու, գաւէլլանէրու և այլն։

գ) երախայ>բախ բառը նեբկայացնում է սղման հետևյալ պատկերը. եզ. սեռ. ըրխէ, գործ. ըրխավ, ներգ. ըրխամ, հգն. ուղղ. բախէք կամ ըրխէք, սեռ. բախէց կամ ըրխէց, գործ. բախէց էնավ, ըրխէց էնավ կամ ըրախէ՛ւավ, ներգ. բախէց մանչին, ըրխէց մանչին կամ ըրխէք՛ւամ.

279. Երկրորդ հոլովման են ենթարկվում նաև -ուղ (<ողղ) վերջավորությամբ դերբայները։

Եզակի

Ուղղ.	արուղ «անող»	կուփուղ «խփող»
Սեռ.	(ը)րուղէ	կուփուղէ
Տր.	(ը)րուղէ	կուփուղէ
Հայց.	(ը)րուղէ	կուփուղէ
Բաց.	(ը)րուղէ	կուփուղէ
	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից
Գործ.	(ը)րուղով	կուփուղով
Ներգ.	(ը)րուղամ	կուփուղամ

Հոգնակի

Ուղղ.	արուղնէ	կուփուղնէ
Սեռ.	արուղնէրու	կուփուղնէրու
Տր.	արուղնէրու	կուփուղնէրու
Հայց.	արուղնէրու	կուփուղնէրու
Բաց.	արուղնէրէ	կուփուղնէրէ
	արուղնէրու	կուփուղնէրու
	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից
Գործ.	արուղնէրով	կուփուղնէրով
Ներգ.	արուղնէրամ	կուփուղնէրամ

Ծանոթություն 1.— Հայցական հոլովը թե եզակիում, թե հոգնակիում նման է սեռական-տրականին։ Ներգոյականի համար ավելի գործածականն է մանջին հետադրությամբ ձևը, ինչպես՝ (ը)րուղէ մանջին, կուփուղէ մանջին և այլն։

Որովհետև բոլոր բայերի համար էլ, անկախ նրանց ձայնավորների թեթև կամ ծանր լինելուց, դերբայական վերջավորությունն է -ուղ, ուստի և հոլովման համար ունեն միայն ծանր ձայնավորներով վերջավորություններ։

Ծանոթություն 2.— Եզակի թվում, բացի ուղղականից, մյուս բոլոր հոլովներում շեշտն ընկնում է վերջընթեր վանկի վրա, որի շնորհիվ էլ նախաշեշտ վանկի ձայնավորները դառնում են ը կամ ի՝ սովոր ձայնավորի աստիճանին համապատասխան. ինչպես՝ ծախող>ծախուղ, սեռ. ծըխուղէ, գործ. ծըխուղավ. ուտող>օտուղ, սեռ. ըտուղէ, գործ. ըտուղավ. բերող>բիրուղ, սեռ. բի՝րուղէ, գործ. բիրուղավ. քարշող>քաշուղ, սեռ. քի՝շուղէ, գործ. քի՝շուղավ և այլն։ Շեշտակորույս վանկի է ձայնավորը դառնում է ի՝, ինչպես՝ դիզող>դէզզուղ, սեռ. դի՝զզուղէ, գործ. դի՝զզուղավ. սիրել>սէրիլ, սեռ. սի՝րուղէ, գործ. սի՝րուղավ և այլն։

Հակառակ այդ օրենքին, շեշտակորույս վանկում անփոփոխ են մնում.

ա) ու և ա ձայնավորները. ինչպես՝ ոլորող>հնէլլնէ՝րուղ, սեռ. հնէլլնէ՝րուղէ, գործ. հնէլլա՝րուղավ. կոտրող>կուտրուղ, սեռ. կուտրուղէ, գործ. կուտրուղավ. որդնող>ուռնուղ, սեռ. ուռնուղէ, գործ. ուռնուղավ. լիզող>լու՝զուղ, սեռ. լու՝զուղէ, գործ. լու՝զուղավ և այլն։ Այս երեվույթը իբրև ինչ-որ բացառություն չպետք է դիտել, այլ արդյունք § 259-ով սահմանված կանոնի։

բ) -ացուղ ‖ -ացուղ, -էցուղ մասնիկները՝ անկախ գոհակցվելու պատճառով, ինչպես՝ մրոացող>մրոացուղ, սեռ. մրոացուղէ, գործ. մրոացուղավ. լուացող>լի՝վացուղ, սեռ. լի՝վացուղէ, գործ. լի՝վացուղավ, գնացող>գի՝նէցուղ, սեռ. գինէցուղէ, գործ. գի՝նէցուղավ և այլն։

Բայերի նախաշեշտ վանկի ձայնավորների սղման մասին, քե այս դերբայում, և քե մյուս ձևերում ավելի մանրամասն կխոսվի խոնարհման նվիրված բաժնում։

Հոգնակի թվում շեշտը միշտ ընկնում է -ենէ ‖ -ենէր մասնիկի վրա, որից, սակայն, ոչ մի հնչյունական փոփոխություն չի առաջանում։

ԵՐՐՈՐԴ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

280. Այս հոլովման եզակի սեռականի և տրականի վերջավորությունն է ու, որից առաջ բառավերջի ձայնավորը (ու կամ ա) կամ բոլորովին կորչում է կամ դառնում վ, բացառականի

վերջավորությունն է -է: գործիականը՝ -ավ, -ամ, ներգոյականը՝ -ամ, -ամ:

Եզակի

Ուղղ.	խաղու «խաղող»	լուզի «լեզու»
Սեռ.	խաղու կամ խաղվու	լուզի կամ լուզվի
Տր.	խաղու կամ խաղվու	լուզի կամ լուզվի
Հայց.	խաղու	լուզի
Բաց.	խաղվէ, խաղվու (ն, հ)էնից	լուզվէ, լուզվի (ն, հ)էնից
Գործ.	խաղվավ	լուզվավ
Ներգ.	խաղվամ	լուզվամ

Հոգնակի

Ուղղ.	խաղունէ կամ	խաղուք	լուզունէ կամ լուզուք
Սեռ.	խաղունէրու »	խաղուց	լուզունէրու » լուզուց
Տր.	խաղունէրու »	խաղուց	լուզունէրու » լուզուց
Հայց.	խաղունէ »	խաղուք	լուզունէրու » լուզուք
Բաց.	խաղունէրէ »	խաղուց էնից	լուզունէրէ » լուզուց էնից
Գործ.	խաղունէրավ »	(խաղուքավ)	լուզունէրավ » (լուզուքավ)
Ներգ.	խաղունէրամ »	(խաղուքամ)	լուզունէրամ » (լուզուքամ)

Այս հոլովման ենթարկվում են ու կամ ի վերջացող հասարակ գոյականները, բացի ձու, լի բառերից, որոնց մասին ...ից §§ 287:

Ծանոթություն 1.— Եզակի թեք հոլովներում վերջավորությունից առաջ հաճախ ավելանում է վ ձայնավորը, առանց բառի վերջահնչյուն ու կամ ի ձայնավորների սպառման. ինչպես՝ խաղուվու, խաղուվէ, խաղուվավ, խաղուվամ, լուզուվնէ, լուզուվէ, լուզուվավ, լուզուվամ և այլն: Մ. Շահյանցն իր քերականության մեջ եզ. սեռականի համար բերում է երկու ձև՝ բարու կամ բարուվու «թմբիկիկ» (իր օրինակն է). բացառական ու գործիական հոլովների համար, բացի մեր հիշածներից բերում է նաև՝ բարուվուն էնից, բարուվավ ձևերը, իսկ

ներգոյական հոլովը առհասարակ չի հիշում։ Այժմ խոսողների մոտ, սակայն, գործածական է մեր բերած հոլովական կարգը, և սակավ դեպքերում միայն կարելի է լսել խաղուվու, խաղուվավ և այլ ձևերը։ Դեռ ավելին, այժմյան խոսողների մոտ այս հոլովման բառերն էլ սեռականտրականում հաճախ առանում են երկրորդ հոլովման է վերջավորությունը. խաղվէ, լուզվէ և այլն։

Ծանոթություն 2.— Հոգնակի ուղղականի, հայցականի, սեռականի, տրականի ու բացառականի -ուք, -ոյք, -ուց, -ոյց վերջավորություններով ձևերը կարելի է հաճախ լսել. ներգոյականի լուզուքմէ ձևը մի անգամ միայն խոսակցության միջոցին լսել ենք 1936 թվականին՝ այն ժամանակ 83-ամյա Ս. Դաբրիելյանից, իսկ գործիականը բերում ենք Շահյանցի քերականությունից. այդ իսկ պատճառով էլ, իբրև հազվադեպ գործածվող ձևեր, թե գործիականի, և թե ներգոյականի հոգնակի կրկնաձևերը փակագծերի մեջ ենք առնում։

Ծանոթություն 3.— Եզակի բոլոր հոլովներում էլ շեշտը անփոփոխ է մնում մեր բերած հոլովաձևերում, իսկ եթե վ-ից առաջ վերջհանգ -ու, -ոյ մնում է (ծանոթություն 1), ապա թեք հոլովներում շեշտը տեղափոխվում է հենց այդ -ու, -ոյ-ի վրա. ինչպես՝ խաղու, խաղո՛ւվու, խաղո՛ւմէ, խաղո՛ւվավ, խաղո՛ւմամ. լուզոյ, լուզո՛ւվոյ, լուզո՛ւմով, լուզո՛ւվոյմ և այլն։ Հոգնակիի առաջին ձևում շեշտը միշտ ընկնում է -նէ, -նէր մասնիկի վրա (վերջին կամ վերջընթեր վանկի), իսկ երկրորդ ձևում (ուք, ոյք) միշտ վերջընթեր վանկի վրա, ինչպես՝ խաղունէ՛, խաղունէ՛րու, խաղունէ՛րէ. լուզոնէ՛, լուզոնէ՛րու, լուզոնէ՛րէ, բայց՝ խա՛ղուք, խա՛ղուց. լու՛զոյք, լու՛զոյց և այլն։ Շեշտի տեղափոխությունն այստեղ էլ հնչյունական փոփոխություններ չի առաջացնում։

ՋՈՐՐՈՐԴ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

281. Այս հոլովման սեռականի ու տրականի վերջավորությունն է -վա, բացառականը՝ -վանէ, գործիականը՝ -ավ կամ -վանավ, ներգոյականը՝ -ամ կամ -վանամ։

	Եզակի	Հոգնակի
Ուզղ.	գէրունք	գէրունքնէ
Սեռ.	գէրունքվա	գէրունքնէրու
Տր.	գէրունքվա	գէրունքնէրու
Հայց.	գէրունք	գէրունքնէ
Բաց.	գէրունքվանէ	գէրունքնէրէ
Դործ.	գէրունքավ գէրունքվանավ	գէրունքնէրավ
Ներգ.	գէրունքամ գէրունքվանամ	գէրունքնէրամ

Այսպես են հոլովվում ժամանակ ցույց տվող բառերը. ինչպես՝ ամառնը, ամէս, քի՝շէր, ցիրակ կամ ցիրիկ, ծաուր, ուզուց, տարէ և այլն։

Ծանոթություն 1.— Սրանք բոլորն էլ հաճախ կանոնավորապես հոլովվում են առաջին հոլովմամբ, և այժմ այդ ավելի գործածական է։ Շաբաթ>շէբաթ հոլովվում է մխայն առաջին հոլովմամբ, այսպես՝ սեռ. տր. շէփտու, բաց. շէփթէ, գործ. շէփտավ, ներգ. շէփտամ, հգն. շէբաթնէ, շէբաթնէրու և այլն։ Տարի>տարէ բառը եզակիում վերջավորությունից առաջ կորցնում է իր է ձայնավորը. տարվա, տարվանէ և այլն, իսկ հոգնակիում վերականգնում նախնական ի-ն, ինչպես՝ տարինէ, տարինէրու և այլն։ Ամառն>ամառը, ձմեռն>ձըմէռը բառերը հոլովման ժամանակ կորցնում են իրենց -ը հանգը, ինչպես՝ ամառվա, ձըմէռվա, ամառվանէ, ձըմէռվանէ, հգն. ամառնէ, ձըմէռնէ և այլն։ Ամիս>ամէս բառը հոլովման ժամանակ կորցնում է է ձայնավորը, իսկ շեշտն ընկնում է նրան նախորդող կամ հաջորդող վանկի վրա, ինչպես՝ սեռ. ամսվա, գործ. ամսավ, ներգ. ամսամ, բայց բաց. ամսվա՛նէ. հոգնակիում է-ն անփոփոխ է մնում բոլոր հոլովներում, իսկ շեշտն ընկնում է -նէ ‖ -նէր մասնիկի վրա։

Հէրու>հէրվի բառը հոլովվում է այսպես. սեռ. տր. հէրվաց, բաց. հէրվաց (էնից), գործ. հէրվավ, ներգ. հէրվամ, հգն. հէր-

վինէ, սեռ. տր. հէրվինէրու և այլ ձևերը սակավ են գործածվում և այն էլ այն դեպքում, երբ խոսողը նկատի է առնում անցած մի քանի տարիները՝ առանց մասնավորացնելու. օրինակ՝ հէրվինէրուն մին հետ գնացած ըմ լա կըրճէվան ըսանցյալ տարիներին մեկ անգամ գնացել էի Կարճևան»։

Այս, ինչպես և նախորդ հոլովման բացառականի հետքրավոր ձևը գրեթե չի գործածվում։

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

282. Այս հոլովման եզակի հոլովաձևերը կազմվում են ներքին թեքմամբ. սեռական և տրականն ունեն -ան ‖ -ան կամ -էն ձևը, բացառականը՝ -էն կամ -նէն, գործիականը՝ -նավ ‖ -նավ, ներգոյականը՝ -նամ ‖ -նամ.

Եզակի

Ուղղ.	*նօռնը «նուռն»*	*իզնը «եզն»*	*թուռնը «թոռ»*
Սեռ.	*նըռան*	*իզէն*	*թուռէն*
Տր.	*նըռան*	*իզէն*	*թուռէն*
Հայց.	*նօռնը*	*իզնը*	*թուռնը*
Բաց.	*նըռնէն*	*իզնէն*	*թուռէն*
	նըռան էնից	*իզէն էնից*	*թուռէն էնից*
Գործ.	*նըռնավ*	*իզնավ*	*թուռնավ*
Ներգ.	*նըռնամ*	*իզնամ*	*(թուռնամ) թուռէն մանջին*

Հոգնակի

Ուղղ.	*նըռնէր*	*իզնէր*	*թուռնար*
Սեռ.	*նըռնէրու*	*իզնէրու*	*թուռնէրու*
Տր.	*նըռնէրու*	*իզնէրու*	*թուռնէրու*
Հայց.	*նըռնէր*	*իզնէր*	*թուռնէրու*
Բաց.	*նըռնէրէ*	*իզնէրէ*	*(թուռնէրէ)*
	նըռնէրու	*իզնէրու*	*թուռնէրու*
	(ն, հ)էնից	*(ն, հ)էնից*	*(ն, հ)էնից*
Գործ.	*նըռնէրավ*	*իզնէրավ*	*թուռնէրավ*
Ներգ.	*նըռնէրամ*	*իզնէրամ*	*(թուռնէրամ) թուռնէրու մանջին*

Այսպես հոլովվում են -ը հանգող մեկևկես վանկանի բառերը։

283. Եզակի սեռականում -էն ունենում են այս հոլովման բառերից նրանք, որոնց առաջին վանկի ձայնավորն է ա, է, ի, ու, ու կամ ö. այդ ձայնավորները բոլոր հոլովիներում էլ մնում են անփոփոխ, թեև հոգնակի թեք հոլովիներում գտնվում են շեշտից առաջ. հոգնակիի համար այդ բառերն ստանում են -ար ‖ -ար մասնիկը՝ ըստ ձայնավորների ներդաշնակության. Այդ բառերն են.

ակն>ակնը	սեռ. ակէն	հգն. ակնար
բեռն>բէռնը	» բէռէն	» բէռնար
գառն>գ'ոռնը	» գ'ոռէն	» գ'ոռնար
դաղձն>դէղձնը	» դէղձէն	» դէղձնար
եղն>յէղնը	» յէղէն	» յէղնար
եզն>իզնը	» իզէն	» իզնար
թոռն>թուռնը	» թուռէն	» թուռնար
լեառն>լէռնը	» լէռէն	» լէռնար
խաոն>խաոնը	» խաոէն	» խաոնար
խէժ>խէժնը	» խէժէն	» խէժար
կամն>կամնը	» կամէն	» կամնար
հարսն>հարսնը	» հարսէն	» հարսնար
մասն>մասնը	» մասէն	» մասնար
մատն>մատնը	» մատէն	» մատնար
ոզն>ուզնը	» ուզէն	» ուզնար
որդն>ուռնը	» ուռէն	» ուռնար
սամխ>սամնը	» սամէն	» սամնար
սառն>սառնը	«սառուցյա» սեռ. սառէն, հգն. սառնար

Դրանցից բէռնը, իզնը, լէռնը բառերի սեռական ու տրականն ունեն նաև բէռան, իզան, լէռան ձևերը.

Ծանոթություն 1.— Այս բառերի հոլովման ժամանակ թե եզակի, և թե հոգնակի բոլոր հոլովիներում էլ շեշտն ընկնում է վերջընթեր վանկի վրա. ինչպես՝ թուռնը, թուռէն, թուռնէրու և այլն.

284. Եզակի սեռականում -ան ունենում են այն բառերը, որոնք առաջին վանկում ունեն o ձայնավորը՝ սառցված գրա-

բարյան ու-ից. դրանք հոգնակիի համար ստանում են -էր մասնիկը (տես § 264, ծանոթություն 3 և § 265)։

Այդ բառերն են.

կուռն>կօռնը	սեռ.	կըռան	հգն.	կըռնէր
նուռն>նօռնը	»	նըռան	»	նըռնէր
փուռն>փօռնը	»	փըռան	»	փըռնէր
խուրձն>խօրզնը	»	խըրզան	»	խըրզնէր
ծունգն>ծօնգնը	»	ծընգան	»	ծընգնէր
մուկն>մօկնը	»	մըկան	»	մըկնէր
ունկն>ունգնը	»	ընգան	»	ընգնէր
շուն>շօն	»	շան	»	շընէր
տուն>տօն	»	տան	»	տընէր

Այսպես և՝ ճիւղ>ճօղնը, սեռ. ճըղան, հգն. ճըղնէր։

Ծանոթություն 1.— Զուկն, ծունգն, մուկն, ունկն բառերը բարբառումս ունեն կրկնակի ձևեր, որոնցից մեկը՝ այս հոլովման համաձայն, մյուսը՝ առաջին, այսպես.

ձուկն>ձօկնը	սեռ.	ձըկան	հգն.	ձըկնէր
>ձօկուն	»	ձօկնու	»	ձօկուննէ
մուկն>մօկնը	»	մըկան	»	մըկնէր
>մօկուն	»	մօկնու	»	մօկուննէ
ծունգն>ծօնգնը	»	ծընգան	»	ծընգնէր
>ծօնգուն	»	ծօնգնու	»	ծօնգուննէ
ունկն>օնգնը	»	ընգան	»	ընգնէր
>օնգուն	»	օնգնու	»	օնգուննէ

Սունկն բառն ունենք միայն՝ սօնգուն, սօնգնու, սօնգուննէ, սօնգուննէրու ձևով։

Ծանոթություն 2.— Այս բառերի հոլովման ժամանակ եզակիում, բացի ուղղականից ու հայցականից, շեշտն ընկնում է վերջին վանկի վրա, իսկ հոգնակիում -էր մասնիկի վրա (ուղղ. հայց. վերջին վանկ, մյուսներում՝ վերջընթերը), դրա հետևանքով բառի օ ձայնավորը, որ ստացվել է ու-ից (ճօղնը բառում՝ ու-ից) դառ-

նում է ը. ինչպես՝ նուռն>նօռնը, սեռ. նըռան, հգն. ուղղ. նըռնէը, սեռ. նըռնէրու. խուրձն>խօրձնը, սեռ. խըրձան, հգն. ուղղ. խըրձնէը, սեռ. խըրձնէրու. կուռն>կօռնը, սեռ. կըռան, հգն. ուղղ. կըռնէը, սեռ. կըռնէրու և այլն։

Պետք է դիտել, սակայն, որ իրականում ոչ թե շեշտը վերջին վանկն ընկնելու հետևանքով է օ (<ու)-ն սղվել բարբառումս, այլ, ընդհակառակն, սղման պատճառով շեշտը ինացել է վերջին վանկում, ինչպես եղել է գրաբարում։ Այսպես, գրաբառում շեշտը միշտ վերջին վանկումն է լինում, որի հետևանքով էլ շեշտակորուստ ու-ն սղվում էր. բարբառումս, ավանդաբար պահպանելով գրաբարյան հոլովաձևերը՝ կատարված սղումներով (ձկան, մկան և այլն), բնականաբար շեշտը վերջավանկում էլ պետք է մնար, քանի որ ը-ն շեշտ չի կրում։ Այս դրույթը հաստատում են նախորդ ծանոթության մեջ բերված բառերի շեշտավոր կրկնաձևերը, որոնց մեջ օ(<ու)-ն, այլևս սղման չենթարկվելով, շեշտն իր վրա է կրում (ձօկնու, մօկնու և այլն)։

285. Այս հոլովումը շարունակությունն է գրաբարյան ներգրական հոլովման, որ պահպանվել է միայն եզակի սեռական-նում ու արականում, թե եզակի մյուս հոլոՅներում, և թե ամբողջ հոգնակիում ենթարկվել է ընդհանրացման, և ստացել այն վերջավորությունները, որ ընդհանուր են գրեթե բոլոր հոլովումներին։ Բացի այդ, գրաբառում այդ հոլովման ենթարկվում են ոչ միայն մեկուկես, այլև հավելվածական –և ունեցող բազմավանկ բառերը։ Մեկրու բարբառում բազմավանկ բառերն անխտիր փոխել են իրենց հոլովումը և ենթարկվում են նախորդ հոլովումներին՝ ըստ համապատասխանության։ Մեկուկես վանկանի բառերից մի քանիսն էլ, կորցնելով իրենց և հանգը, նույնպես ենթարկվում են այլ հոլովումների։

Այդ բառերն են՝

ջերմն>ջէրմ	սեռ.	ջէրմու	հգն.	ջէրմար
սերմն>սըէրմ	»	սըէրմու	»	սըէրմար
աղրն>աղր	»	ախտու	»	ախտար
եօթն>օխտը	»	օխտու	»	—
տասն>տասը	»	տասու	»	(տասընէ)

Ինն>իններ բառը թեև պահպանել է և հանգը, բայց գարձյալ ենթարկվում է առաջին հոլովման։ Մի խումբ բառեր, որոնք վերևում բերված են իբրև այս հոլովման ենթարկվողներ, հաճախ ենթարկվում են նաև առաջին հոլովման։ Այդ բառերն են.

բեռն>բէռնը	սեռ.	բէռէն,	բէռան	կամ	բէռնու
գառն>գ֊ոռնը	»	գ֊ոռէն	կամ	գ֊ոռնու	
կամն>կամ֊ը	»	կամէն	»	կամ֊ու	
մատն>մատնը	»	մատէն	»	մատնու	
մատն>մատնը	»	մատէն	»	մատնու	
դաշն>դէշնը	»	դէշէն	»	դէշնու	
		(վերջինն ավելի գործածական)			
որդն>ուռնը	սեռ.	ուռէն	կամ	ուռնու	

Վերջապես, դ֊ոնց հակառակ, մի քանի բառեր գրաբարում ենթարկվել են այլ հոլովումների, իսկ բարբառումս, ունենալով և հանգը, այս հոլովման տակ են ընկել, դրանք են.

սամի (ավելի՝ սամիք, սեռ. սամեաց)>սաւ֊ը, սեռ. սամէն, խէժ կամ խիժ (սեռ. խիժի կամ խժի)>խէժնը, սեռ. խէժէն, ճիւղ (սեռ. ճիւղոյ)>ճօղնը, սեռ. ճըղան։

Ի վերջո պետք է նկատել, որ սեռականի -ն վերջավորութիւնը այլ բան չէ, եթե ոչ գրաբարյան -ի վերջավորութեան օրինական հնչյունափոխութեամբ (տես § 66) ստացված մի ձև. դա հաստատվում է նրանով, որ բարբառումս -ն ունեցող բառերի մեծագույն մասը (18-ից՝ 13-ը) գրաբարում ևզ. սեռականում ունեն -ի (բեռն—բեռին, գառն—գառին, պղձն—պղձին, եզն—եզին, եղն—եղին, թոռն—թոռին, լեառն—լերին, կամն—կամին, հարսն—հարսին, մատն—մատին, մատն—մատին, ողն—ողին, սառն—սառին), մնացած հնգից երեքը գրաբարում ևս ըստ այդ հոլովման չեն ենթարկվել (խառն, խէժ, սամի), իսկ երկուսը ենթարկվել են -ան հոլովման (ակն—ական, որդն—որդան). այդ հինգ բառերն էլ համապատասխանությամբ բարբառումս ենթարկվում են էնձին, ըստ § 283-ում սահմանված կանոնի։

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

286. Այս հոլովման եզակի սեռականի վերջավորությունն է -ա ‖ -ա, գործ. -ավ ‖ -ավ, ներգոյականը՝ -ամ ‖ -ամ. բացառականը ունի միայն հետգրավոր ձևը.

Ուղղ.	*Սամսօն*	*Վարդի*
Սեռ.	*Սամսօնա*	*Վարդա*
Տր.	*Սամսօնա*	*Վարդա*
Հայց.	*Սամսօնա*	*Վարդա*
Բաց.	*Սամսօնա հէնից*	*Վարդա հէնից*
Գործ.	*Սամսօնավ*	*Վարդավ*
Ներգ.	*(Սամսօնամ)*	*(Վարդամ)*
	Սամսօնա մանջին	*Վարդա մանջին*

Այս հոլովման ենթարկվում են բոլոր անձնանունները անկախ իրենց վերջավորություններից, և ու վերջացող տեզանունները. ինչպես՝ Բաքու, Բաքվա, Բաքվավ և այլն։ Այս հոլովման են ենթարկվում հաճախ նաև այն տեղանունները, որոնք ու-ով չեն վերջանում. ինչպես՝ Լիչկ (<Լիճք), Լիչկի, Մէղրա, Մէղրու, Կըրճէվան, Կըրճէվանու, բայց և՝ Լիչկա, Մէղրա, Կըրճէվանա և այլն։

Ծանոթություն 1.— Անձնանունների բացառական հոլովը, ինչպես տեսանք, ունի միայն նախդրավոր ձևը, և որովհետև հատուկ անունները բարբառում հոդ չեն ստանում, ուստի և միշտ կազմվում է հէնից ձևով (և ոչ՝ հէնից). Ընդհակառակն՝ տեղանունների բացառականը կազմվում է -ից վերջավորությամբ. ինչպես՝ Սամսօնա հէնից, բայց՝ Բաքվէնց և այլն.

Ծանոթություն 2.— Անձնանունների ներգոյականի համար նույնպես ավելի գործածական է հետգրավոր ձևը, որ կազմվում է մանջին կամ հէնամ նախադրություններով. ինչպես՝ Սամսօնա հէնամ կամ Սամսօնա մանջին, Վարդա հէնամ կամ Վարդա մանջին և այլն։ Մանջին և հէնամ հետադրությունների իմաստի մեջ նույն տարբերությունը կա, ինչ որ ներգոյականի

-ամ ‖ -ամ վերջավորությամբ և մանջին հետադրությամբ ձևերի մեջ (տես § 274).

Ծանոթություն 3.— Գործիական հոլովը հաճախ կազմվում է ինչով հետադրությամբ, որ, ինչպես և (ի)էնից, (ի)էնում հետադրությունները, դերանունների մեջ հանդես է գալիս իբրև սոսկ վերջավորություն (ինձնով, քիչնով և այլն), ինչպես՝ Սամսօնա հէնով, Վարդա հէնով և այլն։ Այս ձևը առանձնապես շատ է գործածվում ա վերջացող անձնանունների համար։

Ծանոթություն 4.— Ա, ա, վերջացող անձնանունների սեռական, տրական, հայցական հոլովները նման են ուղղականին. ինչպես՝ Սառա (Սառա), սեռ. տր. հայց. Սառա. շփոթությունից խուսափելու համար հաճախ հոլովական վերջավորություններից առաջ ավելացնում են ն, որով և մասնիկը դառնում է -նա ‖ նա. ահա այդ կարգի անձնանունների կրկնաձև հոլովումը։

Ուղղ.	*Մաշա*			*Սառա*		
Սեռ.	*Մաշա*	*կամ*	*Մաշանա*	*Սառա*	*կամ*	*Սառանա*
Տր.	*Մաշա*	»	*Մաշանա*	*Սառա*	»	*Սառանա*
Հայց.	*Մաշա*	»	*Մաշանա*	*Սառա*	»	*Սառանա*
Բաց.	*Մաշա հէնից*	»	*Մաշանա հէնից*	*Սառա հէնից*	»	*Սառանա հէնից*
Գործ.	*(Մաշավ)*	»	*Մաշանավ*	*(Սառավ)*	»	*Սառանավ*
Ներգ.	*(Մաշամ)*	»	*Մաշանամ Մաշանա մանջին*	*(Սառամ)*	»	*Սառանամ Սառանա մանջին*

Հետաքրքրական է նշել, որ այդ ն-ն գիտակցվելով իբրև բառի սեփական հնչյուն, հաճախ անցնում է նաև ուղղականին, որով և այդ անուններն ունենում են կրկնաձևեր նաև ուղղականում. ինչպես՝ Սառա և Սառան, Մաշա և Մաշան, Մարթա և Մարթան, Պարաքսյա և Պարաքսյան և այլն։ Այդ ն-ն, սակայն, որոշիչ հոդի պաշտոն չի կատարում, թեև, հավանաբար, ծագումով հոդ է եղել, որ թեք հոլովներում միալով՝ դարձել է մասնիկի տարր։

Ծանոթություն 5.— Ի վերջացող անձնանունները քեք հոլովներում կորցնում են իրենց վերջնահնչյունը. ինչպես՝ Օվի, սեռ. Օվա, գործ. Օվավ. Թաքվի, սեռ. Թաքվա, գործ. Թաքվավ. Հուռի, սեռ. Հուռա, գործ. Հուռավ. Շաշի, սեռ. Շաշու, գործ. Շաշավ. Սաքի, սեռ. Սաքա, գործ. Սաքավ և այլն։

Ծանոթություն 6.— է, ո ձայնավորներով վերջացող անձնանունների քեք հոլովներում հիմքի և վերջավորության մեջ ավելանում է յ ձայնակապը, ինչպես՝ Վաչէ, սեռ. Վաչէյա, գործ. Վաչէյավ. Զաքէ, սեռ. Զաքէյա, գործ. Զաքէյավ. Համբո, սեռ. Համբոյա, գործ. Համբոյավ. Սաքո, սեռ. Սաքոյա, գործ. Սաքոյավ և այլն։

Ծանոթություն 7.— Ու ձայնավորով վերջացող անձնանուններն ու տեղանունները քեք հոլովներում իրենց վերջնահնչյունը դարձնում են վ. ինչպես՝ Սարու, սեռ. Սարվա, գործ. Սարվավ. Բաքու, սեռ. Բաքվա, գործ. Բաքվավ. այդ անուններըը կարող են ուղղակի վ ավելացնել ու-ն անփոփոխ թողնելով՝ ու վերջացող հասարակ գոյականների նման (տես § 280, ծանոթություն 1), ինչպես՝ Սարուվա, Սարուվավ. Բաքուվա, Բաքուվավ և այլն։ Հակառակ վերոհիշյալներին, հաճախ ու, ի ձայնավորով վերջացողներն էլ կարող են շեշտը տեղափոխել վերջնահնչյունի վրա և ստանալ յ ձայնակապը՝ է, ո-ով վերջացողների նման, ինչպես՝ Օվի, սեռ. Օվիյա, գործ. Օվիյավ. Հուռի, սեռ. Հուռիյա, գործ. Հուռիյավ. Սարու, սեռ. Սարույա, գործ. Սարույավ և այլն։ Այս անունների այսպիսի հոլովումը հատուկ է Կարճևանի բարբառին. Մեղրու բարբառում շատ սակավ կարելի է լսել այդ ձևերը։

Անկանոն հոլովումներ

287. Ձայնավորով վերջացող երեք միավանկ բառեր՝ թի>թէ, ձու>ձու, լու>լու, եզակիում ենթարկվում են ու, իսկ մեկը՝ ձի>ձի, ենթարկվում է ա հոլովման. հոգնակի ուղղականում բոլորն էլ ստանում են -անք ‖ ունք և հոլովվում գրաբար ձևով։

Եզակի

Ուղղ.	թէ	ձու	լուծ	ձի
Սեռ.	թէյու	ձըվու	լի՝վուծ	ձիյա
Տր.	թէյու	ձըվու	լի՝վուծ	ձիյա
Հայց.	թէ	ձու	լուծ	ձի
Բաց.	թէյու	ձվու	լի՝վուծ	ձիյա
	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից	(ն, հ)էնից
Գործ.	թէյավ	ձըվավ	լի՝վուծավ	ձիյավ
Ներգ.	թէյամ	ձըվամ	լի՝վուծամ	ձիյամ

Հոգնակի

Ուղղ.	թիյանք	ձըվանք	լի՝վուծանք	ձիյանք
Սեռ.	թիյանց	ձըվանց	լի՝վուծանց	ձիյանց
Տր.	թիյանց	ձըվանց	լի՝վուծանց	ձիյանց
Հայց.	թիյանք	ձըվանք	լի՝վուծանք	ձիյանք
Բաց.	թիյանց	ձըվանց	լի՝վուծանց	ձիյանց
	էնից	էնից	էնից	էնից
Գործ.	թիյանքավ	ձըվանքավ	լի՝վուծանցավ	ձիյանցավ
Ներգ.	թիյանքամ	ձըվանքամ	(լի՝վուծանցամ)	(ձիյանցամ)
	թիյանց	ձըվանց	լի՝վուծանց	ձիյանց
	մանջին	մանջին	մանջին	մանջին

Ծանոթություն 1.— Թէ և ձու բառերի հոգնակի գործիականն ու ներգոյականը կազմվում են -ավ, -ամ մասնիկները ուղղականին ավելացնելով, իսկ լուծ և ձի բառերինը՝ տրականին. թիյանքավ, ձըվանքավ, թիյանքամ, ձըվանքամ, բայց՝ լի՝վուծանցավ, ձիյանցավ, լի՝վուծանցամ, ձիյանցամ։ Շնչավորի և անշունչի տարբերություն չկա այդտեղ։

Ծանոթություն 2.— Թեև թէ բառի է ձայնավորը ևս հոլովման ժամանակ հոգնակիում վերածվում է ի-ի, բայց հոլովական վերջավորությունները ծանր են, ինչպես և ձի բառի հոլովաձևերում։

288. Հայր>հար.

Ուզդ.	հար	հարաբ
Մեռ.	հօր	հարէրու
Տր.	հօր	հարէրու
Հայց.	հօր	հարէրու
Բաց.	(հօրէ) հօր էնից	հարէրէ (հարէրու) (ն, հ)էնից
Գործ.	հօրով (հօր էնով)	հարէրով (հարէրու) (ն, հ)էնով
Ներգ.	(հօր մանջին)	հարէրամ (հարէրու մանջին)

Այսպես հոլովվում են մայր>մար, մօր, մօրէ, մօրով, (մօր մանջին), մարաբ, մարէրու և այլն. կնքահայր>կընքահար, կընքահօր, կընքահօրէ, կընքահօրով, (կընքահօր մանջին), կընքահարաբ, կընքահարէրու և այլն. սանամայր>սընամէր, սընամօր, սընամօրէ, սընամօրով (նաև՝ սընամէրով), սընամօր մանջին. հոգնակին ունի երկու ձև –ար և –եք մասնիկներով. սընամէրար և սընամէրնէք, սընամէրէրու և սընամէրնէրու և այլն. երկրորդ ձևը ավելի գործածական է:

Ծ ա ն ո թ ա ց ու թ յ ու ն. Հայր>հար բառի եզակի սեռականը քո>քու սառցականից հետո գործածվելիս դառնում է հուր. ինչպես՝ քու հուր ակը լաւս գո հոր աչքը լուչս» (գործածվում է ծպրական խոսվածով):

289. Եղբայր>ախպէր.

Ուզդ.	ախպէր	ախպէրնէ կամ	ախպէրք՛
Մեռ.	ախպուր	ախպէրնէրու	ախպօրց
Տր.	ախպուր	ախպէրնէրու »	ախպօրց
Հայց.	ախպուր	ախպէրնէրու »	ախպօրց
Բաց.	ախպօր էնից	ախպէրնէրու (ն, հ)էնից	ախպօրց էնից
Գործ.	ախպէրով (ախպօր էնով)	ախպէրնէրով	ախպէրք՛ով
Ներգ.	(ախպօր մանջին)	(ախպէրնէրու մանջին)	(ախպօրց մանջին)

Այսպես հոլովվում են՝ քօրեղբայր>հէրբար, հէրբուր կամ հէրբօր, հէրբօր էնից, հէրբօրով (հէրբօր էնով), (հէրբօր մանջին), հէրբարնէ, հէրբարնէրու և այլն: Ողջույն եղբայր > ըխչըմախպէր, ըխչըմախպուր, ըխչըմախպուր էնից, ըխչըմախպէրով (ըխչըմախպուր էնով), (ըխչըմախպուր մանջին), ըխչըմախպէրնէ,

ըխչըմախպէրնէրու և այլն։ Ախպէր բառի հոգնակիի երկրորդ ձևը (ախպէրք՛, ախպօրց) ավելի գործածական է, իսկ ձէրբար և ըխչըմախպէր բառերինը՝ ոչ։ Հէրբար բառը հոլովվում է նաև առաջին հոլովմամբ, կանոնավոր կերպով, հիրբէրու, հի՛րբէրէ, հի՛րբէրավ և այլն։ Այժմյան խոսողների մոտ այդ ավելի գործածական է։

290. Քոյր>քո՛ր.

Ուղղ.	*քո՛ր*	*քի՛վէրք՛*	*կամ* *քո՛րքար*
Սեռ.	*քի՛վէր*	*քի՛վէրց*	» *քո՛րէրու*
Տր.	*քի՛վէր*	*քի՛վէրց*	» *քո՛րէրու*
Հայց.	*քի՛վէր*	*քի՛վէրց*	» *քո՛րէրու*
Բաց.	*քի՛վէր էնից*	*քի՛վէրց էնից*	» *քո՛րէրու(ն, ս)էնից*
Գործ.	*քի՛վէրավ (քի՛վէր էնավ)*	*քի՛վէրքո՛վ*	» *քո՛րէրավ*
Ներգ.	*(քի՛վէր մանջին)*	*(քի՛վէրց մանջին)*	» *(քո՛րէրու մանջին)*

Այսպես հոլովվում են. բագատուրաքոյր>քի՛վաքո՛ր «ֆեսայի քույրը», *Քի՛գվի՛քի՛վէր, Քի՛գվի՛քի՛վէրավ, Քի՛գվի՛քի՛վէրք՛ և Քի՛գվաքո՛րքար, Քի՛գվի՛քի՛վէրց և Քի՛գվաքո՛րէրու և այլն։* Հորաքոյր>հաքուր, մորաքոյր>մաքուր *բառերը բաղադրիչները չդիտակցելու հետևանքով կանոնավորապես են թարկվում են առաջին հոլովման՝ հաքրու, մաքրու, հաքրավ, մաքրավ, հաքուրնէ, մաքուրնէ, հաքուրնէրու, մաքուրնէրու և այլն։*

291. Տէր>տա՛ր.

Ուղղ.	*տա՛ր*	*տա՛րար*
Սեռ.	*տէ՛ռնը*	*տէ՛րէրու*
Տր.	*տէ՛ռնը*	*տէ՛րէրու*
Հայց.	*տէ՛ռնը*	*տէ՛րէրու*
Բաց.	*տէ՛ռնը հէ՛նից*	*տէ՛րէրէ՛ (տէ՛րէրու (ն, ս)էնից)*
Գործ.	*տէ՛րավ*	*տէ՛րէրավ*
Ներգ.	*(տէ՛ռնը մանջին)*	*տէ՛րէրամ (տէ՛րէրու մանջին)*

Այսպես հոլովվում են. տրնատէր>տրնատա՛ր, տրնատէռնը, տրնատէռնը հէ՛նից, տրնատէռնավ, տրնատա՛րար, տրնատէ՛րէրու *և այլն.* երախատէր>ըրխատա՛ր, *ըրխատէռնը, ըրխատէռնավ և այլն։ Այս բառերը նույնպես կարող են հոլովվել նաև առաջին*

հոլովմամբ. աբնատարու, տբնատարէ, բրխատարու, բրխատարէ և այլն. հաճախ թէ տար-ը և թէ այս երկուսը հոլովվում են նաև -ուջ հոլովմամբ. տիրուջ, տբնատիրուջ, բրխատիրուջ, բաց. տիրուջ էնից, տբնատիրուջ էնից, բրխատիրուջ էնից (գործ. տիրուջով, տբնատիրուջով, բրխատիրուջով—անգործածական), ներգ. տիրուջ մանջին, տբնատիրուջ մանջին, բրխատիրուջ մանջին. հոգնակին կանոնավոր է։

292. Տիկին>տէկին «սկեսուր».

Ուղղ.	տէկին	տէկիններ
Սեռ.	տէկնուջ	տէկիններու
Տր.	տէկնուջ	տէկիններու
Հայց.	տէկնուջ	տէկիններու
Բաց.	տէկնուջ էնից	տէկիններէ, տէկիններու (ն, ս)էնից
Գործ.	(տէկինով) տէկնուջ էնով	տէկիններով
Ներգ.	(տէկինում) տէկնուջ մանջին	(տէկիններում), տէկիններու մանջին

Այսպես հոլովվում է. տաճտիկին>տրնդէկէն, տբնդէկնուջ, տբնդէկնով (տբնդէկնում), տբնդէկիններ, տբնդէկիններու և այլն։

293. Կին(իկ>կընէկ՛.

Ուղղ.	կընէկ՛	կընանէք՛
Սեռ.	կընգա	կընանաց, կանանց
Տր.	կընգա	կընանաց, կանանց
Հայց.	կընգա	կընանաց, կանանց
Բաց.	կընգա (ն, ս)էնից	կընանաց էնից
Գործ.	կընգով	(կընանաց էնով)
Ներգ.	(կընգում) կընգա մանջին	(կընանաց մանջին)

Այսպես հոլովվում են. աղչիկ>ախչէկ. ըխչրկա, ըխչրկանէ, ըխչրկա (ն, ս)էնից, ըխչրկով, ըխչրկանով, ըխչրկա մանջին, ըխչրկէրք, ըխչրկէրանց, ըխչրկէրք՛ով, ըխչրկէրք՛ում, ըխչրկէրանց մանջին. եղբայրակին>ըխպրրակէն, ըխպրրկընգա, ըխպրրկընգով, ըխպրրկընանէք՛, ըխպրրկընանց և այլն. տեգրակին>տի՛գրակէն, տի՛գրի՛կընգա, տի՛գրի՛կընգով, տի՛գրի՛կընանէք՛, տիգրիկընանց և այլն։

294. Տղայ>տրդա.

Ուղղ.	տրդա			տրդարք՝ կամ տրդէրք՝
Սեռ.	տրդէյի	կամ	տրդէյու	տրդէրաց
Տր.	տրդէյի	»	տրդէյու	տրդէրաց
Հայց.	տրդէյի	»	տրդէյու	տրդէրաց
Բաց.	տրդու (ն, հ)էնից	»	տրդէյու (ն, հ)էնից	(տրդէրաց էնից)
Գործ.	տրդէյավ, տրդավ			տրդարքմ՝ով կամ տրդէրքմ՝ով տրդէրաց էնավ
Ներգ.	(տրդէյամ, տրդամ) տրդու մանջին			(տրդարքմ՝ամ կամ տրդէրքմ՝ամ տրդէրաց մանջին)

Նույն կարգի՝ վկայ>վրկա բառը կանոնավորապես հոլովվում է առաջին հոլովմամբ. վրկայու, վրկայէ, վրկայավ. (վրկայամ), վրկանէ, վրկանէրու և այլն։

295. Ինչպես երևում է վերև բերված հոլովումներից, Մեղրու բարբառը չունի գրաբարի անկանոն հոլովվող՝ զուղ, այր, օր, տիւ, բառերը։ Դրանցից այր և տիւ բառերը բոլորովին չկան բարբառումս. գիւղ>զուղ կանոնավորապես հոլովվում է առաջին հոլովմամբ, իսկ օր>օր՝ չորրորդ հոլովմամբ։ Դրանց հակառակ, ձայնավորով վերջացող չորս միավանկ բառեր՝ ձի, թլ, ձու, լուս իրենց ուրույն հոլովումն են կազմել, իսկ տրդա բառը խառը կերպով հոլովվում է ի և ու հոլովիչներով. Համենայն դեպս, քե այս հինգ բառերը, և քե վերևում բերված գրաբարից եկող բոլոր անկանոն հոլովման բառերը, ձգտում են ցույց տալիս կանոնավոր հոլովումներին ենթարկվելու։ Այդ բոլոր բառերն էլ ունենալով իրենց հատուկ հոլովումը, երբեմն ենթարկվում են նաև առաջին հոլովմանն, այնպես որ հաճախ կարելի է լսել՝ ճարու «հօր», տարու «տիրոջ», ախպէրու «եղբօր», ին՝բրէրու «հնրեղբօր», ախչէկու «աղջկա» և այլն։

ԳՐԱԲԱՐ ՀՈԼՈՎՈՒՄՆԵՐ

296. Որքան էլ լեզուն ձգտում է ընդհանրության և, հետևաբար, անկանոնությունների ու հնաբանությունների վերացմանն, այնուամենայնիվ սերունդների ավանդածը միանգամից չէ, որ ենթարկվելով ընդհանուրին, վերափոխվում, միօրինակության է վերածվում։ Շատ ձևեր, որոնք իրրև ամրողջություն, իրրև սիստեմ վաղուց արդեն վերացել են բարբառից, բայց և

այնպես դեռ սրոշ տեղեր դժալ են տալիս իրենց գոյությունը. դրանք գրաբարյան հետևյալ ձևացօրդներն են.

ա) Գրաբարյան սեռական և տրականի *-ից* ‖ *-ից, -ուց* ‖ *-ից, -էց* վերջավորությունները, որ սովորաբար սահմանում են.

*1) Գրաբարից ձևացած մի քանի անեզական բառեր. ինչպես՝ ապրանք>ապրանքե, սեռ. տր. ըպրանաց. երկինք>յերքինք, սեռ. տր. յերկնաց (և՝ յերքինից). *հարցանք>հարցանք, սեռ. տր. հրըցանաց. յանցանք>հանցանք, սեռ. տր. հանցանաց. յարքանիճ>հարքանք, սեռ. տր. հարքանաց և այլն։ Այդ բառերը կարող են գործածվել իրրև սովորական եզակի թվով բառեր (ինչպես՝ աչք>աշկ), և հոլովվել առաջին հոլովմամբ. ինչպես՝ ապրանքու, յերքինքմե, հարցանքու և այլն։ Հանցանք և հարքանք բառերը գրականից մուտք գործած բառեր են և իրրև այդպիսիք էլ պահում են գրաբարյան ձևերը.*

2) Հավաքական հոդնակիները, որոնք հոգնակի ուղղականում տարբեր վերջավորություններ ունենալով, համապատասխանորեն տարբեր վերջավորություններ էլ ունեն սեռականում ու տրականում. ուստի և ըներում ենք այդ բոլոր բառերը իրենց եզակի սեռականով, հավաքական-հոգնակի ուղղականով ու սեռականով.

գիր>գիր «գիրք», սեռ. գի՝րմե
հվք. գի՝րմենք, սեռ. գի՝րմենց
գուրք>գուրք, սեռ. գրբքու
հվք. գրբքարէ, սեռ. գրբքարաց
ընկեր>ընգէր, սեռ. ընգէրու
հվք. ընգէրուք, սեռ. ընգէրուց
կուռն>կօռնը, սեռ. կրռան
հվք. կրռնաւէ, սեռ. կրռնաւաց
ճիւղ>ճօղնը, սեռ. ճրղան
հվք. ճրղնարէ, սեռ. ճրղնարաց
սեամ>չէմք՛, սեռ. չէմք՛մե
հվք. չրմքարէ, սեռ. չրմքարաց
եզն>իզնը, սեռ. իզէն (և՝ իզմեն)
հվք. իզմենք, սեռ. իզմենց
կուռը>կրռօր, սեռ. կրռրու
հվք. կրռրնարէ, սեռ. կրռրնարաց

խիզան>խէզան, սեռ. խէզանու

հվք. խըզնանէ, սեռ. խըզնանաց

լեզու>լիզի, սեռ. լիզ(վ)ի

հվք. լի՛զվէնէք՛, սեռ. լի՛զվէնէց

խաշու>խաշու, սեռ, խաշ(վ)ու

հվք. խըշվէնէք՛, սեռ. խըշվէնէց

խաղող>խաղու, սեռ. խաղ(վ)ու

հվք. խըղվէնէք՛, սեռ. խըղվէնէց

մատակ>մատակ «առուց», սեռ. մըտակու

հվք. մըտըկօտան, սեռ. մըտըկօտանաց

եկեղեցի>գըղէցէ, սեռ. գըղէցէ

հվք. գըղըցօնէք՛, սեռ. գըղըցօնաց

փեսայ>փըէսէ, սեռ. փըէսէ

հվք. փըսօնէք՛, սեռ. փըսօնայ

գերեզման>գի՛րիզման, սեռ. գի՛րիզմանու

հվք. գի՛րի՛զմի՛նէնէք՛, սեռ. գի՛րի՛զմի՛նէնէց

հնձան>ընձան, սեռ. ընձանու

հվք. ընձընանէք՛, սեռ. ընձընանայ

այգի>իգի, սեռ. իգէ

հվք. իգինէնէք՛, սեռ. իգինէնէց

ոսկր>ուսկուռ, սեռ. ուսկուռու

հվք. ըսկըռօտէք՛, սեռ. ըսկըռօտաց

ջրորդան>շրուռկան, սեռ. շրուռկանու

հվք. շրըռկընանէք՛, սեռ. շրըռկընանայ

պատուհ>պըտօհ, սեռ. պըտհու

հվք. պրտըհնատէ, սեռ. պրտըհնատայ

շատ>շէտ, սեռ. շէտու

հվք. շէտուք, սեռ. շէտուց

Այս օրինակները ցույց են տալիս, որ -անք || -անք *մասնիկն ունեցողները սեռականում կանոնավոր կերպով ունենում են* -ացՑ || -աՑց. -արէ, -աեէ || -աՑէ, -օճէ, -ատէ, -օտէ, -օտաճ *մասնիկներն ունեցողները՝ համապատասխանաբար,* -արաց, -աճաց || աՑաց, -օՑաց, -ատաց, -օտաց, -օտաճաց. -էՑէք՝ *մասնիկն ունեցողները՝* -էՑէց, և, վերջապես, -ուք *մասնիկն ունեցողները՝* -ուց,

Սրբմարանք, դէղարանք, գէղարանք *բառերը գործածվում են իբր եզակի և կանոնավորապես հոլովվում են առաջին հոլովմամբ. սեռ. սրբմարանքու, դէղարանքու, գէղարանքու, հգն. սրբմարանքնէ, դէղարանքնէ, գուղարանքնէ և այլն։*

3) Ընտանիք կամ ազգականներ ցույց տվող -եանք>անք, -ոք, || -ոյք, -ոնք>-ուք || -ունք, -ենք>-էք՝ մասնիկներով կազմված հոլաքականները, ինչպես՝

Ծովեանք>Ծովաք	սեռ.	*Ծովաց*	բաց.	*Ծովաց*	էնից
Ռուշանեանք>Ուրշանաք	»	*Ուրշանաց*	»	*Ուրշանաց*	»
Գուգեանք>Գուգաք	»	*Գուգաց*	»	*Գուգաց*	»
Վաչեանք>Վաչյանք	»	*Վաչյանց*	»	*Վաչյանց*	»
Փարեանք>Փարյանք	»	*Փարյանց*	»	*Փարյանց*	»
աներանք>հրնէրաք	»	*հրնէրաց*	»	*հրնէրաց*	»
հայր(անք)>հէրանք	»	*հէրաց*	»	*հէրաց*	»
մերունք>մէրուք	»	*մէրուց*	»	*մէրուց*	»
ձերունք>ձէրուք	»	*ձէրուց*	»	*ձէրուց*	»
Մազունք>Մազուք	»	*Մազուց*	»	*Մազուց*	»
Բոյախչունք>Բի՛յախչուք	»	*Բի՛յախչուց*	»	*Բի՛յախչուց*	»
Տիրացուունք>Տի՛րի՛սվէք՛	»	*Տի՛րի՛սվէց*	»	*Տի՛րի՛սվէց*	»
Մկոյեանք>Մըկէք՛	»	*Մըկէց*	»	*Մըկէց*	»

Այս կարգի բառերի ինչպես բացառականը, այնպես էլ գործիականն ու ներգոյականը ունեն միայն հետադրավոր ձևեր։

Գործիականը կազմվում է -էնավ հետադրությամբ, ինչպես՝ Ծովաց էնավ, Ուրշանաց էնավ, հէրաց էնավ և այլն։

Ներգոյականը կազմվում է մանչին կամ էնամ հետադրություններով. ինչպես՝ Գուգաց մանչին կամ Գուգաց էնամ, Մազուց մանչին կամ Մազուց էնամ, մէրուց մանչին կամ մէրուց էնամ և այլն։

բ) Թրաբարյան սեռականի և տրականի -ոց>օց վերջավորություն, *որ կանոնավոր կերպով առանում են* -ացի, -եցի, -ցի>-էցէ, -ցի, -ցէ *մասնիկներով կազմված՝ որ տեղացի լինելը ցույց տվող բառերը, ինչպես՝*

մեղրեցի>մըղրէցէ	հգն.	*մըղրէցէք՛*	սեռ.	*մըղրէցօց*
կարմանցի>կըրճքլէցէ	»	*կըրճքլէցէք՛*	»	*կըրճքլէցօց*
Քեացի>Քէյըցի	»	*Քէյըցէք՛*	»	*Քէյըցօց*

օրդուբաղի>ուրդվաթցի հգն. ուրդվաթցէք՛ սեռ. ուրդվաթցօց
երևանցի<րէվանցէ » րէվանցէք՛ » րէվանցօց
գավանցի>գափանցէ » գափանցէք՛ » գավանցօց

Այս բառերի բացառական, գործիական ու ներգոյական հոլովները (թե եզակի, և թե՛ հոգնակի) նույնպես կազմվում են էնից, էնավ, էնամ, մանչին հետադրությունների:

գ) Վերջապես, գրաբարյան ձևացորդ պետք է համարել նաև մարդ բառի հոլովումը, որ եզակիում կանոնավոր կերպով հոլովվելով առաջին հոլովմամբ (մարդու, մարդէ և այլն), հոգնակիում ունի հետևյալ ձևերը. ուղղ. հայց. մարդէք՛, սեռ. տր. մարդկանց, բաց. մարդկանցէ. մարդկանց էնից, գործ. մարդկանցավ (մարդկանց էնավ), ներգ. մարդկանցամ (մարդկանց մանչին, մարդկանց էնամ):

ՀՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

297. Թեև այժմյան խոսողների լեզվում հոլովումը, ընդհանուր առմամբ, ներկայացնում է այն պատկերը, որ նկարագրեցինք նախընթաց էջերում, այնուամենայնիվ հաճախ կարելի է լսել նաև այնպիսի ձևեր, որոնք գալիս են հնից՝ Մեղրու բարբառի ավելի հնադարյան վիճակից: Մաթևոս Շահյանցն իր քերականության մեջ, խոսելով Մեղրու բարբառի կրած փոփոխությունների մասին, հիշում է մի քանի ձևեր, որոնք նա լսել է իր մանկության ժամանակ՝ իրրև միակ ձևեր, իսկ այժմ լեզվից արդեն դուրս են մղված. արդի խոսողների մոտ նրանք գործածվում են գլխավորապես առանձին դարձվածքներում: Այդ հնացած ձևերից համեմատաբար ավելի գործածականները հետևյալներն են.

ա) Եզակի սեռականի -է (<ի) վերջավորությունը: Այդ վերջավորությունն, ինչպես տեսանք, ունեն երկրորդ հոլովման բառերը՝ կանոնավոր կերպով. բայի նրանցից, մյուս հոլովներին պատկանող բառերից սեռականում իրենց իսկական ձևի հետ ունեն նաև -է վերջավորությունը հետևյալ բառերը.

այսօր>ասնէր սեռ. ասրէ (միայն)
ասեղն>ասուղ » ասուղու և ասղէ
բարեկենդան>բի՛րքինդանն » բի՛րքի՛նդէնու և բի՛րքի՛նդէնէ

քան>բէն	*սեռ. բէնու*	*և բէնէ*
կիւրակի>գի՛րաքէ	» *(գի՛րաքվա)*	» *գի՛րկէ*
գիրկ>գիրգ	» *գիրգու*	» *գի՛րգէ*
զատիկ>զէդէկ	» *զէթկու*	» *զէթկէ*
զանգակ>զէնգէակ	» *զի՛նգէկու*	» *զի՛նգէկէ*
եաք>էթկէ	» *էթկու*	» *էթկէ*
աշունք>աշօնք	» *ըշօնքվա*	» *ըշօնքէ*
թաղ>թաղ	» *թաղու*	» *թաղէ*
թաքաւոր>թաքաւօր	» *թաքաւօրու*	» *թաքաւօրէ*
խաղող>խաղու	» *խաղ(վ)ու*	» *խաղվէ*
խաշու>խաշու	» *խաշ(վ)ու*	» *խաշվէ*
կատար>կատար	» *կատարու*	» *կըտարէ*
կողք>կուխկ	» *կուխկու*	» *կուխկէ*
կատու>կատու	» *կատ(վ)ու*	» *կատվէ*
սար>սար	» *սարու*	» *սարէ*
որմն>հու րմ	» *հուրմու*	» *հուրմէ*
մէջ տեղ>մաշտէղ	» *մաշտէղու*	» *մաշտէղէ*
այգուց>ուդուց	» *ուդուցվա*	» *ուդցէ*
ուո>հօո	» *հօոու*	» *հօոէ*
պանիր>պանէր	» *պանրու*	» *պանրէ*
սուտ>սօտ	» *սըտու*	» *սըտէ*
վարպետ>վիւրդիւվիւր	» *վիւրդիւվիւրնէ*	» *վիւրդիւվիւրէ*
սրեգակն>իէնակ	» *իէնակու*	» *իէնակէ*
ցագան>ցէգմէն	» *ցի՛գմէնու*	» *ցի՛գմէնէ*
լեզու>լիւզի	» *լիւզ(վ)ի*	» *լիւզվէ*
ամխս>ամէս	» *ամսվա*	» *ամսէ*
լոյս>լիւս	» *լիւսնի*	» *լիւսէ*
գետ>գէտ	» *գէտու*	» *գէտէ*
քար>քար	» *քարու*	» *քարէ*
ծառ>ծառ	» *ծառու*	» *ծառէ*
գիրք>գիրք	» *գիրքվա*	» *գիրքէ*
երես>իրիս	» *իրիսվա*	» *իրիսէ (ի՛րիսէ)*

Շահյանցն իր քերականության վերջում կցել է սեռակա-նում է ունեցող բառերի ցանկը, որի մեջ բերված են վերո-հիշյալ բառերի մեծ մասը. նրա ցուցակում կան նաև բազմա-

Թիվ ոչ հայերեն բառեր, որոնք մենք անխտիր դուրս ձգեցինք-բացի դրանից, նա իրրև սեռական րերել է այդ ցուցակում -ի(ն) վերջավորու թյամբ տրական ունեցող բառերը, որ մենք առաձնացրինք (տես § 301)։ Ընդհակառակն, նրա մոտ չկան մի քանի բառեր, որ մենք վերը հիշեցինք, ինչպես՝ ամէս, լուս, գետ ծառ, ճօր և այլն։

*բ) Բազմավանկ բառերի սեռականի -ու ‖ -ւս վերջավորությունը ճոգնակի թվում այժմ ընդհանրապես ավելանում է -էր ճոգնակի մասնիկին, բայց նաճախ ավելացվում է ուղղականի -ել մասնիկին, որի -է-ն, այս դեպքում, ընկնում է. *ինչպես՝ մատաղ>մատաղակ, հգն. մատաղնէ, սեռ. մատաղնէրու և մըտըկնու. հնձան>ընձան, հգն. ընձաննէ, սեռ. ընձաննէրու և ընձաննու. բժժոժ>բժժուժ, հգն. բժժուժնէ, սեռ. բժժուժնէրու և բժժուժնու և այլն։ Այդ հոգնակի սեռականը դորձածական է ավելի շատ -օրիճ ‖ -ըճին մասնիկով բառերի համար (տես § 217, ծանոթ. 2)։ Հոգնակի սեռականի այդ երկու վերջավորություններից (-ու և -ենրու) կարելի է եզրակացնել, որ մի ժամանակ հոգնակի ուղղականն էլ ունեցել է երկու տարբեր վերջավորություններ, հավանաբար տարբեր բառերի համար՝ որոշ կանոնով. -ենէ, որ ստացված է գրաբարյան -եի-ից, և -ենէր, որ ստացված է -եեաբ -ից. ժամանակի ընթացքում ուղղական ու հայցական հոլովներում տարածվել է -ենէ-ն և վերացրել -ենէր-ը, իսկ մյուս հոլովներում, ընդհակառակն, ընդհանրացել է -ենէր-ը։ Դրա պատճառն, անշուշտ այն է եղել, որ թեք հոլովներում -ենէ մասնիկի է ձայնավորի անկմամբ հոգնակիի մասնիկը շատ է մթագնվել, իսկ երբեմն էլ -ն-ի անկման շնորհիվ հոգնակի և եզակի սեռականը նույնացել են. այսպես օրինակ, -ենը հանգն ունեցող բազմավանկ բառերի հոգնակին կազմվում է մյայն է ձայնավորի հավելումով (տես § 266, ծանոթ. 6), որ, իհարկե, երկու -ե-երից մեկի անկման արդյունքն է (օր. թէթեղն>թէթեխնը, թէթեխննէ>թէթեխնէ։ Արդ, եթե դրանց սեռականը կազմենք ուղղականից (առանց -էր-ի), ապա կստանանք այն, ինչ որ ունեն այդ բառերը եզակի սեռականում. *ինչպես՝ կոտիճ>կուտէճը, սեռ. կուտէճու, հգն. ուղղ. կուտէճնէ, սեռ. կուտէճնէրու կամ կուտէճնու. թէթեղն>թէթեխնը, սեռ. թէթեխնու, հգն. ուղղ. թէթեխնէ. սեռ. թէթեխնէրու կամ թէթեխնու և այլն. ինչպես երևում է, միակ տարբերությունն այն է, որ

եզակիում շեշտն ընկնում է վերջընկեր, իսկ հոգնակիի այդ ձևում՝ վերջին վանկի վրա, բայց, ինչպես մինչև այժմ բազմիցս նշված է, շեշտը հոլովման մեջ այնքան էլ հաստատուն չէ. հաճախ միևնույն բառի նույն հոլովում շեշտը երբեմն այս, երբեմն այն վանկում կարող է լինել. ինչպես՝ սուբ>սօբ, սեռ. սբրու և սօբու. ծունկն>ծօնգնը, ծօնգնու և ծընգնու և այլն. Այս բոլորի հետևանքով առաջացող անխուսափելի շփոթությունն է եղել պատճառը, որ հակառակ ուղղականին ու հայցականին, մյուս հոլովներում հաղթել և ընդհանրացել է՝ ենաբ>ենք ձևը մասնիկը: Այս սեռականից, ահա, սեռականի այս ձևը, թեև այժմ սակավ գործածական, բայց չատ արժեքավոր մնացորդ է լեզվական ձևերի զարգացման ընթացքն ուսումնասիրելու համար:

գ) Եզակի ներգոյականի -օմ (-ըմ) վերջավորությունը, որ շատ հաճախ կարելի է լսել դարձվածքների և առակների մեջ, բայց երբեմն նաև սովորական խոսակցության մեջ ոգում. ինչպես՝ պատ>պատ, ներգ. պատում և պատօմ. գլուխ>գլօխ, ներգ. գլխում և գլխօմ և այլն: Ներում ենք մի քանի ասացվածքներ, որոնց մեջ գործածված է այդ կարգի ներգոյականը. Ջոկնը ջի՝բօմ ի մի՝ծանիլ, օդձը՝ ավազօմ «ձուկը ջրում կմնծանա, օձը ավազում». Ջի՝բօմի՝ միջ չի նի, սրտումը սէր չի նիլ «գրպանում փող չկինի, սրտումը սերչի լինի»: Գլխօմը խելք չի կա, սրտումը՝ յավ «գլխումը խելք չկա, սրտումը՝ յավ». Շրվաքօմը ման գիւղում «սովիրում ման եկող» (=ծուլ): Տրնօմը՝ ու բանկ, ղրրքօմը՝ ճօտ «տանը աքլոր, ղրսում ճուտ» (=նէրսը սատանա, դուրսը քահանա) և այլն.

Մ. Շահյանցն իր «Համառոտ քերականության» մեջ առաջին հոլովման համար բերում է երկու օրինակ, մեկն այն է, ինչ որ մենք բերել ենք § 276-ում, երկրորդ օրինակն ամփոփում է այն հնաբանություններն, որ մենք վերը հիշեցինք, և, որոնք ըստ իր դրածի, լսել է յուր մանկության տարիներին. սորան բերում ենք այդ օրինակն առանց որևէ փոփոխության:

Եզակի	*Հոգնակի*
Ուղղ. մախատ	*մխբանէ*
Սեռ. մխատէ	*մխբանուն*
Հայց. մախատը	*մխբանէն*

Գոթ. մխատավ	մխըտներաւվ
Բաց. մխատէն	մխըտներէն
մխատաւն էնից	մխըտներաւն էնից

Ծանոթություն.—Տրական ու ներգոյական հոլովները, մեզ անհայտ պատճառներով, առհասարակ չեն բերվում, թեև ներգոյական հոլովի -օմ և -ամ վերջավորությունների մասին խոսում է հենց առաջին իսկ էջում։

ՍՂՈՒՄ

298. Ինչպես հնչյունական փոփոխությունները քննելիս բազմիցս ասված է, Մեղրու բարբառում շեշտափոխության շնորհիվ գրաբարում եղած՝ մի քանի ձայնավորների սղումին և ամփոփումին (ի, ու, է և այլն) փոխարինել է բոլոր նախաշեշտ ձայնավորների սղումը։ Հոլովման մեջ, սակայն, այդ երևույթը չափազանց անհաստատ է։ Նույնիսկ գրաբարյան ի, ու ձայնավորների սղումը, որ ավանդաբար դեռ կատարվում է, դարձյալ խստորեն չի պահպանվում։ Այսպես՝ ի, ու ձայնավորները, որոնք ստացվել են գրաբարյան նույն հնչյուններից, սովորաբար սըղվում են. ինչպես՝ բիր>բիր, սեռ. բըրու. գինձ>գինձ, սեռ. գի՛նձի. դուրք>դուրք, սեռ. դրրքու. լուր>լուր, սեռ. լրրու և այլն, բայց դրանց հետ միասին ասվում են նաև բրու, գինձի, դուրքու, լուրու և այլն։

Եթե բարբառիս ի, ու ձայնավորներն ստացվել են գրաբարյան որևէ այլ հնչյունից, ապա սղման ենթակա չեն. ինչպես՝ ցել>ցիլ, սեռ. ցիլի. հդն. ուղղ. ցիլը, սեռ. ցիլէրու. կող>կուղ, սեռ. կուղու, հդն. ուղղ. կուղար, սեռ. կուղէրու. ծոպ>ծուպ, սեռ. ծուպու, հդն. ուղղ. ծուպար, սեռ. ծուպերու և այլն։

Եթե գրաբարյան ի, ու ձայնավորները բարբառումս վերածվել են որևէ այլ հնչյունի, ապա՝ սովորաբար սղվում են. ինչպես՝ սուր>սօր, սեռ. սըրու, հդն. սըրէր. ճուա>ճօա, սեռ. ճըրու, հդն. ճըրէր. թուզ>թօզ, սեռ. թըզու, հդն. թըզէր. ջուր>ջո՛ր, սեռ. ջի՛րի, հդն. ջըրէր. լինդ>լէնդ, սեռ. լընդու, հդն. լընդէր. տիկ>տէկ, սեռ. տըկու, հդն. տըկէր. քիթ>քըէթ,

սեռ. քրքու, հգն. քրքէր և այլն։ Այս օրենքը ևս հաճախ չի պահպանվում և կարելի է լսել նաև՝ սօրու, ճօտու, քծգու, ջուրու, լէնգու, տէկու, քրէքու և այլն։ Մանավանդ այն դեպքում, երբ միևնոյն բառերում եղած ու>օ ձայնավորին անմիջապես հաջորդում են երկու բաղաձայններ, գրեթե միակ գործածականն են առանց սղման ձևերը. ինչպես՝ Քուսբ>Քօսբ, սեռ. Քօսբու, հգն. ուղղ. Քօսբար, սեռ. Քօսբերու. Քուխս>Քօխս, սեռ. Քօխսու, հգն. ուղղ. Քօխսար, սեռ. Քօխսէրու. հուռձ>հօռձ, սեռ. հօռձու, հգն. ուղղ. հօռձար, սեռ. հօռձէրու. կուրծ>կօրծ, սեռ. կօրծու, հգն. ուղղ. կօրծար, սեռ. կօրծէրու և այլն. անսովոր են գրանց՝ Քրմբու, Քրխու, հընձու, կըրծու ձևերը։ Բառասկզբում, ինչպես ասված է, երբեք չեն սղվում, բայի մի բառից՝ ունկն>օնգնը, ընգան և այլն։

299. Ընդհանուր կարգով պետք է նշել, որ հոլովման հետ կապված հնչյունական փոփոխությունները, որոնք հիշված են տարբեր հոլովումների մեջ, այն կանոնավորությունը և ուժը չունեն, ինչ որ հնչյունական փոփոխությունների ժամանակ հիշվածները. մինչդեռ հնչյունական փոփոխությունների մեջ հիշված նախաշեշտ ձայնավորների սղումը մի կուռ, ընդհանրական օրենք է ներկայացնում, հոլովման մեջ հիշված սղումները շատ անհաստատ են. սղման ենթակա գրեթե ամեն բառ էլ կարելի է լսել նաև առանց սղման, մանավանդ հոգնակիում, ուր բացի մի խումբ բառերից, ինացածների վրա սղումը չի տարածվում. Հաճախ, սղման ենթակա բառերի առանց սղումի գործածելը կապված է միայն շեշտի տեղափոխության հետ. ինչպես՝ գուրք, սեռ. գըրքու. գինձ, սեռ. գի՛նձու. շօնչ, սեռ. շընչու, բայց՝ գուրքու, գինձու, շօնչու և այլն, իսկ հաճախ էլ՝ հոլովումը փոխելու հետ. ինչպես՝ կուռն>կօռնը, սեռ. կըռան. խուրձն>խօրձնը, սեռ. խրրձան. նուռն>նօռնը, սեռ. նրռան, բայց՝ կօռնու, խօրձնու, նօռնու և այլն։

300. Այդ գոլորին հակառակ, մի խումբ բառերում ունենք բոլորովին տարապայման սղումներ, գրանք են. շաբաթ>շէբաթ, սեռ. շէփտու, հգն. շէբաթնէ. բռնիր>բռւրան, սեռ. բուրնու, հգն. բուրանէ. տախտակ>տախտակ, սեռ. տախտակու կամ տրխտակու, հգն. տրխտրկնէ կամ տախտակնէ. դանակ>դէնակ, սեռ. դէնակու, հգն. դրնկրնէ. նրազ>նըրակ, սեռ. նըրակու, հգն. նըրրկ-

ՆԷ. մատակ>մատակ «առուս», սեռ. մատակու կամ մրտակու, հգն. մրտրկնէ. պառաւ>պառավ, սեռ. պառավու կամ պրռավու, հգն. պառավնէ կամ պրռվլնէ։

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

301. Տրական հոլովը, բայի յուր սովորական վերջավորությունից, ժամանակի կամ տեղի համար գործածվելիս սովորաբար ստանում է -էն(>-ին) վերջավորությունը. ինչպես՝ դուրք>դուրք, տր. դրրքուն «դռանն» և դրրքէն «դռանն». ամիս>ամէս, տր. ամսվա «ամսվա» և ամսէն «ամսին». փող(ոց)>փուղ, տր. փուղու «փողոցի» և փուղէն «փողոցում». սար>սար, տր. սարու «սարի» և սարէն «սարում». կուր>կրաօր, տր. կրտրու «կարի» և կրտրէն «կարին», այդպես և՝ շէփտէն «շաբթին», կրաօրէն «կիսօրին», ըշօնքէն «աշնանը» և այլն։ Ահա դրանց գործածության մի քանի օրինակներ. Դրրքէն հաւտաց կաց «դրսում (=դրսում) կանգնիր». Ըս ամսէն գնհած չիմ կըրճէվան «այս ամսին չեմ գնացել Կարճևան». Կրարէն մին մարգ կա «կարին մի մարգ կա». Սարէն մին վէրէ էձ կա «սարին (=սարում) մի վայրի այծ կա». Կրաօրէն իվ՛ալ ըմ ուն «կիսօրին եկա տուն» և այլն։

302. Տարածության ու տեղի գործիականի և ներգոյականի համար գործածվում է նաև -էն հետադրությունը, որ պահանջում է որոշյալ հայցականով խնդիր. ինչպես՝ Գնարնէ կախ աօր «պատով (=պատից) կախ տուր». Թօմբրնէ գ՛ինէս իմ «մրտրվը գնում եմ». Գնէճախրնէ դիր «անկյունում դիր». Հըդկննէ մին մարդը գ՛ինէս «ճանապարհով (ճանապարհի միջով) մի մարդ է գնում». Ար տարբրնէ չօր նուս «արտերում ման է դալիս». Գնրէննէ գ՛ինէ մէ «կոճոի միջով մի գնա» և այլն։ Իրականում այս մի առանձին հոլովի դեր է կատարում, որ աշխարհաբարում չունենք. կարելի էր համարել տեղական (местный, locativus) հոլովին համապատասխան, իբրև շարժում ցույց տվող բայերի պարագայ տարածությունը (ոչ ուղղությունը), տեղը ցույց տալու համար։ Սկզբից մենք ասացինք կազմում է գործիական ու ներգոյական, որովհետև աշխարհաբարում նրան փոխարինում են այդ հոլովները։ Հոլովումների մեջ իբրև առանձին հոլով չհիշեցինք, որովհետև ունի միայն հետդրավոր կազմություն, իսկ

իրրև այդպիսին նա հոլովածև չէ։ Այս մասնիկը, մեր կարծիքով, ստացվել է գրաբարյան ներքս բառից, որ սկզմամբ դարձել է նէ. այդ նույնն իրրև նախադրություն գտնում ենք նաև բայերի մեջ՝ նոր բառեր կազմելու և գործողության դեպի ներս ուղղված լինելը ցույց տալու համար, համապատասխան ռուսերեն в-, լատիներեն in-, հայերեն՝ ներ- նախածանցներին, ինչպես՝ նէ մրթել «ներս մտնել»=входить, invenire, նէ ածիլ «ներածել»= вносить, importare և այլն։

303. Եթե մի հայտարարի բերելու լինենք հոլովման մասին մինչև այժմ մեր ասածները, ապա առաջին իսկ եզրակացությունը, որին կարելի է հանգել, այն կլինի, որ Մեղրու բարբառի հոլովման սիստեմը ներկայացնում է մի խառն, անհաստատ դրություն։ Սկսած շնչատրություններից, որ երբեմն վերջընթեր վանկանում է լինում (օր. բի՛նջ՛ըրու), երբեմն՝ վերջին (օր. բի՛նջի՛րա՛) և վերջացրած հոլովումների փոփոխություններով ու սղումով, մի հեղհեղուկ վիճակ է պատկերվում մեր առաջ։ Ամեն։ հաճախ մի բառն այնքան ձևեր է ունենում, որ չի կարելի իմանալ, թե դրանցից որն է ճիշտը. օրինակ՝ լեզու>լեզո բառը սեռականում կարող է ունենալ լեզո, լեզվի՛, լեզո՛վի՛, լեզվվե, լեզո՛վվե ձևերը, կամ՝ բաճչար>բէճչար բառը՝ բի՛ճչէրու, բի՛ճչի՛րա՛, բէճչարու, բի՛ճչէրէ, բի՛ճչի՛րէ ձևերը. այդպես էլ՝ կատու>կատու, խաղող>խաղու, բամբակ>բէմբակ և շատ ուրիշ բառեր։ Այսպիսի դեպքերում, և առհասարակ ամբողջ հոլովման մեջ, հայերենի խմացումն ու բարբառին լիովին գիտակ լինելն է, որ քիչ թե շատ կարող է դյուրացնել գործը։

Այս խառնակությունը, սակայն, տարօրինակ մի բան չի թվա, եթե լեզվական իրողությունների էությանը ծանոթ լինենք. դա մի անցողիկ շրջան է, որում համագոյակից տարրեր ձևերի մրցումն ուրիշ բան չի արտահայտում, քան ձգտում՝ դեպի մի ընդհանուր վիճակ։ Ամենաուժեղ հոլովումը (այստեղ՝ ու հոլովումը) ձգտում է իրեն ենթարկել բոլոր բառերը, որ իրականացել է արդեն հոգնակիում. նույնպես և ու>օ, ի>է այնավորների սղումը, որ ավանդված է հնուց և դեռ շարունակվում է, ձգտում է ցույց տալիս դադարելու այն բազմաթիվ բառերի ազդեցությամբ, որոնք սղման ենթակա չեն ոչ գրաբարում, և ոչ էլ այս բարբառում։ Այսպիսի վիճակ է ապրում նաև ժամանակակից

հայերենը շեշտի հետ կապված հնչյունափոխության մեջ (համմտ. ասկիք, ասկու և ասկիի. շարժում, շարժման, շարժմամբ և շարժումի, շարժումով. պարտեզ—պարտիզպան, բայց՝ պարտեզի, գլուխ, գլխի, բայց՝ գլուխներ, Ղամարլու—Ղամարլվի և Ղամարլուի և այլն)։

4. ՀՈԴ

304. Իբրև որոշիչ հոդ գործածվում են ն, ը, ի՝։ ն-ն գործածվում է ձայնավորով վերջացող բառերի համար. ինչպես՝ կառուն, բախչն «երեխան», գինին և այլն։

305. Բաղաձայնով վերջացող բառերն ստանում են ը կամ ի՝։

1. ի՝ ստանում են.

ա) այն բառերը, որոնց վերջավանկի ձայնավորը թեթև է. ինչպես՝ գինձի՝ «գինձը», հնձի՝ «ուլը», բռնժնժի՝ «բռժժը», կմանխփի՝ «կանեփը», մանգաղի՝ և այլն։

բ) այն բառերը, որոնք վերջանում են գ, կ, ք՝ ժայնացածներով կամ ծ, շ, ջ, ճ, չ շչականներով, անկախ նրանց նախորդող ձայնավորի թեթև կամ ծանր լինելուց. ինչպես՝ լէնգի՝ «ոնիգը», մէլեկի՝ «մլուկը», կլէսքի՝ «աստամը», օժի՝ «ուժը», շէրժի՝ «երկրաշարժը», ճէշի՝ «ճաշը», լէնջի՝ «լանջը», անդուճի՝ «ականջը» և այլն.

գ) այն բառերը, որոնք վերջանում են յ կիսաձանով, ինչպես՝ հէյի՝ «հայը», չայի՝ «չայը», նէյի՝ «նայը, խոնավություն» և այլն.

դ) հետևյալ երեք բառերը. նաբի՝ «հայրը», մաբի՝ «մայրը», տաբի՝ «տերը» և նրանցով բարդվածները. ինչպես՝ ոընատաբի՝ «տոնատերը» և այլն։

2. Բաղաձայնով վերջացող ինացած բոլոր բառերն ստանում են ը, ինչպես՝ հաքը «ոտքը», թուբանը «թոնիրը», աթուռը «աթոռը», տատէշկը «տատասկը» և այլն։

Ծանոթություն 1. Այժմյան խոսողներից միայն ձևերն են, որ հատակ կերպով պահպանում են ի՝ հոդը. երիտասարդները, որոնց մոտ ի՝ ձայնավորն իբրև հընչյուն արդեն անհետանում է, ի՝ հոդի փոխարեն գործածում են ի կամ ը. ի գործածվում է վերջավանկում ի՝

ունեցող կամ պ՛, կ՛, ք՛, քմայնացածներով վերջացող բառերի համար (ինչպես՝ գինձի «գինձը», ճենգիլ «ճանկը» մէքիմի «մխիթքը», հըրսանէքի՛ «հարսանիքը» և այլն) և հարի «հայրը», մարի «մայրը», տարի «տերը» բառերի ունդանցով բարդածներին համար։ Մյուս դեպքերում ի-ն վերածվում է ը-ի. ինչպես՝ մանդաղը «մանգաղը», բուժուժը «բուժուժը», օժը «ույժը», լէնջը «լանջը», փոխանակ՝ մանդաղի՛, բուժուժի՛, օժի՛, լէնջի՛ և այլն։

Ինչպես Ագուլիսի և «Կը» ճյուղի շատ բարբառներում, Մեղրու բարբառումն էլ սեռական հոլովը որոշիչ հոդ է ստանում. ինչպես՝ մատակուն չի՛բուն խըշխըչէքի՛ «ասպի չրի քըշքըչողը» և այլն։

306. Ա՛յ չադկապից և էական բայից առաջ ը, ի՝ հոդերին ավելանում է ն, որով և իրրև հոդ ստացվում է ըն կամ ի՛ն, ինչպես՝ կըէսէքի՛ն ի ցըվէս «առաուն է ցավում». Իս ձգեր տարի՛ն իմ «ես դրա տերն եմ». Հաքըն ա մանդած «ոտքն է կոտրվել». Մատակըն ա քէնդվածի «առուն է քանդվել». Մարըն ա՛լ ի պարան նէս «ասրն էլ է փլուզում» և այլն։

Բայց եթե ա՛լ գործածվում է իրրև մակբայ «այլևս» իմաստով, ն չի գրվում. ինչպես՝ հարի՛ ա՛լ նէս չի «հայրը էլ (=այլևս) չի գալիս». Մանդած ամանը ա՛լ սըղանի չի «կոտրված ամանը էլ (=այլևս) չի սարքվի» և այլն։

Ճիշտ այդպես է նաև այժմյան գրական հայերենում. եթե էլ-ը գործածվում է «նույնպես, ևս, նաև» իմաստով, ապա նրանից առաջ ը հոդն անպայմանորեն դառնում է ն, իսկ եթե գործածվում է «այլևս» իմաստով, ընդհակառակն, ը հոդը մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ ընկերն էլ է գնում (=ընկերը նույնպես գնում է), բայց՝ ընկերը էլ չի գնում (=ընկերն այլևս չի գնում). վերջին դեպքում էլ-ը համախ առաջ է ընկնում (էլ ընկերը չի գնում), մինչդեռ «նույնպես, ևս, նաև» իմաստով՝ երբեք։ Այդ տարբերությունն անշուշտ իմաստի շփոթ, երկիմաստություն չբաւեղծելու ձգտման արդյունք է, և եթե երբեմն այս օրենքը չեն կիրառում, ապա այդ միայն չիմանալու հետևանք է։

307. Իրրև անորոշ հոդ գործածվում է մին «մի» թվականը, ինչպես՝ Մին կըրճըվնէցէ իվ՛ալ ա Մէղրա «մի կարճանցի ճամ

Մեղրիա. Մին կընկէր փի՛նէս ի ջի՛րն ամի կին գնում է ջրի և այլն։

308. Հատուկ անուններէն վրա հոդ չի դրվում. ինչպես՝ Սամսոն գի՛նէս ի իգին «Սամսոնը գնում է այգին». Աչիկա ախպէրը տէղըս ա «Աչիկի եղբայրը այստեղ է». Դէնակը տըվալ ըմ Հայկա «Դանակը տվեցի Հայկին» և այլն։

309. Տեղանունները նույնպես հոդ չեն ստանում. ինչպես՝ Բէվան մօծ քաղաք ա «Երևանը մեծ քաղաք է», Մեղրա օքուտ տէղ ա «Մեղրին լավ տեղ է» և այլն։ Բայց եթե տեղանունը գործածվում է փոխանավանաբար, այսինքն՝ իբրեև արտահայտում է այդտեղի բնակչությունը, ապա հոդ կարող է ստանալ. ինչպես՝ Հի՛գէրակը քօչած ա Մեղրա «Ագարակը (=ագարակի բնակչությունը) փոխադրվել է Մեղրիա։ Այդ դեպքում էլ, սակայն, հոդը պարտադիր չէ։

310. Հոդի գործածության հետաքրքիր պատկեր են ներկայացնում ը՛ն հանգն ունեցող բառերը. անկախ գործածության ժամանակ այդ բառերի անորոշն ու որոշյալը միշտ նույն ձևն ունեն. ինչպես՝ մին գ՛ոնը ամի գառ, մին ակը ամի աչքը, ա՛ս գ՛ոնը ասյա գառը, ա՛ս ակը ասյա աչքը և այլն։ Սակայն ամբողջական նախադասության մեջ գործածվելիս տարբեր պարագաներում տարբեր ձևերով են հանդես գալիս։

ա) Եթե ը՛ն հանգն ունեցող բառին նախադասության մեջ հաջորդում է բաղաձայնով սկսվող բառ կամ ա՛լ «այլևս» նշանակությամբ, ապա անորոշն ու որոշյալը նույն ձևն ունեն, ինչպես՝ Մին գ՛ոնը մուրթած ա «ամի գառ է մորթել». Ա՛ս գ՛ոնը տրնէս իմ «այս գառը տանում եմ». Ծառուն պըրիկէն մին նօռնը կա «ծառի ծայրին մի նուռ կա». Ա՛ն նօռնը կըտրալ ըմ «այն նուռը կոտրեցի» և այլն։

բ) Եթե ը՛ն հանգն ունեցող բառին հաջորդում է ձայնավորով սկսվող բառ, կամ էական բայ և կամ ա՛լ «նույնպես, ևս» նշանակությամբ, ապա անորոշ լինելու դեպքում վերջհանգ ը-ն կորչում է. ինչպես՝ Ասալ ըմ հօր մին գ՛ոնն առի «ասացի, որ մի գառ առնի». Իլլի՛ ծառը, մին ճօղն ա՛լ մանդալ «բարձրացավ ծառը, մի ճյուղ էլ կոտրեց». Մին հասած նօռն ըմ բիրած «մի հասուն նուռ եմ բերել» և այլն։

գ) Եթե ը՛ն հանգն ունեցող բառին հաջորդում է ձայնա-

վորով սկսվող բառ կամ էական բայ և կամ ալ ցնուչպես, ևսև նշանակութեամբ, ապա որոշյալ լինելու դեպքում, իբրև ձայնավորով (ը) վերջացող բառ, ստանում է և հոդը. ինչպես՝ Ձնդամբ ակնքն ալ ի ցըվէս ցնրա աչքն էլ է յավաւմ. Ձն գծունքն ա օքձւտ, քէ ան ցայն գառն է լավ, քէ այսս. Ձն ճօղնքն ասձր չի մանդված ցայն ճյուղն այսօր չի կատրվել և այլն. Այս օրենքը խստորեն պահպանվում է, եթե հաջորդում է էական բայ, ձայնավորով սկսվող բայ կամ ալ ցնուչպես, ևսև. իսկ եթե հաջորդում է ձայնավորով սկսվող որևէ այլ խոսքի մասի պատկանող բառ, ապա ե-ի հավելումը պարտադիր չէ՝

*Ծ ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.—*Տասն>տասը, իննն>իննը *բառերը գոյականաբար գործածվելիս ստանում են ը՛ր հոդը, անկախ հաջորդող բառի ձայնավորով կամ բաղաձայնով սկսվելու հանգամանքից. ինչպես՝ Մատիտնէրբուն տասսընը իմ առէս ի, տասսընը քու ամատիաններբից տասն ինձ մոտ է, տասը քոջ. Հընդէրնէբուս տասսընը գնացէ՛ն Ձէրդվածք, իննընքն՝ Ղափան գընկերներբիս տասը գնացել են Օրդուբատ, իննը՝ Ղափանդ. Բայց եթե պրանց հաջորդում է ալ ցևս, նուչպես և կամ էական բայ, ըստ § 306-ի ավելանում է ևս մի ն, ինչպես՝ տասսընն ալ քու առէս ի տասն էլ քեզ մոտ էջ. Իննընքն ըմ բիրած ցիննն եմ բերել և այլն. ևօրն>օխտը բառը փոխանվանաբար գործածվելիս հոդ է ստանում այն կանոններով, ինչ որ ը՛ր հանդն ունեցող բառերը՝*

5. ԱԾԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ

311. Համեմատական աստիճանը կազմելու համար գործածվում է ածականի դրական աստիճանը բայառական խնդրով, ինչպես՝ Ձս մարդս ամինէն օքուտ ա ցայս մարդը մյուսից լավ էջ. Գործածվում են նաև քանս, քան, քէ չաղկապները՝ ուղղական հոլովով. ինչպես՝ Ձս ծառս մօծ ա, քանս ամինի՝ ցայս ծառը մեծ է, քան մյուսը. Ձս հրդէս օքուտ ա, քան քէ ամինի՝ ցայս ճանապարհը լավ է, քան քէ մյուսը և այլն. Շահյանցի մոտ նույն չաղկապը գտնում ենք նաև կրճց ձևով.

Վերջապես, երկու դեպքերում էլ ածականի վրա կարելի է

ավելացնել ի՛վի՛լի ածելիս բառը. ինչպես՝ Ա՛ս տօնը ի՛վի՛լի մօծ ա՛, քանս ա՛մին՝ ձայս տունն ավելի մեծ է, քան մյուսը» կամ «ա՛ս տօնը ա՛մինէն ի՛վի՛լի մօծ ա ձայս տունը մյուսից ավելի մեծ է» և այլն։

312. Դույն ցույց տվող բառերի համար գործածվում է նաև -ավուն մասնիկը, որ ցույց է տալիս ածականի մի քիչ ավելի կամ մի քիչ պակաս աստիճանը. ինչպես՝ կըրմըրավուն «կարմրավուն», քիչ ավելի կարմիր», սըվավուն «սևավուն», քիչ ավելի սև», դըղնավուն «դեղնավուն», քիչ ավելի դեղին», սըպտըկավուն «սպիտակավուն», քիչ ավելի սպիտակ», քըխավուն «քխավուն», քիչ ավելի քուխ», կընընչավուն «քիչ ավելի կանաչ» և այլն։

Բացի դույն ցույց տվող բառերից -ավուն մասնիկն աստանում են նաև մի քանի այլ ածականներ, որոնցից ավելի գործածականներն են. հըստավուն «հաստավուն, մի քիչ հաստ», բի՛րի՛կավուն «բարակավուն, մի քիչ բարակ», բի՛ծ բնավուն «բարձրավուն, քիչ բարձր», քի՛շավուն «քաշավուն, քիչ ցածր», նրդավուն «նեղավուն», կըրճավուն «կարճավուն, քիչ կարճ», ըրկընավուն «երկարավուն, քիչ երկար», մըծավուն «մեծավուն, քիչ մեծ», քըղցըրավուն «քաղցրավուն, քիչ քաղցր», դըռնավուն «դառնավուն, քիչ դառն» և այլն։

313. Եթե գերադրական աստիճանը ցույց է տալիս ածականի աստիճանն առանց մի ուրիշի համեմատության (բացարձակ գերադրական), ապա՝ ածականի վրա դրվում է շէտ «շատ», ևէր «խիստ, հույժ», լաւ «բոլորովին» մակբայներից որևէ մեկը. ինչպես՝ շէտ զէշ «շատ վատ», շէտ վի՛սակի՛ «շատ փոքր», ևէր օքուտ «խիստ լավ», ևէր մօծ «խիստ մեծ», լաւ սէրուն «բոլորովին սիրուն», լաւ կարճ «բոլորովին կարճ» և այլն։

Իսկ եթե գերադրական աստիճանը ցույց է տալիս ածականի առավել աստիճանը ուրիշների համեմատությամբ, գործածվում է ումմէն «ամենն» բառի սեռական հոլովը՝ ումմուցու. ինչպես՝ ումմուցու մօծ «ամենից մեծ», ա՛ս հըղէն ումմուցու կարճն ա «այս ճանապարհը բոլորից կարճն է» և այլն։ Ամենամասնիկը թեև գործածական է, բայց շատ սակավ բառերում. ինչպես՝ ամէնամօծ «ամենամեծ», ամէնահէռու «ամենահեռու» և այլն։

6. ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ

314. Հանդիսական թվականներն են.

մին, էրկու, իրիք՛, չուրք, հինգ՛, վըեց, օխտը, օթ, իննը, տասը, քըսան, արասուն, քըռասուն, իգյուն, վացյուն, ըխտընասուն, ըթասուն, իննասուն, հէրուբ, հի՛զէր, տասը հի՛զէր (Շահյանցի մոտ՝ պյուր<քիւր)։

315. Տասնավորից և միավորից կազմված բարդ թվերում տասնավորը լինում է նախադաս և, որովհետև շեշտը միշտ ընկնում է միավորի վրա, ապա տասնավորներից մի քանիսը ենթարկվում են ձայնավորների կանոնավոր սղման։ Տասն>տասը բառի «ն» հանգը բարդությունների մեջ վերականգնվում է. եթե միավորը (բարդության երկրորդ եզր) սկսվում է ձայնավորով, տասնավորի վերջում ը չի լինում, իսկ եթե միավորն սկսվում է բաղաձայնով, ապա տասնավորից հետո (բարդության երկու բաղադրիչների միջև) անպայմանորեն լինում է ը, իբրև հոդակապ, ինչպես՝

տասնմէկ>տըսընմին	*տասնեօթ>տըսնօխտը, տըսնըյօխտը*
տասներկու>տըսնէրկու	*տասնուօթ>տըսնօթ, տըսնը օթ*
տասներեք>տըսնիրիք՛	*տասնիննն>տըսն(ը)իննը*
տասնչորս>տըսնըչուրք	*քսանմէկ>քըսանըմին*
տասնհինգ տըսնըհինգ՛	*քսաներկու>քըսանէրկու*
տասնվեց>տըսնըվըեց	*երեսունմէկ>ըրըսնըմին, տրասնըմին և այլն։*

Բացի տասն>տասը բաղադրիչով կազմվածներից, մյուսներում տասնավորի -սան, -ասուն, -ացուն խմբերը սովորաբար բարդության մեջ մտնում են -ասն(ը), -ասն(ը) -ցն(ը) ձևերով. ինչպես՝ քըսանըմին (21), քըսանէրկու (22), արասնըմին, ըրըսնըմին (31), ըրըսնիրիք՛, արասնիրիք՛ (33), քըռասնըչուրք (44), քըռասնըննն (49), իգնըմին (51), իգնէրկու (52), վացնըմին (61), վացնէրկու (62), ըխտընասնէրկու (72), ըթասնըմին (81), ըթասնէրկու (82), իննասնըմին, ընասնըմին (91), իննասնէրկու, ընասնէրկու (92) և այլն։

Հարյուրավորները կազմվում են միավորների և հարիւր>

հէրուր բառի կցական բարդությամբ, որի ժամանակ թեև շեշտն ընկնում է հէրուր-ի վրա, բայց միավորները սովորաբար ձայնավորների սղման չեն ենթարկվում. ինչպես՝ էրկու հէրուր (200), իրիքհէրուր (300), չուրքհէրուր (400), հինգհէրուր (500), վըէցհէրուր (600), ըլուրհէրուր (700), օխհէրուր և ըխհէրուր (800), իննըհէրուր։ Երեք>իրիք, հինգ>հինգ միավորները հ-ից առաջ իրենց քմայնացածները գործնում են սովորական գ, ք, համապատասխան § 194-ի։

Հարիւր>հէրուր և հազար>հի՛զէր-ը միավորի, ինչպես և տասնավորի հետ միանում են առանց հոդակապի. ինչպես՝ հէրուր մին (101), հէրուր էրկու (102), հէրուր տըսնըչուրք (114), հիզէրէրկու (1002), հիզէրտըսնըմին (1011) և այլն։ Հէրուր-ից կազմված բարդ թվերում շեշտը միշտ վերջին եզրումն է լինում, իսկ ինքը հէրուր-ը առանց շեշտի է լինում, բայց հնչյունափոխության չի ենթարկվում։

316. Դասական թվականները կազմվում են ադրբեջաներեն -մշի, -ըմշի ‖ -ի՛մշի մասնիկներով, որոնցից առաջինը ստանում են ձայնավորանոց բառերը, երկրորդը՝ բաղաձայնով վերջացող ծանր ձայնավորով բառերը, երրորդը՝ պ, ք քմայնացածներով վերջացող բառերը։ Թեև շեշտն ընկնում է ի ձայնավորի վրա, բայց հնչյունափոխություն ընդհանրապես չի կատարվում, ինչպես՝ էրկումշի, էրկըմշի «երկրորդ», իրիքի՛մշի «երրորդ», չուրքըմշի, չըրքըմշի «չորրորդ», հինգի՛մշի «հինգերորդ», վըցըմշի «վեցերորդ», օխտըմշի «յոթերորդ», օխըմշի «ութերորդ», իննըմշի «իններորդ», տասըմշի «տասներորդ» և այլն։ Միայն առաջին բառն է, որ պահպանել է իր հայերեն ըոջի ձևը, բայց դրա փոխարեն էլ հաճախ գործածվում է ադրբեջաներեն ալմալիմշի բառը։ Վերջին բառը փոխարինված է եւխն>էխէն բառով։

Ծանոթություն 1.—Էրկումշի և չուրքըմշի գասականներից ունենք նաև էրկումշի և չըրքըմշի, առաջնի սղված ձևը ավելի գործածական է, բայց երկրորդինը՝ ոչ։ Նույն -մշի ‖ -ըմշի ‖ -ի՛մշի մասնիկը գտնում ենք նաև -մընշի ‖ -մի՛նշի ձևով. ինչպես՝ էրկումընշի, իրիքմի՛նշի, չուրքմընշի և այլն։

317. Բաշխական թվականները կազմվում են քանակականների կրկնությամբ. ինչպես՝ մին-մին «մեկական, մեկ-մեկ»,

էրկու-էրկու «երկուական», իրիք-իրիք «երեքական», տասը-տասը «տասական», հէրուր-հէրուր «հարյուրական» և այլն։

Եթե կրկնվող թվականը միավանկ է, շեշտը լինում է առաջին եզրում, իսկ եթե բազմավանկ է՝ վերջին եզրում, բայց նույն վանկի վրա, որում ունենում է կրկնվող թվականը առանձին գործածվելիս. ինչպես՝ մին-մին, չուրք-չուրք, հինգ-հինգ, վըեց-վըեց, օթ-օթ, բայց՝ էրկու-է՛րկու, իրիք-իր՛իք, քըռասունն-քըռա՛սուն, իցցուն-իցցո՛ւն, հի՛զէր-հի՛զէ՛ր և այլն։

Գրաբարյան -ական մասնիկը բաշխականի համար գործածությունից դուրս է եկել։

318. Չափական (չափ ցույց տվող) թվականները կազմում են -անուց || -անիւց մասնիկները քանակականներին ավելացնելով՝ ըստ ձայնավորների ներդաշնակության. ինչպես՝ մինանուց «մեկանոց», էրկուսանուց «երկուսանոց», չուրքանուց կամ չըրքանուց «չորսանոց», ըթթանուց «ութանոց», իննանուց «իննանոց», տըսանուց «տասանոց» և այլն։

319. Բազմապատկական (մակբայական) թվականները կազմվում են տակ, պատիկ բառ-մասնիկներով. ինչպես՝ ըրկըտակ կամ ըրկըպատիկ «երկապատիկ», իրիքտակ կամ իրիքպատիկ «եռապատիկ», չըրքըտակ կամ չըրքըպատիկ «քառապատիկ», հինգտակ կամ հինգպատիկ «հնգապատիկ», վըեցտակ կամ վըեցպատիկ «վեցապատիկ», տըսնըպատիկ «տասնապատիկ» և այլն։

> *Ծանոթություն 1.—Պատիկ ձևին զուգընթաց ունենք նաև պատ. ինչպես՝ իրիքպատ, չըրքպատ և այլն։ Երեք և հինգ թվականների գ, ք քմայնացածները, բաղաձայններից անմիջապես առաջ ընկնելով, դառնում են գ, ք։*

320. Անձնեռական թվականները հարազատ կերպով պահպանված են Մեղրու բարբառում, բայց գրաբարյան կրկնակի -եքեան || -եքիճ ձևերից Մեղրու բարբառը պահել է միայն մեկը՝ -եքիճ >էքյէն, -քէն, ի>է հնչյունափոխության համար. ինչպես՝ երկուքին>երկոքէն «երկուսն էլ», երեքեան, երեքին>իրիքքէն «երեքն էլ», չորեքին>չըրքէքէն «չորսն էլ», հնգեքին>հինգէքէն և հընգէքէն «հինգն էլ», վեցեքին>վըցցէքէն «վեցն էլ», եօթանեքին, եօթեքին>ըլոտէքէն «յոթն էլ», ութեքին>ըթթէքէն «ութն էլ», իննե-

քին>իննէքէն «ինն էլ», տասանեքին, տասեքին>տըսսէքէն, «տասն էլ» և այլն։

Շահյանցի մոտ իրիքքէն ձևի դիմաց գտնում ենք իրիքկէն, իսկ չըրքէքէն-ի համար՝ չրէքկէն և չըրքէքէն։

321. Գոնակական և չափական թվականները հոլովվում են առաջին հոլովմամբ. ինչպես՝ մին, մինու, մինէ(ն), մինավ, մինամ. իրիք, իրիքնէ, իրիքէն, իրիքնավ, իրիքնամ. չուրք, չուրքու, չուրքէ, չուրքավ, չուրքամ. տըսսանուց, տըսսանուցու, տըսսանուցէ, տըսսանուցավ, տըսսանուցամ. չըրքանուց, չըրքանուցու, չըրքանուցէ, չըրքանուցավ, չըրքանուցամ և այլն։

Երկու>էրկու թվականը հոլովման, ինչպես և հոդ ստանալու ժամանակ, վերջից ստանում է ս հնչյունը, կամ, ավելի ճիշտ, վերականգնում է գրաբարյան հայցականի ս-ն, ինչպես՝ էրկու, էրկուսու, կամ էրկըսու, էրկուսէ կամ էրկըսէ, էրկուսավ կամ էրկըսավ, էրկուսամ կամ էրկըսամ։

Տասն>տասը հոլովվում է թե առաջին, և թե հինգերորդ հոլովմամբ. ինչպես՝ տասսու կամ տասէ, տասսու (ն, հ)էնից կամ տասսէ (ն, հ)էնից, տասսավ (տասսընավ), տասսամ (տասսընամ)։

322. Դասական թվականները հոլովվում են երկրորդ հոլովմամբ. ինչպես՝ էրկըմջի, էրկըմջէ, էրկըմջէ (ն, հ)էնից, էրկըմջավ, էրկըմջամ. իրիքի՛մջի, իրիքի՛մջէ, իրիքի՛մջէ (ն, հ)էնից, իրիքի՛մջավ, իրիքի՛մջամ և այլն։

Հաճախ սրանք էլ կարող են ենթարկվել առաջին հոլովման, որի ժամանակ հիմքի և վերջավորության միջև ավելանում է ն հոլը. ինչպես՝ էրկըմջի(ն), էրկըմջինէ, էրկըմջինէ, էրկըմջինավ, էրկըմջինամ և այլն։

321. Անձնևրական թվականները չարունակում են իրենց գրաբարյան հոլովումը, բայց հաճախ ենթարկվում են նաև առաջին հոլովման, այնպես որ, սրանց համար ևս սահմանվում են կրկին հոլովաձևեր. ինչպես՝ ըրկօքէն, ըրկօքսուն կամ ըրկօքէնու, ըրկօքսուն էնից կամ ըրկօքէնէ, ըրկօքսուն էնավ կամ ըրկօքէնավ, ըրկօքսուն էնամ կամ ըրկօքէնամ. իրիքքէն, իրիքէքսուն (!) կամ իրիքքէնու. չըրքէքէն, չըրքէքսուն կամ չըրքէքէնու և այլն։

Բաշխական ու բազմապատկական թվականները, որոնք գոյանում են իրրև մակբայներ, բնականաբար չեն հոլովվում։

7. ԴԵՐԱՆՈՒՆ

324. Անձնական դերանուններն են՝ իս «ես», դու, ան «նա», ինքի՝ «ինքն», մէք, դուք, անդունք, ընդուք, անդուք «ընրանք», ունրանք «իրենք», որոնք հոլովվում են այսպես.

Ուղղ.	*իս*	*մէք*
Սեռ.	*իմ*	*մէր*
Տր.	*ինձ*	*մէզ*
Հայց.	*ինձ*	*մէզ*
Բաց.	*ինձէնից, ինձէնէ*	*միզէնից, միզէնէ*
Գործ.	*ինձէնով, ինձնանով (ինձաննով)*	*միզէնով, միզնանով*
Ներգ.	*ինձէնամ, ինձնանամ (իմ մանջին)*	*միզէնամ (մէր մանջին)*

Ուղղ.	*դու*	*դուք*
Սեռ.	*քու*	*ձէր*
Տր.	*քի, քիզ*	*ձիզ*
Հայց.	*քի, քիզ*	*ձիզ*
Բաց.	*քիզէնից, քիզէնէ*	*ձիզէնից, ձիզէնէ*
Գործ.	*քիզէնով, քիզնանով*	*ձիզէնով, ձիզնանով*
Ներգ.	*քիզէնամ, քիզնանամ (քու մանջին)*	*ձիզէնամ (ձէր մանջին)*

Ուղղ.	*ան*	*անդունք, ընդուք (անդուք)*
Սեռ.	*անդունր, ընդուր, անդուր*	*անդունց, ընդուց, անդուց*
Տր.	*անդունր, ընդուր, անդուր*	*անդունց, ընդուց, անդուց*
Հայց.	*անդունր, ընդուր, անդուր*	*անդունց, ընդուց, անդուց կամ = ուղղ.*
Բաց.	*անդունէն, անդուրէնէ, ընդուրէնէ, անդունրէնից, ընդուրէնից, անդուրէնից, ընդուրէնէ*	*անդունցէնից, ընդուցէնից, անդունցէնէ, անդունցէնից, անդունցէնէ, ընդուցէնէ*
Գործ.	*անդունր էնով, ընդուրէնով, անդուրէնով, ընդուրնով*	*անդունցով, ընդուցով, անդունցով, անդունցէնով, ընդուցնով*[1]

[1] Ընդուրնով, ընդուցնով ձևերը գոնում ենք միայն Շահյանցի մոտ։

Ներգ.	անդուրէնամ, ընդուրէնամ, անդուրէնամ	(անդուցամ), ընդուցամ, անդուցավ, անդուցէնամ, ընդուցէնամ, անդուցէնամ
Ուղղ.	ինքի՝	ուրնք
Սեռ.	ուրնն, ուրէն	ուրնց
Տր.	ուրնն ուրէն	ուրնց
Հայց.	ուրնն, ուրէն	ուրնց
Բաց.	ուրէնից, ուրնն էնից ուրէն էնից	ուրնց ուրնց էնից
Գոթծ.	ուրէնավ, ուրէն էնավ	ուրնցավ, ուրնց էնավ
Ներգ.	ուրէնամ, ուրէն էնամ	(ուրնցամ), ուրնց էնամ

Ծանոթություն 1.—Դուանձնականի տրականի քի ձևը գործածվում է այն դեպքում, երբ հաջորդող բառն սկսվում է բաղաձայնով, հակառակ պարագայում գործածվում է քիզ ձևը։

Ծանոթություն 2.—Ին դերանվան սեռականի և մյուս հոլովների եռակի ձևերից ավելի գործածական են ինդուր և ընդուր ձևերը. անդուր ձևը քիչ է գործածվում։

Ծանոթություն 3.—Ինքի՝ դերանվան սեռականի ավելի հին և միշտ ձևն է ուրնն, որ գործածում են հաճախ ծերերը, նրանցից մեկը (Ս. Գաբրիելյան) նույնիսկ բարկանում էր, երբ իր հետ խոսելիս ասում էի ուրէն. նրա և ուրիշների վկայությամբ իրենց մանկության տարիներին միակ գործածականն է եղել ուրնն ձևը, որ և միանգամայն համապատասխանում է հնչյունափոխական օրենքներին (տես § 121)։ Գործիականի ուրէնավ և ներգոյականի ուրէնամ ձևերում նախկին եա-ի դիմաց ունենք է շեշտի տակ լինելու պատճառով (իւրեան-ավ, իւրեան-ամ > ուրէնավ, ուրէնամ), զրանց համաբանությամբ էլ, ահա, սեռականի երբեմնի ուրնն ձևը դարձել է ուրէն, որ և այժմ գրեթե միակ գործածականն է։

325. Ցուցական դերանուններն են.

ա) Ձա ⁂այս, դա, ևա ⁂այն, որոնք գործածվում են միայն որպես ածական՝ միշտ գոյականի հետ, և իրրև այդպիսին էլ, չեն հոլովվում։

բ) Ա՛յս ⁂այս, այդ ⁂այդ, այն ⁂այն, որոնք գործածվում են իրրև դերանուն և հոլովվում են այսպես.

Ուղղ.	*այս*	*այստի՛ք, աստուք, ըստուք*
Սեռ.	*այստի՛ր, ըստուր*	*այստի՛ց, աստուց, ըստուց*
Տր.	*այստի՛ր, ըստուր*	*այստի՛ց, աստուց, ըստուց*
Հայց.	*այս, այստուր, ըստուր*	*այստի՛ց, աստուց, ըստուց կամ = ուղղ.*
Բաց.	*այստի՛րէնից, ըստուրէնից, այստի՛րէնէ, ըստուրէնէ*	*այստի՛ցէնից, աստուցէնից, ըստուցէնից, այստի՛ցէնէ, աստուցէնէ, ըստուցէնէ*
Գործ.	*այսո՛վ, այստի՛րով, ըստուրով, այստի՛րէնով, ըստուրէնով*	*այստի՛ցո՛վ, աստուցով, ըստուցով, այստի՛ցէնով, աստուցէնով, ըստուցէնով*
Ներգ.	*այստա՛մ, այստի՛րէնում, ըստուրէնում*	*այստի՛ցո՛մ, աստուցում, ըստուցում, այստի՛ցէնում, աստուցէնում, ըստուցէնում*
Ուղղ.	*ա՛դ*	*ադի՛ք, ադուք, ըդուք*
Սեռ.	*ադի՛ր, ըդուր*	*ադի՛ց, ադուց, ըդուց*
Տր.	*ադի՛ր, ըդուր*	*ադի՛ց, ադուց, ըդուց*
Հայց.	*ա՛դ, ադուր, ըդուր*	*ադի՛ց, ադուց, ըդուց կամ = ուղղ.*
Բաց.	*ա՛դէն, ադի՛րէնից, ըդուրէնից, ադի՛րէնէ, ըդուրէնէ*	*ադի՛ցէնից, ադուցէնից, ըդուցէնից, ադի՛ցէնէ և այլն*
Գործ.	*ադո՛վ, ադի՛րով, ըդուրով, ադի՛րէնով, ըդուրէնով*	*ադի՛ցո՛վ, ադուցով, ըդուցով, ադի՛ցէնով և այլն*
Ներգ.	*ադա՛մ, ադի՛րում, ընդուրում, ադի՛րէնում, ըդուրէնում*	*ադի՛ցո՛մ, ադուցում, ըդուցում, ադի՛ցէնում և այլն*

Ա՛ն հոլովվում է անձնականի նման։

դ) Ածի կամ իսի «այսպիսի, այսպես», ոդի կամ իդի «այդպիսի, այդպես», ոնդի կամ ինդի «այդպիսի, այնպես», ոսքաց «այսքան», ոդրաց «այդքան», ոնքաց «այնքան», տէղրս «այստեղ», տէղրտ «այդտեղ», տէղր «այնտեղ». ոսոի, իսոի, ոդի, իդի, ոնդի, ինդի չեն հոլովվում. Ասացյալները հոլովվում են առաջին հոլովման գոյականների նման։

Տէղրս, տէղրտ, տէղր նույնպես առաջին հոլովմամբ են հոլովվում, բայց բոլոր հոլոՁներում էլ պահպանում են ս, դ, ր (ճ) հոդերը. ինչպես՝ տէղուս, տէղուտ, տէղուն, տէղէս, տէղէտ, տէղէն, տէղավրս, տէղավրտ, տէղավր, տէղարքրս, տէղարքրտ, տէղարքր և այլն։

326. Իբրև ստացականներ գործածվում են անձնական դերանունների սեռականները. իմ, քու, ինդոր (անդուր, ընդուր), ոերան, ոէրէն, մէր, ձեր, ոնդոց (անդուց, ընդուց). ոերաց։

Բոլորն էլ գործածվում են գոյականի հետ՝ իբրև հատկացուցիչ, ըստ որում գոյականն ստանում է հետևյալ ստացական հոդերը. առաջին դեմքի համար՝ ս, ըս, ի՛ս, երկրորդ դեմքի համար՝ տ, ըտ, ի՛տ, երրորդ դեմքի համար՝ ն, ը, ի՛, ինչպես՝ իմ ոօնըս «իմ տունը», իմ ձիս «իմ ձին», իմ հարի՛ս «իմ հայրը», քու իփի՛տ «քո այգին», քու ախպէրըտ «քու եղբայրը», քու մարի՛տ «քո մայրը», ոնդոր քէնէն «նրա քեռին», ոնդոր շոնը «նրա շունը», ոնդոր մէթի՛ր «նրա միտքը» և այլն։ Ս ‖ ըս ‖ ի՛ս, տ ‖ ըտ ‖ իտ, ն ‖ ը ‖ ի՛՝ ստացականներն էլ նույն կանոններով են գործածվում, ինչ որ որոշիչ հոդը (տես § 304, 305)։

Նույն ստացական հոդերը գործածվում են նաև որպես ցուցական հոդեր և դրվում են գոյականի վրա, երբ նա ունի որևէ ցուցական դերանուն. այդ դեպքում, սակայն, նույն հոդը կարող է ունենալ և՛ ստացական, և՛ ցուցական իմաստ, և նախադասությունից պետք է իմանալ, թե իբրև ինչ է գործածված, ինչպես՝ ոս հընգէրըս «իմ այս ընկերս» կամ «այս ընկերը», ոդ բախէտ «քո այդ երեխան» և «այդ երեխադ». Իմ բառը եռադաս գործածությամբ ունենք ախպէրամ «եղբայր իմ» բառի մեջ, որ գործածվում է իբրև կոչական, խոսակցության ժամանակ մեկին դիմելու համար. Այդտեղ իմ-ը նախ դարձել է րմ (եղբայր իմ>ախպէր րմ), ինչպես կա Ագուլիսի բարբառում, և ապա՝ ամ (ախպէր րմ>ախպէր ամ)՝ ադրբեջանական балам «ղավակս, ղա-

վակ իմ», бабам «հայրս, հայր իմ» և այլ ձևերի ազդեցությամբ, որոնց մեջ, սակայն, -ա-ն բառին է պատկանում:

327. Ստացականները փոխանվանաբար, իբրև գոյական գործածվելիս ստանում են դիմորոշ հոդեր (ը, ի՝, ըս, ի՝ս և այլն) և հոլովվում են այսպես.

Եզակի

Ուղղ.	*իմի՝, իմի՝ս (իմի՝ն)*
Սեռ.	*իմու, իմուս, իմուն, իմինու, իմինուս, իմինուն*
Տր.	» » » » » »
Հայց.	*իմի՝, իմի՝ս (իմի՝ն) կամ =տրականին*
Բաց.	*իմէն, իմուն էնից, իմուս էնից, իմինուս էնից, իմինուն էնից*
Գործ.	*իմով, իմինով, իմուս էնով, իմուն էնով*
Ներգ.	*իմամ(ի՝), իմինամ, իմուս էնամ, իմուն էնամ*

Հոգնակի

Ուղղ.	*իմների՝, իմարի՝ս, իմարին, իմուքը, իմուքըս, իմուքըն*
Սեռ.	*իմէրու, իմէրուս, իմէրուն, իմուցը, իմուցըս, իմուցըն*
Տր.	» » » » » »
Հայց.	*=ուղղ. կամ տր.*
Բաց.	*իմէրէն, իմէրուս էնից, իմէրուն էնից, իմուց էնից*
Գործ.	*իմէրով, իմէրուս էնով, իմէրուն էնով, իմուց էնով, իմուցով*
Ներգ.	*իմէրամ, իմէրուս էնամ, իմէրուն էնամ, իմուցամ, իմուց էնամ*

Եզակի

Ուղղ.	*քունը, քունըս, քունըն*
Սեռ.	*քունու, քունուս, քունուն, քունինու, քունինուս, քունինուն*
Տր.	*քունու, քունուս, քունուն, քունինու, քունինուս, քունինուն*
Հայց.	*=ուղղ. կամ տր.*

Բաց.	*քունէն, քունէիս, քունինէն, քունուն էնից, քունուս էնից, քունինուն էնից և այլն*
Գործ.	*քունավ, քունինավ, քունուն էնավ, քունուս էնավ, քունինուն էնավ և այլն*
Ներգ.	*քունամ, քունինամ, քունուն էնամ, քունուս էնամ, քունինուն էնամ և այլն*

Հոգնակի

Ուղղ.	*քունաքը, քունաքըս, քունաքըն, քունուքը, քունուքըս, քունուքըն*
Սեռ.	*քունէրու, քունէրուս, քունէրուն, քունուցը, քունուցըս, քունուցըն*
Տր.	*քունէրու, քունէրուս, քունէրուն, քունուցը, քունուցըս, քունուցն*
Հայց.	*=ուղղ. կամ սեռ.*
Բաց.	*քունէրէն, քունէրէս, քունէրուն էնից, քունէրուս էնից, քունուց էնից*
Գործ.	*քունէրավ, քունէրուն էնավ, քունէրուս էնավ, քունուց էնավ, քունուցավ*
Ներգ.	*քունէրամ, քունէրուն էնամ, քունէրուս էնամ, քունուցամ, քունուց էնամ*

Այսպես հոլովվում են նաև մէրը, մէրաբը, մէրուքը, ծիրի՝ ձիրանի՝, ձէրուքը, ուրանի՝, ուրաննէն, ուրուցի՝, (ուրացնէն), անդուցի՝ (անդուցը, ընդուցը), աստուցի՝ (աստուցը, ըստուցը), ադուցի՝ (ադուցը, ըդուցը):

Վերջիններիի հոգնակին գործածական չէ, թէև կարելի է ասել ուրացնէն, անդուցնէն և այլն:

Ծանոթություն 1.—Ս, ա հոդերով ձևերի թեք հոլովները սակավ գործածական են, ը, ի՝ հոդով ձևերը էական բայից և ալ-ից առաջ ստանում են ն և հոլովվում ըն, ին՝ ձևերով (իմի՝ն, իմուն, քունըն, քունուն և այլն):

Ծանոթություն 2.—Հիշյալ ձևերի սեռականները նորից կարող են հոդ ստանալ և անկախորեն գործածվել. ինչպես՝ իմ դէնակուս կութուն նախշը դաշէնք ի,

քունունը՝ չէ «իմ դանակի կոթի նախշը գեղեցիկ է, քո-նինը (քո դանակի կոթի նախշը) ոչ»։ Դրանք, սակայն, շատ քիչ են գործածվում։

*328. Ինչպես աշխարհաբարում, նույնպես և այստեղ, գոյականը կարող է գործածվել միայն ստացական հոդով, առանց ստացական դերանուններ*ի, *և հոլովվել այսպես.*

Եզակի

Ուղղ.	*հաքըս «տաքս»*	*բաՅի՝ս «մատս»*	*մէՔկի՝ս «միտքս»*
Սեռ.	*հաքուս*	*բաՅուս*	*մըՔկուս*
Տր.	»	»	»
Հայց.	*=ուղղ. կամ տր.*		
Բաց.	*հաքէս,*	*բաՅէս,*	*մըՔկէս*
	հաքուս էնից,	*բաՅուս էնից*	*մըՔկուս էնից*
Գործ.	*հաքավըս*	*բաՅավի՝ս*	*մըՔկավըս*
Ներգ.	*հաքամըս*	*բաՅամի՝ս*	*մըՔկամըս*

Հոգնակի

Ուղղ.	*հաքարըս*	*բաՅաՅրի՝ս*	*մըՔկէրըս*
Սեռ.	*հըքէրուս*	*բաՅէրուս*	*մըՔկէրուս*
Տր.	»	»	»
Հայց.	*=ուղղ. կամ տր.*		
Բաց.	*հըքէրէս,*	*բաՅէրէս,*	*մըՔկէրէս,*
	հըքէրուս էնից	*բաՅէրուս էնից*	*մըՔկէրուս էնից*
Գործ.	*հըքէրավըս*	*բաՅէրավս*	*մըՔկէրավս*
Ներգ.	*հըքէրամըս*	*բաՅէրամըս*	*մըՔկէրամս*

Այսպես և հաքըտ «քո տաքը», բաՅի՝տ «քո մատը», մէՔկի՝տ «քո միտքը» և այլն։

Ծանոթություն 1. – Մեր, ձեր *ստացականների փոխարեն գործածվում են -նէրըս, նէրըտ, որոնցից առաջ բառամայնով վերջացող բառերի վրա ավելանում է ը, ինչպես՝ իգ՝ինէրըս «մեր այգին» կամ «մեր այգիները», խաղունէրըտ «ձեր խաղողը» կամ «ձեր խաղողները», բէհրնէրըտ «ձեր բահերը», տօնրնէրս «մեր տները» և այլն։ Եթե բազմավանկ բառը հոդ է ստանում եզակի ստացականների փոխարեն, ապա՝ գոյականի ուղղականին ավե-*

լանում է սոսկ ս, տ, ն, որով և նրանք տարբերվում են հիշյալ ձևերից. ինչպես՝ իմ՝ինչ «իմ այգինները», խաղունէտ «քո խաղողները» և այլն։ Եթե միավանկ բառը եզակի է, իսկ հոդը պետք է համապատասխանի մեր, ձեր, նրանց սեռացականներին, ապա ավելանում են (ը)ն-էս, (ը)ն-էտ, (ը)ն -էն, ինչպես՝ բէներնէս «մեր լանը», տօներնէտ «ձեր տունը», փէտրնէն «նրանց փայտը (վառելափայտը)» և այլն։

329. Հարաբերական դերանուններն են հօր «որ, որը», հուոնը «որը», հուոնը հօր «որն որ», հու հօր «ով որ»։ Առաջինը չի հոլովվում, ենթացածներում հոլովվում են միայն հուոնը, հու, իսկ հօր-ը անփոփոխ կերպով գործածվում է բոլոր հոլովների հետ։

Ուղղ.	հուոնը	հուոնուք	հուոնարը
Սեռ.	հուոնու(ն)	հուոնուց	հուոնէրու
Տր.	հուոնու(ն)	հուոնուց	հուոնէրու
Հայց.	=ուղղ. կամ տր.		
Բաց.	հուոնէն, հուոնուն էնից	հուոնուց էնից	հուոնէրուն էնից
Գործ.	հուոնավ	հուոնուց էնավ	հուոնէրավ
Ներգ.	հուոնամ	հուոնուց էնամ	հուոնէրամ

Հու դերանվան հոլովումը տե՛ս ստորև։

330. Հարցական դերանուններն են հո՞ւ, հո՞ւվ «ով», հո՞ւոնը «որը», հի՞նչ «ինչ», խա՜ւ, խա՜ «ինչու», հա՞րդի «ինչպես», հի՞նչ կուր «ինչպես», քա՞նէ «քանի», հի՛չտէ՞ղ չի՛տէ՞ղ «ոտաեղ», հօ՞ր «սուր», հի՛չքա՞ն, չիքամ «որքան»։

Եզակի

Ուղղ.	հու, հուվ	հինչ
Սեռ.	հա՜ր	հինչու
Տր.	հա՜ր	հինչու
Հայց.	հա՜ր	հինչ
Բաց.	հա՜րէնից, հա՜րէնէ, հա՜ր հէնից,	հինչէ՞, հինչուն էնից, հինչուն էնէ

Գործ.	հաքէնավ, հաքրնավ, հաքրնամ, հաքնամ,	հինչավ, հինչուն էնավ
Ներգ.	հաքէնամ, հաքրնամ, հաքնամ	հինչամ, հինչուն էնամ

Հոգնակի

Ուղղ.	հաքվքար	հինչար, հինչէր
Սեռ.	հաքրանց	հինչէրու
Տր.	հաքրանց	հինչէրու
Հայց.	հաքրանց	հինչէրու
Բաց.	հաքրանց էնից, հաքրանց էնէ	հինչէրէ, հինչէրուն էնից, հինչէրուն էնէ
Գործ.	հաքրանցավ, հաքրանց էնավ	հինչէրավ, հինչէրուն էնավ
Ներգ.	հաքրանցամ, հաքրանց էնամ	հինչէրամ, հինչէրուն էնամ

Եզակի

Ուղղ.	քանէ	հի՛շէդ	շի՛տէդ	հի՛շքան, շքամ
Սեռ.	քանիսու	հի՛շէդու	շի՛տէդու	հի՛շքամու
Տր.	քանիսու	հի՛շէդու	շի՛տէդու	հի՛շքամու
Հայց.	քանէ	հի՛շէդ	շի՛տէդ	հի՛շքան, շքամ
Բաց.	քանիսէն, քանիսու, քանիսուն էնից	հի՛շէդէն	շի՛տէդէն	հի՛շքամէն
Գործ.	քանիսավ	հի՛շէդավ	շի՛տէդավ	հի՛շքամավ
Ներգ.	քանիսամ	հի՛շէդամ	շի՛տէդամ	(հի՛շքամամ)

Հոգնակի

Ուղղ.	քանէք, քանինէ	շի՛տէդէք
Սեռ.	քանինէրու	շի՛տէդէքո՛ւ, շի՛տէդէրանց
Տր.	քանինէրու	շի՛տէդէքո՛ւ, շի՛տէդէրանց
Հայց.	քանէք, քանինէ, քանինէրու	շի՛տէդէք
Բաց.	քանինէրէն	շի՛տէդէքո՛ւէն
Գործ.	քանինէրավ	շի՛տէդէքո՛ւավ
Ներգ.	քանինէրամ	շի՛տէդէքո՛ւամ

Հո՞ւռնը «որը» հարցականի հոլովումը տես § 329։ Նա՞ս, խա՞ն «ինչու», հա՞րդի «ինչպես», ևիչկուր «ինչպես», հո՞ր «ուր» հարցականները չեն հոլովվում։

Ծանոթություն 1.— Հու, հուվ «ով» ձևերից առաջինը գործածվում է բաղաձայնով սկսվող բառերից առաջ, եկրորդը՝ ձայնավորով սկսվողներից։ Դրանց հոդնակիի հուրքանց, հուրքանցավ, հուրքանցամ ձևերը չպիտի շփոթել հուրաց ստացականի հետ. դրանք կազմվել են եզակի սեռականի հուր (>ոյր) ձևին ավելացնելով -անց, -անցավ, -անցամ մասնիկները, ինչպես ունենք նաև այլ բարբառներում՝ եզ. սեռական, տրականի -ում ձևից՝ ումանց, ումանցից, ումանցով և այլն։

Ծանոթություն 2.— Հի՝չտեղ, չի՝տեղ «որտեղ» ձևերից առաջինը գործածվում է միայն եզակիում, ընդհակառակն՝ հի՝չքան, չքամ ձևերից գործածականն է առաջինը, իսկ երկրորդը գործածվում է միայն եզակի ուղղականում և հայցականում։

331. Որոշյալ դերանուններն են՝ ումմէն «ամեն», բուլուր «բոլոր, ամբողջ», ումմոդջ, ումմէն միհի՝ «ամեն մեկը, յուրաքանչյուրը», ամի՝նի՝ «մյուսը»։

Ուղղ.	ումմէն	բուլուր	ումմէն միհի՝
Սեռ.	ումմուցու	բուլուրու	ումմէն մինուն
Տր.	ումմուցու	բուլուրու	ումմէն մինուն
Հայց.	ումմէն, ումմուցու	բուլուր բուլուրու	ումմէն մինուն
Բաց.	(ումմուցէն)	բուլուրուն էնից	ումմէն մինէն, մինուն էնից
Գործ.	ումմուցավ	բուլուրավ	ումմէն մինավ
Ներգ.	ումմուցամ	բուլուրամ	ումմէն մինամ

Ամինի՝ «մյուսը» հոլովվում է ինչպես ումմէն միհի՝։

332. Անորոշ դերանուններն են՝ ունքան, ունքէն «ոք, ոմն», միհի՝ «մեկը, իմն», օրիշ «ուրիշ, այլ»։

Եզակի

Ուղղ.	ունքան, ունքէն	օրիշ
Սեռ.	ունքանու	օրշու
Տր.	ունքանու	օրշու

Հայց.	ունքանու	օրշու
Բաց.	ունքանէ,	օրշուց, օրշէ,
	ունքանուհ էնից	օրշու (ն, հ) հէնից,
Գործ.	ունքանավ,	օրշավ,
	ունքանու հէնավ	օրշու (ն, հ)էնավ
Ներգ.	ունքանամ,	օրշամ,
	ունքանու հէնամ	օրշու (ն, հ)էնամ

Հոգնակի

Ուղղ.	ունքաննէ	ունքընատէք	օրիշնէ
Սեռ.	ունքաննէրու	ունքընատաց	օրիշնէրու
Տր.	ունքաննէրու	ունքընատաց	օրիշնէրու
Հայց.	ունքաննէրու	ունքընատաց	=ուղղ. կամ տր.
Բաց.	ունքաննէրէ,	ունքընատաց	օրիշնէրէ,
	ունքաննէրու	էնից	օրիշնէրու
	(ն, հ)էնից		(ն, հ)էնից
Գործ.	ունքաննէրավ	ունքընատէրավ	օրիշնէրավ
Ներգ.	ունքաննէրամ	ունքընատէրամ	օրիշնէրամ

Միևի՝ հոլովվում է ինչպես (ումմէն) միևի՝ (տես § 331)։

333. Փոխադարձ դերանուններն են, միև-միևու *մեկ-մեկուս, միմիր փրարդ*։

Սեռ.	մին-մինու	միմիր
Տր.	մին-մինու	միմիր
Հայց.	մին-մինու	միմիր
Բաց.	մին-մինէ	միմիր էնից
Գործ.	մին-մինավ	միմիրնավ, միմիր էնավ
Ներգ.	մին-մինամ	միմիրնամ, միմիր էնամ

334. Ժխտական դերանուններն են, ճիչ ուք *ոչ ոքս*, ճիչ միև *ոչ մի*ս, ճիչ միևի՝ *ոչ մեկը*։

Ուղղ.	հիչ ուք
Սեռ.	հիչ ուքու
Տր.	հիչ ուքու
Հայց.	հիչ ուքու
Բաց.	հիչ ուքէ, հիչ ուքու հէնից
Գործ.	հիչ ուքավ
Ներգ.	հիչ ուքամ

Հիչ միև *ոչ մի*ս հոլովվում է միև *մեկ* թվականի նման, ճիչ միևի՝ *ոչ մեկը*ս հոլովվում է ինչպես (ումմէն) միևի՝։

8. ԲԱՑ

335. Մեղրու բարբառում կա չորս խոնարհում. դրանց անորոշ դերբայի վերջավորություններն են.

1. *Խոնարհում* -ալ ‖ -ալ, *օր. մընալ, իրվալ «երևալ»*
2. *Խոնարհում* -էլ — *օր. ծըկէլ «ծածկել»*
3. *Խոնարհում* -իլ — *օր. առիլ «առնել», սէրիլ «սիրել»*
4. *Խոնարհում* -աճիլ ‖ աճիլ, *օր.մըռանիլ «մոռանալ», լի՝վանիլ «լվանալ»*

-էնիլ, *օր. գի՝դէնիլ «գիտենալ»*

Մի բայ միայն կա ունի վերջավորությամբ, որ է՝ զալ>գալ և որ անկանոն խոնարհում ունի։

Եղանակները չորսն են. սահմանական, ըղձական, հարկադրական և հրամայական։ Ենթադրական եղանակը, որ կա ուրիշ բարբառներում և ժամանակից հայերենում, Մեղրու բարբառում նույնացել է սահմանականի ապառնիին, որպես նրա երկրորդական, բաղադրյալ ժամանակային ձև։ Բուն ապառնիի և բաղադրյալ ապառնիի իմաստային տարբերությունն այն է, որ մինչդեռ առաջինն արտահայտում է ուղղակի ապառնի գործողություն, երկրորդն արտահայտում է ապառնի գործողության մտադրությունը։

ԴԵՐԲԱՅՆԵՐՆ ՈՒ ՆՐԱՆՑ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

336. Մեղրու բարբառն ունի հետևյալ դերբայները՝ անորոշ, անկատար, կատարյալ, դերակատար, ապառնի, ենթակայական և մակբայական։

337. Անորոշ դերբայը գործածվում է իբրև ապառնի ժամանակի բաղադրիչ. ինչպես՝ գինէլ իմ, j'irai, օտիլ իմ—je mangerai, մընալ իմ—je resterai, սէրիլ իմ—j'aimerai և այլն։

338. Անկատար դերբայը կազմվում է անորոշ դերբայից, նրա լ վերջավորությունը փոխելով ս-ի, ինչպես՝ մընաս «մնում», իրվաս «երևում», ծըկէս «ծածկում», սի՝բիս «սի՝բում», մըռընէս, «մոռանում» և այլն։ Իլ վերջավորությամբ բայերից մի խումբն անկատար դերբայում ի ձայնավորը փոխում է է-ի, ինչպես՝ խօսիլ—խըսէս «խոսում», օտիլ—ըտէս «ուտում» և այլն (տես 3-րդ խոնարհում)։ Մի քանի ձևերը հաճախ ս-ից առաջ արտասանում

են յ. ինչպես՝ մրճայս «մնում», ի՝բվայս «երևում», ծրկէյս «ծածկում» և այլն։ Շահյանցն իր «Քերականության» մեջ վկայում է, որ իր մանկության ժամանակ ավելի գործածական էին նայս «գալիս», նայս «տալիս», գի՝նէյս «գնում» և այլ այսպիսի ձևերը։ Համեմատելով Մեղրու, Կաբճևանի և Կաքավաբերդի բարբառների անկատար դերբայները, մեր առջև ներկայանում է հետևյալ պատկերը. ինչպես հայտնի է, այս դերբայի նախաձևն է եղել խօսելիս, մնալիս ձևը, որ անփոփոխ կերպով մնում է արդի գրական հայերենում։

Կաքավաբերդի բարբառը հենց այժմ էլ այդ ձևն ունի, որով և ներկայացնում է նախաձևն անաղարտությամբ. ինչպես՝ մրնալիս, նէլիս «գնալիս» և այլն։ Մեղրու բարբառը լ-ի կորուստով և դրա հետևանքով ի-ն է-ից հետո յ դարձնելով, ստիպել է մրճայս «մնալիս», գի՝նէյս «գնալիս» և հետո՝ կորցնելով նաև յ-ն, ստիպել՝ մրճաս, գի՝նէս։

Կաբճևանի բարբառը ներկայացնում է զարգացման նույն ընթացքը, բայց նրանում ընկել է ոչ թե յ-ն, այլ ա-ն. այսպես՝ մրնալիս > մրճայիս > մրճայս > մրճայ, գնալիս > նէլիս > նէյս > նէյ և այլն։ Ուստի, Մեղրու մի քանի ծերերի արտասանածը մի արժեքավոր հնարանություն է, որ փաստական կերպով հաստատում է այս դերբայի զարգացման միջին աստիճանը։

Անկատար դերբայը, եղանակային ձևերի բաղադրիչը լինելուց բացի, գործածվում է նաև իբրև դերբայական լրացում։

Իբրև եղանակային ձևերի բաղադրիչ համապատասխանում է արդի գրականի -ում անկատար դերբային, ինչպես՝ գի՝նէս իմ «գնում եմ», գի՝նէս իմ լա՞«գնում էի» և այլն։ Իբրև դերբայական լրացում համապատասխանում է արդի գրականի -ալիս, -ելիս անկատար դերբային կամ, -ող, -ած դերբայներին. ինչպես՝ Քու խընդիս մարգըս տէղըս չի «քո ուզած մարդը այստեղ չէ». Ան խըսէս մարգը ռադ չի նայս «այն խոսող մարդը չի հեռանում». Անգուր գի՝նէս վախտը իս տէղը չիմ լա «ներս գնալիս ես այնտեղ չէի» և այլն։

339. Կատարյալ դերբայի վերջավորությունն է՝ 2-րդ և 3-րդ խոնարհումների համար՝ -ալ ‖ -ել (<եալ), 1-ին և 4-րդ խոնարհումների համար՝ -ացալ, -ացել (<ացեալ), որոնք բոլորն էլ ավելանում են բայահիմքերին. -ալ, -ացալ սուռնում են ծանր

ձայնավորներով բայերը, իսկ -ալ, -ցալ՝ բոլոր ձայնավորներով բայերը. ինչպես՝ սէրալ «սիրել», խըմալ «խմել», ծալալ «ծալել», ի՛րվացալ «երևալ», մըննացալ «մնալ», մըռացալ «մոռանալ», թի՛լացալ «թուլանալ» և այլն։ Այս դերբայի -ացալ ‖ -ցացալ մասնիկը, որ գրաբարում բաղկացած է կատարյալի հիմքի -ա՛ց մասնիկից և անցյալ դերբայի -եալ վերջավորությունից, Մեղրու բարբառում հանդիպանում է մի մասնիկ կատարյալ դերբայով կազմվում է անցյալ կատարյալը։

340. Գերակատար դերբայի վերջավորությունն է՝ 2-րդ և 3-րդ խոնարհումների համար՝ -ած ‖ -ած, 1-ին և 4-րդ խոնարհումների համար՝ -ահած ‖ -ահած, որոնք ավելանում են բայահիմքերին. ինչպես՝ սէրած «սիրած», խըմած, ծալած, ի՛րվահած «երևացած», մըննահած «մնացած», մըռահած «մոռացած», թի՛լահած «թուլացած» և այլն։ Այս -ահած ‖ -ահած մասնիկն ստացվել է հարակատար դերբայի -ացած-ից, որում ց-ն դարձել է հ (տես § 200)։ Սրա հետ պետք է համեմատել Ագուլիսի բարբառի անցյալ կատարյալն ու անցյալ դերբայը, որոնց մեջ նույնպես ց-ն դարձել է հ, ինչպես՝ մըռահաք «մոռացաք», մըռահած «մոռացած», մըռահալ «մոռացեալ», ըսկի՛նահք «զգեցաք» ըսկի՛նահծ «զգեցած», ըսկի՛նահլ «զգեցեալ» և այլն[1]։

Այդ դերբայը գործածվում է միաժամանակ թե իբրև հարակատար, և թե իբրև վաղակատար, այդ պատճառով էլ մենք կոչեցինք ոչ վաղակատար կամ հարակատար, այլ գերակատար (plusquamperfectum), որ ընդգրկում է երկուսն էլ, առանց տարբերակման։

341. Ապառնի դերբայի վերջավորությունն է -ացուկ ‖ -ացուկ, կամ -ասկան ‖ -ասկան, որ ավելանում է անորոշ դերբային. շեշտն ընկնում է մասնիկի առաջին վանկի վրա, որի հետևանքով էլ անորոշ դերբայում եղած ձայնավորները դառնում են ը կամ ի՝. ը դառնում են այն բայերի ձայնավորները, որոնք անկատար դերբայում ունեին -էս կամ -ա՛ս վերջավորությունը և ստանում են -ացուկ, -ասկան մասնիկները. ինչպես՝ մընալ—մընաս, մընըլացուկ կամ մընըլասկան «մնալուս», ծըկել—ծըկէս, ծըկըլացուկ կամ ծըկըլասկան «ծածկելուս», խօսիլ—խըսէս,

[1] Աճառյան, Քննութ. Ագուլիսի բարբառի, էջ 245—246։

խըոըլացուկ կամ խըսըլասկան «խոսելուց և այլն։ Ի՝ պահում են այն բայերի ձայնավորները, որոնք անկատար դերբայում ունեն -ում կամ -իս վերջավորությունը. ինչպես՝ ի՝րվալ—ի՝րվում, ի՝րի՝վի՝լացուկ կամ ի՝րի՝վի՝լոսկան «երևալուց, սէրիլ—սի՝րիս—սի՝րի՝լացուկ կամ սի՝րի՝լոսկան «սիրելուց և այլն։

Այդ վերջավորությունը, ինչպես պարզորեն երևում է, բաղկացած է երկու մասնիկներից -ացՙ ՙ-ացՙ և -ուկՙ ՙ-կան. -ասկան ձևում ց-ն դարձել է ս, կ-ից առաջ լինելու պատճառով (տես § 199)։ Առաջին մասնիկը (ացՙ մեր կարծիքով հոգնակի սեռական-տրականի[1] -ացՙ վերջավորությունն է։ Այսպես. ապառնի դերբայի նախաձևը մենք համարում ենք -ալի ՙ-ելի դերբայի հոգնակի սեռական-տրականը, ինչպես՝ գնալի—գնալեացՙ իմանալի—իմանալեացՙ սիրելի—սիրելեաց և այլն, որոնց մեջ հնչյունափոխական օրենքների համաձայն շեշտահոդորդ փակ վանկում եա երկբարբառը կանոնավորապես պետք է տար ա, ուստի և գնալեացՙ սիրելեաց ձևերն էլ պետք է տային գնալացՙ սիրելացՙ և այլն։ Որ հայերենում առհասարակ ապառնի դերբայը կապվում է անորոշ դերբայի սեռական-տրականից, ապացուցում են և՛ գրաբարը, և՛ աշխարհաբարը. գրաբարում անորոշ դերբայը ենթարկվում է -ոյ հոլովման, նրա հոգնակի սեռական-տրականի վերջավորությունը պետք է լիներ -ոցՙ որ և ապառնի դերբայի վերջավորությունն է, ինչպես՝ գրելոց, ազալոց և այլն։ Աշխարհաբարում նույնպես ապառնի դերբայը ներկայացնում է անորոշի սեռական-տրականը, բայց, ի տարբերություն գրաբարի, այստեղ տրդեն եզակի թիվը է. ինչպես՝ գրելու աղալու և այլն։ Վերջապես, որ Մեծրու բարբառում ապառնի դերբայը -ալի ՙ-ելի դերբայի հոգնակիից է ստացվել, այդ ապացուցում է նաև անկատար դերբայը, որ ստացվել է նույն ձևի հոգնակի հայցականից (գնալի—գնալիք—գնալեաց, գնալիս և այլն)։

Արդ, ժամանակի ընթացքում այդ պարզ ձևն այլևս չգիտակցվելով, կարիք է զգացվել մի նոր մասնիկի և, ահա, մեկի

[1] *Ասում ենք սեռական-տրականի, որովհետև նրանց ձևական նույնացման հետևանքով դժվար է սուզել, թե այդ որ հոլովից է ստացվել. թեև շատ ավելի հավանական է, որ նա սեռականը լինի (համմտ. ուտելու հաց, կարգալու գիրք և այլն)։*

փոխարեն երկուսն են վերցրել -ուկ և -ական. առաջինը նույն մասնիկն է, որ գոնում ենք գրականում էլ գործածվող տալացուկ, առնելացուկ ձևերում և մի քանի բարբառների կայնուկ, նըստուկ և այլ ձևերում. գրականում գործածվող հիշյալ ձևերում նա ունի ապառնի դերբայի, իսկ վերջիններում հարակատար դերբայի իմաստ (կայնուկ «կանգնած»). երկրորդը սովորական -ական ածանցն է, որ իբրև ապառնիի վերջավորություն գործածվում է նաև Ղարաբաղի բարբառում, ինչպես՝ քիճիական ըմ «գնալու եմ», ըթալական ըմ «ուտելու եմ» և այլն: Այս ածանցով ապառնի կազմելը, ըստ պրոֆ. Աճառյանի, պարսկական ազդեցություն է[1]:

Ապառնի դերբայի այդ զուգաձևերը Մեղրու բարբառում գործածվում են հավասարապես, առանց իմաստի որևէ տարբերության, որը ցույց է տալիս, թե դրանց գոյացումը շատ հին է, և դրանց գոյությունը շատ հնուց է անցյալները չի թափանցում:

342. Ենթակայական դերբայի վերջավորությունն է -ուղ (<ող), -ացուղ ‖ -ացուղ, որ ավելանում է բայահիմքերին, ինչպես՝ մընացուղ «մնացող», լի՝վացուղ «լվացող», սէրուղ «սիրող», ծրկուղ «ծածկող», բիրուղ «բերող» և այլն: Այս -ուղ մասնիկը գրեթե չունի յուր կեթև ձևը (ուղ), եթե չհաշվենք մի քանի առանձին բայերինը, որոնց մեջ, ըստ մեծի մասին, դանվում է ու-ից հետո, ինչպես՝ ունենուղ «որ կնոջ», լուզուղ «լվազող» և այլն: Իր կազմությամբ -ացուղ ‖ -ացուղ մասնիկին էլ բաղադրված է անցյալի հիմքի -ած վերջավորությունից և ենթակայական դերբայի -ող մասնիկից:

343. Մակբայական դերբայը կազմվում է անորոշ դերբային ավելացնելով -էն վերջավորությունը. շեշտը տեղափոխվում է վերջընթեր վանկը, որի շնորհիվ նախաշեշտ վանկերի ձայնավորները դառնում են ը կամ ի՝ (ըստ § 341). ինչպես՝ մընալ—մընալէն, օտիլ—ըտէլէն, սէրիլ—սի՝րիլէն և այլն: Բավանդակությամբ այս դերբայը համապատասխանում է ռուսերենի деепричастие-ին, ֆրանսերենի gérondif-ին և աշխարհաբարի անորոշ դերբայի գործիական հոլովին՝ իբրև ձևի պարագա. ինչպես՝ ըտէլէն=кушая, en mangeant «ուտելով»,

[1] Տես Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմ., Երևան, 1941, մաս 1, էջ 315:

ըսէլէն=говоря, en disant «ասելով», խըսէլէն=говоря, en parlunt «խոսելով» և այլն։ Երբեմն կարող է գործածվել նաև նպատակը ցույց տալու համար, ինչպես՝ Ծընէլէն չիք խազ ըրէս «ատնելու համար չենք խաղում». Նըսաէլէն չիմ իվմած «նստելու (համար) չեմ եկել» և այլն։

Որպես մակբայ, բնականաբար, գործածվում է միշտ իբրև ստորոգյալի լրացում։

Կազմությամբ այս դերբայը նույնն է անորոշ դերբայի բացառական հոլովի հետ, որն այսպիսի գործածություն ունի նաև Պոլսի բարբառում։

ՀՈՆԱՐՀՈՒՄ

344. Եղանակային ձևերից ըղձական ներկան ու հրամայականն են, որոնք ունեն պարզ ձև, մյուս բոլոր ձևերը կազմվում են դերբայներից և օժանդակ բայից։

345. Սահմանական ներկան ու անցյալ անկատարը կազմվում են անկատար դերբայով և օժանդակ բայի համապատասխան ժամանակներով. ինչպես՝ խըսէս իմ «խոսում եմ», խըսէս իմ լա՛ «խոսում էի» և այլն։

Ներկայի և անցյալի անկատարի այս կազմությունը ծագում է նախդրիվ հայցականից (ներգոյական), որ գործածվելով օժանդակ բայի հետ, նշանակել է մի գործողության (գրության) մեջ լինելը. ինչպես՝ ի գնալիս եմ նշանակել է «գնալու (գործողության) մեջ եմ», ի խօսելիս եմ «խոսելու մեջ եմ» և այլն։ Հետագայում՝ ի նախդրի անկմամբ և -ալիս, -ելիս ձևերի կրճատմամբ է, որ ստացվել են ըսէս իմ, գի՛նէս իմ և այլն։ Դրանց մեջ, բնականաբար, ներգոյականի իմաստը մթագնվել է, և դրանք այժմ նշանակում են միայն շարունակվող գործողություն։ Այս կարգի ներկայի ու անցյալ անկատարի կազմությունը գտնում ենք արդի գրականում գալ, լալ, տալ միավանկ բայերի խոնարհման մեջ (գնալիս եմ, լալիս եմ, տալիս եմ<լի գալիս եմ, ի լալիս եմ, ի տալիս եմ)։ Վերջապես, որ գրանք նախդրիվ հայցական են եղել, հաստատում է հենց արդի գրականի -ալիս, -ելիս ձևի դերբայը, որը ցույց է տալիս մի գործողության մեջ լինելը. ինչպես՝ քո գրելիս ես եկա, ես եկա, երբ դու գրելու (գործողության) մեջ էիր (=գրում

էիր)». Քո խոսելիս ես լռում եմ «երբ դու խոսելու (գործողության) մեջ ես լինում (խոսում ես), ես լռում եմ» և այլն։

346. Ապառնին և ապառնի անցյալը կազմվում են անորոշ դերբայից և օժանդակ բայի ներկայից ու անցյալ անկատարից. ինչպես՝ խօսիլ իմ «կխոսեմ», խօսիլ իմ լա՛ «կխոսեի» և այլն։ Երկու բայ միայն անորոշ դերբայում և ապառնիում ունեն տարբեր ձևեր, գալ>գա՛լ, ապ. ե՛ալ իմ, տալ>տալ, ապ. ե՛ալ իմ (տես § 380)։ Ապառնիի այս կազմությունը հիշեցնում է ֆրանսերենի ապառնիի կազմությունը, այն տարբերությամբ միայն, որ ֆրանսերենում avoir «ունենալ» օժանդակ բայով է կազմվում, և օժանդակ բայը վեր է ածվել իսկական վերջավորությունների, իսկ այստեղ էական բայն է կատարում այդ վերջավորության դերը, ինչպես՝ ֆրանս. je parlerai, Մղր. խօսիլ իմ «կխոսեմ», ֆրանս. j'irai, Մղր. գ'նէլ իմ «կգնամ» և այլն։

347. Անցյալ կատարյալը և գերակատար ներկան ու անցյալը կազմվում են. առաջինը՝ կատարյալ դերբայով ու էական բայի ներկայով, իսկ երկրորդը՝ գերակատար դերբայով ու էական բայի ներկայով ու անցյալ անկատարով. ինչպես՝ խըսացալ իմ «խոսեցի», խըսաւած իմ «խոսել եմ», խըսաւած իմ լա՛ «խոսել էի» և այլն։ Գրաբարյան հարակատարն այստեղ գործել է ուղղակի անցյալ կատարյալ, իսկ -ած դերբայով կազմված գերակատարն իր վրա է վերցրել և՛ վաղակատարի, և՛ հարակատարի պաշտոնը։

348. Հարկադրական եղանակը կազմվում է ըզձականից՝ մէտիլ (<պիտիլ) եղանակիչով, ինչպես՝ մէտիլ ասիմ «պիտի ասեմ», մէտիլ խըմէմ «պիտի խմեմ», մէտիլ ասիմ լա՛ «պիտի ասեի», մէտիլ խըմէմ լա՛ «պիտի խմեի» և այլն։

349. Հրամայականն ունի երկու ժամանակ. ներկա և անցյալ։ Ներկայի կազմությունը տարբեր է յուրաքանչյուր խոնարհման համար. անցյալը կազմվում է հրամայական ներկայից ու լա՛ (<լեալ)) բառամանիկով, որն այս բարբառում գործածվում է միայն իբրև ժամանակ ցույց տվող երկրորդական ձևույթ. ինչպես՝ ազալ>ազիլ, հրմ. ներկ. եզ. ազա, ազէց, հգն. ըզէցէք, անց. եզ. ազէր լա՛ «ազայիր, ազացած լինէիր», հգն. ըզէցէք լա՛ «ազայիք, ազացած լինէիք» և այլն։

350. Արգելականը կազմվում է. եզակին՝ մէ, մէն, մա՛, մա՛ն,

իսկ հոգնակին՝ մէք՝ , մա՛ք ժխտականներով։ Այդ բոլորի նախաձևն էլ հայերեն մի արգելականն է, որ ի>է փոփոխությամբ դարձել է մէ, ապա ե-ի հավելումով՝ մէն, իսկ հոգնակիում երկրորդ դեմքի հոգնակիի ը վերջավորությունն ստանալով՝ մէք՝ ինչ վերաբերում է մա՛, մա՛ն, մա՛ք ձևերին, ապա դրանց մեջ է-ն դարձել է ա ապրելբնդներնի մա՛ (օր. ուդմա «ժի գնար») արգելականի ազդեցությամբ. այդ կրկնաձևերից այժմ ավելի գործածականն են մէն, մէք՝ ներկայի համար, և մէ, մէք՝ անցյալի համար։

ԱՌԱՋԻՆ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

351. Այս խոնարհման անորոշ դերբայի վերջավորությունն է -ալ ‖ -ալ, որ համապատասխանում է գրաբարյան պարզ ա խոնարհման (ագամ)։ Սակայն գրաբարյան ա խոնարհման բայերի մեծ մասն այստեղ անցել է ի խոնարհման, ինչպես՝ ագալ> ագիլ, վարդալ>վարդիլ, բառնալ>բդնիլ, խաղալ>խաղիլ «մղկանունքի խաղալը» և այլն։

Բարբառումս այս հոլովման ենթարկվող բայերի մեծագույն մասը բնաձայնական, իսկ մնացածը՝ մարմնական կամ բնական երևույթներ արտահայտող բառեր են. ինչպես՝ բըղդալ, ըղժժալ, սբռսբռալ «մբռնելուց դողալ», դբղդբղդալ «գողդողալ», գի՛ռռալ «գռռալ, որոտալ», գիռ՝գի՛ռռալ «գորգռռալ», ըբբռալ «որոտալ», փի՛լփի՛լալ «փայլփլել» և այլն։ Ջորս բայ կա միայն, որոնք դրանց կարգին չեն պատկանում, դրանք են՝ ի՛բվալ «երևալ», մբնալ, կալ «մնալ», տալ, որոնցից վերջին երկուսը, թեև -ալ վերջավորությունն ունեն, բայց անկանոն են խոնարհվում և այս խոնարհման հետ գործ չունեն։ Անորոշ դերբայում ա ունենում են այն բառերը, որոնք վերջավորությունից առաջ եղած վանկերում ունեն ը ձայնավորը, ինչպես՝ վըզգալ, սբղդալ «սողալ», վըռվըռալ «վառվելը» և այլն։ Ձ ունենում են այն բառերը, որոնք վերջավորությունից առաջ եղած վանկերում ունեն ի՛, ինչպես՝ գի՛ռռալ, ի՛բվալ, փի՛լփի՛լալ և այլն։ Անորոշ դերբայում շեշտը միշտ վերջավորության -ա, -ա-ի վրա է. խոնարհման ժամանակ շեշտափոխության հետևանքով առաջացող սղման շնորհիվ ա-ն դառնում է ը, իսկ ա՛-ն՝ ի՛. -ալ վերջավոր-

Թյունն ունեցողները խոնարհվում են ծանր վերջավորութ-յուն-ներով, իսկ -ալ վերջավորութ-յուն ունեցողները՝ թեթև. Ահա այս խոնարհման պատկերը.

Դերբայներ

Անորոշ	*մրնալ*	*ի՝րվա՛լ «երևալ»*
Անկատար	*մրնաս*	*ի՝րվա՛ս*
Կատարյալ	*մրնացալ*	*ի՝րվացալ*
Դերակատար	*մրնա՛ծած*	*ի՝րվա՛ծած*
Ապառնի	*մրնելա՛ցուկ*	*ի՝րի՝վի՝լա՛ցուկ*
	մրնելա՛սկան	*ի՝րի՝վի՝լասկան*
Ենթակայական	*մրնա՛ցուղ*	*ի՝րի՝վա՛ցուղ*
Մակբայական	*մրնալէն*	*ի՝րվա՛լէն*

Սահմանական եղանակ

Ներկա

մրնաս	*իմ*	*ի՝րվաս*	*իմ*
»	*իս*	»	*իս*
»	*ի*	»	*ի*
»	*իք՛*	»	*իք՛*
»	*իք՛*	»	*իք՛*
»	*ին*	»	*ին*

Անցյալ անկատար

մրնաս	*իմ*	*լա՛ս*	*ի՝րվաս*	*իմ*	*լա՛ս*
»	*իս*	»	»	*իս*	»
»	*ի*	»	»	*ի*	»
»	*իք՛*	»	»	*իք՛*	»
»	*իք՛*	»	»	*իք՛*	»
»	*ին*	»	»	*ին*	»

Ապառնի

մընալ	*իմ*[1]	*ի՝րվիլ*	*իմ*
»	*իս*	»	*իս*
»	*ի*	»	*ի*
»	*իք*	»	*իք*
»	*իք*	»	*իք*
»	*ին*	»	*ին*

Անցյալ ապառնի

մընալ	*իմ*	*լա*	*իրվիլ*	*իմ*	*լա*
»	*իս*	»	»	*իս*	»
»	*ի*	»	»	*ի*	»
»	*իք*	»	»	*իք*	»
»	*իք*	»	»	*իք*	»
»	*ին*	»	»	*ին*	»

Անցյալ կատարյալ

մընացալ	*եմ*	*ի՝րվիցալ*	*եմ*
»	*ես*	»	*ես*
»	*ա*	»	*ա*
»	*ենք*	»	*ենք*
»	*եք*	»	*եք*
»	*են*	»	*են*

Գերակատար

մընահած	*եմ*	*ի՝րվիհած*	*եմ*
»	*ես*	»	*ես*
»	*ա*	»	*ա*
»	*ենք*	»	*ենք*
»	*եք*	»	*եք*
»	*են*	»	*են*

---

[1] *Այս ձևը, ինչպես և գրության կմնամ, կնեռամ ձևերը ամենք հատարում են ենթադրական, մենք ընդունում ենք իրքև ապառնի։*

Անցյալ գերադասական

մընացած	ըմ	լա	ի՝րվնցած	ըմ	լա
»	ըս	»	»	ըս	»
»	(ը)	»	»	(ը)	»
»	ըք	»	»	ըք	»
»	ըք	»	»	ըք	»
»	ըն	»	»	ըն	»

Ըղձական եղանակ

Ապառնի

մընամ	ի՝րվիմ
մընաս	ի՝րվիս
մընա	ի՝րվի
մընաք	ի՝րվիք
մընաք	ի՝րվիք
մընան	ի՝րվին

Անցյալ ապառնի

մընամ	լա	ի՝րվիմ	լա
մընաս	»	ի՝րվիս	»
մընա	»	ի՝րվի	»
մընաք	»	ի՝րվիք	»
մընաք	»	ի՝րվիք	»
մընան	»	ի՝րվին	»

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

մէտիլ	մընամ	մէտիլ	ի՝րվիմ
»	մընաս	»	ի՝րվիս
»	մընա	»	ի՝րվի
»	մընաք	»	ի՝րվիք
»	մընաք	»	ի՝րվիք
»	մընան	»	ի՝րվին

Անցյալ ապառնի

մէտիլ մընամ լա	*մէտիլ ի՝բվամ լա*
» *մընաս* »	» *ի՝բվաս* »
» *մընա* »	» *ի՝բվա* »
» *մընաք* »	» *ի՝բվաք* »
» *մընաք* »	» *ի՝բվաք* »
» *մընան* »	» *ի՝բվան* »

Հրամայական եղանակ

Ներկա

մընաց, մընացէք	*ի՝բվաց, ի՝բվացէք*
մընա մէ, մէն, մընա մէք	*ի՝բվա մէ, մէն, ի՝բվա մէք*
» *մա, ման,* » *մաք*	» *մա, ման,* » *մաք*

Անցյալ

մընաց լա, մընացէք լա	*ի՝բվաց լա, ի՝բվացէք լա*
մընա մէ լա, մընա մէք լա	*ի՝բվա մէ լա, ի՝բվա մէք լա*

352. Այս խոնարհման բոլոր բայերը պատկանում են չեզոք սեռին։

Ինչպես այս, այնպես էլ բոլոր մյուս խոնարհումներում, հոգնակի Թվի առաջին և երկրորդ դեմքերը նույնացել են ք-ից առաջ առաջին դեմքի ն (<մ)-ի անկման պատճառով (տես § 225, 9 գ)։

ԵՐԿՐՈՐԴ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

353. Երկրորդ խոնարհման բայերի անորոշ դերբայի վերջավորությունն է -էլ, իսկ անորոշում -էլ կարող են ունենալ այն բազմավանկ բառերը միայն, որոնք վերջավորությունից առաջ եղած վանկերում ունեն ը ձայնավորը և որոնց շեշտը անորոշ դերբայի վրա է միշտ. ինչպես՝ կըրէլ, սըրէլ, խըմէլ և այլն։ Մի բայ կա միայն, որ -էլ վերջավորությունից առաջ ունի ի՝, այն է՝ գնալ>գի՝նէլ։

Դերբայներ

Անորոշ	*սըրէլ*
Անկատար	*սըրէս*

Կատարյալ	սըրալ
Գերակատար	սըրած
Ապառնի	սըրըլացուկ, սըրըլասկաև
Ենթակայական	սըրուղ
Մակբայական	սըրէլէն

Սահմանական եղանակ

Ներկա	*Անցյալ անկատար*
սըրէս իմ	*սըրէս իմ լա՛*
» ես	*» ես »*
» ի	*» ի »*
» իք՛	*» իք՛ »*
*» իք, *	*» իք՛ »*
» ին	*» ին »*

Ապառնի	*Անցյալ ապառնի*
սըրէլ իմ	*սըրէլ իմ լա՛*
» ես	*» ես »*
» ի	*» ի »*
*» իք, *	*» իք՛ »*
» իք՛	*» իք՛ »*
» ին	*» ին »*

Անցյալ կատարյալ	*Գերակատար*
սըրալ ըմ	*սըրած ըմ*
» ըս	*» ըս*
» ա	*» ա*
» ըք	*» ըք*
» ըք	*» ըք*
» ըն	*» ըն*

Անցյալ գերակատար

սըրած իմ լա՛
» ըս »
» ա »
» ըք »
» ըք »
» ըն »

Ըղձական եղանակ

Ապառնի	Անցյալ ապառնի
սըրէմ	սըրէմ լա
սըրէս	սըրէս »
սըրէ	սըրէ »
սըրէք	սըրէք »
սըրէք	սըրէք »
սըրէն	սըրէն »

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի	Անցյալ ապառնի
մէտիլ սըրէմ	մէտիլ սըրէմ լա
» սըրէս	» սըրէս »
» սըրէ	» սըրէ »
» սըրէք	» սըրէք »
» սըրէք	» սըրէք »
» սըրէն	» սըրէն »

Հրամայական

Ներկա

սըրէր	սըրէցէք
սըրէ մէ, մէն	սըրէ մէք
» մա, ման	» մաք

Անցյալ

սըրէր լա	սըրէցէք լա
սըրէ մէ լա	սըրէ մէք լա

354. Այս խոնարհման ենթարկվող բայերն, ըստ մեծի մասին, գրաբարյան ե խոնարհման գաղտնավանկ ը-ով երկվանկ ու բազմավանկ բայերն են. ինչպես՝ խմել>խըմէլ, խփել>խըփէլ «փակել», կրել>կըրէլ, տնկել>տընգէլ և այլն։ Մի քանի բայեր, որոնք գրաբարում ենթարկվում են ուրիշ խոնարհում-

Ներբ, բարբառումս անորոշիչ վերջավորությունից առաջ եղած վանկերում ունենալով ը ձայնավորը, ենթարկվում են այս խոնարհման. ինչպես՝ դեղնանալ, դեղնիլ>դեղնէլ, կակղիլ>կըկղէլ, ծնանիլ>ծընէլ, նստիլ>նըստէլ և այլն։ Դրանց հակառակ, խնդրել>խընդրիլ «ուզել» բայը, որը այս խոնարհման պետք է ենթարկվեր, ենթարկվում է երրորդ խոնարհման։ Գնալ>գի՛նէլ բայը, թեև ըստ օրենքի պետք է ենթարկվեր երրորդ խոնարհման՝ առաջին վանկում ի՝ ունենալու պատճառով, բայց ենթարկվում է սրան՝ որոշ շեղումներով, որոնց մասին տես § 384-ում։

355. Ապառնի դերբայում անորոշի է ձայնավորը, լինելով շեշտից առաջ, դառնում է ը, ինչպես՝ սըրէլ—սըրըլացուկ կամ սըրըլասկաճ, խըմէլ—խըմըլացուկ կամ խըմըլասկաճ և այլն։ Կատարյալ և գերակատար դերբայների -ալ, -ած վերջավորությունները ավելանում են բայահիմքին և շեշտն իրենց վրա են կրում. ինչպես՝ խըմէլ—խըմալ—խըմած, սըրէլ—սըրալ—սըրած և այլն։ Մյուս բոլոր ձևերում բայի է ձայնավորը, լինելով շեշտի տակ, ոչ մի փոփոխության չի ենթարկվում։

Այս խոնարհման բոլոր բայերը, առաջին վանկերում ունենալով ը, ստանում են ծանր ձայնավորներով դերբայական վերջավորություններ (-էլ, -էս, -ալ, -ած, -ացուկ, -ասկան, -ուզ, -էն), միայն գնալ>գի՛նէլ բայն է, որ առաջին վանկում ունենալով ի՝, ստանում է թեթև ձայնավորներով վերջավորություններ հետևյալ դերբայներում, ապ. գի՛նի՛լացուկ կամ գի՛նի՛լասկաճ, գրկոր. գ՛ընճած կամ գ՛էճած։

ԵՐՐՈՐԴ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

356. Այս խոնարհման անորոշ դերբայի վերջավորությունն է -իլ, որին նախորդող վանկում անպայմանորեն պետք է լինի կամ որևէ լի ձայնավոր, կամ ի՝. բացառություն է կազմում միայն խնդրել>խընդրիլ «ուզել», որ առաջին վանկում ունենալով ը, դարձյալ ենթարկվում է այս խոնարհման։ Խոնարհման մեջ -իլ վերջավորությամբ բայերը բաժանվում են երկու մասի. մի մասը անկատար դերբայում ի ձայնավորը դարձնում է է, և, բացի անորոշ դերբայից ու նրանով կազմվող ձևերից, մյուս բոլոր ձևերում նման է է խոնարհման. ինչպես՝ ասել>ասիլ,

ըսէս, ուտել>օտիլ, ըսէս և այլն։ Մյուս մասը անկատար դերբայում ի ձայնավորն անփոփոխ է պահում. ինչպես՝ ծալել>ծալիլ, ծի՛լիս, ուղարկել>ղուրկիլ, ղուրկիս, այրել>էրիլ, իրիս՝ և այլն (մանրամասնությունները տես ստորև)։

Ահա այս խոնարհման կրկնակի օրինակները.

Դերբայներ

Անորոշ	ա՛ղիլ «աղալ»	սէ՛բիլ «սիրել»	քի՛րիլ «քերել»
Անկատար	ղէ՛ս	սի՛րի՛ս	քի՛րի՛ս
Կատարյալ	ա՛ղալ	սէ՛րալ	քի՛րա՛լ
Դերակատար	ա՛ղած	սէ՛րած	քի՛րա՛ծ
Ապառնի	ղըլլացուկ	սի՛րի՛լացուկ	քի՛րի՛լացուկ
	ղըլլասկաց	սի՛րի՛լասկաՙծ	քի՛րի՛լասկաՙծ
Ենթակայական	ա՛ղուղ	սէ՛բուղ	քի՛բուղ
Մակբայական	ղըլլէն	սի՛րի՛լէն	քի՛րի՛լէն

Սահմանական եղանակ

Ներկա

ղէս	*իմ*	սի՛րիս	*իմ*	քի՛րիս	*իմ*
»	*իս*	»	*իս*	»	*իս*
»	*ի*	»	*ի*	»	*ի*
»	*իք՛*	»	*իք՛*	»	*իք՛*
»	*իք՛*	»	*իք՛*	»	*իք՛*
»	*ին*	»	*ին*	»	*ին*

Անցյալ անկատար

ղէս	*իմ*	*լա՛*	սի՛րիս	*իմ*	*լա՛*	քի՛րիս	*իմ*	*լա՛*
»	*իս*	»	»	*իս*	»	»	*իս*	»
»	*ի*	»	»	*ի*	»	»	*ի*	»
»	*իք՛*	»	»	*իք՛*	»	»	*իք՛*	»
»	*իք՛*	»	»	*իք՛*	»	»	*իք՛*	»
»	*ին*	»	»	*ին*	»	»	*ին*	»

Ապառնի

տալ	եմ	տալ	եմ	քիչ	եմ
»	ես	»	ես	»	ես
»	է	»	է	»	է
»	ենք	»	ենք	»	ենք
»	եք	»	եք	»	եք
»	են	»	են	»	են

Անցյալ ապառնի

տալիս	էի	լի	սէրիլ	էի	լի	քիչիլ	էի	լի
»	էիս	»	»	էիս	»	»	էիս	»
»	էր	»	»	էր	»	»	էր	»
»	էինք	»	»	էինք	»	»	էինք	»
»	էիք	»	»	էիք	»	»	էիք	»
»	էին	»	»	էին	»	»	էին	»

Անցյալ կատարյալ

տալ	ըմ	սէրալ	ըմ	քիչալ	ըմ
»	ըս	»	ըս	»	ըս
»	ա	»	ա	»	ա
»	ըք	»	ըք	»	ըք
»	ըք	»	ըք	»	ըք
»	ըն	»	ըն	»	ըն

Ներակատար

տած	ըմ	սէրած	ըմ	քիչած	ըմ
»	ըս	»	ըս	»	ըս
»	ա	»	ա	»	ա
»	ըք	»	ըք	»	ըք
»	ըք	»	ըք	»	ըք
»	ըն	»	ըն	»	ըն

Անցյալ դերբայատար

աղած	ըմ	լ֊	սէրած	ըմ	լ֊	քիրծած	ըմ	լ֊
»	ըս	»	»	ըս	»	»	ըս	»
»	(ը)	»	»	(ը)	»	»	(ը)	»
»	ըք	»	»	ըք	»	»	ըք	»
»	ըք	»	»	ըք	»	»	ըք	»
»	ըն	»	»	ըն	»	»	ըն	»

Ըղձական եղանակ

Ապառնի

աղիմ	սէրիմ	քիրիմ
աղիս	սէրիս	քիրիս
աղի	սէրի	քիրի
աղիք՛	սէրիք՛	քիրիք՛
աղիք՛	սէրիք՛	քիրիք՛
աղին	սէրին	քիրին

Անցյալ ապառնի

աղիմ	լ֊	սէրիմ	լ֊	քիրիմ	լ֊
աղիս	»	սէրիս	»	քիրիս	»
աղի	»	սէրի	»	քիրի	»
աղիք՛	»	սէրիք՛	»	քիրիք՛	»
աղիք՛	»	սէրիք՛	»	քիրիք՛	»
աղին	»	սէրին	»	քիրին	»

Հարկադրական եղանակ

մէտիլ	աղիմ	մէտիլ	սէրիմ	մէտիլ	քիրիմ
»	աղիս	»	սէրիս	»	քիրիս
»	աղի	»	սէրի	»	քիրի
»	աղիք՛	»	սէրիք՛	»	քիրիք՛
»	աղիք՛	»	սէրիք՛	»	քիրիք՛
»	աղին	»	սէրին	»	քիրին

Անցյալ ապառնի

ես ուզիմ լա	ես սէրիմ լա	ես քիրիմ լա
դու ուզիս »	դու սէրիս »	դու քիրիս »
նա ուզի »	նա սէրի »	նա քիրի »
մենք ուզինք »	մենք սէրինք »	մենք քիրինք »
դուք ուզիք »	դուք սէրիք »	դուք քիրիք »
նրանք ուզին »	նրանք սէրին »	նրանք քիրին »

Հրամայական եղանակ

Ներկա

ուզա կամ ուզէր	սէրա կամ սէրէր	քիրա կամ քիրէր
ուզեցեք	սի՛րեցեք	քի՛րեցեք
ուզի մէ, մէն, մա, ման	սիրի մէ, մէն, մա, ման	քիրի մէ, մէն, մա, ման
ուզի մէք, մաք	սէրի մէք, մաք	քիրի մէք, մաք

Անցյալ

ուզէր լա	սէրէր լա	քէրէր լա
ուզեցեք լա	սի՛րի՛ցեք լա	քի՛րի՛ցեք լա
ուզի մէ լա	սէրի մէ լա	քիրի մէ լա
ուզի մէք լա	սէրի մէք լա	քիրի մէք լա

357. Անկատար դերբայում -էս ունենում են -իլ վերջավորությամբ այն բայերը, որոնք անորոշ դերբայի վերջընթերք վանկում ունեն ա կամ ո ձայնավորները, ինչպես՝ ածել>ածիլ, ըծէս. ասել>ասիլ, ըսէս. կարել>կարիլ ‹կարոզանալ›, կըրէս. շաղապատել>շըղըպատիլ, շըղըպըտէս. խօսել>խօսիլ, խըսէս. ուտել>օտիլ, ըտէս և այլն։

Այս բայերի անորոշի ի ձայնավորը, չհշտի տակ ընկնելով է դառնում է ա՛չ մի այն անկատար դերբայում, այլև մակբայական դերբայում և հրամայականի հոգնակիում, ինչպես՝ ածիլ, ըծէլէն, ըծէցեք. խօսիլ, խըսէլէն, խըսէցեք և այլն։ Այդպես և անորոշ դերբայի հոլովման ժամանակ, ինչպես՝ ածիլ, ըծէլու, ըծէլու (ն, հ)էնից, ըծէլավ, ըծէլամ. խօսիլ, խըսէլու, խըսէլու (ն, հ)էնից, խըսէլավ, խըսէլամ և այլն (տե՛ս § 276, ծանոթ. 17)։

Ա ն ո թ ու թ յ ու ն 1.— Ժոնարհման ժամանակ անկատար ու մակբայական դերբայներում և հրամայականի հոդակիում շեշտը տեղափոխվում է անորոշի ի>է ձայնավորի վրա, որի պատճառով էլ նրան նախորդող վանկի ա, ո ձայնավորները դառնում են ը, ինչպես՝ ապապարել>փըսպարիլ, փըսպըրէս, փըսպըրէլէն, փըսպըրէցէք. մանրիլ>մանդիլ ‹կոտրելը›, մընդէս, մընդէլէն, մընդէցէք. խօսիլ>խօսիլ, խըսէս, խըսէլէն, խըսէցէք և այլն։

Ա ն ո թ ու թ յ ու ն 2. Ապառնի դերբայում շեշտն ընկնում է մասնիկի առաջին վանկի վրա, որի պատճառով էլ անորոշի բոլոր ձայնավորներն էլ դառնում են ը, ինչպես՝ առնել>արիլ, ըրըլ‘ցուկ, ըրըլ‘սկան. ուսել>օսիլ, ըսըլ‘ցուկ, ըսըլ‘սկան. անկանել>նանիլ, նընըլ‘ցուկ, նընըլ‘սկան և այլն։

Ա ն ո թ ու թ յ ու ն 3.— Օբճնիլ>օխնիլ, ուռել>օռիլ բայերի խոնարհման ժամանակ ո ձայնավորը, շեշտից առաջ ընկնելով, ոչ թե սղվում, այլ դառնում է ու, որի պատճառով էլ անկատար դերբայում ունենում են –իս և հոլովվում ու ձայնավոր ունեցող բայերի նման (տե՛ս § 358, ծան. 5)։

Ա ն ո թ ու թ յ ու ն 4.— Գրական ու կրոնական փոխառություններում այդ սղումները չեն կատարվում, ինչպես՝ ազատել>ազատիլ, ազատէս, ազատիլէն, ազատէցէք. գրաւել>գըրաւիլ, գըրաւէս, գըրաւիլէն, գըրաւէցէք. նզովել>նըզօվիլ, նըզօվէս, նըզօվիլէն, նըզօվէցէք և այլն։ Միայն ապառնի դերբայումն է, որ անորոշի վերջավորության ի-ն դառնում է ը, մինչդեռ նրան նախորդող վանկերի ձայնավորները մնում են անփոփոխ, ինչպես՝ ազատըլ‘ցուկ, ազատըլ‘սկան, գըրաւըլ‘ցուկ, գըրաւըլ‘սկան, նըզօվըլ‘ցուկ, նըզօվըլ‘սկան և այլն։

Ա ն ո թ ու թ յ ու ն 5.— Ատիլ>ատիլ բայի անկատար դերբայը լինում է ատէս, մակբայականը՝ ատէլէն,

ապառնին՝ ատրլացուկ, ատրլասկան, առանց սղման, իսկ հրամայականի հոգնակին՝ ըռնգէք. առաջին երեք դերբայներում սղումը չի կատարվում ուտել>օտիլ (ըռէս, ըռլէլն, ըռըլացուկ, ըռըլասկան) բայի հետ չշփոթելու համար, մինչդեռ հրամայականի հոգնակիում, քանի որ օտիլ բայն ունի կէրէք ձևը, ատիլ բայը կանոնավոր կերպով ենթարկվում է սղման։

Ծանոթություն 6.—Անկատար դերբայում -էս ունեցող բայերի դերբայական վերջավորությունների ձայնավորները ծանր են, բացի անորոշից (-իլ, -էս, -ալ, -ած, -ացուկ, -ասկան, -ուզ, -էն)։

356. Անկատար դերբայում -իս ունենում են -իլ վերջավորությամբ այն բայերը, որոնց անորոշ դերբայի վերջնահեր վանկի ձայնավորը ա, օ կամ ը չէ, ինչպես՝ լարել>լէրիլ, լի՛րիս. գիտել>գիդիլ «իմանալ», գի՛դիս. գցել>ցիքիլ, ցիքիս. մոբթել>մուբթիլ, մաւբթիս. ծարուել>ձի՛րուիլ, ձի՛րուիրիս. հ–րբել>հ–ւիրբիլ, հի՛րբիս. զօգել>զ–ւիգիլ, զ–ւիգիս և այլն։

Ծանոթություն 1.—Ժոնաբհման ժամանակ անկատար ու մակբայական դերբայներում և հրամայականի հոգնակիում շեշտը տեղափոխվում է անորոշ դերբայի վերջավորության ի ձայնավորի վրա, որի պատճառով նրանից առաջ եղած ա, է, ի ձայնավորները դառնում են ի՝, ինչպես՝ հարբել>հ–ւիրբիլ, հի՛րբիս, հի՛րբիլէն, հի՛րբիցէք. չափել>չէփիլ, չի՛փիս, չի՛փիլէն, չի՛փիցէք. ձևել>ձիվիլ, ձի՛վիս, ձի՛վիլէն, ձի՛վիցէք և այլն։

Ծանոթություն 2.—Ապառնի դերբայում շեշտն ընկնում է մասնիկի առաջին վանկի վրա, որի պատճառով էլ նրանցից առաջ եղած ա, է, ի ձայնավորները նույնպես դառնում են ի՝, ինչպես՝ հ–ւիրբիլ, հի՛րբի՛լացուկ, հի՛րբի՛լասկան. չէփիլ, չի՛փի՛լացուկ, չի՛փի՛լասկան. ձիվիլ, ձի՛վի՛լացուկ, ձի՛վի՛լասկան և այլն։

Ծանոթություն 3.—Հակառակ այդ կանոնին, ու և ա ձայնավորները ամեն պարագայում էլ մնում են անփոփոխ, ինչպես՝ կոփել>կուփիլ «խփել», կուփիս,

կուփիլէն, կուփիցէք. կոծկել>կուզկիլ, կուզկիս, կուզկիլէն, կուզկիցէք. բրդոտել>բուրդոտիլ, բուրդոտիս, բուրդոտիլէն, բուրդոտիցէք. ուլորիլ>հի՛լլուրիլ, հի՛լլուրիս, հի՛լլուրիլէն, հի՛լլուրիցէք և այլն։

Ապառնի դերբայում ու և ու ձայնավորները դարձյալ անփոփոխ են մնում, իսկ անորոշի վերջավորութեան ի-ն սղվում է, ըստ որում, եթե նա գտնվում է ու-ից հետո, ընդհանուր կանոնի համաձայն դառնում է ի՝ և ստանում է -ացուկ, -ական մասնիկները, ինչպես՝ բուրդոտիլ, բուրդոտի՛լացուկ, բուրդոտի՛լական. հի՛լլուրիլ, հի՛լլուրի՛լացուկ, հի՛լլուրի՛լական, բայց՝ կուփիլ, կուփըլացուկ, կուփըլական, կուզկիլ, կուզկըլացուկ, կուզկըլական և այլն։

Ծանոթություն 4.—Եթե բայի անորոշում կա շեշտյալ օ կամ ö, ապա խոնարհման ժամանակ շեշտից առաջ ընկնելով, նրանք դառնում են ու, ինչպես՝ ուռել>օռիլ, ուռիս, ուռիլէն, ուռի՛լացուկ, ուռի՛լական, ուռիցէք. ծագծագոտել>ծի՛քծի՛քծագոտիլ, ծի՛քծի՛քծագոտիս, ծի՛քծի՛քծագոտիլէն, ծի՛քծի՛քծագոտի՛լացուկ, ծի՛քծի՛քծագոտի՛լական, ծի՛քծի՛քծագոտիցէք. զօդել>զըդիլ, զըդիս, զըդիլէն, զըդի՛լացուկ, զըդի՛լական, զըդիցէք և այլն։

Ծանոթություն 5.—Անկատարում -իս ունեցող այն բայերը, որոնք անորոշի վերջնաձևերում ունեն ու ձայնավորը, ստանում են ծանր ձայնավորով դերբայական վերջավորութիւններ, ինչպես՝ կուփիլ, կուփալ, կուփած, կուփուղ, կուփըլացուկ, կուփըլական. մումիլ «մոմ քսել», մումալ, մումած, մումուղ, մումըլացուկ, մումըլական և այլն։ Այդպես և՝ խնդրել>խընդիլ «ուզել» բայը, որ թեև առաջին վանկում ունի ը, ենթարկվում է այս խոնարհման, ինչպես՝ խնդիս, խընդիլէն, խընդուղ, խընդալ, խընդած, խընդըլացուկ, խընդըլական, հրմ. խընդա, խընդէը, խընդիցէք, ըղձ. խընդիմ, խընդիս, խընդի և այլն։

Ծանոթություն 6.—Այն բայերը, որոնք անորոշի վերջընթեր վանկում ունեն է ձայնավորը, անորոշ, անկատար և ապառնի դերբայներում ունեն թեթև ձայնավորներով վերջավորություններ, իսկ կատարյալ, գերբակատար ու ենթակայական դերբայներում ծանր, ինչպես՝ շարել>չէբիլ, չի՛բ՛լացուկ, չի՛բ՛լասկան. չափել>չէփիլ, չի՛փս, չի՛փ՛լացուկ, չի՛փ՛լասկան, բայց՝ չէփալ, չէփած, չէփուղ, չէբալ, չէբած, չէբուղ և այլն։ Դրա պատճառն այն է, որ վերջին .երեք դերբայներում -է-ն շեշտի տակ լինելով, փոխոխման չի ենթարկվում, և առանում է իրեն համապատասխան ծանր ձայնավորներով վերջավորություններ, իսկ նախորդներում, շեշտից առաջ լինելով, սղվում է և նմանվելով հաջորդ թեթև ի-ին, դառնում՝ ի՝, իսկ վերջավորությունները ավելացվելով անորոշին համապատասխանում են նրա աստիճանին։

Ծանոթություն 7.—Այն բայերը, որոնք անորոշի վերջընթեր վանկում ունեն ա, ի, ի՝, ճ, ու ձայնավորները, բացի ենթակայականից, մյուս բոլոր դերբայներում առանում են թեթև ձայնավորով վերջավորություններ, ինչպես՝ հաբրիլ, հի՛բրիս. հի՛բր՛լացուկ. հի՛բր՛լասկան, հաբրալ, հաբրած. բիբրիլ, բի՛բրիս, բի՛բր՛լացուկ, բի՛բր՛լասկան, բբրալ, բբրած. փուրզիլ «փորձել», փուրզիս, փուրզի՛լացուկ, փուրզի՛լասկան, փուրզալ, փուրզած. գի՛բրիլ «գրել», գի՛բրիս, գի՛բր՛լացուկ, գի՛բր՛լասկան, գի՛բրալ, գի՛բրած և այլն։

Մակրայական դերբայը, ունենալով մի այն մի վերջավորություն, բոլորի համար էլ նույնն է։

Ենթակայական դերբայը թեև ընդհանրապես նույնն է (ուղ), *բայց ու ունեցող բայերի համար երբեմն ներդաշնակության համար դառնում է ու. ինչպես՝ փուրզուղ «փորձող», լուզուղ, բայց և փուրզուղ, լուզուղ և այլն։*

359. Մի քանի բայեր խոնարհման ժամանակ երևան են բերում որոշ շեղումներ. դրանք են.

1. Ասել>ա՛սիլ, կտր. դրբ. ասալ, գրկտ. ասած։

2. Կարդալ>կարդի, *կոր. դրբ.* կարդալ *կամ* կըրդէցալ, *գրկ. դրբ.* կարդած *կամ* կըրդաճած:

3. Խօսել>խօսիլ, *կոր. դրբ.* խըսէցալ *կամ* խրսացալ, *գրկոր. դրբ.* խրսաճած:

360. Դրաբարյան չ մասնիկն ունեցող բայերը կանոնավոր կերպով խոնարհվում են այս խոնարհմամբ՝ անկատար դերբայում -իս ունեցող բայերի նման, անկախ իրենց ունեցած ձայնավորներից. Բոլոր ձևերում էլ, հակառակ գրաբարին, պահում են իրենց չ մասնիկը. ինչպես՝ յանդչել>հանդչիլ, հընգչիս, հանգչած, հընգչըլացուկ, հրմ. հանգչէր, հընգչիցէք. փախչել> փախչիլ, փըխչիս, փախչալ, փախչած. փրխչըլացուկ, հրմ. փախչէր (նաև՝ փախա), փըխչիցէք և այլն: Այդպես և՝ կանաչել>կըննանչիլ, կանչել>կընչիլ, որոնք թեև գրաբարում չիմ. եչիմ խառը հոլովման չեն պատկանում, բայց բարբառումս համաբանութեամբ խոնարհվում են նրանց նման. ինչպես՝ կընչիս, կընչիս և այլն:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

361. Այս խոնարհումը ներկայացնում է բարբառիս ի խոնարհման (3-րդ) -աև ‖ -ա, -էն միշմասնիկներով ձևը. անորոշ դերբայը վերջանում է -անիլ, -անիլ, -էնիլ մասնիկներով, իսկ անկատար դերբայը, նախորդ խոնարհման նման, ունենում է -(ը)ս կամ -(ի՛)ս:

Դերբայներ

Անորոշ	մրոաճիլ *«մոռանալ»*	լի՛վաճիլ *«լվանալ»*
Անկատար	մրորնէս	լի՛վի՛նիս
Կատարյալ	մրոացալ	լի՛վացալ
Դերբակատար	մրոաճած	լի՛վաճած
Ապառնի	մրորնըլացուկ.	լի՛վի՛նի՛լացուկ.
	մրորնըլասկան	լի՛վի՛նի՛լասկան
Ենթակայական	մրոացուղ	լի՛վացուղ
Սակրայական	մրորնէլէն	լի՛վի՛նի՛լէն

Սահմանական եղանակ

Ներկա

մըրընէս	իմ	լի՛վի՛նէս	իմ
»	իս	»	իս
»	ի	»	ի
»	իք՛	»	իք՛
»	իք՛	»	իք՛
»	ին	»	ին

Անցյալ անկատար

մըրընէս	իմ	լա՛	լի՛վի՛նէս	իմ	լա՛
»	իս	»	»	իս	»
»	ի	»	»	ի	»
»	իք՛	»	»	իք՛	»
»	իք՛	»	»	իք՛	»
»	ին	»	»	ին	»

Ապառնի

մըռանիլ	իմ	լի՛վանիլ	իմ
»	իս	»	իս
»	ի	»	ի
»	իք՛	»	իք՛
»	իք՛	»	իք՛
»	ին	»	ին

Անցյալ ապառնի

մըռանիլ	իմ	լա՛	լի՛վանիլ	իմ	լա՛
»	իս	»	»	իս	»
»	ի	»	»	ի	»
»	իք՛	»	»	իք՛	»
»	իք՛	»	»	իք՛	»
»	ին	»	»	ին	»

Անցյալ կատարյալ

մըռացյալ	ըմ	լինլացյալ	ըմ
»	ըս	»	ըս
»	ա	»	ա
»	ըք	»	ըք
»	ըք	»	ըք
»	ըն	»	ըն

Գերակատար

մըռահած	ըմ	լինլահած	ըմ
»	ըս	»	ըս
»	ա	»	ա
»	ըք	»	ըք
»	ըք	»	ըք
»	ըն	»	ըն

Անցյալ գերակատար

մըռահած	ըմ	լ	լինլահած	ըմ	լ
»	ըս	»	»	ըս	»
»	(ը)	»	»	(ը)	»
»	ըք	»	»	ըք	»
»	ըք	»	»	ըք	»
»	ըն	»	»	ըն	»

Ըղձական եղանակ

Ապառնի

մըռանիմ	լինլանիմ
մըռանիս	լինլանիս
մըռանի	լինլանի
մըռանիք՛	լինլանիք՛
մըռանիք՛	լինլանիք՛
մըռանին	լինլանին

Անցյալ ապառնի

մըռանիմ լա	*լի՝վանիմ լա*
մըռանիս »	*լի՝վանիս »*
մըռանի »	*լի՝վանի »*
մըռանիք »	*լի՝վանիք »*
մըռանիք »	*լի՝վանիք »*
մըռանին »	*լի՝վանին »*

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

մէտիլ մըռանիմ	*մէտիլ լի՝վանիմ*
» մըռանիս	*» լի՝վանիս*
» մըռանի	*» լի՝վանի*
» մըռանիք	*» լի՝վանիք*
» մըռանիք	*» լի՝վանիք*
» մըռանին	*» լի՝վանին*

Անցյալ ապառնի

մէտիլ մըռանիմ լա	*մէտիլ լի՝վանիմ լա*
» մըռանիս »	*» լի՝վանիս »*
» մըռանի »	*» լի՝վանի »*
» մըռանիք »	*» լի՝վանիք »*
» մըռանիք »	*» լի՝վանիք »*
» մըռանին »	*» լի՝վանին »*

Հրամայական եղանակ

Ներկա

մըռաց, մըռացէք	*լի՝վաց, լի՝վացէք*
մըռանի մէ, մէն, մա, ման	*լի՝վանի մէ, մէն, մա, ման*
» մէք, մաք	*» մէք, մաք*

Անցյալ

մըռաց լա	*լի՝վաց լա*
մըռացէք լա	*լի՝վացէք լա*
մըռանի մէ լա	*լի՝վանի մէ լա*
» մէք լա	*լի՝վանի մէք լա*

362. Անորոշում -էնիլ ունեցող բայերը խոնարհվում են նույն ձևով. տարբերությունն այն է միայն, որ ամեն տեղ, ուր -անիլ ‖ -ընիլ մասնիկավորները պահում են իրենց -ա ‖ -ը-ն, այս բայերն ունեն է (օր. մըռալ, սի՝գէց և այլն)։

Ահա -էնիլ միջմասնիկավոր բայերի հիմնական ձևերը.

Անորոշ	դերբ.	սի՝գէնիլ «գգենուլ»
Անկատար	»	սի՝գի՝նիս
Կատարյալ	»	սի՝գէցալ
Դերբայատար	»	սի՝գէնած
Ապառնի	»	սի՝գի՝նի՝լացուկ, սի՝գի՝նի՝լասկան
Ենթակայական	»	սի՝գէցուղ
Մակբայական	»	սի՝գի՝նիլէն

Հզձական ապառնի. սի՝գէնիմ, սի՝գէնիս, սի՝գէնի և այլն։
Հրամայական ներկա սի՝գէց, սի՝գէցէք, սի՝գէնի մէ, սի՝գէնի մէք և այլն։

363. Անորոշում -ընիլ ունեցող բայերը թեթև ձայնավորներ ունեն՝ կատարյալ, դերբայատար և ապառնի դերբայների վերջավորություններում, իսկ -անիլ ունեցողները՝ ծանր. ինչպես՝ թուլանալ>թի՝լընիլ, թի՝լացալ, թի՝լընած, թի՝լի՝նիս, թի՝լի՝նի՝լացուկ և այլն, բայց՝ հեռանալ>հըռանիլ, հըռացալ, հըռանած և այլն։

Անկատար դերբայում -ընէս ունեն -անիլ միջմասնիկավորները, իսկ -ի՝նիս ունեն -ընիլ և -էնիլ միջմասնիկավորները. ինչպես՝ մըռանիլ, մըռընէս, բայց՝ թի՝լընիլ, թի՝լի՝նիս, սի՝գէնիլ, սի՝գի՝նիս և այլն։

-էնիլ մասնիկն ունեցողները, բացի անկատարից (-իս), թեթև ձայնավորներ ունեն նաև ապառնի դերբայում. ինչպես՝ սի՝գի՝նի՝լասկան, սի՝գի՝նի՝լացուկ և այլն, մյուս դերբայական վերջավորություններում ունեն ծանր ձայնավորներ. ինչպես՝ սի՝գէցալ, սի՝գէցած, սի՝գէցուղ և այլն։

Մակբայական դերբայում -անիլ միջմասնիկավոր բայերի ի ձայնավորը դառնում է է, իսկ -ընիլ, -էնիլ ունեցողներինը՝ ու. մի փոփոխ. ինչպես՝ մոռանալ>մըռանիլ, մըռընէլէն. մօտենալ>մըտանիլ, մըտընէլէն, բայց՝ թուլանալ>թի՝լընիլ, թի՝լի՝նիլէն. քաշանալ>քի՝շընիլ, քի՝շի՝նիլէն և այլն։

Անորոշ, ենթակայական ու մակբայական դերբայների վերջավորությունները ընդհանուր են երեք տարբերակների համար էլ, անկախ նրանց ձայնավորների աստիճանից։

Ծանոթություն 1.— -անիլ ունեցող բայերի ա և ի ձայնավորները, շեշտից առաջ ընկնելու դեպքում, դառնում են ը. ինչպես՝ մռռանալ>մըռանիլ, մըռընէս, մըռընըլացուկ, մըռընըլասկան, մըռընէլէն. նեղանալ>նըղանիլ, նըղընէս, նըղընըլացուկ, նըղընըլասկան, նըղընէլէն և այլն։

Ծանոթություն 2.— -անիլ և -էնիլ ունեցող բայերի ա, է, ի ձայնավորները, շեշտից առաջ ընկնելու դեպքում, դառնում են ի՝. ինչպես՝ թուլանալ>թի՛լանիլ, թի՛լինէս, թի՛լի՛նի՛լացուկ, թի՛լի՛նի՛լասկան, թի՛լի՛նիլէն. քաշանալ>քի՛շէնիլ, քի՛շի՛նէս, քի՛շի՛նի՛լացուկ, քի՛շի՛նի՛լասկան, քի՛շի՛նիլէն և այլն։

364. Այս խոնարհումը համապատասխանում է գրաբարյան -անամ, -եանամ, -նում միջմանիկավոր խոնարհումներին. ինչպես՝ մռռանալ>մըռանիլ, թուլանալ>թի՛լանիլ, զգենուլ>սի՛գէնիլ, մռռանալ>մըռանիլ և այլն։

Գրաբարյան -անեմ, -անիմ միջմանիկավոր բայերը բարբառումս վերածվել են պարզ ձևերի. ինչպես՝ գտանել>գիդիլ ծնանել>ծընէլ, անկանել>նանիլ և այլն։ Դրանցից երկուսը միայն պահել են իրենց և մասնիկը, որով և իրենց խոնարհման մեջ ստեղծել են որոշ անկանոնություններ, դրանք են. տեսանել>տըէսնիլ, մեռանել>մէռնիլ, դրանց խոնարհումը տես § 381 և 382։

Մի բայ՝ պրծանիլ>պրըծանիլ՝ պահպանել է իր գրաբարյան ձևը, բայց խոնարհման մեջ նա մասամբ այս, մասամբ երկրորդ խոնարհման է ենթարկվում. այսպես՝ անկտր. դրբ. պրծրծընէս, կտր. դրբ. պրծրծալ, գրկտր. դրբ. պրծրծած, ապ. դրբ. պրծրծընըլասկան, ենթ. դրբ. պրծրծընուղ, մկր. դրբ. պրծրծընէլէն, ըղձ. սպ. պրծրծանիմ, հրմ. նրկ. պրծրծա կամ պրծրծէր, պրծրծէք՛ կամ պրծրծընէցէք՛, պրծրծանի մէ և այլն։

365. Պատճառական բայերը կազմվում են բայահիմքին ավելացնելով -ցանիլ ‖ -ցնանիլ (< -ուցանել) *մասնիկը.* -ցանիլ *ստանում են ծանր ձայնավորով բառերը, իսկ* -ցնանիլ՝ *թեթև ձայնավորներով բառերը. ինչպես՝ խըսցանիլ «խոսեցնել», վըխցանիլ «վախեցնել», մըտցանիլ «մտցնել», մըտըցանիլ «մտտեցնել», ի՛վի՛լցանիլ «ավելացնել», բի՛նցանիլ «բռնեցնել», բի՛ծի՛ըցանիլ «բարձրացնել» և այլն։*

Պատճառական բայերի խոնարհումը մեծ մասամբ նույն է չորրորդ խոնարհման հետ. միայն կատարյալ ու դերբակատար դերբայներում, աշխարհաբարի նման, դերբայական վերջավորութիւններից առաջ ունեն ը հնչյունը, իսկ հրամայականը լինում է -ցուր, -ցըրէցէք*. ահա դրանց խոնարհման պատկերը.*

Դերբայներ

Անորոշ	կըրցանիլ «կորցնել»
Անկատար	կըրցընէս
Կատարյալ	կըրցըրալ
Դերբակատար	կըրցըրած
Ապառնի	կըրցընելացուկ, կրցընելասկաե
Ենթակայական	կըրցաեուղ, կըրցընեուղ
Մակբայական	կըրցընէլէն

Սահմանական եղանակ

Ներկա

կըրցընէս	իմ	կըրցընէս	իք՛
»	իս	»	իք՛
»	ի	»	ին

Անցյալ անկատար

կըրցընէս	իմ	լա՛	կըրցընէս	իք՛	լա՛
»	իս	»	»	իք՛	»
»	ի		»	ին	»

Ապառնի

կըըցանիլ իմ	կըըցանիլ իք
» իս	» իք
» ի	» ին

Անցյալ ապառնի

կըըցանիլ իմ լա	կըըցանիլ իք լա
» իս »	» իք »
» ի »	» ին »

Անցյալ կատարյալ

կըըցըրալ ըմ	կըըցըրալ ըք
» ըս	» ըք
» ա	» ըն

Գերակատար

կըըցըրած ըմ	կըըցըրած ըք
» ըս	» ըք
» ա	» ըն

Անցյալ գերակատար

կըըցըրած ըմ լա	կըըցըրած ըք լա
» ըս »	» ըք »
» (ը) »	» ըն »

Ըղձական եղանակ

Ապառնի

կըըցանիմ	կըըցանիք
կըըցանիս	կըըցանիք
կըըցանի	կըըցանին

Անցյալ ապառնի

կըըցանիմ լա	կըըցանիք լա
կըըցանիս »	կըըցանիք »
կըըցանի »	կըըցանին »

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

Մէտիլ կըըցանիմ	*Մէտիլ կըըցանիք*
» *կըըցանիս*	» *կըըցանիք*
» *կըըցանի*	» *կըըցանին*

Անցեալ ապառնի

Մէտիլ կըըցանիմ լա	*Մէտիլ կըըցանիք լա*
» *կըըցանիս* »	» *կըըցանիք* »
» *կըըցանի* »	» *կըըցանին* »

Հրամայական եղանակ

Ներկա

կըըցուր	*կըըցըրէ՛ք*
կըըցանի մէ, մէն	*կըըցանի մէ՛ք, մա՛ք*
» *մա, ման*	

Անցեալ

կըըցուր լա	*կըըցըրէ՛ք լա*
կըըցանի մէ լա	*կըըցանի մէ՛ք լա*

366. Այդպէս են խոնարհւում նաև -ցանիլ վերջավորութեամբ պատճառականները, մէյն՝ կատարյալ, դերակատար և ապառնի դերբայների վերջավորութեան ա ձայնավորի փոխարէն ունենում են ը. ինչպէս՝ բի՛ծի՛ըցանիլ «բարձրացնել», կտր. դրբ. բի՛ծի՛ըցի՛ըալ, գրկտր. դրբ. բի՛ծի՛ըցի՛ըած, ապ. բի՛ծի՛ըցի՛ելացուկ, բի՛ծի՛ըցի՛ելաակաի և այլն։ Հրամայականի եզակիում ունենում են -ցո՛ր, ինչպէս՝ բի՛ծի՛ըցո՛ր «բարձրացրուա», վի՛ըչի՛ցո՛ր «վերջացրուա» և այլն։

367. Անորոշ դերբայի ա, ը ձայնավորները, շեշտից առաջ ընկնելով, համապատասխանորէն դառնում են ը կամ ի՛, ինչպէս՝ խըսցանիլ «խոսեցնել», խըսցըլասկան, ի՛վի՛ւցանիլ «ավելացնել», ի՛վի՛ւցի՛նէս, ի՛վի՛ւցի՛նէացուկ և այլն։

Անորոշի վերջավորության ի ձայնավորը մակբայական դերբայում և անորոշի թեք հոլովներում, շեշտի տակ ընկնելով, դառնում է է. ինչպես՝ խըսցանիլ, խըսցընէլէն, խըսցընէլու, խըսցընէլավ. բի՛ծի՛ըցանիլ, բի՛ծի՛ըցի՛նէլէն, բի՛ծի՛ըցի՛նէլու, բի՛ծի՛ըցի՛նէլավ և այլն։

Ապառնի դերբայում, շեշտից առաջ ընկնելով, բոլորովին կորչում է. ինչպես՝ խըսցանիլ, խըսցընելացուկ, խըսցընելասկան. բի՛ծի՛ըցանիլ, բի՛ծի՛ըցի՛նելըցուկ, բի՛ծի՛ըցի՛նելըսկան և այլն։

> *Ծանոթություն 1.— -ցանիլ վերջավորությամբ բայերի անկատար դերբայը նախորդ երկու խոնարհումների այդ կարգի բայերի նման երբեմն կարող է ունենալ -ի՛ս վերջավորությունը, ինչպես՝ բի՛ծի՛ըցանիլ, բի՛ծի՛ըցի՛նիս. ի՛վի՛ւցանիլ, ի՛վի՛ւցի՛նիս և այլն։ Այդ դեպքում մակբայական դերբայում և անորոշի թեք հոլովներում էլ ի-ն մնում է անփոփոխ. ինչպես՝ բի՛ծի՛ըցի՛նիլէն, բի՛ծի՛ըցի՛նիլու, բի՛ծի՛ըցի՛նիլավ. ի՛վի՛ւցի՛նիլէն, ի՛վի՛ւցի՛նիլու, ի՛վի՛ւցի՛նիլավ և այլն։*

ԿՐԱՎՈՐԱԿԱՆ ԲԱՅԵՐ

368. Բայերի կրավորական սեռը կազմվում է անորոշ դերբայի -էլ, -իլ վերջավորությունները դարձնելով -վէլ, -վիլ. ինչպես՝ սըրէլ «սրել», սըրվէլ «սրվել», դի՛րիլ «գնել», դի՛րվիլ «գըրվել», մանդիլ «կոտրել», մանդվիլ «կոտրվել», մըռանիլ «մոռանալ», մըռանվիլ «մոռացվել» և այլն։

Առաջին խոնարհման բայերը բոլորն էլ չեզոք լինելով, կրավորական սեռ բնականաբար չեն ունենում։ Միայն մնալ բայը՝ անդեմ գործածությամբ՝ երրորդ դեմքի համար ունի մընվա(լ) ձևը. ինչ. տեղըս մընվա չի «այստեղ չի մնացվի, այստեղ մնալ հնարավոր չէ»։

Կրավորական բայերի խոնարհումը ներգործականներից չի տարբերվում. յուրաքանչյուր բայ, կրավորականի փոխվելիս, պահպանում է իր բոլոր ձևերը՝ համապատասխան իր խոնարհման, մինչդեռ դերբայական ու դիմային վերջավորություններից առաջ առանում է վ. ինչպես՝ սըրվէլ, սըրվէ, սըրված, հրմ. սըրվէր, բզմ. սըրվէմ և այլն։

369. Էական բայի հարադրությամբ կազմված բոլոր ձևերում ժխտական է դառնում միայն ինքը՝ էական բայը, ստանալով չ մասնիկը. ինչպես՝ սըրէս չիմ, սըրէս չիմ լա և այլն։

Էական բայի այն ձևերը, որոնք դրականում ունենում են ը (ըմ, ըս և այլն), ժխտականի ժամանակ դարձնում են ի. ինչպես՝ սըրալ ըս, սըրած ըմ, բայց՝ սըրալ չիմ, սըրած չիմ և այլն։

Մինչդեռ աշխարհաբարում էական բայը չ ստանալով խոնարհվող բայից առաջ է ընկնում, մեզրու բարբառում ՝ում է իր տեղում, կամ առաջ ընկնելով, առաջ է բերում իմաստի նուբրը տարբերություն՝ տրամաբանական շեշտի միջոցով. ինչպես՝ իս խընդիս չիմ «ես չեմ ուզում», բայց՝ իս չիմ խընդիս «ես չեմ ուզում» և այլն։

370. Պարզ կազմություն ունեցող ձևերի ժխտականը կազմվում է ուչ, վուչ, հուչ մասնիկներով, որոնցից առաջին երկուսը՝ հետադաս, իսկ վերջինը՝ նախադաս. ուչ գործածվում է բաղաձայնով վերջացող ձևերի համար, վուչ-ը՝ ձայնավորով վերջացողների. ինչպես՝ գի՛նէմ ուչ «չգնամ», գի՛նէս ուչ «չգնաս», գի՛նէն ուչ «չգնան», գի՛նէ վուչ «չգնաս», օնիմ ուչ «չունենամ», օնիս ուչ «չունենաս», օնի վուչ «չունի» և այլն։

Հոգնակի առաջին և երկրորդ դեմքերում, վերջհանգ ք-ի ազդեցությամբ, հաճախ ուչ-ը դառնում է իւչ, ինչ. խմէք՛ իւչ «չխմեք», ասիք՛ իւչ «չասեք» և այլն։

Հուչ-ը գործածվում է միայն ըղձականի համար և, նախադաս լինելով, միշտ շեշտ է ունենում. ինչպես՝ հուչ գի՛նէս «չգնաս», հուչ տրէսնիս «չտեսնես» և այլն։

371. Անկատարի լա մասնիկով կազմված ձևերում ժխտական մասնիկները մտնում են դերբայի և լա-ի ինչպես՝ գի՛նէս չիմ լա «չէի գնում», գի՛նէմ ուչ լա «չգնայի», գնիած չիմ լա «չէի գնացել» և այլն

Արգելականի կազմությունը տե՛ս § 350։

Բերում ենք «սըրէլ» բայի ժխտական խոնարհման բոլոր ձևերը։

Սահմանական եղանակ

Ներկա

սըրէս	չիմ	կամ	(իս) չիմ	սըրէս
»	չիս	»	(դուս) չիս	»
»	չի	»	(ան) չի	»
»	չիք՛	»	(մէք՛) չիք՛	»
»	չիք՛	»	(դուք) չիք՛	»
»	չին	»	(անդուք) չին	»

Անցյալ անկատար

սըրէս	չիմ	լա	կամ	(իս) չիմ	լա	սըրէս
»	չիս	»	»	(դուս) չիս	»	»
»	չի	»	»	(ան) չի	»	»
»	չիք՛	»	»	(մէք՛) չիք՛	»	»
»	չիք՛	»	»	(դուք) չիք՛	»	»
»	չին	»	»	(անդուք) չին	»	»

Ապառնի

սըրէ(լ)	չիմ	կամ	(իս) չիմ	սըրէլ
»	չիս	»	(դուս) չիս	»
»	չի	»	(ան) չի	»
»	չիք՛	»	(մէք՛) չիք՛	»
»	չիք՛	»	(դուք) չիք՛	»
»	չին	»	(անդուք) չին	»

Անցյալ ապառնի

սըրէ(լ)	չիմ	լա	կամ	(իս) չիմ	լա	սըրէլ
»	չիս	»	»	(դուս) չիս	»	»
»	չի	»	»	(ան) չի	»	»
»	չիք՛	»	»	(մէք՛) չիք՛	»	»
»	չիք՛	»	»	(դուք) չիք՛	»	»
»	չին	»	»	(անդուք) չին	»	»

Անցյալ կատարյալ

աբրալ	չիմ	կամ	(իս) չիմ	սբրալ
»	չիս	»	(դու) չիս	»
»	չի	»	(ան) չի	»
»	չիք,	»	(մէք՛) չիք՛	»
»	չիք՛	»	(դուք) չիք՛	»
»	չին	»	(անդունք) չին	»

Գերակատար

աբրած	չիմ	կամ	(իս) չիմ	սբրած
»	չիս	»	(դու) չիս	»
»	չի	»	(ան) չի	»
»	չիք,	»	(մէք՛) չիք՛	»
»	չիք,	»	(դուք) չիք՛	»
»	չին	»	(անդունք) չին	»

Անցյալ գերակատար

աբրած	չիմ	լա	կամ	(իս) չիմ	լա	սբրած
»	չիս	»	»	(դու) չիս	»	»
»	չի	»	»	(ան) չի	»	»
»	չիք՛	»	»	(մէք՛) չիք՛	»	»
»	չիք՛	»	»	(դուք) չիք՛	»	»
»	չին	»	»	(անդունք) չին	»	»

Ըղձական եղանակ

Ապառնի					Անցյալ ապառնի				
աբրէմ	ուչ	կամ	հուչ	սբրէմ	սբրէմ	ուչ	լա	կամ	հուչ	սբրէմ	լա
սբրէս	»	»	»	սբրէս	սբրէս	»	»	»	»	սբրէս	»
սբրէ	վուչ	»	»	սբրէ	սբրէ	վուչ	»	»	»	սբրէ	»
սբրէք՛	ուչ	»	»	սբրէք՛	սբրէք՛	ուչ	»	»	»	սբրէք՛	»
սբրէք՛	»	»	»	սբրէք՛	սբրէք՛	»	»	»	»	սբրէք՛	»
սբրէն	»	»	»	սբրէն	սբրէն	»	»	»	»	սբրէն	»

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի	Անցյալ ապառնի
մէտիլ սըրէմ ուչ	մէտիլ սըրէմ ուչ լիր
» սըրէս »	» սըրէս » »
» սըրէ վուչ	» սըրէ վուչ »
» սըրէք ուչ	» սըրէք ուչ »
» սըրէք »	» սըրէք » »
» սըրէն »	» սըրէն » »

Արգելական

Ներկա

սըրէ մէ, մէն, (դու) մէ սըրէլ, սըրէ մէք, (դուք) մէք սըրէ
սըրէ մա, ման սըրէ մաք

Անցյալ

սըրէ մէ լի, (դու) մէ սըրէ(լ) լի, սըրէ մէք լի, (դուք) մէք սըրէ(լ)լի

Ծանոթություն 1.—Սահմանական ապառնիի ժխտականում և արգելականում, եթե մասնիկը հետադաս է, ապա անորոշի լ-ն ընկնում է, ինչպես՝ սըրէ չիմ, սըրէ չիմ լի, սըրէ մէ, սըրէ մէ լի և այլն։

Ըղձականի և հարկադրականի եզ. առաջին դեմքում մասնիկն արտասանությամբ մխանում է բային, որից խվում է, թե մ-ն անցնում է մասնիկին. ինչ. սըրէմուչ, սըրէմուչ լի, մէտիլ սըրէմուչ, մէտիլ սըրէմուչ լիր և այլն։

Ծանոթություն 2.—Հարկադրական եղանակում ժխտականը նախադաս լինել չի կարող։ Մյուս բոլոր ձևերում նախադաս է լինում, եթե նախորդող բառը շեշտվում է. բոլոր նախադաս ձևերում փակագծերի մեջ դրել ենք անձնական դերանունները, որովհետև այդ ձևերը անկախ կերպով, առանց որևէ շեշտվող բառի, չեն գործածվում։

372. Ա՛ճկաճիլ>ճաճիլ.

Անկատար դրբ. ընձէս. *կտր. դրբ.* ճալ, *գրկտր. դրբ.* ճած.
Ապառնի դրբ. ընընլացուկ, ընընլասկաճ, *ենթ. դրբ.* ճանուղ, *մկբ. դրբ.* ընընչէնչ.
Ղղձ. ապ. ճանիմ, ճանիս, ճանի, ճանիք՛, ճանին.
Հրմ. ներկ. ճա. ընչ, ընընչեցէք՛, ճանի մէ, ճանի մէք՛:

Հրամայականը առանձին չի գործածվում, այլ միշտ վէր «վայր» նախադրության հետ. ինչ. տէղըտ վէռ նէր, տէղըտ վէռ նա «տեղդ վայր ընկիր (նստիր)», տէղընէտ վէռ ընընչեցէք՛ «տեղնեդ վայր ընկեք (նստեցեք)» և այլն:

373. Առնուլ>առիլ.

Անկատ. դրբ. ըռէս, *կտր. դրբ.* առալ, *գրկտր. դրբ.* առած.
Ապ. դրբ. ըռլացուկ, ըռլասկաճ, *ենթ. դրբ.* առուղ, *մկբ. դրբ.* ըռէլէն.
Ղղձ. ապ. առիմ, առիս, առի, առիք՛, առին.
Հրմ. Ներկ. առ, ըռէցէք՛, առի մէ, առի մէք՛.
» անց. առ լա՛ *կամ* առէր լա՛, ըռէցէք՛ լա՛:

Այս բայի խոնարհումն ամբողջապես կանոնավոր է, բացի հրամայական ներկայի եզակիից, որ պահել է իր գրաբարյան ձևը. անցյալը, սակայն, դրա հետ ունի նաև առէր ձևը, որ կանոնավորապես կազմվում է երրորդ խոնարհման համաձայն:

374. Բաճալ>բէճիլ.

Անկատ. դրբ. բի՛ճիս, *կտր. դրբ.* բէցալ *(բէց արալ).*
Գրկտր. դրբ. բէճած *(բէց արած), ապ. դրբ.* բի՛ճի՛լացուկ, բի՛ճի՛լասկաճ, *ենթ. դրբ.* բէցուղ *(բէց արուղ), մկբ. դրբ.* բի՛ճիլէճ.
Ղղձ. ապ. բէճիմ, բէճիս, բէճի, բէճիք՛, բէճին.
Հրմ. Ներկ. բէց (բէց արա), բի՛ճիցէք՛ *կամ* բի՛ցիցէք՛, բէճի մէ, բէճի մէք՛:

Այս բայն առանձին քիչ է գործածվում, սովորաբար գործածվում է բէց արիլ հարադիր ձևով:

375. Բեռել>բիրիլ.

Անկտ. դրբ. բի՛րիս, *կտր. դրբ.* բիրալ, *գրկտ. դրբ.* բիրած.
Ապ. դրբ. բի՛րի՛լացուկ, բի՛րի՛լասկաճ, *ենթ. դրբ.* բիրուղ.
Մկբ. դրբ. բի՛րի՛լէճ.

Հդձ. ապ. բիբիմ, բիբիս, բիբի, բիբիք՛, բիբիճ:
Հբմ. Ներկ. բիբ, բիբիցէ՛, բիբի մէ, բիբի մէք՛:

Իբրև անկանոնութիւն հանդիպանում է միայն հրամայական եզակիի բիբ ձևը, որ գրաբարի շարունակութիւնն է:

376. Գալ>գա՛լ.

Անկատ. դրբ. եա՛ւս, կտր. դրբ. իկ՛ա՛լ, գրկտր. դրբ. իկ՛ա՛ծ
Ապ. դրբ. գի՛լացուկ, գի՛լասկաւճ, *ենթ.* դրբ. գա՛ցուղ.
Մկբ. դրբ. գա՛լէճ.
Հդձ. ապ. գում, գուս, գու, գուք, գուճ.
Հբմ. Ներկ. է՛ք՛, է՛կ՛ է՛ , գու մէ, գու մէք՛ ;

Բացի նրանից, որ կատարյալ ու գերակատար դերբայները կազմվում են ել>իկ՛ արմատով, անկանոն է նաև ապառնի դերբայը, ուր արմատական գ-ն դարձել է ճ:

377. Դատաճիլ>գի՛դի՛լ.

Անկտ. դրբ. գի՛դի՛նիս, կտր. դրբ. գի՛դա՛լ, գրկտ. դրբ. գի՛դա՛ծ.
Ապ. դրբ. գի՛դի՛նի՛լացուկ, գի՛դի՛նի՛լասկաւճ, *ենթ.* դրբ. գի՛դէ-ճուղ.
Մկբ. դրբ. գի՛դիլէճ կամ գի՛դի՛նիլէճ.
Հդձ. ապ. գի՛դէնիմ, գի՛դէնիս, գի՛դէնի, գի՛դէնիք՛, գի՛դէնիճ.
Հբմ. Ներկ. գի՛դա՛ կամ գի՛դէր, գի՛դիցէք՛ կամ գի՛դի՛նիցէք՛, գի՛-դէնի մէ, գի՛դէնի մէք՛:

Անկանոնութիւնն այն է, որ մի քանի ձևեր կազմվում են գի՛դի՛լ ձևից, մի քանիսը՝ գի՛դէնիլ ձևից:

378. Դատնալ>դէռնիլ.

Անկտ. դրբ. դրռնիս, կտր. դրբ. դէռալ, գրկտ. դրբ. դէռած.
Ապ. դրբ. դրռնըլացուկ, դրռնըլասկաւճ, *ենթ.* դրբ. դէռնուղ.
Մկբ. դրբ. դրռնիլէճ:

Անկանոն է հրամայականը, ինչպես և անկատար և մակբայական դերբայներում՝ է>ը փոփոխութիւնը, փոխանակ՝ է>ի՛:

379. Լալ>լէլ.

Անկտ. դրբ. լէս, կտր. դրբ. լէցալ, գրկտ. դրբ. լէճած.
Ապ. դրբ. լի՛լասկաւճ (լի՛լացուկ), *ենթ.* դրբ. լէցուղ.
Մկբ. դրբ. լէլէճ.
Հդձ. ապ. լէմ, լէս, լէ, լէք՛, լէճ.
Հբմ. Ներկ. լէց, լէցէք՛, լէ մէ, լէ մէք :

Այս բայի կատարյալ, գերակատար և ապառնի դերբայները քիչ են գործածվում. Սովորաբար դրանք փոխարինվում են լէց եաճիլ «լաց ընկնել=լալ լինել» հարադրի համապատասխան ձևերով։

380. Տալ>տալ.

Անկատ. դրբ. ճ՚ու, *կատ. դրբ.* տրվալ, *գրկատ. դրբ.* տրված.
Ապ. դրբ. տրլացուկ, տրլասկաճ, *ենթ. դրբ.* տրվուղ.
Մկբ. դրբ. տալէճ.
Ըղձ. ապ. տամ, տաս, տա, տաք, տաճ.
Հրմ. ներկ. տօր, տրվէցէք՚, ճա՚, մէ, ճա՚ մէք՚։

Այս և գալ բայը միակ բացառություններն են, որոնց անորոշ դերբայը տարբերվում է սահմանականի ապառնիից. այդ ձևը, ինչպես ասված է, կազմվում է անորոշ դերբայից և էական բայից (ասիլ իմ, ասիլ իս և այլն)։ Մինչդեռ այս երկու բայերի ապառնին, փոխանակ լինելու տալ իմ կամ գալ իմ, լինում են՝ ճալ իմ, ճալ իմ և այլն։ Անորոշի թեք հոլովներում, ինչպես և մակբայական դերբայում տալ, գալ ձևերն անփոփոխ են մնում։

381. Մեռաճել>մէռճիլ.

Անկատ. դրբ. մրռճիս, *կատ. դրբ.* մէռալ, *ենթ. դրբ.* մէռճուղ.
Մկբ. դրբ. մրռճիլէճ.
Ըղձ. ապ. մէռճիմ, մէռճիս, մէռճի, մէռճիք՚, մէռճիճ.
Հրմ. ներկ. մէռա՚ կամ մէռէր, մէռէք՚, մէռճի մէ, մէռճի մէք՚։

Անկանոն է անկատար դերբայը, ուր է>ի՝ լինելու փոխարեն լինում է է>ը, ինչպես և ճ միջմասնիկի գոյությունը, բացի կատարյալ ու գերակատար դերբայներից և հրամայականից, մյուս բոլոր ձևերում։

382. Տեսաճել>տրէսճիլ.

Անկատ. դրբ. տրսիս, *կատ. դրբ.* տրէսալ, *գրկատ. դրբ.* տաճած.
Ապ. դրբ. տրսճրլացուկ, տրսճրլասկաճ, *ենթ. դրբ.* տրէսճուղ.
Մկբ. դրբ. տրսճիլէճ.
Ըղձ. ներկ. տրէսճիմ, տրէսճիս, տրէսճի, տրէսճիք՚, տրէսճիճ։
Հրմ. ներկ. տրէս, տրէսէք՚, տրէսճի մէ, տրէսճի մէք՚։

Անկանոն է գերակատար դերբայը, որում արմատական ց-ն դառնում է ճ նույն դերբայի -ացած>աճած վերջավորության

համաբանութեամբ, հրամայականի եզակին, որ պահպանված է գիրաբարյան ձևով, ինչպես և մի քանի ուրիշ դեպքերում։

383. Գիտել>գի՛դել.

Անկատ. դրբ. գի՛դես, *կատ. դրբ.* գի՛դեցալ, *գրկատ. դրբ.* գի՛դած *կամ* գի՛դեճած.

Ապ. դրբ. գի՛դի՛լացական, գի՛դի՛լացուկ, *ենթ. դրբ.* գի՛դեցուղ.

Մկբ. գի՛դի՛ճելէճ.

Ըղձ. ապ. գիդիմ, գիդիս, գիդի, գիդիք, գիդիճ.

Հրամ. ներկ. գի՛դեց, գի՛դեցէ՛ք, գիդի մէ, գիդի մէք՛։

384. Գնալ>գի՛նել.

Անկատ. դրբ. գի՛նէս, *կատ. դրբ.* գէցալ, *գրկատ. դրբ.* գաճած *կամ* գէճած.

Ապ. դրբ. գի՛նի՛լացուկ, գի՛նի՛լացական.

Ենթ. դրբ. գի՛նէցուղ.

Մկբ. դրբ. գի՛նէլէճ.

Ըղձ. ապ. գինէմ, գինէս, գինէ, գինէք՛, գինէճ.

Հրամ. Ներկ. գինա՛, գի՛նէցէք, գինէ մէ, գինէ մէք՛.

» *անց.* գինէր լա՛, գինէցէք՛ լա՛։

385. Կարել>կարիլ *«կարողանալ».*

Անկատ. դրբ. կըրէս, *կատ.* կըրէցալ, *գրկատ. դրբ.* կըրաճած.

Ապ. դրբ. կըրըլացուկ, կըրըլասկաճ, *ենթ. դրբ.* կըրէցուղ.

Մկբ. դրբ. կըրէլէճ.

Ըղձ. ապ. կարիմ, կարիս, կարի, կարիք՛, կարիճ.

Հրամ. Ներկ. կըրէց, կըրէցէք՛, կարի մէ, կարի մէք՛։

386. Տանել>տանիլ.

Անկատ. դրբ. տրնէս, *կատ. դրբ.* տարալ, *գրկատ. դրբ.* տարած.

Ապ. դրբ. տրնըլացուկ, տրնըլասկաճ, *ենթ. դրբ.* տանուղ.

Մկբ. դրբ. տրնէլէճ.

Ըղձ. ապ. տանիմ, տանիս, տանի, տանիք՛, տանիճ.

Հրամ. Ներկ. տար, տրնէցէք՛ *կամ* տրրէցէք՛, տանի մէ, տանի մէք՛։

387. Ուտել>օտիլ.

Անկատ. դրբ. ըտէս, *կատ. դրբ.* կէրալ, *գրկատ. դրբ.* կէրած.

Ապ. դրբ. ըտրլացուկ, ըտրլասկաճ, *ենթ. դրբ.* օտուղ.

Մկբ. դրբ. ըտէլէճ.

Ղզճ. ապ. ոտիմ, ոտիս, ոտի, ոտիք՝, ոտին.
Հրմ. ներկ. կէր, կէրէք՛, ոտի մէ, ոտի մէք՛:

288. Լինել>նիլ.

Անկոր. դրբ. նիս, *կոր. դրբ.* լայ, *գրկոր. դրբ.* լած.
Ապ. դրբ. նի՝լացուկ, նի՝լասկաց, *ենթ. դրբ.* (իմուղ).
Ղզճ. ապ. նիմ, նիս, նի, նիք՝, նին.
Հրմ. ներկ. (նիս, նիք՝), նի մէ, նի մէք՛:

Բոլոր ն-ով սկսվող ձևերն սկզբից կարող են ստանալ ի, եթե գործածվում են բաղաձայնով վերջացող բառերից հետո, ինչպես՝ ոօր իս իմիմ, գիմէ չիմ *որ ես լինեմ, չեմ գնա*: Հրամայականը սեփական ձև չունի, դրա համար գործածվում է ըղձական ապառնին. ենթակայական դերբայի իմուղ ձևը սակավ է գործածվում:

ՊԱԿԱՍԱՎՈՐ ԲԱՅԵՐ

389. Էական բայ. *ունի միայն սահմանական եղանակի ներկան և անցյալ անկատարը:*

Ներկ. ըմ, ըս, ա (ը), ըք, ըք. ն. իմ, իս, ի, իք՝, իք՝, ին.
Անց. անկատար. ըմ լա՝, ըս լա՝, ը լա՝ և այլն. իմ լա՝, իս լա՝, ի լա՝ և այլն:

Պակաս ժամանակները լրացվում են նիլ «լինել» բայով:

Կրկնաձևերի կիրառությունը հետևյալ պատկերն ունի.

1) Բայի եղանակային ձևերում, եթե օժանդակ բայը հետադաս է, առաջին ձևն են ստանում անցյալ կատարյալը, գերակատարը և անցյալ գերակատարը. Ապագայ ձևերում լինում է երկրորդ ձևը (իմ, իս և այլն),

2) Եղանակային ձևերում, եթե օժանդակ բայը նախադաս է, ապա կրկնաձևերը գործածվում են ըստ ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի՝ իրեն նախորդող բաղաձայնահանգ բառերի համար. այսինքն, եթե օժանդակ բային նախորդում է վերջնավանկում ծանր ձայնավոր ունեցող բաղաձայնահանգ բառ, ապա՝ օժանդակ բայն է իմ, իս, (ը) և այլն, և ընդհակառակն. ինչպես՝ մին գալ ի նիս *«մի գայլ է գալիս»*, իս իմ նիս *«ես եմ գալիս»*, *բայց՝* մին մարդ ը նիս *«մի մարդ է գալիս»*, անդուք ըն նիս *«նրանք են գալիս»* և այլն:

Թեթև ձևերն են գործածվում (իմ, իս և այլն) նաև այն բառերից հետո, որոնք վերջանում են պ, կ, ք, ծ, ջ, չ, ճ, շ բաղաձայններով. ինչպես՝ միճ կըճէկ՝ ի ճուս «մի կին է գալիս», ճէնջու կըէճ ի մըտալ բաքի՝ս «ճանճի կիճ (խայթոց) մտավ մատըս» և այլն։

3) Եթե նախադաս օժանդակ բային նախորդում է ձայնավորահնչ բառ, ապա՝ ծանր ձևերն են գործածվում ա, ա, ու, ու, օ, ո ձայնավորներով վերջացող բառերից հետո, և թեթև ձևերը՝ է, ի ձայնավորներով վերջացողներից հետո. քանի որ այդ պարագայում երկու ձայնավորներ հանդիպում են իրար, ուստի և նրանց միջև ավելանում է վ ձայնակապը, ինչպես՝ միճ կատու վա ճուս «մի կատու է գալիս», մի շաճ թուլա վա ըստակած «մի շան լակոտ է սատկել», միճ բախէ վի իկ'ած «մի երեխա է եկել», իճճ միճ իգ'ի վի մըճաճած «ինձ մի այգի է ճնացել» և այլն։

4) Բայերի եղանակային այն բոլոր ձևերում, որոնց մեջ օժանդակ բայը նախադաս է կամ գտնվում է խոնարհվող բայի և լ՚ բառամասնիկի միջև, եզակի երրորդ դեմքի ը, ի, ա-ն սովորաբար չի լինում. ինչպես՝ հրճգէրըս գաճած լ՚ չէները «ընկերս գնացել էր գյուղ», հրճգէրըս գիճէս լ՚ «ընկերս գնում էր» և այլն. նույն պարագայում, եթե օժանդակ բայի երրորդ դեմքը գործածվում է, ապա լինում է ը կամ ի և ոչ՝ ա. ինչպես՝ հրճգէրըս գէցալ ա «ընկերս գնաց», բայց՝ հրճգէրըս ը գէցալ «ընկերը գնաց» և այլն։

5) Եթե օժանդակ բայն ընկնում է խնդրի և խոնարհվող բայի միջև, ապա ձայնավորից հետո լինելու դեպքում կորցնում է յուր սեփական ը, ի ձայնավորները և միանում խնդրին. այդպիսով օժանդակ բայը վեր է ածվում մ, ս, —, ք, կամ ք՚, ն վերջավորությունների, որոնք ավելացվում են նախորդող բառին. այդպես՝ իս մին ջուրէմ առած «ես մի ջուր եմ գնել», դու խաղուս բուէս «դու խաղող ես ուտում», ճն խաղու քրդէս «նա խաղող է քաղում», մէք՚ (դուք) միճ ջուրէք՚ առած «մենք (դուք) մի ջուրի ենք գնել», ճդուք միճ ջուրէճ առած «նրանք մի ջուրի են գնել» այլն։

390. կամ.

Սահմ. եղն. կամ, կաս, կա, կաք, կան.

» *անց. անկատար.* կայի լ՚ի, կայիր լ՚ի, կար լ՚ի, կայաք լ՚ինք, կային լ՚ին։

Մյուս ձևերը լրացվում են նիլ «լինել» բայով։

391. կալ>կալ «ՈՒնալ».

Անկար. դրբ. կաս. *կար. դրբ.* կացալ, *գրկար. դրբ.* կաճած.

Ապ. դրբ. (կրլասկան).

Ղզճ. ապ. կամ, կաս, կա, կաք, կան.

Հրմ. ներկ. կաց, կացէք, *արգելական չունի։*

Այս բայն առանձին չի գործածվում, այլ միայն հարադրություններուն մեջ. ինչպես՝ անց կալ «անցնել», ետուտց կալ «վանգնել» և այլն։ Անկատար և ապառնի դերբայները սակավ են գործածվում. այդ, ինչպես և պակասող ձևերը փոխարինվում են տալ բայով։ Ղզճականի ձևերը չպետք է շփոթել կամ „sum“ բայի սահմանականի հետ։

392. Ունիմ>օնիմ.

Սահմ. ներկ. օնիմ, օնիս, օնի, օնիք, օնին.

» *անկտ.* օնիմ լ՚ի, օնիս լ՚ի, օնի լ՚ի և այլն։

Մյուս ձևերը լրացվում են նիլ «լինել» բայով. ինչպես՝ ինձ մին դէնակ լ՚ի «ես մի դանակ ունեմ» (բառացի՝ ինձ մի դանակ էր)։

393. Կալնու>կալիլ.

Անկար. դրբ. կըլէս, *կար. դրբ.* կալալ, *գրկար.* կալած.

Ղզճ. ապ. կալիմ, կալիս, կալի, կալիք՚, կալին.

Հրմ. կա, *արգել.* կալի մէ, կալի մէք՚։

Անկատար ու կատարյալ դերբայները միայն բարդությունների մեջ են գործածվում (օրինակ՝ ապռնկըլէս «արյունակալում»). հրամայականի հոգնակին փոխարինված է ում առէք՚ հարադրով։

ԲԱՂԱԴՐՅԱԼ ՁԵՎԵՐ

394. Բաղադրյալ ձևերը կազմվում են անկատար, գերակատար, ապառնի դերբայներից և էական բայից կամ նիլ «լինել» բայից. ահա յուրաքանչյուր ձևից մեկական օրինակ՝

ըղէս նիմ «աղալիս լինեմ»
ըղէս նիմ լա «աղալիս լինեի»
աղած նիմ «աղած լինեմ»
աղած լա նիմ «աղած լինեի»
ըղըլացուկ / ըղըլասկան } ըմ «աղալու եմ, աղալու միտք ունեմ»
ըղըլացուկ / ըղըլասկան } ըմ լա «աղալու էի, աղալու միտք ունեի»
ըղըլացուկ / ըղըլասկան } նիմ «աղալու լինեմ»
ըղըլացուկ / ըղըլասկան } նիմ լա «աղալու լինեի»
աղած ըմ նիլ «աղած կլինեմ»
աղած ըմ լա նիլ «աղած կլինեի»
ըղըլացուկ / ըղըլասկան } ըմ նիլ «աղալու կլինեմ»
ըղըլացուկ / ըղըլասկան } ըմ լա նիլ «աղալու կլինեի»
աղած մէտիլ նիմ «պետք է աղած լինեմ»
մէտիլ աղած լա նիմ «պետք է աղած լինեի»
ըղէս մէտիլ նիմ «պետք է աղալիս լինեմ»
մէտիլ ըղէս լա նիմ «պետք է աղալիս լինեի»
ըղըլացուկ / ըղըլասկան } մէտիլ նիմ «աղալու պետք է լինեմ»
ըղըլացուկ / ըղըլասկան } մէտիլ նիմ լա «աղալու պետք է լինեի»։

ՀԱՐՑԱԿԱՆ ԲԱՅԵՐ

395. Ինչպես հայերենում, առհասարակ, այնպես էլ Մեղրու գաւբառում հարցականը կազմվում է ձայնի բարձրացմամբ. սակայն, եթե գրականում սովորաբար հարցումը դրվում է խոնարհվող բայի վրա, ապա Մեղրու բարբառում սովորաբար էական բայի վրա է դրվում, որ և այս պարագայում լինում է հետադաս. ինչպէս՝ ՝ն դէնակը խընդիս ի՞ս «այս դանակն ուզում ես», Համամ էական բայն առաջ է ընկնում և հարցումը

դրվում է բայի վրա, բայց այդ դեպքում առաջ է գալիս նաև իմաստի փոփոխություն. այսպես՝ վերը բերած օրինակում հարցումը վերաբերվում է ցանկությանը՝ «ուզում ես, թե ոչ». մինչդեռ՝ ու գինակը ըս խընդիս «այս դանակն ես ուզում» նախադասության մեջ հարցումը վերաբերում է ցանկացված առարկային՝ «դանակն ես ուզում, թե մի այլ բանը»:

Առաջին ձևով հարցումը պարունակում է նաև ընդհանուր իմաստ. այսինքն՝ առհասարակ որևէ բան երբևիցէ արված է, թե ոչ. օրինակ՝ դու խաղու կէրած ը՞ս «դու խաղող կերել ես (քո կյանքում)», այս դեպքում հաճախ գործածվում է նաև սկի, իսկի «բնավ, առհասարակ» մակբայը. ինչպես՝ դու սկի գնհած ը՞ս Րէվան «դու երբևէ գնացել ես Երևան»:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

396. Ինչպես երևում է մինչև այժմ ասածներից, բայերի խոնարհումը, գոյականների հոլովման համեմատությամբ, մի շատ պարզ վիճակի է հասել. հենց այն, որ եղանակային ձևերի մեծագույն մասը կազմվում է դերբայներից և օժանդակ բայից, մի զգալի հեշտություն է. բացի դրանից, սղման ու շեշտադրության կանոնները, որ այնքան խառն ու խախուտ են հոլովման մեջ, այստեղ բացարձակ ուժով կիրառվում են հաստատուն կանոնների համաձայն: Նույնիսկ անկանոն բայերն էլ այստեղ առանձին դժվարություն չեն ներկայացնում. նախ՝ գրաբարյան անկանոն բայերից առնել և դնել բայերը բարբառումս վերածվել են արիլ, դի՛րիլ արմատական ձևերին, որոնք և կանոնավորապես խոնարհվում են երրորդ խոնարհմամբ. Ձևացած անկանոն բայերի խոնարհման մեջ շեղումը գլխավորապես նկատվում է կատարյալ և դերբայական դերբայներում ու հրամայականում, որոնք գալիս են գրաբարից: Այս բոլորը նկատի ունենալով, կարող ենք ասել, որ խոնարհումն արդեն իսկ հասել է այն պարզ ու հաստատուն վիճակին, դեպի որը զարգանում էր հոլովումը և որին, իհարկէ, չհասավ, բարբառի մահացման պատճառով:

9. ՄԱԿԲԱՅՆԵՐ

397. Մեղրու բարբառում գործածվող մակբայներն են. ալքի՝ ճալ «իսկույն, անմիջապես» (<պրսկ. hālbehāl)

ալու, ալու «էլի, դարձյալ, կրկին» (<այլոյ)
ազուրդ, ըղուրդ, ղուրդ «ճիշտ, իրոք, իսկապես» (<ուղղորդ)
ձղկաբայ «ակնհայտորեն, բացահայտորեն»
ասուր «այսօր»
ասրայց «այսօրվա, այսօրվանից»
բալքայ «թերևս, գուցե» (<ադրբ. белки)
բի՝ըդայն «հանկարծ» (<ադրբ. бирдән)
բի՝ըդայն բիր «միանգամից» (<ադրբ. бирдән бир)
գիսքայ «կարծես թե, իբր թե» (<գիտես թե)
դուսմայց «դրսից, դուրսը»
դէն «այն կողմ, անդը (թե տեղի, և թե ժամանակի իմաստով)»
դէս «այս կողմ, այսը»
զօռավ «քոնի, առհարկի» (<պրսկ. zor + գործ. հոլովի վերջավորությունը՝ ավ)
էաէչ «առաջ»
էաէն «հետին, վերջինս»
էանէ «հետո»
ըրիօնաց «երեկոյան»
քայքի «միայն թե» (<պրսկ. tek ki)
քաքուն «գաղտնի»
քըքնաւ «ծածուկ, գաղտնի» (<քաքուն առ)
ի՝ըրիկայց «երեկ»
իզուր «անտեղի, զուր»
իլլաքի(մ) «միանավանդ» (<ադրբ. илләки)
ի՝սկի, սկի «բնավ, ամենևին»
իվէլ, ի՝վի՝լէ «ավելի, առավել, ավելի»
խոշավ «կամովին, հաճույքով» (պրսկ. xoš+ ավ)
խօր «քիչ»
հա «այո»
հայէ «դեռ, դեռևս» (<արաբ. hālā)
հալբայք, հալբայքի «երևի» (<արաբ. albat)
համայշ «միշտ» (<պրսկ. hemiše)
հէռնաց, հէռանց «հեռուստ»
հէսէ, հէսէքի «հանավասիկ» (<ժղ. հրեսիկ)
հէդէ, հէդէքի «հանավադիկ» (<ժղ. հրեդիկ)
հէնէ, հէնէքի «հանավանիկ» (<ժղ. հրենիկ)

հէտ «անգամ»
հէրվի «հերուս» (<հերու+ի)
հըրդա «այժմ, հիմա» (<հրեդիկ)
հըրդիդէն «այժմվանից, այսուհետև» (<հրեդիկ+դեն)
հի՛միմի, հի՛միմիւց «հենց նոր, քիչ առաջ» (<հիմիկ, հիմիկուց)
հըխկէց «ճանապարհին»
ղըրդանէ «իսկապես»
մէկալ օրը «անցյալ օրը»
մաջինէ «կիսից»
միս «հենց»
մըխխիլի, մըխխիլէ «բավական, շատ» (<մի+պրսկ. xeili)
մանում «մի քիչ, արդյոք»
լավ «բոլորովին» (<ադրբ. лап)
նէսմանց «ներքուստ»
նէր «հուլժ, խիստ, շատ»
նըհախ «իզուր, անտեղի» (<պրսկ. nāhaqq)
չէտ «շատ»
շո՛ւդ «շուտ»
շո՛ւդից «վաղուցվա»
շո՛ւդվանից «վաղուց, վաղուցվանից»
ուգուց «էգուց, վաղը»
ուգուցէն, ուքցէն «վաղվա»
չէ «ոչ»
չըմէքվի «դժկամ, ակամա»
չուքըմանցը «չորս կողմը»
պիճի «քիչ, փոքր ինչ, դուլզն»
վաղէն «վաղուցվա, վաղնջուց»
վէր «ի վայր»
վիր «ի վեր»
քի՛չէրավ «առավոտը, լուսաբացին»:

Այստեղ պետք է հիշել նաև դերանունների մեջ հիշված մի խումբ բառեր, որոնք գործածվում են քե իբրև դերանուններ, և քե իբրև մակբայներ. դրանք են. աստի, ադի, անդի, խտի, իդի, ինդի «այսպես, այդպես, այնպես», ասքան, ադքան, անքան, ասդրամ, ադըրդամ, անդրդամ «այսքան, այդքան, այնքան», տէղս, տէղըտ, տէղը «այստեղ, այդտեղ, այնտեղ», հիբ

«երբ» և այլն։ Դրանք միջին դիրք են բռնում մնացյալ դերանունների և մակբայների նկատմամբ, դրծածվելով մերթ իբրև մակբայ, մերթ իբրև դերանուն։

10. ԿԱՊԵՐ ԵՎ ԿԱՊԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

398. Մեզրու բարբառում գործածվող կապերն ու կապական բառերն են.

1. ՄԵՌԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎ

Էտը «հետո, հետևից», օրինակ՝ ԱՆդուր էտը «նրանից հետո, նրա հետևից»։

Հաշլի «համար», օրինակ՝ սըվուրիլու հաշլիմ իկնած Ըէվան «սովորելու համար եմ եկել Երևան»։

Մանչին «միջին, մեջ», օրինակ՝ առվուն մանչին ջուր չի կա «առվի մեջ ջուր չկա»։

Առէ «մոտը, ձեռքում», միշտ գործածվում է ս, դ, ն հոդերով, ինչպես՝ իմ առէս «ինձ մոտ, իմ ձեռքին», քու առէտ «քեզ մոտ», ԱՆդուր առէն «նրա մոտ», մէր առէն «մեզ մոտ» և այլն։ Հոդնակի բոլոր դեմքերի հետ էլ ստանում է ն հոդը։ Այս կապն ստացվել է գրաբարյան առ իս «ինձ մոտ» կապակցությունից, որ նախ՝ բաղադրիչների մթագնումով միացել և դարձել է առիս, իբրև մեկ բառ, ապա՝ ս-ն գիտակցվելով որպես դիմորոշ հոդ, մյուս դեմքերի հետ էլ գործածվել է համապատասխան հոդերով, որով և ստացվել է առի «մոտ» անկախ ձևը։

2. ՏՐԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՈՎ

Հետա «համար». քու հուր հետա ճրակ չիս վառիլ «քո հոր համար ճրագ չես վառի» (անպիտան զավակ ես)։ Անձնական դերանունների հետ միանում ու կազմում է մի բառ, կորցնելով սկզբի ն-ն. ինչպես՝ ինձհետա, քիզհետա կամ քիհետա, միզհետա և այլն։

Նըհէտ, ձէտ «հետ, միասին». հօրըս նըհէտ գնացի քամ լաք իմ հօրս հետ գնացել էի այգին»։ Անձնական դերանունների հետ գործածվում է էտձևով, միանալով նրանց. ինչպես՝ ինձէտ, քիզէտ կամ քիհէտ, միզէտ, ձիզէտ, բայց՝ ԱՆդուր նըհէտ, ԱՆդուց նըհէտ։

Վէրա, վրրա «վրա, մասին». ախալէրըա քի վէրա մէն մօծ բէռնը դէռած չեղթայրըդ քեզ վրա մի մեծ բեռ է դարձել». ան-դուր վէրա չէա ըն խոսըսէս ընըա վրա (մասին) շատ են խոսում»։

էնից
էնով
էնամ

կազմում են. առաջինը՝ բացառական, երկրորդը՝ գործիա-կան, երրորդը՝ ներգոյական հոլով (տես § 272, 273, 274)։

3. ՀԱՅՑԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՈՎ

Դի՛րի «դեպի». գինէս իմ դի՛րի տօն «գնում եմ դեպի տուն», նուս իմ դի՛րի քի «գալիս եմ դեպի քեզ»։

Ըորնց (առանց) «առանց». ըորնց քի «առանց քեզ». ըորնց տօն «անտուն» և այլն։

Մինչի «մինչև». օրինակ՝ մինչի տօն «մինչև տուն»։

4. ԲԱՅԱՌԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՈՎ

Դէս «այստ, այս կողմ». օրինակ՝ տէղէն դէսը «այնտեղից այս կողմ»։

Դէն «անդր, այն կողմ, հետո». օրինակ՝ տէղէս դէնը «այս-տեղից այն կողմ» կամ «սրանից հետո»։

Դուս «դուրս, արտաքս». օրինակ՝ տընէն դուս «տնից դուրս»։

Սըվայ «բացի». օրինակ՝ քիզէնից սըվայ «քեզնից բացի»։

Էտնէ «հետո». օրինակ՝ անդուրէնից էտնէ «նրանից հետո»։

Հիշյալներից նախադաս են՝ ըորնց, դի՛րի, մինչի. մյուս-ները բոլորն էլ հետադաս են։

Իրրև հետադրություն են գործածվում նաև հետևյալ բա-ռերը՝ սրտական հոլովաձևով. էթկէնէ «հետևինը», գըլխուն «գլխին, վրան», յանուն «կողքին», տակէն «տակինը», քի՛շտին «մոտը»,— բոլորն էլ սեռական հոլովի հետ։

Այստեղ պետք է հիշել նաև նէ հետադրությունը, որը հայ-ցական հոլովի հետ կազմում է գործիական կամ ներգոյական հոլով (տե՛ս § 302)։

11. ՇԱՂԿԱՊՆԵՐ

399. Ա՛լ, ալ «էլ, ևս». ձայնավորների ներդաշնակությամբ երբեմն համապատասխանում է նախորդող բառին։

Ը, ի՛, ու «և» գործածվում են հարադրություններին, ինչպես

և նախադասության համազոր անդամների համար. ինչպես՝ հա-
րը մար «հայր ու մայրը», քունչի՝ պուճախ «քունչ ու պուճախ»
և այլն։

Թա «քեզ, քեզ»
Թա, Թա հօր «քեզ, քեզ որ»
Համ «ևս»
Համա «քայց»
Յա «կամ»
Նէն «ևս (<ադր. нэн)
Հօր «որ, որպեսզի»
Միճ ալ «մեկ էլ, ևս»
Ճեն հօր «իսկ»։

12. ՁԱՅՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

400. Դէ «ապա, ապէ», օրինակ՝ դէ ասա, պըրծա «դե ասա ու վերջացրու»։

Ճլի «էլի», օրինակ՝ ադ իս լա խընդիս, ճլի «այդպէս էլը ուզում, էլի»։

Ճրա «այ մարդ», օրինակ՝ ճրա, ըսէս իմ ձդի մէն արիլ «այ մարդ, ասում եմ՝ այդպես մի արա»։

Ճշի, ճշի «էհ, թող», օրինակ՝ ճշի, ալ խընդիս չիմ «էհ, էլ չեմ ուզում»։

Պու «վահ». զարմանք և միաժամանակ ափսոսանք արտահայ-
տելու համար. օրինակ՝ ըսէս ին Դէվօրք մէռած ա.—Պու, աղիւրգ «ասում են Գևորգը մեռել է.—վահ, իսկապէս»։

Վա «մի՛թե». կասկած և ծաղր արտահայտելու համար. օրի-
նակ՝ ըսէս ին ալթպէրըտ նուռս խ.—վա, պա իս խմա գի՛դիս չիմ «ասում են եղբայրըդդ գալիս է. մի՛թե, ապա ես ինչո՞ւ չգի-
տեմ»։

Փա «վահ». զարմանք ու հիացմունք արտահայտելու հա-
մար. օրինակ՝ փա, ան հիշքան մարդ ը կուտված տէղըս «վահ, այս ինչքան մարդ է հավաքվել այստեղ»։

Փիյէ՞ «վահ». անբավականություն, սաստում արտահայտե-
լու համար, օրինակ՝ փիյէ, ըսէս իմ ձդի մէն արիլ «վահ, ասում եմ՝ այդպես մի արա» և այլն։

13. ՇԵՇՏ

401. Իբրև ընդհանուր կանոն Մեղրու բարբառում շեշտը վինում է վերջընթեր վանկում.

Այն պարագայում, երբ երեք կամ ավելի վանկ ունեցող բառի վերջին կամ վերջընթեր վանկի ձայնավորն է ը, ի՝ շեշտը դրվում է նախավերջընթեր վանկում. ինչպես՝ կոտիճ>կըւտէճը, մատուռն>մըտուռնը, մեկնիլ>մէկընվիլ, կազմվածք>կազմըվածք և այլն: Ընդհակառակն՝ եթե վերջընթեր վանկում ը կամ ի՝ ունեցող բառը բարդ է, ապա՝ սովորաբար շեշտը վերջավանկում է լինում. ինչպես՝ առուտուր>առըտուր, մարդուկնիկ>մարդըկընէկ, գետ ի վեր>գետ՝վեր, արեւելայ>արեւելի՛յ՝ և այլն:

Դրանցից դուրս շեշտը վերջավանկում է լինում.

ա) Առաջին և երկրորդ խոնարհման բայերի բոլոր ձևերում, բացի այն ձևերից, որոնց մեջ վերջընթեր վանկն ունենում է ի ձայնավոր. ինչպես՝ մընալ, մընաս, խըմէլ, խըմէս, բայց՝ մընահատ, մընըլնակաս, խըմըլնակաս և այլն:

Երրորդ խոնարհման անկատար դերբայում նույնպես շեշտը վերջին վանկում է. ինչպես՝ օտիլ, ըռէս, խօսիլ, խըսէս և այլն: Այդ, ինչպես ճշտորեն նկատել է պրոֆ. Ա. Դարիբյանը, -ելիս, -իս, էս դերբայական վերջավորության սղման արդյունք է (տես՝ Պետական համալսարանի գիտ. աշխատություններ, հատոր 11, էջ 87):

բ) Մի խումբ բառեր գրաբարում լի ձայնավոր ունեն միայն վերջին վանկում. բարբառումս էլ, բնականաբար, այդ բառերը նախորդ վանկերում ունենալով ը կամ ի՝ շեշտը կրում են վերջին վանկում. ինչպես՝ ընկեր>հընգէր, բրինձ>բրի՛բրինձ, հնձան>ընձան, մթին>մըթէ՛ն և այլն:

գ) Նէ մասնիկով կազմված հոգնակի ուղղական և հայցական հոլովներում:

դ) Գրական-կրոնական, ինչպես և այլ բարբառներից ու ադրբեջաներենից փոխառյալ բառերից մի մասում շեշտը կանոնավոր է, մի մասում՝ ոչ. ինչպես՝ գանձանակ>գանձանակ, բամբաս>պամբաս ‘բամբասանք’, երկիւղ>յէրգիւղ, բայց՝ դատավոր>դադավէր, գաւազան>գավազան, աշկարա>ա՛շկարա՛ և այլն:

Այդ կարգի բայերը, սակայն, բոլորն էլ կանոնավոր կերպով շեշտը կրում են վերջընթեր վանկում. ինչպես՝ աշխատել>աշխատիլ, չարչարել>չարչարիլ և այլն։

-ութիւն մասնիկով բառերը, որ նույնպես փոխառված են գրականից (բարբառային ձևն է -օթիւն || -ըթիւն), անխտիր վերջավանկում են շեշտվում. ինչպես՝ լավութիւն>լավութի՛ն, բարութիւն>բարութի՛ն և այլն։

ե) Դան գրաբարյան մի խումբ բառեր, որոնք առաջին վանկում ունեցել են գաղտնավանկ ը, իսկ երկրորդում՝ որևէ ի ձայնավոր, բայց բարբառումս նախավանկի ը-ն, մեծ մասամբ ներդաշնակությամբ վեր են ածել որևէ ի ձայնավորի. այդպիսի բառերից ոմանք առաջին, իսկ ոմանք վերջին վանկումն են շեշտ ունենում, առանց հայտնի պատճառի և կանոնի, ինչպես՝ գզող>գուզո՛ւղ, զրույց>զու՛յց, խմոր>խումո՛ւր, խնձոր>խունձո՛ւր, կճուճ>կուճո՛ւճ, մրջիւն>մու՛րջիւն, մրջիմ>մու՛րջի՛մ, սղոց>սուղո՛ւց, բայց՝ կկու>կուկո՛ւ, կնգուղ>կունգուղ, փշուր>փու՛շուր, կրծել>կուրծի՛լ, քսակ>քըսա՛կ և այլն։

զ) Այդ բոլորից դուրս մի խումբ բառեր, առանց մեզ հայտնի պատճառների, շեշտը կրում են վերջավանկում, հակառակ բարբառիս օրենքներին։ Այդ բառերն են.

այն մի>ընամի՛ն, ամի՛ն
առաջին>ըռջի՛ն
առջնակ>ըռըջնա՛կ
առնէտ>ըռնա՛տ
առանց>ըռո՛նց
բուռուռ>բուռո՛ւռ
մողմող>մըղմո՛ղ
գառանիլ>գի՛ռնիլ
երախ>ըռաէ՛խ
ծածկան>ծըղկա՛ն
ծակծակոտ>ծըկծըկո՛ւտ
խսկի՛>իսկի՛, սկի՛
ապրշում>պըռըշմի՛
կորիզ>կըղա՛զ
անկան>հի՛նգի՛ն
պահէզ>պըհա՛զ
երեքին>իրիքքի՛ն
սալոր>շի՛լլու՛ր, շի՛լլո՛ր
սերկևիլ(են)>սի՛րկի՛վի՛լ
ուղի՛>հըղե՛
ուղղորդ>աղո՛ւրդ
կարկափ>կըրըկո՛փ
հազար>հի՛զզի՛ր
վերայ>վըրա՛
փուճուկ>փըչո՛կ
չրորդան>չըռուրկա՛ն
պատրոյան>պըտրըչի՛ն
սպարդիլ>սըփի՛րթնի՛լ

14. ԱՏԱՆՑՆԵՐ

402. Միջրու բարբառում կենդանի ածանցներ են.

1. ած.—Ժխտական նախամասնիկ, որ լիովին կենդանի է բարբառումս. օրինակ՝ անշո՛ւրք «անշոր, առանց շորի», անքէն «անքան», անփո՛ղ «անփող» և այլն։

2. -ածուց, -ածո՛ւց. չափ ցույց տվող թվականներ է կազմում, ինչպես՝ իրիք՛ածո՛ւց «երեքնոց», չըրքածուց «չորսանոց», քխտածուց «յոթանոց» և այլն։

3. -ավուր, -ա՛վուր.—մի բան ունեցող կամ պարունակող, ինչպես՝ ընգնավուր «ունկն՝ կանթ ունեցող», եէք՛ինա՛վուր «պոչավոր», տրնավուր՝ «տանավոր» և այլն։

4. -ուտ, -ո՛ւտ (<ոտ).—մի բան ունեցող. ինչպես՝ թէք՛ո՛ւտ «թքոտ», նէնգ՛ո՛ւտ «ճենգավոր», խըլընքուտ «խլնքոտ» և այլն։ Մեծ մասամբ բացասական իմաստով է գործածվում։

5. -ածուց, -ա՛ծո՛ւց (-ուց, -ո՛ւց).—տեղ ցույց տվող գոյականներ. ինչպես՝ խրտածուց «խոռոչնոց», ճըրքածուց «հորթանոց» և այլն։

6. -ավուն, -ա՛վուն.—կազմում է ածականների համեմատական աստիճանը, հատկապես գույն ցույց տվող բառերից. ինչպես՝ կըրմըրավուն «կարմրավուն», սրվավուն «սևավուն» և այլն (տե՛ս § 310)։

7. -է.—ինչից լինելը ցույց տվող. ինչպես՝ փէտէ «փայտյա», հուդէ «հողե», արկաթէ «երկաթյա» և այլն։

8. -է—գույն ցույց տվող ածականներին սաստկական իմաստ է տալիս. ինչպես՝ սրվվէ «սևին», կ՛ի՛պի՛տէ՛ «խիստ կապույտ», կըրմըրէ «խիստ կարմիր» և այլն։ Գործածվում են միշտ տալ բայի հարադրությամբ. ինչպես՝ սրվվէ տալ «սևին տալ», կըրմըրէ տալ «կարմրին տալ» և այլն։ Միշտ շեշտն իր վրա է կրում։ Գործածությունը ցույց է տալիս, որ սեռական-տրականի ի վերջավորությունն է, դարձած է (կարմրի տալ>կըրմըրէ տալ)։

9. -ացա.—կազմում է տեղի և ժամանակի մակբայներ, ինչպես՝ քի՛շէրացա «գիշերը», ըրկօնացա «երեկոյան», տակաց «տակից», գըլխաց «վերուստ» և այլն։

10. -ական.—կազմում է հարաբերական ածականներ, մեծ

մասամբ ժամանակ ցույց տվող բառերից. ինչպես՝ ըմսակաճ «համսական», տրբական «տարեկան» և այլն։

11. -ավուր.—կազմում է ձև ցույց տվող մակբայներ, մեծ մասամբ մի լեզվով խոսելը ցույց տալու համար (համապատասխան հայերենի -երեն մասնիկին). ինչպես՝ ճրյավուր «հայերենն», բոսավուր «ռուսերենն», քրխկավուր «քաղաքավար, քաղաքացու ձևով» և այլն։

12. -անէ.—կազմում է մակբայներ, ինչպես՝ ղրդղանէ «խնկապես», փրխանէ «փոխնփոխ, փոխադարձաբար», շրլխանէ «կամակով» և այլն։

13. -ցու.—մի բանի համար լինելը, ինչպես՝ տրբխացու «տրեխացուն», մսացու «մսացուն», շրլվրրացու «շալվարացուն» և այլն։

14. -օրին, -ըրին.— կազմում է վերացական գոյականներ. ինչպես՝ ըրխօրին «երեխայությունն», ըխպրրօրին «եղբայրությունն», նուշնիսկ օտար բառերից. ինչպես՝ սրրրըխօրին «հանդգնությունն», զրլմօրին «բռնություն, խստություն» և այլն։

15. -էք՛—կազմում է վերացական գոյականներ՝ առաջին խոնարհման բայերից (բնական և մարմնական երևույթներ). ինչպես՝ խըշխրշէք՛ «խշխշոց», խրրխրնջէք՛ «խրխնջանք», մրխկրտէք՛ «մղկտանք», ղրղդրղէք՛ «դողդողոց» և այլն։

16. -արաճ.—տեղ ցույց տվող. ինչպես՝ հանգըստարաճ «գերեզմանոց», բրժրշկարաճ «հիվանդանոց» և այլն։

17. -աք, -ւնք, -էք՛, -ուք, -ւիք.—կազմում է ընտանիք կամ ազգակցություն ցույց տվող հավաքական գոյականներ. ինչպես՝ Ուրշանաք «Ուրշանյանք», Փաքրնք «Փաքրյանք», Մրկէք՛ «Մկոյենք», Բիախչուք «Բոյախչյանք», Մազուիք «Մազոյանք», Հրկէրաք «Հանեքրանք» և այլն։

18. -ցի, -էցէ.—բնակիչ ցույց տվող. ինչպես՝ ուրդվնքցի «օրդուբաղցի», մրղրէցէ «մեղրեցի» և այլն։

19. -չը.—բացասական նախածանց. ինչպես. չըմէրկի «գըժկամ», չըճաս «չհաս», չըկէր «չուտողը» և այլն։

20. -նէ.—կազմում է բայեր՝ ցույց տալով գործողության գեպի ներս ուղղված լինելը. ինչպես՝ նէ ածիլ «ներս ածել», նէ բիրիլ «ներս բերել» և այլն։

15. ՇԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՇԱՐԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

403. Շարադասության և շարահյուսության մեջ Մեղրու բարբառի և աշխարհաբարի միջև մեծ տարբերություններ չկան. եղած տարբերությունների մի մասն էլ հիշված են հոլովման և խոնարհման մեջ. այստեղ պետք է հիշել միայն հետևյալ առանձնահատկությունները.

1. Ուղիղ խնդիրը սովորաբար դրվում է ստորոգյալից առաջ. ինչպես՝ հարի՝ ըրխէն սի՝բիս ի «հայրը սիրում է երեխային», ապրանքը տէոը ճրնշիս ի «ապրանքը ճանաչում է տիրոջը» և այլն։

2. Մարմնի զույգ անդամները հոգնակիում էլ համաձայնում են եզակի ստորոգյալի հետ. ինչպես՝ ակնարը ցրվէս ի «աչքերը ցավում են», հաքարը մանդված ա «ոտքերը ջարդվել են» և այլն։

3. Ենթական տրական հոլովով է դրվում օվիմ «ունեմ» բայի հետ. ինչպես՝ ինձ մին ձի օվիմ «ես մի ձի ունեմ»։

4. Ժխական բայը տրականով ենթակայի հետ նշանակում է ունենալ. ինչպես՝ ինձ մին ճրնգէր ը լա՞, ասիմը՝ Սագօն «ես մի ընկեր ունեի, անունը՝ Սագո», շանը գլխուն փափաղ չի լա՞ «շունը գլխին փափախ չունէր» և այլն։

5. Միավորյալ նախադասություններում անցյալ կատարյալն ու դերակատար ներկան կարող են գործածվել առանց օժանդակ բայի՝ եզակի երրորդ դեմքի համար. ինչպես՝ մին ճէտ ախպէրըս գէցալ Ուրդվաթ, մին ջուր տալ, բիրա՞լ «մի անգամ եղբայրս գնաց Օրդուբատ, մի ջուր գնեց, բերեց». գալի՝ իկած, ուխշաբնէն կէրած, փախած «գայլը եկել է, ոչխարները կերել, փախել» և այլն։

6. Պատմական նախադասություններում ըսէս ի, ասիլ ի «ասում է» սովորական ձևերի փոխարեն Շահյանցը շատ հաճախ գործածում է կասի ձևը, որը սակայն մենք երբեք չենք լսել։

7. Սովորաբանական ճօր, որպեզի» շաղկապը հաճախ չի դրվում, այլ հասկացվում է գործելույթից. ինչպես՝ ըսէս ին, իկած ըս, տէղըս ապրիս «ասում են, թե եկել ես, որ այստեղ ապրես». գիճէս ի Րէվաճ՝ սըվուրի «գնում է Երևան, որ սովորի» և այլն։

8. Սահմանական եղանակի ապառնիի երրորդ դեմքը գործածվում է հաճախ իբրև պատմական ներկա։

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԲԱՌԱՅԻՆ ԿԱԶՄ ԵՎ ԲԱՌԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՖՈՆԴ

404. Ինչպես ամեն մի հայերեն բարբառի, այնպես էլ Մեղրու բարբառի բառային կազմը, ունենալով հայերեն ընդհանուր բառերի մի զգալի քանակ, դրա հետ միասին ունի նաև բառային կազմի իրեն յուրահատուկ բառերը։ Ըստ Շահյանցի կազմած բառարանի, Մեղրու բարբառն ունի չուրջ 10 000 բառ։ Դրա մի զգալի մասը սովորական հայերեն բառեր են, ինչպես՝ գլօխ, բէն, մարդ, հաց, ջո՛ւր, ակնը, իջի «այգի», բէրթ, ձի, ծառ, քար և այլն։ Դրաբարից Մեղրու բարբառի բառացանկում եղած այդպիսի ընդհանուր հայերեն բառերի թիվը է մոտ 2 000, որ կազմում է ամբողջ բառերի 20%-ը։ Դա, ըստ երևույթին, ոչ թե զգալի մասը, այլ միայն մեկ հինգերորդ մասն է կազմում ամբողջ բառային կազմի։ Բայց այդ ենթադրությունը խաբուսիկ է. բառացանկում տրված են գլխավորապես պարզ բառերը (գոյականներ, ածականներ և այլն), բայերը, սակավ դեպքերում՝ ածանցավոր և բարդ բառերը, եթե նրանք բարբառի ուսումնասիրության համար կամ հնչյունաբանական, ձևաբանական, բառակազմական կամ որևէ այլ նկատառումով անհրաժեշտ են համարվել։ Դրա հետևանքը եղել է այն, որ բազմաթիվ սովորական ածանցավոր ու բարդ բառեր չեն մտել բառացանկիս մեջ։ Այսպես, օրինակ, բառացանկում ունենք բարձր>բէնդր բառը, բայց չունենք բարձրութիւն>բի՝նդրթիւն, ունենք՝ բարակ>բէրակ, բայց չունենք՝ բարակութիւն>բըրըկօրթիւն և այլն։ Աւդ, եթե այդպիսի բառերը մի ացնենք վերի 2 000-ին, ապա կստանանք ամբողջ թվի կեսը, որ նշանակում է, թե Մեղրու բարբառը հարաշատորեն պահել է հայերենի մոտ 5 000 բառերը, մի բան, որ բարբառի հնության և նրա բառային կազմի հարստության

մասին է խոսում։ Ինչ վերաբերում է մյուս մասին, ապա նա ստացվել է զանազան ազբյուրներից։

405. Բարբառիս բառային կազմի հարստացման հիմնական աղբյուրը իր ունեցած ընդհանուր հայերեն բառերի նոր, բարբառային հիմքի վրա կազմված սեփական ածանցումները, բարդություններն ու հարադրություններն են։ Այսպես՝ ունենք այդ-ի>ացի, «այդպիսի», որ ինքն արդեն բարբառային կազմություն է, բայց դրանից էլ ունենք՝ ացիքունավ «այդպիսով, այդպես վարվելով», ունենք՝ բանջար>բենջար և բուսանել>փի՛սիլ, փի՛սիկ բառերը, որոնցից բարբառում կազմվել է բենջար-փի՛սի «ձյունախառն մանր անձրև», այդպես և՝ իդ՛ացէն<այգի+բաճ «այգու գործ», բի՛ժժաքաղ<բոժոժաքաղ, գըխտրեացրգակ<գոտի+արձակ և այլն, և այլն։ Այսպիսի բառերը տրված են գավառական բառերի բառացանկում։

406. Առանձին ուշադրության են արժանի այն բառերը, որոնք ոչ հայ հին մատենագրությամբ են ավանդված, ոչ ժամանակակից հայերենում գոյություն ունեն, ոչ էլ նոր փոխառություն են ռուսերենից, պարսկերենից, ադրբեջաներենից, արաբերենից և այլն։ Այդպիսի բառերը կամ հնագույն փոխառություններ են հայատառի նախաթուրքական ոչ հայկական ցեղերի լեզուներից՝ իբրև խաչավորման արդյունք, կամ էլ, թերևս, հնդեվրոպական բառեր են, որոնք սակայն չեն պահպանվել հայերենի մյուս բարբառներում և գրաբարում։ Երկու դեպքում էլ այդ բառերը մեծ կարևորություն են ներկայացնում հայոց լեզվի ունեցած բարբառների պատմության համար, այդ պատճառով էլ մենք առանձին խնամքով ենք հավաքել այդ բառերը և մտցրել գավառական բառերի բառացանկի մեջ։ Այդ կարգի բառերից են. շեռափ «հորդ անձրև, ливень», բուզնիկ «ջարդված կավե ամանի կտոր», հիսնիլ «նայել», եէր «խիստ, հույժ», լուկնը, լուկուն «լորտուն», կուր «պես, կերպ» (միայն՝ հինչկուր, հիշկուր «ինչպես» բարդության մեջ), դույուղ արիլ «տեղեկացնել», խըլլել «խաբել», խօր «քիչ» և այլն։ Այդ կարգի բառերից մի մասը կա նաև այլ բարբառներում, բայց մի մասը գտնում ենք միայն Մեղրու բարբառում, որով և էլ ավելի մեծանում է դրանց գիտական արժեքը։

407. Վերջապես, բարբառիս բառային կազմի մեջ մտնող բառերի մի զգալի մասն էլ նոր փոխառությունների արդյունք է։ Փոխառությունները ամենամեծ մասով ադրբեջաներենից են, ապա՝ պարսկերենից և ռուսերենից։

ա. Ադրբեջաներենից փոխառյալ բառեր

ադաշ «անվանակից»
ազար «համամասրակ»
ազարլու «ցամաքագար, հիվանդոտ»
ազափ «ամուրի»
ազդուն «կատաղի»
աքինջի «ցանող»
ադդէ «գետի ճյուղավորում»
բաղ «խաղողի այգի»
աթառու «մսեղ»
բանննան «որմնադիր»
այնագչի «մաղ գործող»
այլաշմիշ (գոյլ) «չարչտրվել»
ամջաղ «ստինք»
ավ «որս»
թի՝վանգ «հրացան»
բաջի «քույր» (գործածվում է որպես կոչական բառ)
բազար «հրապարակ»
քի՝րդան «միանգամից, հանկարծ»
դեննըմ «անգամ»
յալանչի «սուտախոս»
յախէ «օձիք»
յախու «սպեղանի»
գիրր «ճնշում, հարված»
քիփիճ «բլուր»
քափավուճ «տաբերություն»
միրչ «գրազ»
միսկիր «պղնձագործ»
նամս «չար, անբարենպաստ»
չոփար «ցանկապատ»
չօրան «հովիվ»
չօլախ «կաղ»
սաի «անիշաս»
սըէլ «հեղեղ»
սըէռ «գաղտնիք»
սիլլէ «ապտակ»
սիմ «լար»
սօլախի, ցոլախի «ձախլիկ»
վարլըղ «հարստություն»
վարլու «ունևոր»
վայիզի «ուշ աշնանը հասնող պտուղ»
վաչէ «ոլոգ»
վի՛լիճ «պատրույգ»
վի՛նիլ «կեղտոտ ու քափքրփված»
վէ՛հրէ «մացառ»
և այլն, և այլն։

Ադրբեջաներենից փոխառյալ պետք է համարել պարսկերեն ու արաբերեն բազմաթիվ բառեր, որոնք բարբառիս մեջ մուտք են գործել ադրբեջաներենի միջնորդությամբ, ինչպես՝

մըդախիլ «եկամուտ» արաբ. مداخل madāxil *«մուտք, եկամուտ»*
միլլիաթ «ազգ», արաբ. ملة millat *«ժողովուրդ»*
վլաշդ «տեղյակ, իմացող», արաբ. ولد valad *«վարպետորդի, ճարպիկ մարդ»*
փիլ «փիղ», պրսկ. فيل fil *«փիղ»*
փալանգ «վագր», պրսկ. پلنگ p'alang *«վագր»*
նըհար «նախաճաշ», պրսկ. نهار nahār *«նախաճաշ»*
խուրդա «մանր դրամ», պրսկ. خرد xürde *«մանրուք»*
մարիզ «հիվանդ», արաբ. مريض marīz *«հիվանդ»*
միննաթ «խնդիրք», արաբ. منة minnat' *«երախտիք»*
սաֆար «ճանապարհորդություն», արաբ. سفر safar *«ճանապարհորդություն»*
շամդան «մոմակալ», պրսկ. شمدان šamdān *«մոմակալ» և այլն:*

Որ այդ բառերը միջնորդական փոխառություններ են, երևում է նրանց ձևից, որ համապատասխանում է ադրբեջաներենին, ինչպես և, երբեմն, իմաստից: Այսպես, օրինակ, արաբերեն مداخل *բառն արտասանվում է մադախիլ կամ մուդախիլ. ադրբեջաներենում նա ունի* мдахил *ձևը, որին և համապատասխանում է բարբառիս ձևը. պարսկերենում* مداخل *բառն արտասանվում է շամդան. ադրբեջաներեն ժողովրդական խոսակցական լեզվում, հատկապես Մեղրու շրջանի ադրբեջանցիների մոտ նա արտասանվում է շանդան(մ>ն), որից և բարբառիս շանդան ձևը. արաբերենում* منة *minnat' նշանակում է «երախտիք», ադրբեջաներենում դրա հետ միասին նա նշանակում է նաև «խնդիրք». այս իմաստով էլ գործածվում է մինեաթ բառը Մեղրու բարբառում: Չնայած այս բոլորին, այնուամենայնիվ, միշտ չէ, որ հնարավոր է ստուգապես որոշել, թե տվյալ բառը միջնորդական, թե անմիջական փոխառություն է. Արաբերենի բոլոր բառերի մասին կարելի է հաստատապես ասել, թե միջնորդական փոխառություններ են. բայց այստեղ էլ դժվար է որոշել, թե միջնորդ լեզուն պարսկերենն է, թե ադրբեջաներենը: Ինչ վերաբերում է պարսկերեն բառերին, ապա նկատի ունենալով մեղրեցիների մշտական շփումը պարսիկների հետ, կարելի է կարծել, որ այդ բառերի մեծ մասը անմիջական փոխառություն է պարսկերենից: Ստորև տալիս ենք այդպիսի բառերի մի փոքրիկ ցանկ:*

բ. Պարսկերենից փոխառյալ բառեր

Աբըհավէ «կլիմա» ābuhavā
Ապլահ «հիմար» ablah
աբուռ «պատկառանք, ամոթ, համեստութ.», ābiru
ագահ «տեղյակ» պրսկ. āgah
ազարդար «ցավագար» āzārdar
Աշկար «հայտնի» āšikar
բազբանդ «բազկապան» bāzuband
բանդ «կապ» band
բութա «պաշտպան» but' *(բարբառայինը ծագում է* but'ā *«ով կուռք» կոչականից)*
ալավ «բոց» ālāv
դարիա «ծով» dariā
դաստա «փունջ» dasta
դուշման «թշնամի» dušman
դօստ «բարեկամ» dust'
յէդգար «հիշատակ» jādigār
յէսսիր «գերի» asīr<արաբ. asārat-*ից*
զաման «ժամանակ» zamān
զարգար «ոսկերիչ» zargar
զիյան «վնաս» ziān
խէր «օգուտ» xair<արաբ. xair *«բարիք»*
խօրակ «կերակուր» xūrāk
միանջի «միջնորդ» mian *«մեջ»*
նադամ «ուրացում» nadam<արաբ. nadm *«զղջում»*
նահաք «իզուր» nāhaqq *«անիրավաբար, անտեղի»*
նիզա «վիճակ» nīza
չափ «թեք, ծուռ» čap' *«ձախ» և այլն։*

գ. Ռուսերենից փոխառյալ բառեր

Փոխառությունների մեջ թեև քանակով քիչ, բայց լեզվաքանական տեսակետից ավելի կարևոր են ռուսերենից փոխառյալ բառերը։ Այդ կարևորությունը բխում է այն բանից, որ ռուսների հետ մեղրեցիների հարաբերությունը՝ մինչև սովետական

կարգերի հաստատվելը, հպիվ մեկ դարի պատմություն ունի և, չնայած դրան, ռուսերենից բավական թվով բառեր արդեն մուտք են գործել բարբառիս մեջ. մյուս կողմից, այդ կարևորությունը բխում է փոխառված բառերի բնույթից. այդ բառերը գիտական, քաղաքական և նման տերմիններ չեն, այլ կենցաղի ու կուլտուրայի հետ, ինչպես և առևտրի հետ կապված բառեր. Դրանից էլ պետք է եզրակացնել, որ ռուսերեն այդ բառերը մուտք են գործել բարբառիս մեջ ո՛չ թե գրական ճանապարհով, այլ բանավոր, կենդանի լեզվի միջոցով. ահա այդպիսի բառերի ոչ լրիվ մի ցանկ.

ակուշկա	окошка
բակլաշկա	баклажка
զակուսկի	закуска
զալ	зал
ըշկապ	шкаф
ըստաքան	стакан
իմփըրյալ	империал *(ռուս. սկեզբում= 18 ռ.)*
կալիդօր	коридор
կանֆերտ	конфета
մօդա	мода
յէբրանալ	генерал
յուփկա	юбка
չամադան	чемодан
չըխօթկա	чахотка
պալկօն	балкон
պատալօկ	потолок
պօլ	пол
սամվար	самовар
ստոլ	стол
վարէնի	варенье
տաբրէթկա	табуретка
տալէրք	тарелка
փօդրաթ	подряд, *որից՝ փօդրաթչի<*подрядчик *(ադրբեջաներեն կամ ածանցի բաղարկությամբ) և այլն։*

408. Առանձին տեղ են գրավում այն բառերը, որոնք բարբառիս բառային կազմի մեջ են մտել կրոնական կամ գրական ճանապարհով։ Դրանք մեծ մասամբ կրոնի հետ կապված կամ կուլտուրայի, գրական-գիտական ու մասամբ քաղաքական բառեր են։ Դրանցից են, օրինակ, ազադիլ, աշխատանք, փօրցանք, աշագէրտ, պարէկամ, պամբասանք «բամբասանք», գավազան, քարօզ, պատարաք, գօնյա կամ կօնյա, չոպայ, դադաստան, հակառակ, մէղավօր, հաչօղ, հարկավոր և այլն, և այլն։ Որ իրոք այդպիսի բառերը մուտք են գործել բարբառիս մեջ գրական կամ կրոնական ճանապարհով, երևում է նաև նրանից, որ այդ բառերը, ինչպես բազմիցս նշված է «Հնչյունափոխություն» բաժնում, սովորաբար չեն ենթարկվում բարբառիս հնչյունական օրենքներին։ Հնարավոր է, սակայն, որ այդ կարգի բառերից մի մասն էլ բարբառս վերցրած լինի ոչ թե ուղղակի գրականից, այլ որևէ այլ բարբառից. այդպես կարելի է կարծել պարէկամ, կօնյա, ազադիլ և նման բառերի մասին, որոնք կրել են գրականին և բարբառիս ոչ հատուկ հնչյունափոխություն։

409. Այս բոլորից հետո անհրաժեշտ է իմանալ, թե ինչ պատկեր է ներկայացնում բարբառիս բառային հիմնական ֆոնդը։ Եթե բառային կազմի մեջ ամբողջ բառերի մոտավորապես կեսը պատկանում է փոխառությունների թվին, ապա բառային հիմնական ֆոնդի մեջ մտնող բառերը ճնշող մեծամասնությամբ ընդհանուր բառեր են, ինչպես՝ գրլօխ, բէն «բան», հուրմ «որմ», բար, ծառ, ջուր, հաց, խմլի «այգի», մարդ, ձիր «ձեռք», տօն «տունն», գի՛նէլ «գնալ», գու՛ալ «գալ», օտիլ «ուտել», խըմէլ, նա՛յ «տալ», բիրիլ «բերել» և այլն, և այլն։

410. Մի քանի բառեր, որոնք և՛ գրաբարում, և՛ ժամանակակից հայերենում, և՛ բարբառների մեծ մասում բառային հիմնական ֆոնդի մեջ են մտնում, բարբառումս կամ սակավ գործածական են և հետևաբար բառային հիմնական ֆոնդի մեջ չեն մտնում, և կամ բոլորովին չեն գործածվում. Այսպես, օրինակ, չեն պահպանվել՝ նայել, արօր, ոտք, պոչ, մազ, վատ և այլն։ Սակավ գործածություն ունեն՝ աչք>աշկ «մեզվի վեհակի աչքը», ուզել>օզիլ և այլն։ Այդ բառերի փոխարեն բարբառս կամ պահպանել է հին հայերեն բառեր, որոնք ժամանակակից գրականում և բարբառների մեծ մասում չեն գործածվում, կամ

էլ փոխարինել է բոլորովին նոր բառերով. ինչպես՝ ոտք բառի փոխարեն՝ ճաք<աք, նայել բառի փոխարեն՝ ճիսեիլ, աչք բառի փոխարեն՝ ակնը, մազ բառի փոխարեն՝ ծամ, արօր բառի փոխարեն՝ գծրծէն<գօրծի(ն) և այլն։ Այս բառերին պետք է ավելացնել նաև հին հայերենից պահպանված այն բառերը, որոնք այլ բարբառներում չեն պահպանվել, ինչպես՝ ակութ «օջախ», սայր>սէր, գէշ>գէչ «վատ» և այլն, և նրանք, որոնց մասին խոսեցինք § 406-ում։

411. Բացի վերը հիշած բառերից, բառային հիմնական ֆոնդի մեջ գտնում ենք նաև փոխառյալ բառեր, որոնք ժամանակի ընթացքում մերվել են բարբառիս սեփական բառապաշարին և դարձել նրա կենսունակ բառերը։ Որ այդպիսի բառերն իսկապես մտնում են բառային հիմնական ֆոնդի մեջ, հաստատվում է ոչ միայն նրանց ամենօրյա գործածությամբ, այլև նրանով, որ դրանք բարբառիս մեջ նորանոր բարդություններ ու ածանցումներ հիմք են դարձել։ Այսպես, օրինակ, ունենք պարսկերենից՝ քամբախտ «դժբախտ», որից՝ քամբախտօթիւն, ադրբեջաներեն՝ բաղ, որից՝ բաղատէղ, բաղատար «բազի տեր», ունենք պարսկերենից՝ բէ «առանց», որից՝ բէսէր «անսեր», դաշդ «վիշտ», որից՝ անդաշդ և այլն։

2. ԻՄԱՍՏԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

412. Լեզվի պատմությունից ու բարբառագիտությունից հայտնի է արդեն, որ բարբառների բառային կազմի ու բառային հիմնական ֆոնդի մեջ տեղային բնույթի տարբերություններ առաջանում են ոչ միայն նորակազմ բառերով, սեփական փոխառություններով և այլն, այլև բառերի իմաստային փոփոխություններով։ Այս նույն երևույթը, բնականաբար, գտնում ենք նաև Մեղրու բարբառում։ Թողնելով բոլոր իմաստային փոփոխությունների ուսումնասիրությունը հայերենի պատմական իմաստաբանությամբ զբաղվողներին, այստեղ հավաքում ենք իմաստափոխության մի քանի ուշագրավ օրինակներ.

Աչ (կենդանին)>աչ «1. աչ կենդանին. 2. վայրենի[1],

[1] Շեղատառով ենք դնում նոր իմաստները։

*որից՝ *արջակատու>ըղըկատու «վայրի կատու», արջավարի> ըղըվիրի «վայրենաբար» և այլն։*

Աչք>աչկ «փեթակի աչք» *(սակավ գործածական)։*

Ակն>ակը *«1. աչք. 2.* փեթակի աչք», *որից՝* ըկնամուխ *«փեթակի աչքի շուրջը գտնվող մոմը»։*

Աղագ *«ճանապարհ»*>հաղակ *«այգու մուտք»։*

Աղերս *«աղաչանք, խնդիրք, նվեր-կաշառք»*>աղէրս «հարսանքի վերջին օրը հարսանքատիրոջ օգտին հավաքվող դրամ»։

Անդամ>անդէմը «կենդանիների ազդրը»։

Անգէտ>անգէտ «անմեղ»։

Ափ *«եզր»*>ափ «խմորի տաշտի եզր»։

Բացահայտ *«բաց, առանց ծածկվելու»*>բի՛ցի՛հայտ «բաց քնելուց մրսած», *որից՝ բի՛ցի՛հարիլ «բաց քնելուց մրսել»։*

Բակ>բէկ «ավերված տան տեղ»։

Բար>բէր *«1. բերք (թե բույսերի և թե կենդանիների). 2.* սաղմ», *որից՝* բարով գալ>բէրով գա՛ալ *«բեղմնավորվել»։*

Երաշտանալ, երաշտիլ>բաշտիլ *«ծարավել, քաղցել,* միրգ ուտելու սաստիկ պահանջ զգալ»։

Կոփել>կուփիլ «խփել»։

Գործի(ն)>գօրձէն «արորդ»։

Պատառ>պատառ *«քիչ», որից՝* մի պատառ *«մի քիչ»։*

Սայր>սըէռ *«լեռան սուր գագաթ կամ կողմ», որից՝* սրոտխուտ «լեռան գագաթին կամ կողին բուսած խոտ. *փխբ.* տատանվող մարդ, բուլակամ մարդ»։

Դառնալ>դէռնիլ *«1. դառնալ. 2.* կատաղել», *որից՝* դէռած ջօն «կատաղած շուն»։

Կայծ>կա՛ծ «ջոգ»։

Ընտրել>հրընդրէլ «ջոկել. հատիկների, կանաչեղենի և այլնի միջից կեղտը հեռացնել»։

Յատակ>էտակ *«1.* երկրի ներսը. *2.* ստորին անդրաշխարհ, դժոխք», *և այլն, և այլն։*

ԲԱՌԱՑԱՆԿ
ԳՐԱԲԱՐԻՑ—ՄԵԳՐՈՒ ԲԱՐԲԱՌ

Ագահ—ակահի
ագարակ—հի՝գէրակ
ագի—հէգիին
ագռաւ—ակռավ (ակռավ ը կըտրած «խիստ նիհարել է» դարձվածքի մեջ)
ազազայել, ազազիլ—ազազիլ «խիստ, քաջ»
ազատ—ազադ
ազատել—ազադիլ
ազբաթել—ըզբաթիլ
ազբափայտ—ըզբաթիէտ
ազբն—ազր «գործելիք տաւարի սկզբի թելերը»
ազգ—ազգ
ազգականն—ազգական
ազնիւ—ազնէվ
ազնուական—ըզնըվական
աթարոց—թաքրուց
աթոռ—աթռու
ալաժարիլ—ալաժէրէլ «կարճ փշերով, մանր ու կոշտ տերևներով թուփ է, որի մանրահատ, սև պտուղներից դեղին գույն է պատրաստվում»
ալելու—ալէլու
ալևոր—հըլէվուր
ալևորութիւն—հի՝լի՝վի՝ըթիին
ալիւր—ա՛լըր
ախոռ—ախուռնը
ածել—ածիլ
ածելի—ծիլէ
ածիկ—ածէկի «թոնրին խփված խմորագնդից թափված կտորտանք»
ականջ—անգուճ
**ականջատակ—ընգըճատակ[1]*
**ականջմտի—ընգըճմըտէ «երկու պոչանի, բազմատանի, փոքրիկ, կարմրավուն գեռուն»*
ակիշ—ակէշ
ակն—ակնը
**ակնաբաց—ըկնաբէց «աչքաբաց»*
**ակնալուսէք—ըկնըլուսէք*
**ակնածակ—ըկնածակ*
**ակնացաւ—ըկնացավ*
*ակնոց, *ակնանոց—ըկնանուց*
ակուռ—ակուռ «օջախ»
ահ—ահ
աղ—աղ
աղագ—հաղակ
աղալ—ազիլ

---

[1] Ատոգանիշով նշվում են բարբառային հոմոլոգյուններ

աղաման — ըղձման
*աղանձահոտա — ղի՝նձա՛հուտ, ղի՝նձի՝ըմա՛հուտ
աղանձել — ղա՛նձիլ
աղաչանք — ըղա՛չանք
աղաջուր — ըղաջո՛ւր
աղաւնի — ըղո՛նէ
աղը — ախպ
աղբախառն — ըխպախառնը
աղբախոտ — ըխպախուտ
աղբանոց — ըխպանո՛ւց
աղբատեղ(ի) — ըխպատէղ
աղբիւր — ա՛խպո՛ւր
աղբիւրաջուր — ըխպրաջո՛ւր
աղեակ — աղակ «լաւ»
*աղեկանալ — ըղըկանիլ
*աղեկութիւն — ըղըկութի՛ն
աղեղն — ա՛ղէղնը, անէղ
աղերս — աղէրս «հարսանքի վերջին օրը հավաքվող վճարը՝ հարսանքատիրոջ օգտին»
աղիք — աղէնք
աղջիկ — ա՛խչէկ՛, տես. ախչըկան կամ ըխչըկան
աղուէս — ա՛ղվէս
*աղուէսաքուն — ըղվըսաքո՛ն
աղուն — աղուն
աղտ — չէխտ
աղտոտ — չէխտուտ
աղքատ — ա՛խկատ
աղքատանալ — ըխկըտա՛նիլ
աղքատութիւն — ըխկըտո՛ւթին
աղօթք — ա՛ղուքթկ
աղօթել — ա՛ղուքթկ արիլ
աման — ա՛ման
ամայ — հա՛մէնչ
ամայել — հըմա՛նչիլ
ամայեցուցանել — հըմընչցա՛նիլ
ամայկոտ — հըմա՛նչկուտ
ամառն — ա՛մառնը
ամէն — ա՛մմէն «եղիցի»
ամէն — ումմէն
ամիս — ա՛մէս
ամոլ — ա՛մրուլ
ամսական — ըմսա՛կան
ամօթ — հա՛մուքթ
այգի — ի՛գի
այգուց > ուգուց
այդ — ա՛դ
այդպէս — ադի, իդի
այդտեղ — տէղըտ
այդքան — ադքան
այլ — ա՛լ
այլ այսօր — ի՛լսա՛ւր «հաջորդ շաբաթվա այս օրը»
այծ — է՛ծ
այն — ա՛ն
այն մի — անմի՛ն, ամի՛ն «մյուս»
այնպէս — անդի, ինդի
այնտեղ — տէղը
այնքան — անքան
այո — հա
այս — ա՛ս
այսպէս — աստի, իստի
այստեղ — տէղըս
այսքան — ասքան
այսօր — ասո՛ւր
այրել — էրիլ
այրուց — էրուց
անալի — նա՛լէ
անամաչ — անհա՛մէնչ
անամօթ — անհա՛մուքթ

անապատ—անմարդաբնակ տեղ»
անբիծ—ա՛նբիծ «մեղքից զերծ»
անգէտ—ա՛նգէտ «անմեղ»
անդ—հանդ
անդադար—անդէդար
անդամ—ա՛նդիմը «կենդանիների ազդրը»
աներ—հա՛նէր
աներես—անի՛րիս
անէծք—ա՛նէսկ
անթեղնել—ընթէղնիլ, թէղնիլ
անժամ—ա՛նժէմ
անիծ—հա՛նէծ
անիծել—ա՛նէսկ նա՛լ
անիրավ—անիրա՛վ
անլեզու—անլե՛զուի
*անլուայ, *ներելուայ—իրիս-լի՛վա՛ն
անխելք—ա՛նխէլքի
անկան—հի՛նգէն «փոքր կարաս»
անկանակ—հի՛նգէնակ «լվածքի տաշտ»
անկանել—նա՛նիլ
անկեալ—ա՛նգա՛լ
անհամ—ա՛նհամ
անհոտ—ա՛նհուտ
անձրև—ա՛նձրի՛վ
անմայր—ա՛նմար
անմեղ—ա՛նմէղ
անյիշատակ—անշէ՛տակ
անուն—ա՛նում, ա՛նըմ
անուսումնի—անուսո՛ւմ
անպէտք—ա՛նպէ՛ք
անպիտան—անպիտա՛ն
անպսակ—անփըսա՛կ
անսիրտ—ա՛նսէրտ
անսխալ—անսըղա՛լ
անվարտի—լըվա՛րտի
Անտառ—Ա՛նդառ (տեղանուն)
անտէր—ա՛նդէր
անցանել—ա՛նց կալ
անցուածք—անցվասկ «պատահար, անցք»
անփորձ—ա՛նփո՛ըզ
անքուն—ա՛նքո՛ն
աշակերտ—աշագէ՛րտ
աշխատանք—աշխատա՛նք
աշխատել—աշխա՛տիլ
աշխարհ—ա՛խշարք
աշկարայ—ա՛շկայրա՛յ
*աշունքավար—ըշընքա՛վար «աշնանավար»
աշուն—ա՛շօնք
աչք—աշկ (վեթակի)
ապաշխարող—բըշխա՛րուղ (Շահյանցի մոտ՝ ըրըշխա՛րուղ)
ապատ—ա՛վադ (նոր պարսկ. avad)
ապով—ա՛պավ «հովանավորությամբ, մեկի հուսով»
ապապաթել—փըսպա՛րիլ
ապապարք—փա՛սպարք
ապրանք—ա՛պրանք
ապրայ—ա՛բրէ
ապրել—ա՛պրիլ
ապրշում—պըրծո՛ւմ
ապրշումէ—պըրըշմէ՛
ապրուստ—ա՛պրուստ
ապ—ա՛պ
առաջ(ք)ով—ըռա՛սկավ «փոխաբերաբար»

առակ—ածառակ «խայտառակություն»

առակ—ա՛ռակ

առակութիւն—ըռըկիօթին

առանց—ըռընց, առա՛նց

առաջ—է՛ռէջ

առաջին—ըռջի՛

**առաջնակ—ըռըջնա՛կ*

առաջք—ա՛ռէջկ

**առաջքառի—ըռըշկա՛տէ «բեռան առջևի մասում դրված իրերը և առջևի կապերը»*

**առաջքին—ըռա՛շկէն*

առաւօտ առնել—ըռավուտ արիլ «վաղ առավոտյան տնայինգործ կատարել»

առևտուր—առըտօ՛ր

առի—ա՛ռէ

առնել—ա՛րիլ

առնէտ—ըռնա՛տ

առնուլ—ա՛ռիլ

առք—արք «գինը»

ասել—ասի՛լ

ասեղ—ա՛սուղ

ասեղնաւոր—ըսըղնավուր «մի տեսակ կար»

**ասեղնաբան—ըսղա՛բէն «ասեղնագործ»*

աստղամանը—ըսղա՛ման

աստառ—ա՛ստառ

աստառել—ըստա՛ռիլ

**աստեղալոյս—ըստըղա՛լուս*

աստղ—ա՛ստըղ

աստուած—ա՛ստված

առել—ա՛ռիլ

արածել—բա՛ծիլ, ըրա՛ծիլ

արբենալ—հա՛րբիլ

արդար—ա՛րդա՛ր, արթար

արեգակն—հըրէ՛նակ, րէնակ

արև—ա՛րիվ

արժան—ի՛ժան

արժանի, արժի—ա՛ժժի

արժել—ա՛ժժիլ

արիւն—ա՛րուն

արիւնաթաթախ—արունթաթախ

արիւնել—ըռնէ՛լ

**արիւնլուայ—ա՛րունլի՛վա՛*

արծաթ—ա՛րծաթ

արծիւ—ա՛րծէվ

արկղ—ուրքուց «շապիկ»

**արկօցընկեր—ըրքըցընգէ՛ր «անդրավարտիկ»*

արձակ—հա՛րզակ

արձակել—ի՛րձա՛կիլ

արճիճ—ա՛րճուճ

արմանալ—ըրմա՛նիլ

արմատ—ա՛՛մբրա՛վ

արմուկն—ա՛րմունգ

արջ—առջ, նաև՝ օռջ

արջառ—ա՛չառնը

արտ—արտ

արտասունք—ըրտա՛սօնք

արքայութիւն—արքայութիւն

աւազ—ա՛վազ

աւազակ—ավազա՛կ

աւել—ա՛վիլ

աւելանալ—ի՛վլա՛նիլ

աւելի—իվիլ

ախին—ախ «խմորի տաշտի եզրը»

աք—հաք «ոտք»

**աքաքոկիկ—հըքըրբըրբէկ*

աքացի—քա՛ցէ

աքացել—քըցընա՛րիլ
աքացի տալ—քա՛ցէ տալ

Բազումք—բէ՛զուկ (համաստեղութիւնը)
բաժանել—բի՝ժէ՛նիլ
բաժին—պա՛ժին
բաժինք—բէ՛ժինք՛ «օժիտ»
բաժնեգիր—բըժնէ՛գիր «բաժանման փաստաթուղթ»
բախտ—բախտ
բախտաւոր—բախտավոր
բակ—բէկ՛ «ավերված տան տեղ»
բակլայ—բէ՛կլէ
բահ—բէհ
բահել, բարհել—բի՝հրիլ
բաղարճ—պաղտաճ
բամբակ—բէ՛մբակ
բամբասանք—պամբասա՛նք
բամբաս(անք) անել—պա՛մբաս արիլ
բան—բէն
բանալ—բէ՛նիլ
բանալի—բի՝լա՛նի
բանեցուցանել—բի՝նցա՛նիլ
բանկն—պէ՛նգըլ
բանջար—բէ՛նջար
բաշխել—բէ՛շխիլ
բառաչել—բըռընչա՛լ
բառնալ—բէ՛ռնիլ
բարակ—բէ՛րակ
բարակել—բի՝ռա՛կիլ
բարդ—բէրդ «30 խուրձ խոտ»
բարեաւ—պա՛րավ
բարեկամ—պարէկա՛մ
բարեկենդան—բի՝րգինդա՛ն
բարևել—պա՛րավ արիլ
բարի—պա՛րի
բարձ—բէ՛րձ
բարձր—բէ՛ծըր, բէ՛ծուր
բարձրանալ—բի՝ծրէնիլ
բարով գալ—բէ՛րավ գա՛ւլ «անասունների բեղմնավորվելը»
բաց—բէց
բացահայտ—բի՝ցի՝հա՛յ «բաց քննելուց մրսած»
բեկար—բէ՛գա՛ր
բեղ—բէղ
բեմ—բէմ (եկեղեցու)
բեռն—բէռնը
բերան—բէ՛րան
*բերանբացուկ—բի՝րի՝նբէ՛ցուկ «աներոջ կողմից փեսային տրվող առաջին ընծան, որ է աներոջ հնձանի բանալին. փեսան առաջին անգամ անեղանից առնն գնալիս ոչինչ չի խոսում, մինչև այդ ընծան ստանալը»
բերել—բէ՛րիլ
բերք—բէրք՛ «ծնունդ»
բիբ(իկ)—բէ՛բիկ՛
բիր—բիր
բլիթ—բիլէ՛թ, բի՝լէ՛թ
բշտել—բի՝շտիլ
բոժոժ—բու՛ժուժ
բոժոժաքաղ—բի՝ժժա՛քաղ
բոլոր—բու՛լըր
բոխ—բուխ
բոկիկ—բէ՛բէկ՛
բոկիկանալ—բի՝բի՝կա՛նիլ
բողկ—բու՛խէ
բողկ—բու՛խակ

բողկաթեր — բըխկութէր «բողկի տերև»

բոյթ — բոյթ «մատ»

բոյն — բոյն

բորբոս — փուփուռ՛անը, փի՛փուռ՛անը

բորբոսնիլ — փուփուռ՛անիլ, փի՛փուռ՛անիլ

բոտոտ — բոռդոռդ, բի՛դոռդ «ճանճի ձու. մանր որդ»

**բունակալ — բի՛նա՛կիլ*

բուշտ — բոռշտ

բուսած — փի՛սած

բուսնել — փի՛նիլ «դոշաբի բորբոսնելը»

բուրդ — բոռրդ

բուրուտ — փըրփա՛ռ

բոհնչ — բըռէ՛շնը

բոնել — պըռնէ՛լ

բոնչենի — բըռըշնի՛

բրդոտ — բոռրդոռ՛տ

բրդոտել — բոռրդոռ՛տիլ

բրինձ — բի՛րինձ, բի՛րինձ

Գաբ — գէփ

գագաթն — գէ՛գաթ (գլխի)

գազ — գազ

գազար — գէ՛զար

գալ — գոռլ

գաղել — գէ՛ղիլ

գաղթական — գախտական

գաղուճաք — գէ՛ղուճակ

**գաղուճաքատեղ — գըղվըռակատէղ «Քաղստարան»*

գայլ — գոռլ

գանգատ — գէ՛նգա՛տ

գանգատ անել — գէ՛նգա՛տ արիլ

գանձ — գանձ

գանձանակ — գանձա՛նակ

գայլ — գայլ

գառն — գո՛ռնը

**գառնաբուրդ — գի՛ռնա՛բոռրդ*

գառնարած — գի՛ռնա՛րած

գառնութիւն — գի՛ռնո՛թին

գարի — գոռ՛րէ

գարուն — գէ՛րունք

գաւազան — գավազա՛ն

գաւաթ — գէ՛վաթ

գետ — գէտ

Գետակից — Գրտըկըէ՛յ «այն տեղը, ուր Մեղրու գետը խառնվում է Արաքսին»

գետաքար — գըտտա՛քար

գետ ի վայր — գըտրվէ՛ր

գետ ի վեր — գի՛տի՛վէր

գերան — գէ՛րան

գերեզման — գի՛րէզման

գերեզմանատուն — գի՛րի՛զմա՛տօն

գերմակ — գէ՛րմակ «փոքր, մանր»

գերմակացուցանել — գի՛րմի՛կցո՛նիլ

գերմատա — գէրմա՛ձէ

գզել — գի՛զիլ, գիզիլ

գզիր — գի՛զիր, գիզիր

գզող — գըզո՛ղ, գուզո՛ղ

գէշ — գէշ

գէշախօս(ք) — գի՛շա՛խուսակ «չարախոս»

գէշութիւն — գի՛շո՛թին

գին — գին

գինդ—գինդ
գինի—գինի
գինձ—գինձ
*գինձձուկ—գի՛նձմի՛նձկ
գիշեր—գի՛շէ՛ր
գիշերով—գի՛շէ՛րավ «առավոտ»
գիտել—գի՛դիլ
գիր—գիր
գիրկ—գիրկ՛
գլխարաց—գըլխա՛բէց, գըլխըբէց
*գլխակեր—գըլխա՛կէր
գլխացաւ—գըլխա՛ցավ
գլխաւոր—գըլխա՛վուր
գլխել—գըլխե՛լ «վերջանալ»
գլխացաւանք—գըլխըցա՛վանք
գլուխ—գըլօխ
գնալ—գի՛նէ՛լ
գոգ—գուգ
գոզ—գո՛ւզ «մեզ»
գող—գուղ
գողանալ—գըղա՛նիլ
գողութիւն—գըղօ՛թին
գոմէշ—գո՛ւմէշ
գոնեա—գօնյա, կօնյա
գոռալ—գի՛ռաւ՛լ
գոռգոռալ—գի՛ռգի՛ռալ
գործ—գօրծ
գործել—գո՛րծիլ
գործի—գո՛րծէն «արտր»
գորտնուկ—գո՛ռնունկ «գորտ»
գուլպան—գուլ՛պա՛ն
գուլպայ—գո՛լպա՛յ
գունդ—գո՛ւնդ
*գունդուլակ—գի՛նդո՛լակ
*գունդուկիծիկ—գի՛նդի՛կըծըլէ՛կ
գոցնուտ—կըտըղնո՛ւտ «գանգուր, խիժաքեք»

գտանել—գի՛դէ՛նիլ, գիդել
գրաճանաչ—գի՛րի՛ճա՛նէնչ
գրաստ—գի՛րէ՛ստ
գրաւ—գի՛րա՛վ «երաշխիք»
գրաւել—գըրա՛վիլ
գրել—գի՛րիլ
*գրկանոց—գի՛րպա՛նուց
գրող—գի՛րուղ
գրուածք—գի՛րվա՛սկ
գր(ք)ակալ—գիրքակալ
գօմի—գո՛ւմէ
գօմի(կ)—գօխմէկ՛

Դադար—դէ՛դար
դադարել—դի՛դէ՛րիլ
դալար—դէ՛լար
դաղձն—դէ՛ղնը
դամարած—դի՛մբի՛րա՛ծ
դամարիլ—դի՛մբի՛րիլ
Դաշտա—Դէշտա (գյուղի անուն)
դառն—դէռնը
դառնալ—դէ՛ռնիլ «1. դառնալ-2. կատաղել»
դառնահամ—դըռնա՛համ
դառնանալ—դըռնա՛նիլ
դառնացուցանել—դըռնըցա՛նիլ
դաս—դաս «խումբ»
դատ—դադ
դատաստան—դադաստա՛ն
դատարկ—դէ՛րտակ
դատաւոր—դադավո՛ր
դատել—դէ՛դիլ «վճռտակել, շահել»
դար—դէր «զառիթափ»
դարան—դէ՛րան «ստորերկրյա քագստոց»
*դարատակ—դըրա՛տակ

դաբդ—դաբդ
դարման—դէ՛րման
դափ—դէփ
դգալ—դի՛գալ, դուգալ
*դգալափոխ—դի՛գալ՛փուխ «երկու հոգի՝ մի դգալով փոխեփոխ ուտելը»
դեկտեմբեր—դէքտէմբէ՛ր
դեղին—դէ՛ղէն
դեղնացաւ—դըղնա՛ցավ
դեղնել—դըղնէ՛լ
դեղնութիւն—դըղնօ՛թիւն
*դեղնուց—դըղնօ՛ց
դեղ(ք)—դէխկ «թուչուն»
*դեղքել—դէ՛խկիլ «թուռնավորել»
դերձան—դէ՛րզան (Շահյանցի մոտ՝ ուէրզան)
դև—դէվ
դէզ—դէզ
դէմք—դէմ՛ք
դէպ ի—դի՛բի՛
դէպ ի յետ—դի՛բէ՛տ
դէպ ի վայր—դի՛վէ՛ր
դէպ ի վեր—դի՛վէր
դժոխք—դըժո՛խկ
դժուար, դժար—դի՛ժէ՛ր
դիզել—դէ՛զիլ
դինդ—դէնդ՛
դիրտ—դէրդ
*դիրտահանել—դի՛րդի՛հանիլ
դմակ—դի՛մա՛կ
դոխն—դուդ «չրթաց՝ ձագար»
դող—դուդ
դողալ—դըղդա՛լ
դողդողալ—դըղդըղա՛լ
դողդողացնել—դըղդըղցա՛նիլ
դորակ—դո՛ըրակ
դու—դու
դուն—դուն «մի տեսակ մոլախոտ»
դունդ—դունդ «թմբրիկ, բլրակ»
դուռն, դուրք—դուրք
դուր—դուր
դուրս—դուս, դուս, դուրքը
դռնապան—դրռնա՛պան
դռուն—դրռո՛ն

Եբենոս—աբանո՛ս
եզն—յէզնը
եթէ—քա՛
ելանել—յէ՛լիլ
եկ—էք՛
եկեղեցի—գրէ՛ղ
եղբայր—ա՛խպէր
եղբայրակին—բխպըրա՛էն
*եղբայրբաժին—բխպըրբէ՛ժին «հավասար բաժին»
եղբայրութիւն—բխպրո՛թիւն
եղիճ—հա՛էնջ
եղն—յէ՛ղնը
եմ—իմ
եպիսկոպոս—յէպխկո՛պոս
Եռ—հէռ
Ես—իս
երազ—ա՛րազ
երախ—բոռէ՛խ
երախայ—բա՛խէ, բըա՛խէ
երախայութիւն—բըխո՛թիւն
*երախատէր—բըխա՛տար
*երախատուն—բըխա՛տո՛ն «արգանգ»
երակ—ա՛րակ «զուգակից, նման»

երանի—հրբէ՛նակ
երանք—է՛րան «ուսի եաին մասը»
երաշտ—ա՛րաշտ
երաշտանալ, երաշտիլ—րա՛շտիլ «ծծարավել, քաղցել, մերթ ուտելու սաստիկ պահանջ զգալ»
երբ—հիբ
երբ օր—հիբօր, հիբօր
երդ—յէրք
երգել—յէ՛րքիլ, յէրք ասիլ, խաղ կանչիլ
երդ—հա՛յրդ
երդում—ա՛յրդում
երեկ—ի՛րիկէ, րիկէ
երեկոյ—րա՛կու, ըրա՛կու
երես—իրիս
երեսուն—արա՛սուն
երեսալ—ի՛րվա՛լ
երեք—իրիք
երեքին—իրիքքէ՛ն
երեքշաբաթ—իրիքշէ՛բաթ
երիկամուն—ըրկա՛մօնք
երինջ—հէ՛րէնջ
երիցակին—ըրցա՛կէն
երկաթ—ա՛րկաթ
երկայն—է՛րկէն
երկայնութիւն—ըրկընօթին
երկանք—ա՛րկանք
երկինք—յէ՛րգինք
երկիր—յէ՛րգիր
երկու—է՛րկու
երկուշաբաթ—ըրկըշէ՛բաթ
*երկուտակ—ըրկըտա՛կ «երկու անգամ, կրկնակի»
երկոքին—ըրկօքէն
եփ—իփ
եփել—իփիլ
եօթն—օխտը
եօթանասուն—ըխտընա՛սուն

Ջանգակ—զէ՛նգա՛կ
զաւիկ—զէ՛դէկ
զարդ—զարթ
զարդարանք—զըրդէ՛րանք
զարդարել—զըրդէ՛րիլ
զարդարք—զէ՛րդարք «զարդարանք»
զարմանալ—զըրմա՛նիլ
զարմացք—զէ՛րմատ
զափրան—զա՛փռան
զգենուլ—սի՛գէ՛նիլ
զգեստ—ըզկէ՛ստ
զգեստաւորիլ—ըզկըստավո՛ւրվիլ
զգօն—սըկօն
զզուիլ—զըզվէ՛լ
զկեռ—ցըքէ՛ռնը
*զկեռաթթու—զըկըռթըթօ
զկոտալ—զըկըռտա՛լ
զմայլիլ—մա՛յիլ մընալ
զմուռս—զը՛րէ՛ռնը «կնքամոմ»
զոխ—զուխ
զուր—իզո՛ւր
զռալ—զըռռա՛լ
զրոյց—զի՛րո՛ւց, զո՛ւրո՛ւց
զօքանչ—զէ՛նքո՛ւնճ
զօդել—զո՛ղիլ
զօրավոր—զըրա՛վուր
զօրք—զօրք

Էգ—էգ՛
էգուց—ո՛ւգուց
էշ—էշ

ընդ իրեար գալ—դուրս(ը) գալ «շարժվել»
ընկեր—հընգէ՛ր
ընկոյզ—ա՛նգուզ
ընկուզենի—ընգըզի՛
ընտրել—հընդըրէ՛լ «ջոկել»

թագ—թագ
թագաւոր—թաքաւո՛ր
թաթ—թաթ
թաթախել—թըթա՛խիլ
թաթախում—թըթա՛խում
թաթուլ—թա՛նթուլ «թաթիկ»
թաթուկ—թա՛թուկ «թաթի վրա փութթած և հանած թելի վունջը»
թակ—թակ «ծեծ, լվացքի շորերը ծեծելու փայտ»
թակել—թա՛կիլ
թաղ—թաղ «արվարձան»
թաղ—թաղ «կորընթարդ»
թաղ տալ—թաղ տալ
թաղար—թո՛ղար
թաղել—թա՛ղիլ
թաղկել—թա՛խկիլ
թաղկ առնուլ—թըխկա՛ուիլ «խճճվել»
թամբել, թամքել—թա՛մքիլ
թամք—թամք
թան—թան
թանաք—թա՛նակ
թանաքաման—թընկա՛ման
թանաքոտած—թընըկո՛ւտած
թանաքոտել—թընըկո՛ւտիլ
թանգ—թանգ
թանգանալ—թընգա՛նիլ
թանգագին—թընգէ՛գին
թանձր—թա՛նձ՛ր, թանձիր
թանձրանալ—թի՛նձ՛ր՛նիլ
թանչել—թընչո՛ւլ
թանով—թա՛նով «սպաս ճաշը»
թառ—թառ
թառել—թա՛՛ռիլ
թաս—թաս
թարախ—թա՛րախ
թաւ—թավ
թաւալ տալ—թա՛՛վիլ տալ
*թաւհանել—թըվհա՛նիլ
թափ—թափ
թափել—թա՛փիլ
թափ ընկնել—թափ նա՛նիլ «պատրաստվել մի բանի»
թափոր—թա՛փուր «հանդես»
թափ տալ—թա՛փ տալ
թաքուն—թա քուն
թեթև—թէ՛թիվ
թեթևանալ—թի՛թի՛վ՛նիլ
թել—թիլ
թերի, թերատ—թէ՛րատ
թեղի—թէ ղէ
թև—թիվ
թեփ—թիփ
թզենի—թըզի՛
թէ —թա՛
թթխմոր—թըխտըմո՛ւր
թթու—թըթո՛
թթուաշ—թըթվա՛շ
թթուիլ—թըթվէ՛լ
թի—թէ
թիթեռն, թիթեղն—թէ՛թախնը
թիկունք—թէ՛կունք
թլուատ—թըլպա՛տ
թխուածք—թըխվա՛սկ

Քղբել—Քըղբէ՛լ
Քղքի—Քըղքի՛
Քող—Քուղ
Քողնել—Քուղ արիլ
Քոյլ—Քոլ
Քոնիր—Քոնըրան
Քոնբատուն—Քըրնա՛տօն
Քոռ—Քուռ «Քաց»
Քոռն—Քուռնը
Քորքոջ—Քըրքոջ «ուռած, ուգեղ»
Քուզ—Քօզ
Քուք—Քօք
Քուրի—Քըվէ՛լ «զգալ, ազդվել»
Քուլակուշտ—Քի՛լա՛կօշտ «Քերակողը»
Քուլանալ—Քի՛լա՛նիլ
Քուխ—Քօխ
Քուխօց—Քըխո՛ւց «Քուխ գուլն, նեղուկ»
Քուխս—Քօխս
Քուղը—Քօղը
Քուղք—Քօխտ
Քումբ—Քօմբ
Քունդ—Քունդ
Քուշ—Քօշ
Քուր—Քօր
Քուփ—Քօփ
Քուք—Քօք, Քէք՛
Քուք ու մուր—Քօքըմօր
Քուամուկն—Քըռըմօկնը, Քըռըմօկուն «չղջիկ»
Քռչել—Քըռչէ՛լ
Քրքուռ—Քըռքօռ
Քրքռալ—Քըռքըռա՛լ
Քրիք—Քըլէ՛նք՛
Քօնի—Քունի

Քքել—Քըքէ՛լ
Ծաժ—ժէժ «խոխով»
ժախ—ժէխ, ջէխ
ժահր—ժէհր
ժամ—ժէմ
ժայռ—ժէռ
ժանգ—ժէնգ՛
ժանգաս(ք)—ժէ՛նգա՛ծք
ժանգ առնուլ—ժընգըռնա՛ւիլ
ժանգուռ—ժէ՛նգո՛ւռ
ժանգռոտել—ժըռնգռո՛ւիլ
ժառանգ—ժա՛ռանգ
ժառանգել—ժառա՛նգիլ
ժառանգութիւն—ժառանգօ՛քին
ժլատ—ժըլա՛տ
ժողով—ժօղօվ
ժողովել—ժօղօվիլ

Իլ, իլիկ—իլիկ
իմաստուն—իմա՛ստուն
իննի—իննը
իննեքին—իննէ՛քէն
իննսուն—իննսո՛ւն
ինչ—հինչ
ինքն—ինքի՛
իսկի—ըսկի, սկի
իրեար—ունըռ
իրիկուանց—ըրկօնաց
իւղ—յօղ

Լալ—լէլ
լալա—լա՛լա
լախտ—լա՛խտի «լախտախաղ»
լակ—լակ
լակել—լա՛կիլ
լակոտ—լա՛կուտ
լայն—լէն

լայնք—լէնք՛
լանջ—լէնջ
լարան—լէ՛րան «վուշյա թել»
լարել—լէ՛րել «ջվալը կամ մեչակը լցնելով՝ վուշե թելով ձիգ կապել»
լաց—լէց
լացկան—լէ՛սկան
լափել—լէ՛փիլ
լեառն—լէ՛ռնը
լեարդ—լէրդ
լեզու—լիւզու
լեզուանի—լի՛զվա՛նէ
լեղակ—լէ՛ղակ
լեղի—լէղէ
լեռնոտ—լէ՛ռնուտ
լերդակալել—լի՛րդի՛կա՛լիլ
լի—լէ
լիզել—լիւզիլ
լիմոն—լիմո՛ւն
լինդ—լէնդ
լինել—նիլ
լիսեռն—լի՛սէ՛ռնը
լիրբ—լէրբ
լծել—լըծէ՛լ
լմլմել—լըմլըմէ՛լ
լմլմացնել—լըմլըմցա՛նիլ
լնդերք—լընդէ՛րք՛
լնուլ—լի՛ցցիլ
*լոբասարի—լըբըսա՛րէ
լոզանալ—լըզա՛նիլ
լոյս—լիւս
լու—լիւ
լուանալ—լի՛վա՛նիլ
լուացք—լըվասո՛ւ, լի՛վա՛ց
լուծ—լիւծ
լուսաբաց—լի՛սա՛բէց
լուսամուտ—լի՛սա՛մուտ
լուսին—լիւսէն
լուրջ(ի)—լըրջէ՛, լի՛րջի՛ «արթուն վիճակում»
լպզտիլ—լըպըզտէ՛լ
լպրտիլ—լըպըրտէ՛լ
լսել—լի՛սիլ
լսելով—լի՛սիլա՛վ «ըստ լսածի»
լրբանալ—լի՛րբէ՛նիլ
լրբութիւն—լի՛րբո՛ւթին

Ֆաթել—խըլլէ՛լ
խազ—խազ «գիծ»
խազ—խազ «տհաս»
խալ—խալ
խալատել—խըլա՛տիլ
խաղ—խաղ
խաղ անել—խաղ արիլ
խաղալ—խա՛ղիլ «մանկան շարժվելն արգանդում. մարմնի որևէ մասի խաղալը»
խաղող—խա՛ղու
խանգարել—խանգա՛րիլ
խանդակ—խա՛նդակ
խանձող—խա՛նձուղնը
խանձրահոտ—ղի՛նձի՛ըմա՛հաւտ
խանութ—խա՛նօթ
խանչել—խա՛նչիլ «դաղել»
խաշխաշ—խա՛շխաշ
խաշու—խա՛շու
խաչ—խաչ
խառն—խա՛ռնը
խառնակ—խա՛ռնակ
*խառնակոտ—խըռնըկո՛ւտ «խառնակ»
*խառնակոտել—խըռնըկո՛ւտիլ

խառնել—խա՛ռնիլ

խարակ—խա՛րակ «չհերկված և ամբացած հող»

խարշել—խա՛շիլ

խարտ—խառտ «հեսան»

խարտել—խա՛րտիլ «հեսանիլ»

խարտուց—խա՛րտուց

խաւ—խավ

խաւիծ—խա՛վիծ

խելք—խէ՛լք

խելօք—խէլուք

խեղդ—խէխտ «պարանոց, առվի նեղ տեղը»

խեղդել—խէխտիլ

խեղճ—խէղճ

խեճեալ—խըճէալ

խեցի—խէ՛ցէ «ցորեն և այլ ընդեղեն բավելու ատեան»

խեցիկ—խէ՛ցէկ «կավե ամանի կտոր»

խէք—խէք

խէժ—խէ՛ժնը

խիզան—խէ՛զան

*խիզանատուն—խըզնա՛տուն, «արգանդ»

խիղճ—խէղճ

խիշտ—խէշտ, խիշտ «ասլին»

խլէզ—խըլա՛զ

խլինք—խըլէ՛նք

խծպել—խըծըպէ՛լ

խղճմտանք—խըժմըտա՛նք

խմել—խըմէ՛լ

խմիչք—խըմէ՛շկ

խմոր—խըմո՛ւր, խամո՛ւր

խնամի—խընա՛մէ

խնայել—խնա՛յիլ

խնդրել—խնդի՛լ «ուզել»

խնկամանե—խընգա՛ման

խնձոր—խընձո՛ւր, խունձո՛ւր

խնձորենի—խընձըրի՛

խնոցի—խընէ՛ցէ

խնջել—խընչէ՛լ

խոզ—խուզ

խոժոռ—խուժուռ «խոշոր»

խոկալ—խուկիլ

խոնարհ—խօնար

խուշկ—խօշկ

խուշկիլ—խօշկիլ «չորանալ»

խոնչան—խունչան

խոնչանագործ—խընչընա՛դէրձ «վարտիկի վերևից ծալած ու վարտիկին կարած մասը, որի միջով անց է կացնում խոնչանը կամ գոտին»

խոստանալ—խըստա՛նիլ

խոստովանիլ—խըստըվա՛նվիլ

խոստովանք—խըստա՛վանք

խոստովանութիւն—խըստըվանո՛ւթին

խոտ—խուտ

խոտանոց—խըտանո՛ւց

խոր—խուռ

խորացնել—խըռռըցա՛նիլ

խորակ—խո՛րակ

խորան—խո՛րան

խորթ—խուրթ

խորթանալ—խըրթա՛նիլ

խորխ—խուրխ «օձի շապիկ»

խոր-խանդակ—խըրխա՛նդակ «խորդուբորդություն»

խորովածՙ—խըրա՛վածՙ
խորովել—խըրա՛վիլ
խորտակիլ—խըրտա՛կվիլ
խուզել—խո՛զիլ
խուՀ—խօՀ «արտի չորս եզրերը, որոնք սովորաբար բարձր են լինում արտի մակերևույթից»
խունկ—խո՛նգ
խուրձն—խօրզնը
խուց—խօց
խուփն—խըվէ «կափարիչ»
խուփ—խու՛փ
խռով—խըռա՛վ «խռովություն»
խռովել—խըռա՛վիլ
խստությունՙ—սըխտա՛ւըՙ, սուխտությունՙ
խտել—խըտէ՛լ
խրատ—խըրա՛տ
խրխնջալ—խըրխընջա՛լ
խրխնջանք—խըրխընջէ՛նքՙ
խրտնել—խըրտընէ՛լ
խօսիլ—խո՛սիլ
խօսուածք—խո՛սվասակ
խօսք—խօսկ
խփել—խըփէ՛լ «փակել»

Ծագ—ծէ՛գՙ
ծագել—ծէ՛գըլիլ
*ծագծագուտել—ծի՛ՙքծի՛ՙքծո՛տիլ «լուսանալ»
ծալ—ծա՛լ
ծալել—ծա՛լիլ
ծալք—ծա՛լք
*ծալքաուել—ծըլքա՛ուէլ
ծախել—ծա՛խիլ
ծախս—ծախս
ծածկարան, *ծածկան—ծըզկա՛ռ
ծածկել—ծըկէ՛լ
ծակ—ծակ
ծակել—ծա՛կիլ
ծակծակում—ծըկծըկու՛մ
ծակծակոտել—ծըկծըկո՛տիլ
ծակոց—ծա՛կուց «ցցուվ»
*ծաղք—ծախկ «ծառի ծաղիկ»
ծաղիկ—ծա՛ղէկ
ծաղկաքաղ—ծըխկա՛քաղ «ընտրություն»
ծաղկաքաղ առնել—ծըխկա՛քաղ արիլ «ընտրել, ղոկիլկել»
ծաղկել—ծա՛խկիլ
ծաղր—ծա՛ղրը
ծամ—ծամ
ծամել—ծա՛միլ
ծայր—ծէր
ծանր—ծա՛նդրը
ծանրանալ—ծընդրըա՛նիլ
ծանրիլ—ծա՛նդրիլ «անառուններին ծնելու ժամանակին մոտենալը»
ծանօթ—ծա՛նուՀ
ծառ—ծառ
ծառգարդար—ծըռզէ՛րդար
ծառս առնել—ծառս արիլ «դեմ ու դեմ կանգնել»
ծարաւ—ծա՛րավ
ծարոյր—ծա՛՛րուր
ծարուրել—ծի՛՛րուրիլ
ծափ—ծափ
ծափ տալ—ծափ տալ
ծեղոտ—ծէղրտ «կայծ»
ծեփ—ծէփ
ծեփել—ծէփիլ

ծիլ—ծիլ

ծիծ—ծլծլ

ծիծաղ—ծլծլ'ծաղ

ծիծաղել—ծլծա'ղիլ

ծիծեռնակ—ծլծէ'ռնակ

ծին—ծլծլն «ընկերք»

ծիտ—ծլծլտ

ծիր—ծլծլր «ծայր, եզր, գիծ»

ծիրան—ծլծլ'րան

ծիրանի—ծի'րի'նի

ծիրտ—ծլծլրտ

ծլել—ծի'լիլ

ծխահամած—ծլխա'մած

ծխահամել—ծլխա'միլ

ծխահոտ—ծլխա'հուտ

ծնեբեկ—ծլնէ'փուկ

ծնել—ծլնէլ

ծննդկան—ծլնլնթկան

ծնունդ—ծլնլնդ

ծնօղ, ծնող—ծլնո'ւղ

ծոթորին—ծլնթո'ւրան

ծոմ—ծուոմ

ծոյլ—ծո'ւլ «մեղմ, թուլլ»

ծոպ—ծուպ

ծով—ծաով «լիճ, ծովը»

ծոր—ծուր

ծոց—ծուց

ծուխ—ծօխ

ծունգն—ծօնգնը, ծօնգուն

ծունր—ծօնդըր

ծուռ—ծօռ

ծռել—ծրռէ'լ

ծրտել—ծըրտե'լ

Ղազմել—կա'զմիլ

կազմուածք—կա'զմվածք, կազմըվածք

կաթ—կաթ «կաթիլ»

կաթել—կա'թիլ

կաթն—կախց

կաթնահամ—կըխցա'համ

կաթողիկոս—կաթղիկօս

կալ—կալ

կալ—կալ «կալսելու տեղ»

կախ—կախ

կախել, կախ անել—կախ արկիլ

կակղել—կըկըղէ'լ

կակուղ—կա'կուղ «փափուկ»

կաղ—կաղ

կաղել—կա'ղիլ

կաճ—կաճ «մեռաքսաթել»

կաճի—կա'ճիը

կամաց—կա'մամց

կամ, կաս, կայ—կամ, կաս, կա

կամուրջ—կա'մրմունջ, կա'մրմինջ

կայծ—կայծ

կայծակ—կէ'ծակ

կայտիք—կըէ'ռէք

կանաչ—կա'նէնչ

կանաչել—կընա'նչիլ

կանեփ—կա'նիփ

կանկոր—կա'նգառնը

կանոն—կա'նուն

կանչ—կանչ

կանչել—կա'նչիլ

կաչառք—կա'շարք

կաշի—կա'շէ

կաչաղակ—քըչէ'ղակ

կապ—կապ

կապայ—կապէ

կապերտ — կա՛րպէտ
կապոյտ — կա՛պոյտ
**կապուտիկ — կա՛պի՛տէ՛ «մի տեսակ դեղատուկ»*
կապտել — կա՛պի՛տել
կապտած — կա՛պտած
կապտածել — կապտա՛ծել
կառաղել — կըտա՛ղիլ
կառաղի — կըտա՛ղէ
կառար — կա՛տար
կառիկ — կա՛տէկ
կառու — կա՛տու
**կառուաձագ — կըտուա՛ձէք՛*
կար — կար
կարաս — կա՛րաս
կարաւան — քա՛րվանն
կարգ — կարք
կարդալ — կա՛րդիլ
կարել — կա՛րիլ «կարողանալ»
կարել — կարիլ «կարելի»
կարծել — կա՛րծիլ
կարկաժ — կա՛րկէժ
կարկատան — կըրկա՛տան
կարկատել — կըրկա՛տիլ
կարկափ — կըրրկէ՛փ
կարկուտ — կա՛րկատ
կարճ — կարճ
կարմիր — կա՛րմէր
կարմրուկ — կա՛մրուկ
կարօտ — կա՛րուտ
կարօտել — կըրուտիլ
կացին — կա՛ցէն
կաւիճ — կա՛վէճ
կաքաւ — կա՛քավ
կեանք — ջի՛ւանք
կեղ — կըէ՛ղ
կեղծաւոր — կէղծա՛վօր
կեմ — կըէմ
կեռ — կըէռ
կեռել — կէ՛տիլ «տրաքտրեն փախչել»
կերպ — կըէրպ
կէսօր — կըսօր
կէտ — կըէտ
կթան — քըթա՛ն
կթել — քըթէ՛լ
կիճ — կըէճ
կին, կնիկ — կընէ՛կ՛
կիր — կըէր
կիւրակէ — գի՛ւա՛կէ
**կիւրակամուտ — գի՛ւրկա՛մուտ*
կծիլ — կըծէլ
կծիկ — կըծքէկ
կծոտել — կըծուտիլ, կուծուտիլ
կկու — կո՛ւկու
կճեպ — խըճէ՛պ, քըչէ՛վ
կճուճ — կո՛ւճու՛ճ
կճղակ — կըճէ՛ղակ
կճպել — քըչէ՛վիլ
կնդուղ — կո՛ւնդուղ
կնճիթ — կընդի՛չ «կատուց»
կնունք — կընո՛ւնք
կնջուիք — կո՛ւնջուիք
կշեռք — քի՛շէ՛րք՛
կշկուռ — քըշկո՛ռ
կշտանալ — քըշտա՛նիլ
կոիք — կուիք
կոլորակ — կըլո՛ւլակ «քուվթա»
կոլորել — կրլո՛ւրիլ «փաթթաթել, կլորացնել»
կոխել — կո՛ւխիլ
կոծ — կուծ «ադր»

կոծիկ—կուժէկ «սոսինձ»
կոծկել—կուշկիլ
կոծոխուր—կըծուխուր, կուծուխուր
կոկ—կուկ
կոկել—կուկիլ
կոկիկ—կուկլէկ
կող—կուղ
կողք—կուխկ
կողպել—կուխպիլ
կոճ—կուճ
կոճակ—կուճակ
կոյր աղիք—գի՛րա՛ղիք
կոշտ—կուշտ
կոպ—կուպ
կոպիտ—կօպիտ
կոտոշիկ—կուտուէկ «կարճ թևերով պիջակ»
կով—կավ
կոտոպ—կօտոփ
կոտիճ—կուտէճը
կոտոր—կուտուր
կոտորել—կըտուրիլ, կուտուրիլ
կոտրել—կուտրիլ
կոբեակ—կուբակ
կորի հատել—կըրա՛տիլ
կորի—կուրէ
կորիզ—կըղա՛զ
կորկոտ—կուրկուտ
կորչել—կուրչիլ
կորցնել—կըրցա՛նիլ
կոփել—կուփիլ
կուզ—կօզ
կուժ—կօժ
կուլ տալ—կօլ տալ
կում—կօմ
կուշտ—կօշտ
կուշտ—կօշտ «կողք»
կշտին—քի՛շտին «մոտը»
կուպր—կօպըր, կօպուր
կուռն—կօռնը
կուտ—կօտ
կուրծ—կօրծ
կուտել—կուտիլ «հավաքել»
կուտուածք անել—կուտավատկ արիլ
կռէզ—կըռէզնը
կռիզնոտ—կըռըզնուտ «խիժ արբեր-գանգուր»
կռիւ—կըռվ
կռճռնք—կըրճռունք
*կռնազօգ—կըռնա՛զօգ «խոփի թևերի կաբկատաններըը»
կտակ—կըտա՛կ
կտաւ—կըտա՛վ
կտաւիկ—կըտա՛վէկ
կտուր—կըտօր
կտուց—կըտօց
կտրել—կըտրէլ
կրակ—գի՛րէկ
կրել—կըրէլ
կրծել—կուռծիլ
կրծոտել—կուռծուտիլ
կրտել—կըռտէլ
կրօն—կըրօն
կցել—կըցա՛ն արիլ

Հա—հա
հազ—հաղ
հազար—հի՛զէր
հալ—հաղ
հալել—հա՛լիլ
հալ ընկնել—հաղ նանիլ

հալաւ—հա՛լավ
հակառակ—հակառա՛կ
հազորդուել—հազօրթվիլ
հաճար—հա՛ճար
համ—համ
համ—համ «ճնուչն»
համարք—հա՛մբարք
համբանք—հա՛մբարբք
համբել—հա՛մբրիլ
համբերել—համփէ՛րիլ
համոզել—համօ՛զիլ
հայ—հէյ
հայելի—հէ՛լլէ
հայո—հըէս «մանր ալյուր»
հայր—հար
հանգիստ—հա՛նգիստ «գերեզման»
հանգուցեալ—հանգուցյա՛լ
հանդարտ—հա՛նդէրտ
հանել—հա՛նիլ
հաշիւ—հա՛շիվ
հաշուել—հա՛շվիլ
հաշտ—հաշտ
հաշել—հա՛շիլ
հասանել—հա՛սիլ, հա՛սսիլ
հասարակ—հասարա՛կ
հասկ—հասկ
հասուցանել—հըսցա՛նիլ
հաստ—հաստ
հաստանալ—հըստա՛նիլ
հաստացնել—հըստըցա՛նիլ
հաստատ—հա՛ստադ
հաստատել—հաստա՛դիլ
հաստութիւն—հըստո՛թին
հատ—հատ
հարազատ—հարազա՛տ
հարաւ—հա՛րավ
հարբուխ—հա՛րփուղ
հարել—հա՛րիլ
հարևան—հըրէ՛վան
հարիւր—հէ՛րուր
հարկ—հարկ
հարկաւոր—հարկավո՛ր
հարուստ—հա՛րուստ
հարսանիք—հըրսանէ՛ք
հարսն—հա՛րսընը
հարստութիւն—հարըստո՛թին
հարցանք—հա՛րցանք
հարցանել—(հըրցանիլ), հա՛րցանք արիլ
հաց—հաց
հացիլ—հա՛ցէ
հաւ—հավ
հաւայ—հա՛վէ
հաւան—հա՛վան
հաւանել—հըվա՛նիլ
հաւասար—հավասա՛ր
հաւատ—հա՛վատ
հաւատալ—հըվա՛տիլ
հաւաք—հա՛վաք «հավերի՝ բնում ժողովվելը»
հաւաքել—հըվա՛քիլ
հեշտ—հի՛շտ
հեշտացնել—հի՛շտի՛ցա՛նիլ
հեռանալ—հըռա՛նիլ
հեռի—հէ՛ռա
հետ—հէտ, նըհէ՛տ
հերիաւ—հա՛րիսա՛
հերիք—հէ՛րիք
հերու—հէ՛րվի
հինել—հի՛նիլ
հին—հին

հինգ—հինգ՛
հիւանդ—(հիվանդ) ալուզ
հիւանդանալ—(հիվընդա՛նիլ) ալզմանիլ
հնազանդ—հընազանդ
հնար—հի՛նա՛ր
հնարել—հընարիլ
հնգեքին—հընգէ՛քէն
հնձան—ընձան
հոգի—հօքի
հոլ—հուլ
հոկտեմբեր—հօքտէմբէ՛ր
հող—հուղ
հովանալ—հրվանիլ
հովիւ—հո՛ւվէվ
հոտ—հուտ
հոտել—հո՛ւտիլ
հոր—հուր
հում—հօմ
հունձ—հօնձ
հուպ տալ—հօփ տալ
հպատակ—հրպատակ
հպարտ—հրմպարտ
հրամայել—հրրամմայիլ
հրամման—հրրմման
հրաշք—հրրաշէկ
հրապարակ—հրրկրպարակ (մի այն՝ հրրկրպարակ նանիլ «հռչակվիլ» դարձվածքում)
հրաւէր—հրրմվէրք՛
հրեշտակ—հրրէ՛շտակ
հօրաքոյր—հա՛քուր
հօրեղբայր—հէ՛րբար

Ձագ—ձէք՛
ձախ—ձէխ
ձայն—ձէն
ձգել—ցի՛քիլ
ձեռն, ձեռք—ձէք՛
ձև—ձիվ
ձևել—ձիվիլ
ձէթ—ծըէթ՛
ձի—ձի՛
ձիաւոր—ձիյա՛վուր
ձիգ—ձէգ՛
ձիւն—ձիւն
ձկռտալ—զըկըռտա՛լ
ձմեռն—ձըմէ՛ռնը
ձմերուկ—ծըմէ՛րուկ
ձող(ի)—ձո՛ւղէ
*ձողհարթ—ձըղհա՛րթ «բարդի ծառի մի տեսակը»
ձոր—ձո՛ւր
ձու—ձու
*ձուաքաշ—ձըվա՛քաշ «մի ձվի ծանրութիւն»
ձուկն—ձօկնը, ձօ՛կուն, սեռ. ձըկան, ձօ՛կնուն

Ճախարակ—ճըխա՛րակ, չխա՛րակ
ճակատ—ճէ՛կատ
ճակատանոց—ճըկատնո՛ւց
ճան գալ—ճէն գա՛լ «հարմարվել, ընկերանալ»
ճաղ—ճաղ
ճամբուկ—ճէ՛մբրուկ
ճանաչ—ճանչէնչ
ճանաչել—ճընչա՛նչիլ
ճանապարհ—ճանապա՛ր
ճանգ—ճէնգ՛
ճանճ—ճէնջ
*ճանճակուէք—ճի՛նջա՛կուէք
ճաշ—ճէշ
ճար—ճար

ճաբատաբ — ճաբատաբ
ճաք — ճէք՛
ճաքել — ճէ՛քքիլ
ճեղք — ճէխկ
ճիմ — ճէմ
ճիպոտ — ճէ՛պուտ
ճիպո — ճէ՛պուռ
ճիւղ — ճօ՛ղընը
ճիւղակոտոր առնել — ճըղընըկո՛ւտուր արիլ
ճճի — ճիւճիւ
ճոխ — ճուխ «կատը»
ճուխ — ճիխ «ոդկուլյզ»
ճուտ — ճօտ
ճրագ — ճըբրակ
ճրագալոյս — ճըբկալրիւս
ճօճ — ճօ՛նջի

Մ

Մազ — մազ
մաժուն — մայժուն
մախաղ — մախատ
մախի — մախէ
մակոյկ — մակուկ «մաքոքը»
մահ — մահ
մաղխանք — մախատանք
մաղխել — մախատիլ
մաղլաղ — մա՛ղաղ
մաղձ — մաղձ
մաղձոտ — մա՛ղձուտ
մաճ — մաճ
մաճառ — մայճառ
մամ — մամու
մամուռ — մամուռընը
մայիս — մայիս
մայր — մար
մայր մտնել — մար մըտիլ
մանգաղ — մայ՛նգայղ
մանել — մանիլ
մանուշակ — մընօ՛շակ
մանր — մայնդըր
մանրել — մանդիլ «կոտրել»
մաշ — մաշ
մաշար — մայշառ
մաշել — մա՛շիլ
մասն — մայսընը
մասուր — մըհնայսուր
մատակ — մայտակ «առուս»
մատանի — մըտայնէ
մատուռ — մայտընը
մատնոց, մատնանոց — մըտնայնուց
մատնաչուն — մըտնայշօնչ
մատուռն — մայտուռընը
մարգարէ — մարքարէ՛
մարգարիտ — մարքարիւտ
մարդ — մարդ
մարմին — մայրմին
մարմար — մայռմառ
մարտ — մայրդ
մեզ — մէզ
մեխակ — մէ՛խակ
մեծ — մօծ
մեծաւոր — մի՛ծա՛վուր
մեկնիլ — մէ՛կընվիլ
մեղաւոր — մէղավո՛ր
մեղու — մէ՛ղակ
մեղր — մէ՛ղըր
մեղք — մէխկ «վանեցս»
մենակ — մէ՛նակ
մեռանիլ — մէ՛ռնիլ
մեռուն — մէ՛ռուն

մեք—մէք, (միք) «մենք»
մէջ—մաջ, մանջ
մէջք—մաշկ (Շահյանցի մոտ՝ մաշկ)
մթին—մըթէ՛ն
մի—մէ, մէն, մա, մա՛ն
մի—մին
մինչ ի—մի՛նչեւ
մինչակ—մա՛նչակ
միշտ—մըշտ
միս—մըլս
միտ—մէտ
միտել—մէտիլ «հակվել»
միտք—մէ՛ջիկ
միխել—մըխա՛խ
միխիարել—մըխտա՛ըիլ
մկրատ—մըկրտա՛
մկրտել—մըկըրտէ՛լ
մղկտալ—մըխկըտա՛լ
մղկտանք—մըխկըտէ՛ք
Ճաւլ—մընա՛լ
Ճիջանալ—մի՛նջվէլ
մշակ—մըշա՛կ
մոլոր—մո՛ւլուր
մոխիր—մո՛ւխըր
մոծակ—մո՛ւծակ
մողմող—մըղմո՛ղ «աւտիճ»
մոմ—մո՛ւմ
մոմել—մո՛ւմիլ
մոշ—մո՛ւշ
մռռանալ—մըռա՛նիլ
մրթի առնել—մո՛ւրթի արիլ «մորթազերծ անել»
մրթի—մո՛ւրթէ
մրթիել—մո՛ւրթիլ
մրմունջ—մո՛ւրմէնիչ
մուխ—մո՛ւխ
մուխա—մո՛խա
մուկն—մո՛կընը, մո՛կուն
մուն—մը՛նուն
մունջ—մո՛նջ
մոմոալ—մըռմըռմա՛լ
մսխել—մըսխէ՛լ
մսմար—մըսմա՛ռ
մտածել—մըտածի՛լ
մտանել—մըտի՛լ
մտցնել—մըտցա՛նիլ
մտօք—մըտո՛ք «հիշողություն»
մտօք պահել—մըտօքը պահի՛լ «հիշել»
մրափ—մըրա՛փ
մրափել—մըրափի՛լ
մրզել—մըրզէ՛լ
մրջիւն, մրջիւն—մա՛ւրջի՛մ
մրսել—մըրսէ՛լ
մօտ—մա՛ւտա
մօտենալ—մըտա՛նիլ
մօտեցնել—մըտըցա՛նիլ
մօրուք—մէ՛րուք

Յադթել—է՛խտիլ (Շահյանցի մոտ նաև՝ յախտիլ)
յաջող—հա՛յնօղ
յաջողութիւն—հայնօղութա՛մ
յատակ—է՛տակ «1. երկրի ներքսը. 2. ատորին անդրաշխարհ, դժոխք»
յարմար—հա՛րմար
յուելուլ—ի՛վի՛լցանիլ
յետ—է՛տ, է՛տը
յետին—է՛տէն
յետին(ի)—է՛տնէ «հետո»
յետք—է՛թիկ «հետք. հետև»

*յետքաւոր—հրթկատէ «քեռան հետին կողմում դրվող իրերը»
յիշատակ—չէ՛տակ
յիսուն—խցցուն
յղի—յըղէ՛
յոյս—հուլա
յուշ—հուշ
յստակ—խստակ
յօժար—հօ՛ժար
յօնք—օնք
յօրանջել, յօրանջկռտել—ըռըշկնւտիլ

Նա—Նա
նազ—նուղ
նախանձ—նախանձ
նահանջ—նահանջ
նահատակ—նըհնատակ
նամ—նամ
նամակ—նամակ
նայ—նէյ
նաւապատակ—լըպազտրակ
նարգիս—նուռ՛գիզ
նարինջ—նարընջ
նարտ—նա՛ռդի
նարօտ—նարուտ «գուլնզգուլն քեզ»
նաւ—նավ
նաւակատիք—նըվըկնտէկ
նաւասարդ—նըվնասարդ
նաւթ—նօթ
նեխիլ—նէ՛խվիլ
նեխուած—նէ՛խված
նեղ—նէղ
նեղանալ—նըղնէիլ
նեղուածք—նէ՛ղվասկ
նենգ—նէնգ
նենգաւոր—նէնգո՛ւռ
նեռն—նռռ (քրք.)
նետ—նէտ
ներել—նէ՛րիլ
ներկ—նէրկ
ներկել—նէ՛րկիլ
ներհակ - նէ՛հրակ «հակառակ»
ներս—նէս, նէ
ներս(անց)—նէ՛սմանց
ներքս(ւ)—նէ՛քսէվ
նզովել—նըզօվիլ
նզովք—նըզօվք
նիգ—լէնգ
նինջ—լէնջ
նկար—նըկա՛ր
նհանգ—նըհա՛նգ «հսկա, շատ մեծ ոտարկա»
նմանը—նըմա՛ն
նմանիլ—նըմա՛նվիլ
նմոյշ—նըմո՛ւշ
ննջել—լի՛նջիլ
նշան—նի՛շէ՛ն
նշանակ—նըշնա՛կու «քիրախ»
նշանակ դնել—նըշնա՛կու դի՛րիլ «նշան քոնել»
նշանել—նի՛շէ՛նիլ
նշխարք—նըշխա՛րք
նոր—նուր
նուազ—նըվա՛զ
նուշ—նօշ
նուռն—նօռնը
նստել—նըստէ՛լ

Շաբաթ—շէ՛բաթ
շալակ—չէ՛լակ

շալակել—շի՛լէ՛կիլ
շան—շէն «օգուտ, տոկոս»
շանպալուխ—շամբալո՛ւխ
շաղ—շէղ
շաղապատել—շըղըպա՛տիլ
շաղապատուկ—շըղպա՛տուկ, շըպա՛տուկ «պատուտակ; բուլյոր»
շաղ տալ—շէղ տալ «ցրել»
շաղաղ—շէ՛ղաղ
շաղախել—շըղա՛դիլ
շամամ—շամամա՛ (թրք.)
շամբ—շէ՛մբ
շամբուտ—շէ՛մբուտ
շամփուր—շէ՛մփուր
*շանաճանճ—շընա՛ճէնջ
շատ—շէտ
շար—շէր
շարբաթ—շէ՛րբաթ
շարել—շէ՛րիլ
շարականո—շարա՛կան
շարժ—շէրժ «երկրաշարժ»
*շնեմքատակ—շըմքա՛տակ
շեռ—շէռ
շեռել—շըռռէլ «մխիթել»
շեռտ—շըռռա՛ղ «թաղվելը»
շերեփ—շէրէփ
շեք—շէ՛ք
շեքերի մեջ—շէքըրա՛մաջ
շիլ—շիլ «գիժ»
շինել—շի՛նիլ
շիտակ—շէ՛տակ
շիւ—շէվ
շիւան—շէ՛վան
շլնի—շի՛լլի՛
շլնիք—շի՛լլի՛նք
շնորհաւոր—շընա՛վուր, շընհավուր
շնորհք—շընո՛ւրք
շնուխլուն—շընո՛խլին
շնչել—շի՛նչիլ «տռւլել»
շողք—շուխկ
շոր—շո՛ւրի՛
շուարիլ—շըվա՛րիլ
շուն—շօն
շուտ, շուտ—շո՛ւտ
շուրջ—շօռ
շուրջ գալ—շօռ գա՛ւլ «շրջվել, զբոսնել»
շտայլ—շըռա՛յլ
շրեղ—շի՛րի՛ղ

Ո, ով—հու, հուվ
ոզնի—կու՛զնու
ոլոր—հո՛ւլլո՛ւր
ոլորել—հի՛ւլլո՛ւրիլ, հո՛ւլլո՛ւրիլ
ոխ—վօխ
ողն—ո՛ւղնը «բլրի վերին մասը»
ողողել—ըղու՛ղիլ
ողորմածիկ—զօրմացի՛կ
ողորմել—վօղօրմիլ
ողորմի—ղօրմի
ողջ—վօղջ
*ողջոյն եղբայր—ըխչըմախպէր
ողջոյն տալ—օխչում տալ
ողջուխլուն—վօղջու՛խլին
ոյժ—օժ
ոչ—ուչ, հո՛չ, վուչ
ոչխար—ո՛ւխչար
ոչխարակն—ըխչըրա՛կնը
Ոչխարեան—Ըխչրէ՛վան (տեղանուն)

ոջիլ—հնէնջիւլ
ոո—ուո
ոոնել—ու՛ոնիլ
*ոո ու գլուխ—ըսըգըլօխ «քիարս ու շիտակ»
ոսկի—ուսկէ
ոսկեջրել—ըսկըջի՛րիլ
ոսկեջուր—ըսկաջնէր
ոսկր—ուսկուո
ոսկրահան ոոնել—ըսկոա՛հան արիլ «ոսկրը մսից անջատել»
ոսկրահաստ—ըսկոա՛հաստ
ոսկրոտ—ուսկոուտ
ոտաց կալ—հուտաց կալ «կանգնել»
որ—հօր
որբևայրի—վի՛ըբի՛վէ՛րի
որդն—ու՛ոնը
որդնել—ու՛ոնիլ
որ(ն)—հուոնը
ործ—ուոծ
ործկալ—ուոծ գալ
որձ—ալրձ
որձակ—ու՛րձակ
*որձատու—ըոձէ՛տու «անպատուղ»
որմն—հուրմ
որոճ—ւորուճ
որոճ անել—ա՛րուճ արիլ
որոտալ—ըրըրտա՛լ, ըրրտա՛լ
որոր—ուրուր
ուխ—օխ
ուխեքին—ըխխէ՛քէն
ուխտուն—ըխտա՛տուն
ուլ—հօլ
ուլունք—հու՛լունք
ուխտ—ուխտ
ուխտել—ուխտիլ
ուղարկել—դուրկիլ
ուղի—հրդէ՛
ուղղորդ, ղորդ—աղուրդ, ըղուրդ, ղուրդ
ուղտ—օղտ
ունիմ—օնիմ
ունկն—օնգնը, օնգուն
ունկնաւոր—ընգնա՛վուր «ունկն ունեցող» (կճուճ, կողով և այլն)
ունչ—օնչ
*ունչաւել—ընչա՛վիլ «երկար կոխով, ունչ մաքրելու ավել»
*ունչոտել—ընչուտիլ
ուշաթափիլ—ըշտա՛փիլ
ուո—հօո
ուռի—հօռէ, հօռի
ուռել—օռոիլ
ուռուցք—օռուսկ (Շահյանցի մոտ՝ օռուցկ)
ուս—օս
ուսել—օսիլ
ուր—հօր
ուրագ—հը՛րագ
ուրախ—օրախ
ուրբաթ—ը՛րբաթ
ուրդ—ըրդ «չրքի ճամբա»
ուխի—հուխիւէ
ոք մին—ուն քան

Զալթուկ—չէ՛լթուկ
չամիչ—չօմէնչ

*չամչաղերեփ—չըմչըղ՛երփ
չար—չար
չարեկ—չա՛րլ՛
չարեկանոց—չըրքա՛նուց
չարչարանք—չարչարա՛նք
չարչարել—չարչա՛րիլ
չափ—չէփ
չափար—չա՛փար «ցանկապատ»
չափել—չէ՛փիլ
չէչ—չի՛չ
չեչոտ—չէ՛չուտ
չէ—չէ
չիր—չիր
*չորուչոփ—չըրըչո՛ւփ, չուրուչո՛ւփ
չորս, չորք—չուրք
*չորոց—չո՛ւրուց «մի հասին լծված երկու զույգ եզներ»
չու—չու

Պակաս—պա՛կաս
պակասել—պըկա՛սիլ
պահէզ—պըհա՛զ
պահապան—պըհա՛պան
պահպանել—պըհպա՛նիլ
պանք—պաք
պաղատանք—պըղա՛տանք
պաղատել—պըղա՛տիլ
պանիր—պա՛նէր
պաշար—պա՛շար
պաշտել—պա՛շտիլ «պաշտել. հիվանդին պահպանել»
պայէլ—պա՛յիլ
պապ—պա՛պու
պապակիլ—պըպա՛կվիլ
պապանձիլ—պըպա՛նձվիլ
պառակ—պա՛ռակ
պառաւ—պա՛ռավ
պառաւիլ—պըռա՛վիլ
պառկել—պա՛րկիլ
պատ—պատ
պատ ածել—պա՛տ ածիլ «պատ շաբել»
պատանք—պա՛տանք
պատառ—պա՛տառ «քիչ»
պատառտել—պըտա՛տիլ
պատառտուկ—պըտա՛տուկ
պատարագ—պատարա՛ք
պատժել—պա՛ջջիլ
պատիժ—պա՛տէճ
պատիւ—պա՛տէվ
պատկեր(ք)—պա՛քիկէրք՛
պատճառ—պա՛ճառ
պատճառաւոր—պաճառա՛վօր «հղի»
պատրճան—պըտըրջի՛ն
պատմել—պա՛տմիլ
պատուաստ—փէ՛վաստ (պարակ.)
պատուել—պա՛տվիլ
պատուհաս—պատուհա՛ս
պատրոյգ—պէ՛տրուկ
պար—պար
պարանիլ, պարան գալ—պա՛րան գո՛ւնել «փլուզել»
պարանիլ—պըրա՛նիլ «պատռիլ»
պարապ—պա՛րապ
պարապիլ—պըրա՛պվիլ
պարել—պա՛ր գո՛ւնել
պարզ—պարզ
պարզիլ—պա՛րզիլ
պարկ—պարկ
պարկուկ—պա՛րուճ «վաղահաս, հիվանդոտ դամբուլ»

պարոն — պա՛րօն
պարտական — պարտակա՛ն
պարտակել — պըրտակի՛լ
պարտք — պարթի՛կ
պէտք — պէ՛ք կ՛
պիղծ — պիղծ
պինչ — պէ՛նչ
պիսակ — պըէ՛սակ «կետ»
պիտիլ — մէ՛տիլ, մէ՛տիլ
պիրկ — պէրկ՛
պլուզ — պլոյ՛զ
պղինձ — պըղի՛նձ
պղպջալ — պըճպըճա՛լ
պղտոր — պըրտուր
պղտորել — պըրտուրի՛լ
*պնդոց — պընդո՛ց «բնական ամրութիւն»
պոլոկել — պուլո՛ւկիլ
պողպատ — պո՛ւղպատ
պորտ — պուրտ, պո՛ւրտուղ
պուկ — պօկ «օդորոցին ամրացված մի իզածորան»
պուրճ (արաբ. burǰ) — բուրջ
պռոշ — պըռո՛շ
պռունգ — պըռո՛նգ
պսակ — փըսակ
պսակել — փըսա՛կիլ
պսպիկ — փի՛սպէկ՛
պտռել — պըտըռէ՛լ
պտուկ — պըտօկ
պտուղ — պըտօղ
պտոյտ — պըտօտ
պտտիլ — պըտըտվէ՛լ
պրճել, պրճոկել — պըրճո՛ւկիլ

Ջախջախել — ճի՛ճէ՛խիլ
ջահ — ճառ
ջազաց — ջէ՛զաց
*ջերմել — ջէ՛րմիլ
ջերմն — ջէրմ
ջիղ — ճիւղ
ջննջել — ճի՛նջիլ
ջոկ — ջո՛ւկ
ջոկել — ջո՛ւկիլ
ջորի — ջո՛ւրէ
ջու խտ — ջօխտ
ջուր — ջո՛ր
*ջրածխտ — ջըրածըէ՛ս, ջի՛րածըէտ
ջրոդան — շըռուվի՛ան, շուռուվի՛ան

Ռեհան — ռէ՛հան
ռոճիկ — ռօճիկ

Սա — զա
սադայիլ — սաթոյէ՛լ
սալ — սալ
սալաթք — սա՛լաք
սալոր — շի՛լո՛ր, շի՛լօ՛ր
սալորենի — շի՛լի՛րէ
սակաւ — սա՛կաւ «խաշ» (կերակուրը)
սաղ — սա՛ղըր «ծանծաղ»
սաղմոս — սա՛ղմուզ
սամի — սամի՛ր
սամի փայտ — սըմի՛ա՛փէտ
սամիթ — սա՛մէթ
սայլ — սէռ «վեռան սուր կող»
*սայրախտ — սըռա՛խտուտ
սանդ — սանդ
սանդալ — սա՛նդալ
սանդերք — սա՛նդարք
սանր — սա՛նդըր

սանրել—սանդրիլ
սապոն—սուլոն
սառած—սառած
սառել—սառիլ
սառն—սառնը. «սառուցյց»
սաստել—սաստիլ
սաստակ—սաստակ
սաստակիլ—սրտակիլ, ըստա՛կիլ
սաստանալ—սրտանէ
սաստափ—սա՛դափ
սար—սար
սարել—սարիլ «ձկան կարիքը ջուրը գցել և ափում ամրացնել, թակարդ լարել»
սարկավագ—սարկավագ
սարսռալ—սրսռըռալ
սափ—սափ «ամուր, դիմացկուն»
սափոր—սափուր
սգաւոր—սրքաւուր
սեամ, շեմք—շէմք
սեաւ—սէվ
սեխ—սէխ
սեղան—սէ՛ղան «եկեղեցու բեմը»
սեպտեմբեր—սէփտեմբէ՛ր
սերկևիլ—սըրկէ՛վիլ
սերկևիլ(են)ի—սի՛րկի՛վէլի
սերմն—սէրմ
*սերմնահանել—սըրմընահանիլ
սերտ—սէրտ «խիտ գործված»
*սեւահող—սըվահուղ
սեւանալ—սըվանիլ
*սեւաքաշտ—սըվաքաշ
սէզ—սազ
սէր—սէր
սիկ—սէգ «ավազ»
սին—սէն «դատարկ, չբանեցրած կավե աման»
սինի—սինէ
սինձ—սըճ՛զնը
սխտեռնը—սըճ՛սաունը
սիրել—սէ՛րիլ
սիրուն—սէ՛րուն (Շահյանցի մոտ կա նաև՝ սո՛րուն)
սիրտ—սէրտ (Շահյանցի մոտ կա նաև՝ սրէրտ)
սիւն—սիւն
սիք առնուլ—սըքանիլ «մրսել»
սխալ—սըղալ
սկսանիլ—ըսկըսէ՛լ
սղոց—սուղուց
սնդուկ—սունդուկ
սոխ—սուխ
սողալ—սըղղալ
սոյլ—սոյլ
սոլոր—սաւուր
սովորել—սըվո՛ւրիլ
սովորոյթք—սըվո՛ւրուլթկ
սովորութիւն—սըվրըթկին
սոր—սուր «վտառն ձկներիլ, փխրր. ընտանիքում տիրող համերաշխություն»
սուգ—սօգ
սունկն—սօնգուն
սուտ—սօտ
սուսամբար—սա՛մբալ
սուր—սօր
սուրբ—սօրփ
սպասնախ—ըսպասնագ
սպասնել—սըպասնիլ
սպարդած—սի՛փի՛ըթնած «դժգույն»

սպարդիլ—սի՛փի՛ըթնել
սպիտակ—սե՛պտակ
սպիտակել—սըպտակիլ
սպիտակին տալ—սի՛պտի՛կէ՛ տալ
սրել—սըրէլ «դժգունել»
սրթալ, սրթսրթալ—սըրթսըրթալ
սրսկել—սըրսկէ՛լ

Վազել—վա՛զզիլ
վաճառուն—վա՛ճըռուն
վախ—վախ
վախենալ—վըխէ՛նիլ
վախեցնել—վըխցա՛նիլ
վախճանիլ—վախչա՛նվիլ
վազ(ի)—վա՛զէ «վազուցվա»
վաճառական—վաճառա՛կան
վայր—վէր
վայր ընկնել—վէ՛ր նանիլ
վայրի—վէ՛րէ
վանկ—վանգ
վանք—վանք
վառ—վառ
վառել—վա՛ռիլ
վառվռալ—վըռվըռա՛լ
վաստակ—վա՛ստակ «հոգնած»
վաստակել—վըստա՛կիլ «հոգնել»
վատ—վատ
վար—վար
վարազ—վա՛ըազ
վարար—վա՛ըար
վարարել—վըըա՛ըիլ
վարդ—վա՛ըդ
վարդապետ—վարթապէ՛տ
վարդավառ—վա՛ըդա՛վա՛ր
վարել—վա՛ըիլ
վարժ—վարժ
վարժապետ—վարժապէ՛տ
վարձք—վա՛ըսկ
վարս—վարս
վարսիք—վա՛ըթէկ՛
վեգ, յույգ—ծգ
վեզար—վէ՛զար
վեր—վիր
վերին—վէ՛ըէն
վերայ—վէ՛ըա, վըըա՛
վերջ—վէրջ
վեր ընկնել—վիր նանիլ «ուչնչանալ»
վեց—վըէց
վեցեքին—վըցցէ՛քէն
վզալ—վըզզալ
վիլա—վի՛լէ
վիզ—վըէզ
վիշապ—հծշապ
վիրապ—վի՛ըապ
վիրաւոր—վիրա՛վօր
վկայ—վրկա՛
վճիռ—վըճի՛ռ
վնաս—վընա՛ս
վնասել—վընա՛ս տալ
վոազ—վըոա՛զ «շտապ»

Տալ—տալ
տախտ—թախտ
տախտակ—տա՛խտակ
տակ—տակ
տակ—տակ «շարք, կարգ»
տականք—տա՛կանք
տակուկ—տա՛կուկ «ամպատ»
տաղել—դա՛ղիլ
տամկել—տըմկէ՛լ
տայգր—տէ՛գի՛ը, տէգիր
տանել—տա՛նիլ

տանձ — տանձ
տանուէր — տրնա՛տար
տանուտէր — տանուտե՛ր
տանտիկին — տրնդե՛կէն
տաշել — տա՛շիլ
տա՛ւեղ — տա՛շուղ
տաշտ — տա՛շտ
տաշտակ — տա՛շտակ «փոքր տաշտ. կրիա»
տապակ — տա՛պակ
տապակել — տրպա՛կիլ
տապան — տա՛պան
տառեխ — տա՛ռախ
տասանեքին — տրսասե՛քէն
տասն — տասսը
տարած — տա՛րած «ներկարութեան չափ = 22 վերշոկ»
տարի — տա՛րէ
տաւար — տա՛վար
տաւարած — տրվա՛րած
*տաւարավարձ — տրվրա՛վարձ
տափ — տափ
տափակ — տա՛փակ
տափակել — տրփա՛կիլ
տաք — տաք
տեղ — տէղ
տենդ — տանդ
տենդել — տա՛նդիլ
տեսանել — տրե՛սնիլ
տերև — տե՛րրիվ
տղզալ — տրզզա՛լ
տէր — տաբ
տիզ — տրէզ
տիկ — տէկ
տիկէն — տէ՛կէն
տիրացու — տիրա՛ցու
տղայ — տրղա
տնազ — տրնազ
տնազ անել — տրնազ արիլ «ծաղրել»
տնանկանալ, տնանկ ընկնել — տրնա՛նգ նանիլ «աղքատանալ»
տնկել — տրնգէ՛լ
*տնկիլ — տրնգէ՛
տնտես — տրնդրէս
տնտղել — տրնդրզէ՛լ
տոնել — տո՛ւնիլ «կատակվել. իրար վրա կուտակվել և խճողվել միմյանց»
տորան — տո՛ւրուն
տուն — տօն
տունկ — տօնգ
տպել — տրպէլ
տուխպ — տրտէ՛պ
տրեխ — տրրէ՛խ
տրտրել — տուրտրիլ, տրտուրիլ
տքալ — տրնքա՛լ
տօն — տօն

Րոպէ — րօպպէ

Ցաղան — ցէ՛ղէն
ցախաւել — ծրխա՛վիլ
ցամաք — ցա՛մաք
ցամաքել — ցրմա՛քիլ
ցայտ — ցէ՛ք «ջրի շիթ. անասուններին մեզ»
ցայտել — ցէ՛քիլ «ցայտել. մղել»
ցանկ — ցանգ «ցանկութիւն, կամք, սովորութիւն»
ցաւ — ցավ
ցաւել — ցա՛վիլ
ցաք — ցաք «մացառ»

ցաքի—ցաքէ
*ցաքահատ—ցաքատ
ցել—ցէլ
ցեխ—ցէխ
ցեխոտ—ցէ՛խուտ
ցերեկ—ցե՛րակ, ցե՛րիկ
ցեց—ցից
ցից—ցէց
ցնկնիլ—ցընդգընէ՛լ
ցորեն, ցորեան—ցո՛ւրան
ցուրտ—ցօրտ
ցրիւ գալ—ցըրէ՛վ գա՛ւլ
ցրիւ տալ—ցըրէ՛վ տալ
ցրտել—ցըրտէ՛լ
ցցուիլ—ցի՛ցվի՛լ

Փաթաթել—փըթա՛տիլ
փախչել—փախչի՛լ
փակ—վակ
փակել—փակի՛լ
փայլփլել—փի՛լփի՛լա՛ւլ
փայծաղն—փա՛ցախնը
փայտ—փէտ
փայտանալ—փի՛տա՛՛նիլ
փառ—փառ
փառք—փարք (Շահյանցի մատ՝ փառք)
փարախ—փա՛րախ
փարչ—փարչ
փեթակ—փա՛՛թա՛՛կ
փեղկ—փէ՛ղկ
փեղկել—փէ՛ղկի՛լ
*փեղկվող, փեղկովի—փըղկովվէ
փեսայ—փըէ՛սէ
փետուր—թէ՛փուռ
*փետրոտանել—թի՛փի՛ոտա՛՛նիլ
փերթ—փէրթ «կտոր»
փերթ փերթ անել—փէ՛րթ փէ՛րթ արի՛լ
փիլոն—փի՛լօն
փիւղ—փօ՛լ «ձկան թեփ»
փնջի—փի՛՛նջի՛՛
փնչալ—փընչա՛լ
փշաստ—փի՛՛շէ՛տ
փշուր—փո՛՛ւշուր
փշրանք—փի՛շրա՛՛նք
փշրել—փի՛շրի՛լ
փոթ—փուխ «ծալք»
փոխ—փուխ
փոխել—փո՛ւխի՛լ
փոկ—փուկ
փող—փուղ «փողոց»
փող—փօ՛լ
փողք—փուխկ «կանացի վարտիքի փող»
փոշի—փո՛՛ւշէ
փոս—փուս
փոր—փուր
փորձ—փո՛՛ւրձ, փո՛՛ւրզ
փորձանք—փո՛ւրցանք
փուխ—փոխ
փուլ գալ—փօ՛լ գա՛՛ւլ
փուճ—փօչ
փուճուկ—փըչո՛ւկ
փունջ—փօնջ
փուշ—փօշ, փէշ
փուռն—փօռնը
փուք—փօք «ուռուցք»
փուքս—փօսկ
փոփոխել—փո՛ւխփուխ արի՛լ
փչել—փի՛՛չի՛լ
փռել—փըռէ՛լ

փոնչտալ—փըռըշտալ
փռել—փըռէ՛լ
փրցկինք—փըռկէ՛նք
փրփուր—փըռփո՛ռ
փրփրալ—փըռփըռա՛լ
փրփրեմ—պըրպէ՛րան

Ք

քաց—քաց
քակոր—քա՛քուր
քաղ—քաղ «մոլախոտ»
քաղահան—քաղհան
քաղահանել—քըղհանի՛լ
քաղել—քա՛ղիլ
քաղց—քօխց
քաղցած—քօխցած
քաղցր—քօխցուր
քամակ—քա՛մակ «հետևս»
քամել—քա՛միլ
քամելի—քի՛մ՛իլէ
քանդել—քա՛նդիլ
քանզ—քանց, քանս (Շահյանցի մոտ նաև՝ կընց)
քանի—քա՛նէ (Շահյանցի մոտ՝ քօնէ)
քաշ—քաշ «ցածր»
քաշանալ—քի՛շա՛՛նիլ, քի՛շէ՛՛նիլ
քաշտ—քաշ «ագռավ»
քաշք—քաշկ
քաշք(ք)ոտ—քաշկուտ «այսահար, վախկոտ»
քառասուն—քըռասսուն
քառասունք—քըռասսօնք
քար—քար
քարաքոթոշ—քըթանթուշ
քարաման—քա՛րման
*քարաճեղք—քըրա՛ճէխկ
քարճիկ—քա՛րճիկ
քարշել—քա՛շիլ
քարոզ—քա՛րօզ
քացախ—քա՛ցախ
քացախել—քըցա՛խիլ
քաք—քաք
քենի—քէ՛նէ
քեռի—քէ՛ռա
քերել—քէ՛րիլ
քերծ—քէրծ
քէն—քէն
քթիւ—քըթէ՛վ
քթուել—քըթըվէ՛լ
քիթ—քըէթ
քիթկալ—քըէ՛թկալ
քիստ—քըէստ
քիրտն, քրտինք, քրտունք—քըրթէ՛նք, քըրթծնք
քնել—քընէ՛լ
*քնքըռնած—քընքըռնա՛ծ
քնթիռն—քընթէ՛ռնը
քնթռնիլ—քընթըռնէ՛լ
քշել—քի՛շշիլ
քշի—քի՛շշէ՛
քոյր—քա՛ր
քոս—քուս
քոսոտ—քո՛ւսուտ
քոսակ—քո՛ւսակ
քար—քուր
քորել—քո՛ւրիլ
քուղ—քօղ
քուն—քօն
քուռակ—քօռակ
քուրայ—քա՛յ՛րէ
քսակ—քըէ՛սակ
քսան—քըսա՛ն

քրիստոնեայ—քըրիստօնյա
քրտնել—քըրթնէ՛լ
քոշ—քօշ «վայրի այծ»

Օգուտ—օքուտ, օքըտ
օթեկ—օ՛թէկ՛ «տալարդ օրվան ճաշացած ճաշ»
օձ—օղձ
օղ—օղ
օտար—օղտար «ուրիշի ապրանք»
օր—օր
օրավար—ըրա՛վար
օրէնք—օրէնք՛
օրհնել—օ՛խնիլ
օրհնէնք—օ՛խնէք՛
օրօրել—ըրո՛ւրիլ, ըռւրիլ
օրօրոց—ըրո՛ւրուց, ուրո՛ւրուց, ըռւրուց

ԲԱՌԱՑԱՆԿ ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐԻ

(Բառացանկը կազմելու համար օգտագործել ենք Շահյանցի ձեռագիրը: Ալֆ բառերը, որոնք միայն այդ ձեռագրից են մեզ ծանոթ, ճեպ ենք առջևը դրված գծով)

Ա̈դիթնէնամ «այդպիսով, այդպես անելով»
—ախառնը «մատաղացու տավարը»
—ախմուռ «նախատինք»
ախվառ «ջրդեղումն»
ախվառիլ «ջրդեղել»
ակ տալ «1. նայել, 2. այցելել»
—աղատ արիլ «համուռնու առաջին կնոջից ունեցած զավակին սբրել»
ամանի—ժամանակավոր
*ամզուկ «ծծակ, соска»<*անմզուկ, քե ադրբեջաներեն?*
—ամիր «արորի այն մասը, որ կ տառի նման է»
այնօյին «իրեր, առարկաներ, բան-ման»
անճունդ «անեզր, անծայր»
—աշանդ «փշատի տերևի նման տերևներ ունեցող, մշտադալար ու անծաղիկ մի բույս»
ապէր «մեծ եղբայր»
առէն «ընթա մոտ»
առէս «ինձ մոտ»
առէտ «քեզ մոտ»
ասուէ «հենց, խակը»
ադրդակ «լեռ», տեղըն ադրդակ «տեղն ու տեղը»
ափի «տալի»

Բադամբուրի «մի տեսակ թխվածք՝ նշահաց»<բադամ «նուշ» +վրաց. puri «հաց»

—բազու «արորի մի կտոր փայտիկ»
—բանանգ «չալթուկի և կորեկի հնձած ծղնոտ»
բամփիլ «բաց թաթով մեկի գլխին խփել»
բարու «տավի կողքի թմբիկը»
բէնջարփի՛սի «ձյունախառն մանր անձրև»
բէո «բռռ»
—բըլդըրօտէք «սրունքներ»
բըխկաքէը «բողկի տերև, փխր. թեթևսոլիկ մարդ»
բըղբըղալ «գոռգոռալ. մկկալ»
բըղդալ «մայել»
բըռէլ «բորբոսնել»
բըռի «կոպիտ»
բըրանի «դդում»<քրք. burani
—բի՛թիլ «բոթել»
բի՛ժժաքաղ «բռժժաքաղ»
բի՛լինձ «կոտրած կուժ»
բի՛լքիւ «տապ, տոթ»
բի՛կլաջիւր «բակլայի ջուր. թույլ գինի»
բի՛հրիլ «փխրացնել, բազը փորել»
բի՛նակիլ «բունկալ»
բի՛նատէղ «գոբծատեղ»
—բի՛չիլ «մրսելուց թմրել» (մատները)
բռնզնակ «կոտրած կավե ամանի կտոր»
բուխ «ուխի ծառի կտրտած ճյուղեր»
բուխէ «բոխի»
—բոնց «քոնրի անոսը, աննկատելի ծուխը»
բօմբի «բաղարճ»
—բօյմադաբան «երիցուկի մի տեսակը»

Գէգալ «չմեծացած ու չհասած սեխ, ձմերուկ»
գէղվասակ «թաքցրած իր»
գէտառնը «գետափ»
գէտնանուշ "арахис„
գըլխատակ «բարձ, բարձի տեղը»
գըլխել «վերջանալ»
գըլխըբէց «բաց գլխով»

գըխաբհաճրզայ՛կ «առանց գուխն կապելու»<գօսի+արձակ
գըզաճէվ «գոզի զավակ»
գի՛գի՛լիօնէ «պահմտոցի խաղը»
գի՛զվի՛սկատեղ «թաքստոց» (իրերի)
գի՛լօր-գի՛լյա «բալ, вишня»
գի՛հօկ «փարախ»
գի՛մՂէջախ «բամբակի չորացրած թուփ, որ գործածում են իբրև վառելիք»
գի՛շա՛խօսկ «չարախոս, վատախոս»
գի՛շմարդի «վատամարդ»
գի՛փչէկ «այն գուբը, որի մեջ թափվում է ճմլած խաղողի հյութը»
գի՛ռնաբրդ «գառան բուրդ»
գի՛ռնի՛խաշի «մեծ կաթսա» (իրը՝ մի ամբողջ գառ տեղավորող)
գի՛ռնի՛կամէջ «մի տեսակ ճիճու, որ հապցնում են կարթիկն, որպես խայծ»<գօռնուկ (<գորանուկ)+մայր
գի՛տածքէտ «գետածիտ»
գի՛տաքար «գետաքար»
Գի՛տըկըէց, Գըտըկըէց «Մեղրու գետի և Արաքսի միացման տեղը»<գետակից
գի՛ըդել «փայտը սղոցով կտրել»
գի՛ըդա՛ն «սղոցով կտրած փայտ, գերանի կտրատած մասերը»
գի՛ը՛ի՛մփալ «ուժգնորեն վայր ընկնել, գահավիժել»
—գի՛ը՛ի՛մփօն «ջրվեժ»
գի՛ըՂնէլ «ոտքը ճում անցնել»
գի՛ըծմվաբ «արորի մասերից մեկը»
գի՛ըՂվէ «ձեռագիր»
գի՛փակապ «գեր կապող (պատրաստող)»
գի՛փպուն «մեծ մուրճ՝ քար կոտրելու համար»
գՂիզկապ «մի խզկապուՂյուն»
գՂիժդի «ոչ պճղովի (դեղձ)»
գՂիւՂրի «խաշխաշի բույսը»
գՂիշ «փայտե խոր աման»
գՂո «հորդ, թեժ»
գՂրծէն «արոր»

Դաքռակ «բանակոիվ»
դէլ «զառանցանք»
դէխկիլ «թունավորել»
դէմբուլ, դէնբուլ «դամբուլ»
դէնդ «բլուր»
դըղնըժուռիլ «դեղնագունել»
դըղնըկուկի «դեղնած դեմքով»
—դըռնըմմբաթա «մատուռակի նման մի տեսակ խոտ»
—դըրհէտ, —դըրհծգ «1. տան դռան վերև՝ պատի մեջ փոքրիկ դարան։ 2. դռան գլխին գցված, երկու կողմի պատերն իրար միացնող փայտը»
դըրքամաջ «դռան բացվածքի տարածությունը»
դըրքատակ «դռան տակ»
դըրքըգըլօխ «դռան վերևը պատի մեջ տաքած դարան՝ իրեր դնելու համար»
դի՛գլափուխ «գդալափոխ»
դի՛գլէման «գդալի աման»
դի՛ժրաքէրքմ «գժվար ազատվող» (կին)
դի՛ժրածրէն «գժվար ծնող» (անասուն)
դի՛ժրակրէք «գժվար կթվող»
—դի՛լի՛ժէժ «քննած»
—դի՛մդի՛մալ «քայլելուց փափուկ մսերը շարժվել»
դի՛շմիլ «ապշել»
դ՝իշտի՛վան «դաշտի պահապան» <*դաշտապան?
դի՛ռնա՛խօսկ «չարախոս, կռպիտ խոսող»
—դի՛ռնա՛նէ «կորիզը դառն պտուղ»
դի՛ըդի՛գըլօխ «գիրտի մակերեսի գինին»
դի՛ըդի՛հանի «գիրտը կարասից դուրս քաշելու մեծ կարկաժ»
—դի՛րի՛գըլօխ «լանջի վերևի հարթությունը»
դի՛փա՛նակ «լավաշ թխելու դափ»
դուզուռ «խոզի դունչ»
դուն «մի տեսակ մոլախոտ»
դունդ[1] «անպտղա վիճակ»
դունդ[2] «փոքրիկ թմբիկ» (անդունդ բառի արմատը)
դունգի «անզգա, ապուշ»
դօնգի «հիմար»

Զախտավ «բուժգին, թափով»
զէմբ «ջրաղացաքարի ետեւում կուտակված վատ ալյուր»
զըխկէլ «խփել»
զըխկըցնիլ «ուժգնորեն խփել»
զըկըռհատ «զկուտոց»
զըմբուռնը «մի տեսակ փոքրիկ թռչուն»
զու արիլ «թափ առնել»
զուխ «զոխ»

ԷզդԱն «բոլորը, ողջը»
էքսը «վաղը, վաղվան օրը»

ԸԹկատէ, հրթկատէ «բեռան ետեւի կապերը, բեռան ետեւի մա-
սի իրերը»
ըխմուռիլ «նախատել»
ըխչըրաբռնըդ «ոչխարի բուրդ»
ըխչըրակնը «ոչխարակն»
ըխվառիլ «ջրդեղել»
ըկնամուտ «ակնամոմ»
ըկնացավ «ակնացավ»
ըկնըկապի «խաբեբա»
ըկնըմմնդի «նազանի»<ակն+մանրի>մանդի
ըկնըպլոտոզ «ընտիր»
ըղըկմարդի «լավամարդ»
ըղըձու «ձվածեղ»
ըմբաւար «չոր-չոր հերկած ու վարած» (արտ)
ըմբոնօթան «ամռան շոր»
ընգըճատակ «ականջատակ»
ընգըճմըռէ «մի տեսակ փոքրիկ գեռուն»
ընըսկաթօխտ «բանադրանք» (գրավոր) <անէծք+թուղթ
ընըսկախօշկ արիլ «անեծքով չորացնել»<անէծք+խուշկ
ընըրհարանը «աներոջ հարսը, աներձագի կինը»
ընըրտոզա «աներձագ»
ընջիվիլ «ունջ մաքրելու երկար կոթով ավել»
ընքամաջ «հոնքերի արանքը»<յօնք+մէջ
ըշընքօտան «աշնան շոր»

—ըշկըրակիլ «հոչակել, հայտնի դարձնել»<*աշկարակել< պհլ. āškārāk, āškārak «ակնհայտ»
ըռատէ «առատաձիգ»
ըռափնը «վարվող արտի երկու կողմերում անվար թողած շերտը»<առ+ափն
ըռըթի «ձագար»
ըռըհէլը քաշիլ «հեռանալ»
ըռըուրմէ «հարևանի տան պատին կից՝ այուների վրա գցած գերան, որ մյուսի համար պատի տեղ է ծառայելու»< առ+որմի
ըռընգնաբանդ, ըռնգընաբանդ «պատի անկյունաքարից հետո դրված քարը» <*ռօնգուն+բանդ
ըռընգնաքար, ըռնգընաքար «անկյունաքար»
ըռըշկատէ «1. բեռան առջևի կապը. 2. բեռան առջևի իրերը»<առաջք+տի
ըռըշնէլ «շինել»
ըռըպատ արիլ «շալակած իրերը պաբանով խաչաձև կապել և երկու ծոպերը ուսերից բերելով՝ ձեռքերով բռնել»< ռա-պատ անել
ըռռըխագուլ «որկրամոլ»< ռեխ+գայլ
—ըռռըխալի «1. սրտանց. 2. վայելչակազմ»
ըռռօն «քամուց ի մի կուտակված ձյան դեզ, сугроб»
ըռվաղ «պոտաշ, կալիոն»
ըսպըհաս «զգաստ»
ըսպըհէ «մաքրասեր»
ըստըղաքօռ «անդուրեկան, ոչ աստղով»
—ըստըջան «իրավունք»
ըտնավար «բամբակի վերջին չանաքը»<հետնավար
ըրխաւօն «արգանդ»<երախայ+տուն
ըրկընդուսի «երկարավուն»
ըրկընկուբէ «երկար և լայն ակոս»<երկայն+կոր
ըրկուրուս «երկու շերամի որդի միասին հյուսած՝ մեկ բոժոժ»
ըրկոսէ «բրիչ»
ըրքըծընգէր «վարտիք, ոտաշոր»<արկոց+ընկեր

Թաթուկ «քելը թաթի վրա փաթաթելուց հետո թաթից հանած փունջը»
Թալ «մի տեսակ մոլախոտ»
Թալակ «որոգայթ»
Թախկատ «խճճված»
Թախկուճ «գլուխը սանրելուց սանրի վրա մնացած մազերը»
Թան «մածուն»
Թանաւ «սպաս»<Թանով
Թանիկ «սպիտակ ականջով այծ կամ ուլ»
Թանիկ «կանեփի հաստ և ամուր թել, шпагат»<արաբ. tanāb «թոկ»
Թարամփա «փոխանակություն»
Թարամփա արիլ «փոխանակել»
Թափ նանիլ «պատրաստվել»
Թէղ «ցորենի կամ խոտի դեզ»
Թըխկատիլ «խճճվել»
Թըխուց «Թուխ գույն»
Թընըթաթախ «մածնաթաթախ»
Թընքըէսակ «Թանի քսակ»
Թընթըլօշ «ապուտակ»
Թըր «Թեթևսոլիկ»
Թըռըսխիլ «կակղել»
Թըռնարկաթ «Թոնրի վրա ձգվող երկաթ, որի վրա կաթսա են դնում»<Թուրան (<Թոնիր)+արկաթ (<երկաթ)
Թըռնըխառնի «կրակախառնիչ»<Թոնրախառնի(չ)
Թըփարան «մեղվի փեթակի եռևի խուփը»<Թափարան
Թըքնատ «Թաքուն»
Թիրթիփ «գեռնին նստած ձյուն»
Թի՛զ՛ոնուրս «այն աքաղաղը, որ հարսին բերելու ժամանակ փեսան ապանում է քավորի պահած դաշույնին խփելով»<Թագավորավոր
Թի՛Քի՛րմազի «Թիթեռ» (ճըրագի)
Թի՛լի՛Թափիլ «շոտապել»
Թոխ մըտէլ «գլխով կավել» (ոչխարի)
Թռլռիր գնել «գլորվել»
Թռլռիրիլ «գլորել»

Քուռ «քաց. անձրև»
Քուռնա «մտրակ»
Քօստակ «ուռցրած» (գրպանը)

Ծա՛նգառ «շիկացած երկաթը ծեծելուց դուրացած փոշին»
ժէժ «արտում նախորդ տարվանից մնացած բամբակի չոր թուփ»
—ժըմժմունք «վերջալույս»
—ժուռակ «անթև մորեխ»

Իգնա՛բէն «այգու գործ»
իգնա՛տակ «այգու ցածի մասը»
իգնա՛տէղ «այգու տեղ»
իգնա՛կըէց «երկու մարդ, որոնք իրենց եզները միասին են լծում»<եզնակից
իգնա՛վարզ «եզան վարձ»
իգնա՛տաբ «եզան տեր»
իժնա՛վար «բամբակի առաջին հավաքը, երբ բամբակը բարձրորակ է լինում»<արժանի+վար
ի՛լա՛սուր «հաջորդ շաբաթվա այս օրը»<այլ այսօր
ի՛լա՛սրի «անցյալ շաբաթվա այս օրը»<այլ այսօր-ի
ի՛լրա՛տօն «ջրադացաքարի առվակի տաշտը, որի մեջ թափվում է աղացած ալյուրը»<ալիւրատուն
ի՛ծա՛ռազ «ասատիկ հազ»<այծահազ
ի՛ծա՛նուց «այծանոց»
ի՛ծա՛վարզ «այծավարձ»
ի՛ծէ՛րած «այծարած»
ի՛նգէ՛նիլ «անկյալ դառնալ, հաշմանալ»<անկյալ+անալ
ի՛նդիլ «կավե ամանի օձելը՝ մոմով, ճարպով կամ կուպրով»
ի՛նդիլիլ «կավե ամանը օձել» (մոմով, ճարպով կամ կուպրով)
ի՛շկիլ, շի՛կիլ «դառն փոքր փայտե փակ» (դառն վերևից խփված)
ի՛շկիլիլ, շի՛կիլիլ «ձուն կիսել, դատարկել, մեջը մոմ լցնել և նորից կպցնել»
ի՛ռնա՛կըէր «որդնակեր»
ի՛ռնիլ «արնել, արյուն գալ» <արիւնել
իստըկօ՛թին «մաքրությունն»<իստակութիւն<յստակութիւն
ի՛վլա՛նք «ավելյուկ»<ավելանք
ի՛րձի՛կականչ «հավախոս» <որձակականչ

—ի՛րձի՛կլմլար «խաղողի մի տեսակ»
ի՛րսա՛բէց «համաթձակ, հանդուգն»<երեսաբաց
ի՛րսա՛ջոիր «նշանառուքի ժամանակ փեսայից ու նրա ծնողնե-
րից հարսի ստացած նվերները»<երեսաջուր
—իրիսաքէ՛սէ, ի՛րի՛ստիւսէ «նորահարսին ընծայված դրամը՝
երեսը բացելու ժամանակ»<երես+տեսի
—իրիսպարան «երկերեսանի, կեղծավոր»<երես+պարան
—իրիսպարանօթին «երկերեսանիութիւն, կեղծավորութիւն»
—իրկիչտ «փայտե եղան»

լա՛լլ «երեխայի ճոճք»
լահուկ «քթենու կտրած հատտ ոստ, որ գործածվում է կամ որ-
պես վառելիք, կամ որպես լորու հենափայտ»
լաղ «դրժոում»<արաբ. lâγv «բեկանում»
լաղ արիլ «խոստումը դրժել»
լամ «փլվածք. փլվածքի ենթակա տեղ» (առվի)
լամ գոլ «փլուզել» (առուն)
լմպատտ «սվաղ»
լաք «փչացած» (ձու)
լէ՛նվասկ «լայնք»<լայնվածք
լէտ «1. լիրբ. 2. նեռ» (չարի աստված)
լէ՛րթված «երես առած»
լրթա՛ջոիր «լորու ջուր»
լրթատէզ «լորու տեղ»
լրրըսա՛րէ «բարակ փայտ, որ լորու թփի տակ տնկում են որ-
պես նեցուկ»<լորու+սար-ի
լրէլ «տիղմ»
լրէ՛մար «լնդիրք»
լրկրզտա՛նի «որկրամոլ. ուրիշից ուտելու բան խնդրելու սովոր»
լրկրզտրնօթին «որկրամոլութիւն. ուրիշից ուտելու բան
խնդրելու սովորութիւն»
լրկրզտված, լրկրստված «լկստված, երես առած»
լրլստակութ «երասանակի քուղերը. ВОЖЖИ»
լրկամա՛ն «շանը կերակուր տալու ամանը»<լակաման
լրկրբտ, լրկրբթ «փոքրիկ» (առավելապես վարելահողի մասին.
օրինակ՝ մին լրկրբտ հուղ մի փոքրիկ վարելահող»)

լըկ-լըկ «մեծի խոսքին հակաճառող»
լըկլըկալ «շարժվել և ձայն հանել» (ամանի, անոթի, նաև՝ փորի մեջ եղած ջուրը)
—լըկլըկան «տավարի թերակողերի արանքի փափուկ միսը»
լըկ-լըկ արվել «մեծի խոսքին հակաճառել»
լըհէ՛մ «տիղմ»
լըհէ՛րուկ «մահակ»
—լըմբըռնուլ «պատռալ ու ագեղ աղիքիկ»
լըպտիլ «սվաղել»
լըվարտի «անվարտիք»
լըցըկտմիլ «լացակումել»
լի՝զվա՛կուխ արվել «լեզվակոխ անել»
—լի՝ծակ «բամբակի մեծ դեզ»
լի՝ջվիր «լանջն ի վեր»
լի՝սա՛դէմ «լուսադեմ, լուսարաց»
լի՝սնէ՛կէ «լուսին»<լուսնկայ
լի՝սնի՝գըլօխ «լուսնային ամսվա վերջը»
լի՝սո՛կ «լսող, հնազանդ»
լի՝վա՛նուց «լվանոց»
լիւզվաշոհօքին «քաղցր խոսքերով մեկին շահելը, խաթրը առնելը»<լեզուաշահութիւն
լիւ՛լիւռնը «քարախալից մեծ ուռուցք»
լուկ, լուկուն «լորտու»
լուպուն «սապոնի եփվածքի տականք»
լօզսի «ագահ»
լօխ (այդպես էին կոչում մեղրեցիները Ղարաբաղի բարբառով խոսողներին)
լօնգ «մեծ քայլ»
լօնգ-լօնգ արվել «մեծ քայլերով քայլել»
լօր «լոռ, լոռ պանիր»
լօք-լօք արվել «թռչկոտել»
լօք տալ «ցատկել»

Մա, խաս «ինչո՞ւ»
խազ «խակ»
խաչատ «առունկի, ցանքի և պատվաստի չկանաչածը»

խալի «անմշակ, անտեր հող»<պրակ. خالی xālī «դատարկ»
խախալ «խոշոր ծակերով մաղ»
խանձ «խաղողի վազից կտրած ու թափած ոստեր»
խնչկաղ «քաշկինակի չորս ծայրերի խաչաձև կապերը»
—խաչմըչխուլուկ «երկու առարկա իրար վրա խաչաձև դնելը»
խարակ «արտի խոպան ճեացած տեղը»
խարթուղ «վազի կանաչ տերև, երև. խաղողի թուփ»
խարտ «խարտաքար»
խավարթճ «սաստիկ մութ»
խէ՛զան «1. կին. 2. ընտանիք»
խէթ-խէթ արիլ «խոժոռ նայել»
խէլքնհաս «չափահաս»
խէխա «վիզ, պարանոց»
խէն «կերակրի մեջ ածելու ծեծված ընկույզ կամ քնջութ» <խին
խէչակ «ծառին իջրև նեցուկ դրվող երկճյուղ փայտ»
խըզակութ «խզակոթ»
—խըզայ «համառ, կամակոր»
խըզմտակ «ծոծրակ»
*խըզըկնւտուր «ծաղիկ հասակում մահացած»<*խազակոտոր*
*խըզնըհանն «բամբակի արտի առաջին վարը»<*խզօնահան*
խըզօն «ծառից թափած կամ քաղած խարմ, կանաչ տերև» (առավելապես թթենու)
խըզօտ «դմակի փոքր կտորները հալելուց հետո ճեացած մանր կտորտանքը. երև. խօրխօզի»
խըթնտակ «այգու եզերքին հարող մաս. այգու զառիվայր մաս»<խութատակ
խըթրնալան «խաթը պահող»
խըլնտիլ «վրիպել, չկրակվել (փամփուշտը). չկանաչել» (տունկը, պատվաստը)<արաբ. γalatʿ>խալատ+ել
խըլնտվիլ «սխալվել»
խըլըշէ՛լ «ականջները լարել՝ սրել»
խըլըշկնւտիլ Նույնն է՝ խըլըշէլ
խըլըշտրէկ՛ «վախվորած. վախից այս ու այն կողմ նայող»
*խըլլնտէղ «խաբեբա մարդ»<*խըլլելատեղ*
խըլլէ՛լ «խաբել»

խըլլուտիլ «խաբել»

—*խըլտիէ՛էլ «չտապել»*

խըխալիլ «խախալել»

խըծական «խցան»

խըծակիլ «խցանել»

խըճճուր, խըճճուր՛ «անձրևաճճվի պատյանը»

*խըմատաշ «վատ շինած, անվարժ ձեռքով շինած»<*խամատաշ*

—*խըմըհատ «անտառը կտրած և տեղը ցանած արտ»*

խըմըհ՛ըէնջ «երինջ, որ առաջին անգամ պետք է պտղաբերի»<խամ+երինջ

խընդում «ընկույզի կամ կտրած ձմերուկի միջուկ»

խընդըրկան «ուրիշից բան ուզելու սովոր, մուրացկան»

խընդըրկանօթին «մուրացկանություն»

խընըմանչ «խնամիներին ճաշկերույթի հրավիրելը»

խընձըծաղէկ «երեքնուկ»

խընձըրքըէ՛վ «խնձորի կեղև»<խնձոր+քէև

—*խընննալ «ըուրել»*

խընջընդրձ «վարտիքի այն անցքը, որով անց են կացնում խոնջանը կամ գոտին»

խընջընմախխտ «խեղդելը. փխր. մեկին նեղացնելը, խիստ պայմանների մեջ պահելը»

խընջընմախխտ արիլ «հարսին ազատությունից և իրավունքներից զրկել»

խրոէկ տալ «քշել, վանել»

խրոնավ «գետի սրընթաց տեղ»

խրստուփէ «մի տեսակ բանջար»

խրտատէղ «խոտատեղ, խոտհարքի տեղ»

խրտէ՛տ «գիրկ»

խրտուրու «իշուր, անտեղի»<պրսկ. ժաժ xudrui

խրտտէ՛լ «գրկել»

խրրըցնիլ «պակասեցնել, նվազեցնել»

խրրխրմէլ «ճաքճքած և փլուզելու վտանգի ենթակա լինել»

—*խրրճրղել «պտուղները ագահաբար և ծառը վնասելով, քաղել»*

խրրտրլճկ «ադամախնձոր»

—*խրրքի «հնձանի մեջ՝ խաղողի գուբի բարձր պատը, որով գուբը բաժանվում է հնձանի մնացած մասից»*

խըրծքին «քչուքյուն»
խըփնգծդ «խոփի պողպատյա կարկատան»<խոփ+զոդ
—խըփնատիլ «խոփի հարվածից վիրավորվել» (եզան ոտքը)
խըփէ՛ «վափաբրիչ, խուփ»
խի՝բրէ՛նիլ «արբենանալ»<պրսկ. خ xabar>խաբար+անալ
*խի՝զնա՛ք մշատ երեխաներ ունեցող կին»<*խիզնաքակ*
խի՝զնա՛ոն «արգանդ»
խիժնըպարան «մանկան բերանից ծծած կաթի թափվելը»
խի՝լա՛րիլ «հուլանալ, ուշագնաց լինել»
խիլի «շատ»<պրսկ. xeili
խիճճ «բամբակի դատարկ խեճելը»
խուշ „аромат“
խուշուտ «խոիվ»
—խուռնը«խոռն, վայրի ծոքրին»
—խուրջիլ «պատուզը ծառից ճփռելով քաղել»
խօք «այգու՝ արտի եզր»
խօք-խրքատակ «մամրող այգին»
խոռոզակ «անգինա հիվանդությունը»
խոսվասակօքին «բանավոր պայման»
խոր «քիչ»

Ծալք «պատի հատուկ պահարանում դրսված անկողիններըե»
ծախկ «ծաղիկ» (մխայն ծառի!)<ծաղք
ծա՛ծառ արիլ «առուտիկ անել»
ծակուռ «փոքրիկ խրճիթ»
ծամծի «քիչ ուտող, չմակեր» (երեխա)
—ծան «քուրք»
ծրէ՛ծարք «լնդերք»
ծրէն «կովի ծին. ծնունդ»
ծրլլալ «ծորել»
ծրլլէք՛ «ծորելը»
ծրլծրլալ «ծործորել»
ծրլկէլ «փախչել»
ծրլնգէլ «նստած տեղից հանկարծ վեր ցատկել»
ծրլօնգ «ցատկում»
ծրլօլ նանիլ «կախվել»

ծլխահուտ «ծխահոտ»

*ծլխա՛միլ «ծխի հոտ փչել» (կերակրից)<*ծխահամել*

ծլխակա՛թափ «ծաղկաթափ»

ծլխկա՛վիլ «ծաղկավոր եղրևենու ոստերից կապած ավել»

ծլխկըմընա՛ «ծաղիկ հիվանդությունից մարմնի վրա ելացած հետք»

ծլխկըցա՛նիլ «հարբանիք անել»

—ծլծա՛գին «փեսայի կողմից հարսի մորը և բարեկամուհիներին գինու մեջ տրված մետադյա դրամը՝ հարսի ձեռքն առնալու պահին»

—ծլծա՛խաշ «մոր կաթի պակասության պատճառով մանկան նվազ ճալը»

ծլծէ՛կ «վազի վրա երկու վերշոկ երկարությամբ պահված այն մասը, որից պիտի պահվեն հաջորդ տարվա խազող տվող մատները»

ծլծօկ «կարմիր միջատ, որ ծծում է խակ հասկը»

ծլկէլ «ծածկել»

—ծլկըլթէ՛լ «բարկացած բղավել»

ծլկըտէ՛լ «ես ցլկըտէլ»

ծլկըտ-մլկըտ «ես ցլկըտ-մլկըտ»

ծլկլա՛կի տալ «ծածուկ տեղից նայել»

ծլկծլկո՛ւտ «ծակծկոտ»

ծլկծլկո՛ւտիլ «ծակծկոտել»

ծղոտ՛զակ «քոչուն որսալու ծուղակ»

—ծղոտ՛ճը «ջրի հոսանքով տարված և մի տեղ հավաքված շյուղեր»

—ծղոծղէ՛լ «կուշտ լինելով հանգերձ, հյուրին կերցնելու նպատակով դանդաղորեն ուտել»

*ծղմա՛ղան «ծամելիք. ծնոտ» <*ծամախան*

ծընգընա՛շուրթ «կնկա ոտաշոր»

ծընգընվըլ՛լէ «ծնկան վրա փաթաթած մանվածք»

ծըպնա՛քօղ «շորի ծայրին կարած քուղը» <ծոպ+քուղ

ծըռա՛տակ «ծառատակ»

ծըռըծա՛կի «փայտփորիկ»

ծըռըպըտօղ «ծառապատուղ»

ծըռլանգ «թոռան թոռը»

—*ծըվա՛նգնիլ «ձայնը նվազել»*
ծըվվա՛լ «ծղրտալ»
ծըվվա՛ն «զուռնայի փոքրիկ եղեգնիկը»
ծըվվէ՛ք՝ «ծղրտոց»
ծըտակնը «գինու շատ փոքրիկ բաժակ»<ծիտ+ակն
—*ծըտըրդուշ «սախկըզի կոչված ծառի ողկույզներով պտուղը»*
ծըրէլ «գրել»
ծըրծա՛ռուտ «ասեղնագործ նախշի մի տեսակը»
ծըրմըրուտ «հյուքեղ» (հատկապես քզի մասին)<ծոր-մոր+ուտ
ծըրօգ «նամակ, գրություն»
ծըփծըրփէ՛լ «1. շորը քրջելով մի քանի անգամ տրորել, որպեսզի ամրողջապես քրջված լինի. 2. փլավի վրա շատ յուղ լցնել. 3. լիքը լինել, լեփլեցուն լինել»<ծուփ-ծուփ-ել
ծըփծըրփէ՛ք՝—գոյական՝ նախորդի 3 իմաստներով
ծքծլան «փոքրիկ»
ծի՛լա՛խոշկ նիլ «չորանալ» (նոր կանաչած տանքը)<ծիլ+խուշկ
ծի՛լա՛տիլ «մարմինը ածելիով խազել՝ արյուն հանելու համար»<ածելի+հատել
ծի՛լի՛տուտիլ «ածելիով մարմնի վրա մի քանի տեղ քերծել՝ արյուն հանելու համար»
ծքպլի «աչքի մեկը փոքր»
—*ծքրիք՝ «ունքերին քսելու սև ներկ»*
—*ծի՛քրիք՝ «նուրբ ասեղնագործ»*
ծի՛քնա՛չիր «ծիրանի չիր»
ծի՛քնուտ, ծի՛քնօտ «ծիրանի այգի, ծիրանանոցան»
ծուլ «քնուլլ, մեզմ» (կրակ)
—*ծու՛ծունն «ծեծած և չորացրած միայա»*
ծուղ «շյուղ»
ծուպածուպ «լի, լեփ լցցուն»<ծոպ-ծոպ

—*կա՛զմիլ «խոտը կրկին անգամ հունցել»*
—*կա՛քնուկ «մի տեսակ խոտ, որի կտրած տղունից կաթ է բխում»*
կա՛ղազ «ընկույզի կանաչ կեղևը»
կազազա՛ւուն «եղեգով ընկույզ»
կա՛դոխ «ծառամից տոչորվել»

կաճ «ցածրորակ բաժնից պատրաստած կազ»

—*կա՛ճս «քրքուհի»*

կա՛յանք
կա՛յինք } *«գույք, ունեցվածք»*

կա՛նդազ «լերկ գլուխ»

—*կա՛շդան «մի տեսակ խոտ»*

—*կա՛շկատ «քարակույտ»*

կառակո՛ւս «մի տեսակ քոչուն»

—*կա՛ռնը «մի տեսակ խոտ, որի ցողունը կանկառի ցողունի նման է, բայց փշերը չեն ծակում»*

կա՛տլակ «1. քաջքի երեխա. 2. շան լակոտ»

—*կախս «1. մարսողություն. 2. տեսք,* habitus*»*

—*կԷնջ «քարի ծայր»*

կըզնըվէ՛լ «բարկանալ»

կըզնըվէ՛ք «բարկություն»

կըզնըվո՛ւտ «բարկացկոտ»

կըզոթի՛ «փոքրիկ»

կըէզ «վերքի չորացած կեղև»

կըէ՛ռքիլ «չրազայքարը մուրճով առատ ուռեցնել»

կըէ՛սու «կխսրար, կխռվի»

կըլա՛տ «մի տեսակ մոխրագույն ճանճ»

կըլէ՛տիլ «արագ փախչել. պուկ գալ»

կըլէ՛րկուխ «շատ կերած, ճեռասված կամ զզված»

կըլէ՛րկուխ դԷռնիլ «հիվանդ ժամանակ շատ ուտելուց զզվել»

կըժա՛նուց «մեկ կուժ ջուր տանող կաթսա»

կըժա՛շուըք «կժի շոր»

կըժա՛տԷղ «կժի տեղ»

կըժա՛քող «կուժը շալակելու պարան»

—*կըլա՛կապ արիլ «ծախու ապրանքի թերությունները թաքցնելով և չունեցած առավելությունները վերագրելով ծախել»*

—*կըլա՛պան «ցորեն կալսելու կալ»*

—*կըլա՛վ—կլավ գալ «խիստ փափագել»*

—*կըլէ՛մաղ «ցորեն մաքրելու լայն ցանցով մաղ»*

կըլիկըլա՛լ «1. դայլայլել. 2. ծիծաղել»

կըլիկըլէ՛ք «1. դայլայլ. 2. ծիծաղ»

կըլո՛ւլակ «քուֆթա» (ճաշը)

կըւէլէկ «կլորիկ»
կըլօնդրակ «մարդու կղկղանք»
կըլօռէակ «դիֆթերիտ»
կըխկըղա՛լ «1. ծիծաղել. 2. երգել» (մխայն կաքավի մասին)
կըխկըղէք՛ «1. ծիծաղ. 2. կաքավի երգ»
կըխցա՛համ «կաթի համ»
կըխցա՛հուտ «կաթի հոտ»
կըխցա՛ման «կաթի աման»
կըխցըքա՛մի «կաթ քամելու մաղիկ»
կըխցըրխս «կաթի սեր»
կըծկա՛ման «կծիկներ պահելու տուփ»
կըծկըծա՛լ «կսկծալ»
կըծկըծէ՛ք՛ «կսկիծ»
—կըհա՛լ «1. ակնաբույժ. 2. անուշադիր»
կըղա՛զ «կորիզ»
կըղա՛դիլ «պատառը բկում ճնշել»
—կըղա՛ն «լծի վրա փորվածք, որին անց են կացնում վարա-փոկը և նրանով արտը միացնում լծին»
կըղըկա՛լիլ «կեղևավորվել» (վերքը)
—կըղէ՛տ «փականի մեջ կախված փայտիկ»
—կըղմէ՛լ «համոզվել. համակերպվել»
—կըճա՛տ «պոչը կտրած» (դգալ, քի և այլն)
կըճըճխրա՛ված «դդումի կերակուր»
կըճիպ, կիճիպ «1. կնոջ գլխաշորի կախված տուտը. 2. այծի պոչ. 3. ոչխարի դմակի ոսկրային մասը»
կըճկամէր «կոճակամայր. կոճակի համար բացված անցքը»
կըճկըճա՛լ «զնեալ»
կըմա՛նց «կողմ»
կըմա՛նցէ «կողմից»
կըմըցա՛բէն «դանդաղ աշխատող»
կըմի՛շիլ «կճմլել»
կըմկըճատ «բամբակի հունձ»
կընդըվէրի, կընգըվուրի «կնկավարի, կնոջ նման»
կընդըհա՛ւլիր «գլխակոթծան»<«կոնդ «գլուխ»+ոլոր
կընդըհա՛ւլիր գալ «մեռնել, կործանվել»

կընքէ՛լ «շերամի որդի համար պատրաստած թղթենու տերևաչից ճյուղի ավելորդ մասը կտրել, դեն ձգել»

կընքրդըրէ՛մ «քահանային տրվող մկրտելու վարձ»

կըշտա՛փէտ «դռան շրջանակ»<կուշտ+փայտ

կըպրէց «մի այն կապայով. առանց չուխայի՝ միայն կապա հագած»

կըռա՛ճիլ «սրունքի ետևի ջիղը»

կըռա՛ցաք «ցաքի թուփ»

կըռէ՛կէ «խաղողի վազ»

կըռըդէ՛նակ «էտոց»

կըռըձուղէ «երեք-չորս աբշին երկարությամբ ձող, որ ծառայում է որպես խաղողի թաթաղայի նեցուկ»

կըռընգուշ «մանր փշերով, անպտուղ թուփ»

կըռըպա՛րի «ծուռ, ոլոր-մոլոր»

կըռըքըէ՛թ «խոզ»<կորյաքիթ

կըռկօռ «կուզիկ դարձած» (ծերությունից)

կըռնա՛զըդ «խոփի թևերի կարկատան»

—կըռնա՛ման «1. միայն կռնները հագնելու շոր. 2. շորից կարած թև»

կըռնա՛տակ «1. թևի տակը. 2. թևի տակը տեղավորելու չափ (խոտ, շերամին տրվելիք թղթենու ոստեր և այլն)

—կըռնա՛փէտ «կռան հաստությանը վառելափայտ»

կըռչէնգ, կըռչէն «մրգի կախարան»

կըռփէլ «հարստահարել, ճնշել»<կռուփ-ել?

կըռփի «ժլատ»<կռուփ-ի?

կըռքա՛հէտ «առատամեացավ»<կայռիք+հետ

կըռքա՛ցավ «առատամեացավ» <կայռիք+ցավ

կըռքըմա՛նդի «առատմկտրուկ. փխբ. չոր մրգ»<կայռիք+մանըր>մանդի

կըռքըպըտէ՛«առատամեափորիչ»

կըռօ, կըռու «պինդ» (ընկույզ, ձու և այլն)<պրսկ. kir «ձյուք»+ու

կըսա՛գին «կես գին»

կըսա՛խօշկ «կիսաչոր»

կըսա՛ջան «ուժից ընկած»

կըսբէ՛րան «կիսաբերան»

կըսբհըխկէ՛ } «ճանապարհի կեսին»<հէս+ապագ «ճանապարհ»
կըսբհըխկէ՛ց }
կըսըմա՛նսիլ «վաղամեռիկ»<հէս+պրսկ. manzil «իջևան, կայան»
—կըսմա՛նգիլ տես կըսըմա՛նսիլ
կըսրա՛բէն «հես օրվա գործ»
—կըսրա՛թուղ[1] «հեսօրից հետո մշակին արձակելը»
կըսրա՛թուղ[2] «հեսօրվա դաշար»<հէս օր+թող
կըսրա՛նց «հեսօրից անցած»
կըտնա՛հուա «այրվող շորի հոտ»
—կըտվա՛բուրդ «մազը կարճ բամբակ»
—կըտվա՛քօթ «մի տեսակ բույս»
կըտվա՛ձէգ՛ } «կաուլի ձագ»
կըտվա՛ձէվ }
կըտվըլի՛վ՛ «կիսալվա»
կըտվօ՛թին «կաուլություն, քսությունն»
կըտրա՛կէլ «պատի ամենավերին շարքը»
կըտրա՛քար «կարին գլորելու քարը»
—կըտրօն «1. խոշոր (ալյուր). 2. ժիր, գործունյա. 3. սուր»
կըրա՛պան «շատ կեղտոտ շոր»
կըրա՛ռէշկ «ակոսի ծայրը» <կորի+առոյք
կըրա՛ւ «լայն ակոս բացելը»
կըրա՛տիլ «ակոս բացել» (եզներով)
կըրա՛քըէթ «ակոսի ծայրը»
կըրըբէ՛րան «ակոսի սկիզբը»
—կըրըսա՛ջուր «օճառ եփելու համար կրով ու պոտաշով պատրաստած հեղուկ»
կըրկա՛լուր «կորեկի ալյուր»
կըրկա՛խուտ «կորեկի բույսի նման մի տեսակ խոտ»
կըրկա՛տան «կարկատան»
—կըրկըտօց «քոչէնի ձու»
կըրճա՛բուրդ } «ոչխարի աշնան խուզած բուրդ»
կըրճըկմա՛բուրդ }
կըրճըկկա՛ուղար, կըրճըկուզար «անասունի քերակողերը»
կըրճըկկա՛ւրէ, կըրճըկուրէ «արտի լայնությամբ քաշված ակոս»

կըրմըրա՛տակ «մի տեսակ վայրի բանջար»

—*կըրմըրուն՛ջ «հասնելուն մոտ միրգ»*

—*կըրմըրուն՛չիկ «հասնելուն մոտնկած» (միրգը)*

կըրմըրա՛կել «կարմրատակել. փխբ. երկրորդ անգամ ամուսնանալ ցանկանալ»

կըցա՛ն «կցված» (անդրաժեշտ երկարությամբ քելի, փայտի և այլնի պակասը լրացնելու համար կցված մասը)

—*կըքըվխա՛շու «կաքավի մսի կերակուր»*

կի՛ծպի՛ծ՛ «կծպծալ»

կի՛ծպի՛ծ՛ք՛ «կծպծանք»

կինջի «քիչ. փոքրիկ»

կի՛պոի՛ռանգ «կապտագույն»

կուքէպ՛ «կոկոր կոտրած»

կուքիլ «1. գործիքին կամ խրել. 2. անպատվել»

կուքիկըռուսել «խիստ անպատվել»

—*կուլինչ «ցըտահար լինելուց քիկունքի այս ու այն կողմին հատատացած? (փայտացած?) մհան»*

կուխս «արհամարհանք, վիրավորանք»

կուխս տալ «արհամարհել. վիրավորել»

կուկուռ «ըրացված և ըամբակը մնջը կոկոն»

կուղ-կուղ արվել «դնդեղը, ձմերուկը և այլն մասերի բաժանել» <կող-կող անել

կուղուլ «1. ուժեղ տրամարդ. 2. հաստ մանվածք»

կուճա՛ցու «կոճացու»

կում «ումպ»

կունդուղ «ըամբակի վրա չըացված կոկոն»

կունձ «շատ փոքրիկ տուն, դոմ և այլն»

—*կուպար «ձմեռվա ձյուն ու ցեխի տառչելու պատճառով (sic) հնշտադնաց պարձած ճանապարհ»*

կուր «պես» (հինկուր «ինչպես» բարդության մեջ)

կուրկ «ցեց»

կալըքրքիճ «խառ քիճնիկ»

կալըկա՛րաս «կալրի կարաս»

կալըմո՛ւրքէ «կալրած տակի կաոր»

կալցընէ՛լուկ «կպչան»

կօլ «պարանոց»

կծլակ «ուլա, փոքր կուժ»
կօլ արիլ «գրկել»
կօլ պըռնէլ գբուկլից անել»
—*կօլտակ* «1. երեխայի կրծքաշոր. 2. կանացի գլխաշոր, որի մեջ երկու կողմից բամբակ դնելով վզին են կապում, վիզը հաստ ցույց տալու համար»
կօլտան «երեխայի վզից կախելու հուլունքների շարան»
կօլտում «ուռմպ»
կօճան «փոքրացրած իր»
կօմբալ «1. կոպալ. 2. անհասկացող»
կօնդ «1. մահակի կոպալ. 2. գլուխ (սոխի, կազամբի և այլն)
կօնքի «կողմից»
կօռա ակռելը»
կօռա արիլ «կռտել»
կօտրակ «արտրի այն մասը, որ խրվում է խոփի մեջ»

Հալ[1] «հալվածք. հալվելը»
հալ[2] «քաղցք, ալք»
հա՛լալ «շապիկ»
—*հա՛լէվ-հա՛լէվ* «հազիվ-հազ, վերջապես»
հալք տես հալ[2]
հա՛ղլա(կ) «օղակ»
—*հաղլատիզ* «մի տեսակ վայրի բույս»
—*հաճ* «աճ»
հա՛մօզ «համոզվող»
հանգ «նիք, նքոց»
հա՛նգիստ «գերեզման»
հանդալ՛ր «առուն ու ուեղ. տեղանք»<*հանգ*+*վալ*
հանէծքի՛ր «անիծը սաներով քերել-մաքրելը»
հա՛նվալ «ծանծաղ»
հանվդ «հնձանում խաղողը կոխկռտելու առագաստը»
հանվդըզկի՛ր չէ՛կ «խաղողի առագաստը և քաղցուի գուբը հնձանում»
հավըճէ՛վ «հավեր ու ճուտեր»
հաւրգ արիլ «վերջացնել»
հա՛քալ «արտագնաց»<*աք-աւ*

հէ՛լաթ «բրնձով սուպ (առանց մսի)»
հէ՛զափ «ընկույզի միջուկ»
հէ՛տա «համար»
հելլեղուբիլ «ոլորել. ոլորելով տրորել»
հելակէ՛ց, հելակըէ՛ց «ճանապարհին»<ուղի-ք-ից
հղէ՛ց «ճանապարհին»<ուղի-ից
հընթէ՛ք-իլ, հընթէրք-իլ «քաջքցնել»
հըռօխանէ՛ք «ծաղկազարդի տոնը»<ուռ+օրհնէք
հըվօքին «մխիթարություն»<հով-ութիւն
հըտա՛մաղ «ցորեն մաքրելու մանր ծակերով մաղ»<հատա+մաղ
—հըբա՛կաշ «իրենց եղները մի արորի լծող ընտանեբեր, եզնակից»
հըբա՛պապ «հոր հայրը, պապը՝ հոր կողմից»
հըբդա՛ «այժմ, հիմա»
հըբդի՛գէց «այժմյան»
հըբդիգէն «այժմվանից»
հըբդի՛գի «հենց նոր, քիչ առաջ»
—հըբթա՛տիլ «հորթը վիժել»<հորթ+հատել
հըբթա՛տօն «կովի արգանդ»
հըբկըպարակ նանիլ «հռչակվել»<հրապարակ ընկնել
հըբմա՛քէն «պատ շարելու գործ»
հըբմ՛ըգըլօխ «պատի վերևը գտնվող տարածություն» (այգու, արտի)<որմնա+գլուխ
հըբմա՛տակ «պատի տակը գտնվող տարածություն» (այգու, արտի)<որմնա+տակ
հըբմա՛քար «պատի քար»
—հըցա՛տէզ «1. հյուրընկալողի տունը. 2. որկոր»
հըցա՛փուխ «փոխարինարար հաց վերցնելը»
—հըցա՛քօռ «անհյուրընկալ. ժլատ»
հըքա՛ման «ատնաման»
հըքա՛մուտ «մուտք, ոտք դնելը»
հըքա՛տակ «ատնատակ»<աքատակ
հըքա՛տեղ «1. ոտքի տեղ, ոտք դնելու տեղ. 2. ոտքի հետք»
—հըքըլհա՛ր
—հըքըլօ՛ր } *«օրորոցի երեխայի ոտքերին փաթաթելու շոր»*

հի՛թհի՛թալ «հևալ»
հի՛թհի՛թէք՛ «հևոց»
հի՛լի՛նուց «ուլերի փարախ»<ուլ+անոց
հի՛լի՛տիլ «ուլը վիժել»<ուլ+առել
—հի՛լո՛ւչան «կտավագործի գործիքի մասերից մեկը»
հի՛նգի՛րա՛հիշտ «լավ ընկեր» <ընկերա+հիշտ
հինչա՛ցու «ինչացու»
հինչհուր «ինչպես, ինչպիսի»
—հի՛նօկ «հոդում միացած ու աշնանը կանաչած սոխի տերև»
—հի՛շտա՛լէրք՛ «ծննդաբերությունը թեթև տանող կին»
—հի՛շտա՛չէ «կնոջ գլխի ծածկոց»
հիանիլ «նայել»<հնխ. *spek'-
—հիվէ՛ջ «չոր համեմունք՝ կերակրի մեջ գցելու» (Շահյանցը բացատրում է հավիճ)
—հի՛րքի՛րէկէն «հորեղբոր կին»
—հի՛րի՛նջէ՛նուկ «տավարի մաշկի մեջ ածող որդն»
—հի՛րիփիլ «եռացող կերակրից շերեփով վերցնել և նորից թափել կերակրի մեջ՝ եռացումը դադարեցնելու համար»
հո՛ւլի «հյուծախտի դեղձի մի տեսակ»
հո՛ւսպէնք՛ «տարեկան վեհապի կրծքին խփվող կանաչ քաշկինակը»
հո՛ւրդէշտ «մեծ կծոց»
հո՛ւրդի «ինչպես»
հուրմա՛րէն ու՛ս հրրմարէն
հօռուտ «ուռենուտ»

Զէր «մի տեսակ փշոտ խուփ»
ձըղա՛տիլ «կաշին ձող-ձող անել»
ձըղհա՛րէ «ոսիի մի տեսակը»
ձըմըռնօ՛քան «ձմեռվա հագուստ»
ձի՛՛քա՛ման «ձեռնոց»
ձի՛՛քա՛՛ջա՛ր «շնորհք, ձեռքերի ճարպկություն՝ վարժություն» (գործի մեջ)
ձի՛՛քի՛՛լո՛՛ր } «օրորոցի երեխայի ձեռքերը վախեցնելու շոր»
ձի՛՛քի՛՛լո՛՛ք }

ձիքսի՛րքի «երեսսրբիչ»
ձուխա՛շու «ձավով, ալյուրով, յուղով ու զանազան համեմունքներով ջրիկ կերակուր»
ձուղ «կաշվի կտրած երկար ու լայն շերտ»
ձուղ-ձուղ «շերտ-շերտ, զոլ-զոլ»

ղաժ «ճեղքվածք»
ղաժ նա՛նիլ «ճաքել»
ղանձու՛ռ «աղանձ»
ղալ, ղա՛յքիր «անգղ»
ղէղէ «պօշար»
ղէյ «խիճ»
ղըժժա՛ «սրբենքաց տեղ» (գետում)
ղըժժա՛լ «սրբենքաց հոսել»
ղըժժի՛լ «բռնել. տապակել»
ղըլղըլա՛լ «անհանգստանալի ձայներ հանել»
ղընդղընդէք՛ «կոկիծ»
—ղըռէ՛յ «խճաճուկ»
ղըրդա՛նէ «խսկապես, իրոք» <ուղղորդ>ղօրդ+անի
ղըրդընդի՛ «արագընթաց»
ղի՛դա՛նուղ «դորշ փոշիանման հող, որ խառնում են խաղողի քաղցուկին՝ դուշար եփելիս»
ղի՛լդի «խաղաց, խուտուտ»
ղի՛լդի տալ «խուտուտ տալ»
ղի՛նձի՛ր՛իլ «քնջուել, ցօրեն և այլն ազանձելու աման»
դուբս «1. առաք. 2.՛ամուր»

ճա՛լան «դատարկախոս, ընդվայրախոս»
ճաղատ «կապուտաչյա»
ճատ «կորնկալյուրից թխած հաց»
—ճա՛ւրտիկ «ճաւրտար, ճաքպիկ»
ճէղ «պատռվածք»
ճէպկէ «ճապուկի թուփ»
ճէռնը «խաղողի չանչը, որից օղի են քաշում»

ճրագատան «բուլյսի ցողունից սարքած խաղալիք, որով ջուրը նետ են քաշում ու ցայտեցնում»

ճրթոցվել «պատառոտելով»

ճրթոցուտիլ «պատառոտել»

ճրլրբէց «բոկիկ»

ճրլրվըզտ
ճրլրվըզտէք՛ } *ճախարակի հանած ձայնը*

ճրլխել «թանձրանալ» (բրնձով կերակուրը)

ճրլուրիլ «թառամել»

ճրլվըլալ «ծլվլալ»

ճրկըէ՛րուկ «ճաղար»

ճրկըէ՛րուկ արիլ «կխսախուի աչքով նայել»

ճրկըռած «կքած»

ճրկըռ-ճրկըռ արիլ «բևեռան ծանրությունից կքելով քայլել»

ճրկըռէլ «կքել»

—ճրկըտի «պարզախոս, մեղքը երեսին ասող»

—ճրղոնգնը «մխիկ չուվակ»

ճրղըրտալ «գոռալ»

—ճրղըրտօն «մանուկի փոխարեն գործածվող ճեղքված փայտ»?

ճրղղալ «բղավել»

ճրղճրղ «գոռգոռացող. գոռգոռալով խոսող»

ճրղմաղէնք՛ «փորոտիք»

ճրղմէզալ «չորս անկյուններին քուղեր (ծոպեր) կարած հատ կտոր, որ գործածվում է զանազան բաներ լցնելու և շալակելու համար»

ճրղվըղալ «աղմկել»

ճրղվըղէք՛ «աղմուկ»

ճրղրուտիլ «պատառոտել»

ճրղվասկ «պատռված»

ճրղօ՛կ
ճրղօ՛զակ *«բուլսերին փաթաթվող քելանման պարագիտ»*

—ճրճնակիլ «երկար լալ (երեխայի մասին)

ճրմալի «ճխմախառն» (հող)

ճրմէլ «ծանրության տակ ճկվել»

ճրմըխառնը «ճխմախառն» (հող)

ճմռլլկուտիլ, ճմկուտիլ «ճապկտել»
ճմռլոհատ արիլ «խիստ ճմռել»
ճմռուռիլ «տորորել, ճմռել»
ճընգլճօտար «երեխաներ»
ճընգլճոթէլ «հափշտակել»
ճընթըռ «պատռված շոր»
ճըշպայրզի «եփած բրինձը քամելու պղնձե կամ փայտե ծակոտկեն աման»
ճըպայտ «ճիպոտ»
ճըպէլ «աչքը թարթել»
ճըպճըպ «աչքերը շուռ-շուռ թարթող»
ճըռանչիլ «ճառագել»
ճըռէկ «ճիռ» <ճիռ+իկ
ճըռըճռփիլ «շատ պտուղ բռնել»
ճըռճօռ, ճըճօռ «փորոտիք»
ճըռօ՛կ «ծիրանհատուկ. մի տեսակ միջատ»
ճըտըրհանիլ «ճագեր հանել»
ճըրըկըտրէ՛ «ճարահատյալ»
ճի՛լ՛զտի «վոխտ»
ճիլտի «դատարկախոս»
ճի՛լտո՛քին «դատարկախոսություն»
ճի՛մի՛րդիլ «ճմռթել»
ճի՛նչի՛՛կուճ «մեղվի փեթակի աչքը»
ճի՛նչի՛նուց «մեղվանոց»
ճի՛նչի՛տար «մեղվատեր»
—ճի՛նչիկի «կարմիր կամ սպիտակ շղարշ, որ. կանայք գործածում են որպես գլխանոց»
—ճի՛նչի՛կացու «շղարշացու»
ճի՛շգամի. նույնն է ճըշպարզի
ճի՛պռկիլիլ «ճիպռոտել»
ճուռդ «ծայր»
—ճօկ «1. ճոկ թռչունը. 2. ոտքի ոլոքը՝ ճուկինը»?

մ՛լաշ «կիսաթխու»

մալէկ «կարճ կոթով փոքրիկ, թաթի մեծությամբ բահիկ, որով քաղհան են անում»

մակալ «մյուս»<մէկ+այլ

—մակլօրէն «անցյալ օրվա, անցյալ օրը»<մէկ+այլ+օրի(ն)

մաղուլ «լավ էր որ. գոնե»

մա՛ճիկ «ագիք»

մա՛նդիլ «կրծկալ»

մանէն «արտրի մասերից մեկը»

մա՛սպան «մի տեսակ դեղին ծաղիկ, որ ձվի հետ խառնելով քսում են գաթայի երեսին»

մարաղ «գարանամուտ»

մարաղ մըտիլ «գարանակալել»

մարգօ՛թին «մարդկայնություն»

մա՛րգօթին «առատաձեռնություն»

—մարկօս «մի տեսակ բզեզ»

մարսկան «1. պյուրամարս. 2. համեզ»

մէշ «մի տեսակ վայրի բանջար»

մէշին «սեկ, մաշիկի երեսի բարակ կաշի»

մէրան «մածունի մակարդ»

մըզա, մըզզա «այնպես. այնպիսի. հենց»

մըզամա, մըզամա՛ն «կարծես»

մըզա՛լի «մազոտ»

մըզա՛մաւտ «մի տեսակ բարակ խոտ»

մըզավադա «այժմ»

մըզավադիկի «քիչ առաջ»

մըզըբե՛րանք «գրաստի ամրակի վերևի այն մասը, որտեղից սկսվում են մազերը»

մըզըկալիլ «մազակալել»

մըզմըզէ՛ք «տատանում»

մըխկատօն մըտէլ «ներկար մտածել»

մըխնըժա՛ւիլ «իրիկնանալ, մութն ընկնել»

մըխկա՛նուտ «բորբոսի հոտ»

մըխկէլ «բորբոսնել»

մըխտամա՛ն «մախաթի ամանը»

—մըծա՛ուտ «կարկուտ»

մրծօ՛նա «մեծի բաժին»
մը՛ղմըղ «մանր մոծակ»
մըղուփ «հիշողություն»
մըրրել «քունը տանել»
մի՝զամբէր «կիման կով, որ ցամաքելու մոտ է»
մի՝նգի՝դմանդէ «մի տեսակ խոտ»<մանգազ+մանդի(<մանրի)
մի՝շա՛ջեր «լորու ջուր»
մի՝չչիկ՛ «այնքան»
մի՝ուլիկօրծ «մեռածին հայհոյող»
միս «հենց»
մի՝զլի՝դէ՛մրուլ «մի տեսակ դամբուլ»
— մի՝րտազ «փասյան»
մլամաթ «տապականված, կեղտոտ»
մլընգուտ «1. խաղողի մի տեսակ. 2. ագքատ»
մլուքուր «մսոքոր»
մկըրտօ՛ղէ «երկրորդ տարին մտած գառ»
մղարուն «փսխոտ»
մղան «փայտե կոթով տախտակ՝ ձյունը մաքրելու կամ դարմանը կալից դուրս սրբելու համար»
մղանք «դարմանի մանր փշրանքի կույտ»
մղաշալ «չորացրած անկորիկ հոն»
մղէր բրբրել «խոստովանեցնել»
մղէր գալ «խոստովանել»
մղմօ՛ղ «ցեց»
մշկածուղ «տուփարի մեջքի կաշվի գոլը»
— մուկ «քառանկյունի՝ լայնաբերան կավե աման»
մուզ «տիկի մարքու ծակ»
մուլ «քիանձր ծուխ»
մուրինջ «մանր գորշագույն մրջյուն»
մուէ՛ժ, մուէջ } քուզր
մսահուզ «կավով առաս հող»
մսո՛քակ «ճախարակի իլիկին անցկացվող եղնգը»
մտնահօտ «ուռենու բարակ ոստ, որով խաղողի մատը կապում են բրբին»
մրակապ «մոր կոզմի պատը, մոր հայրը»
մրդարար «ամուսնանալու մտադիր աղջիկ կին»

մրէնէք՛ «մոլից ետացած կարողություն»
մօշտ «բուռ»
մօրէ՜ց «բնավ, երբեք»
մօրուսկ «նորածին մանկան առաջին արտաթորանքը»

Յ՛թուկ «տեղյակ»
յէկ «անձրև»
յբխարկուլուլ «աղտոտկոտոլ»
—յբխարնարսէնք՛ «տավարի որովայնի շատ ծալվածքներ ունեցող մասը»<յէխտ «կեղտ»+հարսէնք՛?
յբղբլվալ «ալյուրից ու յուղից պատրաստված սպեղանի»
յբղբշօ՛ր «կարագ և շոռ՝ իրար խառնած»
—յբղպատառ «շոռի հետ խառնած կարագ»
յբղօ՛լէ «եղան»

Նաշտար «նշտար»
նաշուր «ճոթի մի տեսակի անուն»
նավճգու
նէյիլ «ցանելիք արտը խոնավացնել»
նէստա «կիսել»
նէստա տալ «կիպցնել. խփել»
նէր «խիստ, վերին աստիճանի»
նըղղօրթ «մի տեսակ փոքրիկ, համեղ գետաձուկ»
նըխշըտէ՛նիլ «գնեղեցկանալ»
նըկէլ «նիգ, լծակ գործադրել՝ քարը տեղից շարժելու համար»
նըհանգ «Արաքսի խոր, հանգարտահոս ու վտանգավոր տեղը»
նըհէտ «հետը, միասին»
նըշնակու «նշան, թիրախ»
նըշնակու դի՛րիլ «նշան բռնել»
—նի՛գնահաց «մեռելի թաղման երկրորդ օրը տրված քելեխ?»
—նի՛գնահուղ «մեռելի թաղման երկրորդ օրը»
նի՛գրիլ «նիբրնել»
նի՛հանգ «շատ մեծ առարկա»
նիւշիլ տէս նօ՛շիլ
նիւրմէնջ «կիսկին»
նօ՛շիլ «ուշաթափվել»

Շաքարի տես շաքարլիք
շալաք «գոլորշի»
շակ «երկու տարեկան ոչխար»
շանթոթել «անգթաթաքավարի ձևով նստել»
շաքարլիք «գեղձի ցեղից՝ անուշ բուրմունքով պտուղի անուն»
շէ՛ղանը շշխենենու կեղև»
շէխանի «շշխենի»
շէ՛ղաթ } «շերամի որդին տրված թթենու բարակ ճյուղերը»
շէ՛ղատ } (չորացած)
շէնլիք՝ «մարդաբնակ գյուղ»
—շէ՛շտակ «կնոջ գխաշոցի վրայից կապվող երկար տուտուզ մեծ թաշկինակ»
շէ՛շտի «շլյակն»
շէ՛ռափ «հորդ անձրև, ливень»
շէտակ «ժառանգ»
շէրուտ «շարքով տնկած թթենուտ»
շէփուռ «մի տեսակ լայնատերև բույս»
շթթպըրել «խենթավուն»
շլլալ «շուլալ»
շլլալիլ «շուլալել»
շլլբխանիլ «ուրախանալ»
շլլտըվէ՛ «շլտովիկ»
շլլքըհանիլ «եփած մսի կտորները կաթսայից տաք տաք հանել»
շլխնարէրթ «շշխենենու կեղևով լցրած բանձ»
շլխնըհարէ «շշխենենու կեղևների փնջիկ՝ ատամն լվանալու համար»
—շլխշլխիլ «փայլփլել»
—շլխշլխէ՛ք «փայլ. փայլմունք»
շղագաղ «առավոտյան ցողին հավաքած բամբակի կոկոններ»
շղղթթաթախ «ցցոգաթաթախ»
շղղհնարիլ «թափահարել» (ծառը)
շղղօփ «գլանակի շեղբ»
շղղուղի տալ «նստած սողալ» (վերևից ներքև)
շղղօ՛լ[1] «շշնագայլ»
շղղօլ[2] «պատի ուղղությունը որոշելու գործիք»
շղմբէ տես շի՛մբէ՛
շղնդուղ տալ «խոստ վախենալ»

շընձլէփ «շան լակ»
շընձլէփ արիլ «փչացնել»
» *դէռնիլ* «փչանալ»
շընձճէնջ «շանաճանճ»
շըռան, շըռռան «ջրվիժակ, վայրից կամ քարից սարքած չռան»
Շըռնըգըլօ'լս «շռանի գլուխ. ջրածորանի վերևը» (գործ է ածվում որպես տեղանուն)
շըվածքէծ «երկարապատուկ և կաթնառատ ծծերով» (այծ)
շըվակ «տան առջևի գավիթ»
շըտաղուկ «դեղձ»<պրսկ. šaftālu
շըտարար «լայնացանց մաղ՝ ցորենը դարմանից մաքրելու համար»
շըտըրմըլ «հացահատիկը շտարարով մաքրել»
շըփթըմ'ջի «շաբաթվա միջի. միշտ շաբաթից»
շըփռըվիլուկ «ավելուկի նման մի տեսակ խոտ»
շըքմո «տամփերում տեղ»
շըքըռնարիլ «շեքերն իրար քսել»
շիգ «քալիճ խոտը»
շիքիլ «սածիլ»
շիքիլացու «սածիլացու»
շիլ «գիժ»
շիլախ «ուրախ»
շի՝լի՝ըդէ՝մբուլ «սալորի նման դամբուլ»
շի՝մբէ «մի տեսակ փոքրիկ գետաձուկ»
շի՝մբէ՝տակ «մի տեսակ ծաղկի անուն»
շի՝նջափ «կարի մի տեսակ»
շի՝նջի՝խատակ «մի տեսակ խոտ»<ադրբ. *չանջախ* «քորոց»+ *տակ*
շի՝շկի՝լվիլ «շփոթվել»
շիպ[1] «քուղ, ծոպ»
շիպ[2] «եռանկյունի քիվալ»
շի՝պի՝ճ «նուշ»
շի՝պի՝ճի «նշենի»
շիվ «մատաղաշ ոստ»
շիվար «երկմիտ. վարանոտ, անվճռական»

շի՝բաչէփ «կավն անոթ՝ 12—14 լիտր տարողությամբ»<ադրբ. չիբա «քաղցուց»+չափ
—շի՝բազ «կարի մի տեսակը»
—շի՝բազիլ «մխացվող կտորները հատ հատով, օդակավոր կարով կարել»
—շի՝փէ դիլ «խիստ հավանել»<չափազ-ել
շի՝փի՝լէլ, շի՝փիլէլ «լավ հասնել. շատ հասնելուց ջրիկանալ» (ձերբանի, սալորի և նման պտուղների մասին)
շի՝փտա՝մուտ «շաբաթամուտ»
շի՝փտանց «շաբաթ օրվա երեկոյան»
շի՝փտէ՝ «շաբաթ օրվա. շաբաթ օրը»
շուխ «աշխուժ»
—շուխնը ըսավեր»
շուհ «ալյուրի ջրիկ շաղախ»
շուհ՝շուհ
շուշուա } «շուռ-շուռ, արագ»
շուդա՝ց «վաղուց. վաղուցվա»
շուրջրփունք «նշույլ»
շօ՝վվիլ «վազել»

—Ջամչիք «նիհար, բայց դեմքով գրավիչ»
—չայիլ «հաշիվը վերջացնել՝ փակել»
—չանգ «մառախուղ»
չանթռիլ «խելել, հափշտակել»
չա՝նչալ «գազանի թաթ»
չարդ «մի տեսակ թռչունի անուն»
—չաք «1. տավարի ոտքի ոսկրը. 2. բամբակ գզելու գործիք»
չէղնը «ոչխարի աղիք» (ուտելի)
չէնգ «ծառի վրա կոտրած ճյուղի մնացորդը»
չէո «ծուռաչք, շիլակն»
չէրաք «քառորդ»
չըլթըկանջ տալ «վայրենանջել»
չըլթչըլթալ «ջրի մեջ ճողփյունով լողալ»
չըխկըլանգի «կաղ»
չընչրռնուտիլ «գլխատաղ անելով վարել և չվարված տեղեր թողնել»

չըռէլ
չըռէ՛խիլ } «լայն բացել»
չըռմէ՛խիլ «ընդը գցել, ները լծել, նեղել»
չըռմէ՛խվիլ «սպասել, տեղից չշարժվել»
—չըստըպըտօ՛կ «անհամեստ»
չըվախտը «մինչև»
չըրթիան «չորթիան»
չըրթէլ «չրթել» (վեգը)
չըրքախուտ «մի տեսակ խոտ»
չըրքմնուց «որևէ չափի քառորդի տարողությամբ անոթ»
չըրքճըղնանէ «չորս ճյուղանի»
չըփօ՛վէ «քաշովի» (կերակուրը)
չըքալուկ «չորթիանից եփած ճաշ»
—չըքմպըէզ «մեկին կուրորեն պաշտպանող»
—չըքէ՛ր «ոտքերը՝ կրունկից մինչև ծունկը»
չըքկըմանցը «չորս կողմը»
չի՛լօ՛րդ ջուրդ, որ ծառայում է առվի ավելորդ ջուրը բաց թողնելուն»
չի՛մա՛նչէ «օրոշ կավե աման, մոտ 15—16 լիտր տարողությամբ»
չի՛մէ՛թիկ
չի՛մէ՛թիկի } «դժկամ. դժկամորեն, ակամա»
չի՛նչինիլ «հայհոյել» <չնչին+ել
չի՛նչի՛նուտիլ «խիստ հայհոյել»
չուռ արիլ «հավաքել»
չուրուց «վարի երկու ջույգ եզ»
չուրուցմար, չըրուցմար «երկու ջույգ եզներով արած վար»

Պազտի, պազտիկ «կարճ ականջներով» (ուլ)
պաթկար «կարի մի տեսակ» <պատ+կար
պաճ «մեջը դատարկ ցորեն»
պաչ «համբույր»
պաչիլ «համբուրել»
պարկապըզուկ
պէ՛դիլ «ջուրը բաց թողնել արտի վրա և հավասարապես ջրել»
պէտ-պէտ «մեծ-մեծ»
պէտուկ «կավե կճուճ»

պըզզան
պըզբնարիլ «եղջերահարել»
պըէզ «պաշտպան»
—պըլէ՛գ՛ «փող»
պըլընդրի «դեպի վեր»
պըլկան «ուռենու ճյուղ ոստից շինած խաղալիք»
պըլկէ՛լ «ապշել»
պըլուսիլ «փախչել»
պըլուտ «տնանկ»
պըհըզմտէղ «բանջարանոցի տեղ»
պըղակիլ «ապրել, վայելել»
պըղէսկ «անեծք»
պըղպըճակար «նախշակար»
—պըճըէ՛ղնը «սխտորի կեղև»
պըճխատակ «անկյուն»
—պըճո՛ռ «հունտավոր բամբակի փոքրիկ կտոր»
պըմբըլօ՛զի «իր վիճակից միանգամից բարձրացած մարդ»
պընըմման «պանրի աման»
պընրմիներ «պանրաջուր»
պըրկըցնիլ «ամրացնել»
պըռճո՛լակ «վտանգից ազատվելը»
պիզըհրիլ «բզել»
պի՝լի՝հէ՛շտրի «քթեքևամիտ»
պիճակ «երկու տարեկանում ծնած այծ»
պիճի «քիչ»
պի՝տրի՝կէ՛տիլ «մամլոմինը տրորելուց՝ կեղտը շերտ-շերտ լինել»
պի՝տրէ՛սիլ «պատրուսել»
պի՝րիշակ «ավերակ տուն»
—պուտախ «երեխաները մեծացրած մայր»
պո՛ւրտուղ «պորտ»
պուրճուկիլ «պոկոտելով քաղել»
պռօ՛շկիլ «չորանալ»
պռըզվէլ «առաջին ծննդաբերությունն ունենալ (կնոջ մասին)
պռըտարան «քաղեղ»
պռըտուրիլ «փաթաթել»
պրան «բամբակ ցանելու երրորդ հերկը»

պրզօ՛վէ «փլավ»
պրի՛կ «լալ պարող»
պրկաձէն «բարձրաձայն»
պօ «վա՜հ, բա՜հ»
պօնք «խնոցու բերանից ներքև գտնվող անցքը»

Ջէխ «բամբակի և նման բույսերի թուփ»
Ջխտրլափի «քառատրոփ»
Ջխտըՙնդէ՛ր «երկվորյակ»
Ջխտվէ՛լ «զուգավորվել»
Ջկօ՛վէ «ընտրովի, ընտիր»
Ջղղցատար «Ջրաղացի տեր»
Ջղղցա՛վուր «Ջրաղացն աղալու ցորեն տանող»
Ջղղցկըէ՛ռէք՛ «Ջաղացատա՛մ»
Ջըռըրը՛ռ
—Ջըռրուռ } ձվածեղ
Ջըրըկալիլ, Ջըրկա՛լիլ «Ջրակալել»
Ջըրխըմէ՛ «Ջուր խմելու գավաթ»
Ջըրՙղէ «առվի ափի ճանապարհ»
Ջըրմըտանդ «Ջերմ ու տենդ»
Ջի՛նՙլ «հանդիպել»
Ջի՛րա՛ըէռնը «Ջորու բեռ»
Ջի՛րա՛դէնդ՛ «Ջրով բանող դինգ»
Ջի՛րա՛տիլ «հոսող Ջուրը կտրել»
Ջի՛րա՛փուխ «Ջրափոխ, Ջուրը փոխած»
Ջի՛րէ՛ծակ «Ջրանցք»
Ջի՛րի՛գըլօ՛խ «Ջրագլուխ, ըստ Ջրի հոսանքի՝ ավելի վերև գտնվող տրտ»
Ջի՛րի՛գինէ՛ց «Ջրագնաց»
Ջի՛րի՛թափիլ «հասունանալ, մանկությունից դուրս գալ»
Ջի՛րկալ և Ջըրկալ «տաթի Ջրելը»
Ջի՛րՋի՛րկանուց «Ջրառատ հող, որտեղ առատորեն վայրի բանջար է բուսնում»
Ջի՛րՋի՛րուվ «Ջրակոտեմ, Ջրում բուսնող վայրի բանջար»
Ջի՛րվէ՛թ
Ջի՛րվէ՛սկ } «մեզ»

չուկիլ «ընտրել. բաժանել. խտրություն դնել»
չուկվիլ «բաժանվել»
չօ՛լի «անուշադիր»

Ռազի, ըռազի «գոհ, բավական»<ալբսկ. rāzī
ռախտիլ «ձիու թամբը զարդարել»
ռակիլ, ըռակիլ «վերջ»
ռակիլ արիլ «վերջացնել»
ռակիլ դեռնիլ «վերջանալ»
—ռաղամ «տարեթիվ. թվանշան»
ռաշպար «ռանչպար»<ալբսկ. ranǰbar
ռա՛տէ տես ըռատէ
ռըխածգիլ «որկրամոլ»<ռեխ+գայլ
ռըխվեր »
ռընգընակատ «անկյունաքարի կողքին շարվող քար»
ռընգընաքար «անկյունաքար»
ռի՛շպի՛րօ՛ին «ռանչպարություն»
ռի՛շպրօնա «եկամտի այն մասը, որ տրվում է մշակողին՝ ռանչպարին»

Սաթ «մի տեսակ ձուկ»
սակաս «խաշ» (կերակուրը)
սահմավ «պատկառելի. ահազդու» (մարդ)
սահմը «սարսափ, երկյուղ»
—սահրա «լեռան գագաթ»
սա՛մրալ «հոտավետ տերևով խոտ»
սամէր «կորեկի ալյուրից և կաթից պատրաստած ապուր»
սանդալ «լայն տերևներով հոտավետ ծաղիկ»
—սա՛ռինջ «ջրհորից ջուր հանելու դույլ»
սառամ-պատուհաս «բնության պատուհաս»<ցասում-պատուհաս
սարքուն «ամեն ինչ լրիվ. կարգին»
—սաքմիլ «սմբակից վերև սպիտակ նշան ունեցող գրաստ»
սաքմիր «կնքահոր քույրը կամ աղջիկը»
սափ «ամուր, անփուտ» (փայտ), «թաթմ»
սբէնդ «մի տեսակ խոտ»
—սբէսա «կնքահայր»

—սրբէտ «տեղյակ»
սրբերբ, սբերբ «սրբված», սրբելը»
սրբերբ արիլ «սրբել»
սրգրհան «սգվորին ասած մխիթարական խոսք»
—սրզնէ՛լ «բեթել քրտնել»
սրլրնթրիշ «ճիու սմբակը տաշելու սուր գործիք» < սրուն+թրիշ
սրլէ՛դ «համեմունքը պակաս կերակուր»
սրխանթան «մածունի հետ սոխ խառնելով պատրաստած տեսիք»
սրխանթէր «սոխի տերև»
սրխաբրանթէր «սխտորի տերև»
սրխաբրանհուտ «սխտորի հոտ»
սրկանճ «պողպատե բութ կացին՝ քար կոտրելու համար»
սրկարակ «տակի պորտին հագցվող կլոր գոյտ»
սրկծոճ, սրհանչէ } «կավե փոքր աման»
սրհէրքա՛ «մորթած տավարի վզի միսը»
սրղանճ «պանրի մեծ կտոր»
սրմանթիլ «սամիներն իրար կապող թելը»
սրմանփէտ «սամիի փայտ»
սրմամամուկ «մի տեսակ վայրի բանջար»
սրմսրմալ «տոտոամսել, վարանել»
սրնդանքար «սանտիտոռն»
սրնդրբրդուշ «կատարը սանրի նմանվող մի թռչուն»
—սրնօ՛րակ «մեռած քաքաղանթելի ժապավեն»
սրպատակ «կողով»
սրորպարան «լեռան մյուս կողմը»
սրուլրնգանուց «ցուրտ տեղ, սառնարան»
սրոհար «տղնաշարժ» (առավելապես գրաբարի)
սրունդիւր «սառցադաշտ»
սրունատօն «սառցատուն»
սրսսէ արիլ «փայլել»
—սրվակնած «քաղցից շուռ-շուռ ուտող»
սրվէնէք՛ «սուգ»
սրվրլա՛չակ «հայրի կին»

սբվբռանգ «սևագույն»
սբվսբրտիլ «սևասրտել, խիստ տխրել»
սբվբտատվար «տատվար» (եզ, կով, երինջ, ցուլ, հորթ)
սբտոնպարկ «տոի պարկ, խիստ ստոխոս»
սբրբկուրբ «խոտհարքի կամ բամբակի արտի վերևի լայն ակոսը»
սբրկրհան «արտի վերևում կամ ներքևում փորված մեծ փոս, որի մեջ կուտակվում է ջրի բերած տիղմը»
սբրկրհէլ «սայթաքել»
սբրկրհուկի «սայթաքուն»
սբրմալի «շատ սերմ ունեցող»
սբրմախուտ «մի տեսակ խոտ»
սբրմավար «սերմելու՝ սերմը ցանելու համար արած վար»
—սբրմաքաղ «սերմակալած քաղհան խոտ»
սբրտըվիլիկ «սրտի ուղևիկ՝ ուղածո» (ուտելիք)
սբրտըծանդրը «զայրացած» (մեկի գեմ)
սբրտրհատ գոլ, սբրտրհնտիլ } զղվել
սբրտրմանցէ «ոչ տանելուն» (խաղ)
սբրտրմնիւ «սախորժակը խանգարված» (զղվելուց)
սբրտրվուրվիլ «սիրտ առնել, քաջանալ»
սբրրնլ «դողալ»
սբրրէք «քեթև դող»
սբրքօվէ «սարքովի, շինծու, կեղծ»
սբքնուիլ «մրսել» <սիւք+առնուլ
սբվրգլօխ «տեղտեղ»
սբվուց «անասունի լյարդ»
—սի՝գիկի «զգեստ»
—սի՝լա՛րիլ «քնառամել»
սի՝լսի՝լա՛լ «փայլփլել»
սի՝լօ՛ր «չալթուկի հետ բուսնող մի տեսակ բույս»
սի՝պտի՝կբէ՝նչար «մի տեսակ վայրի բանջար»
սի՝պտա՛՛հուղ «սպիտակահող»
սիրակ «կճուճի բերանին կապվող մրբիկ»
սի՝րանուց «ձիթհանանք»
—սուլտի «որկրամոլ»

—Վակվակ «ցօրեկնի հետ բուսնող ու նրա հետ աճող մի տեսակ մոլախոտ»
—վաղան «հնձելու ժամանակն անցած հացահատիկ»
—վաղ «մասնավոր անձից վանքին տրված հող»
վաղմանք } «անեծք»
վաղմէնք՛ }
վամ «ջրի շատ հանդարտ հոսանք»
վառք «թոնրի վառելը»
—վառքար «շեն ու լի տնտեսություն»
վանան «վաթսուն ման (=9 փութ) գինի պարունակող կարաս»<վաթսուն+ման
վարկան } «մաճկալ, վար անող»
վարմուտ }
վարշէղ «վարշաղ»
վարքար տես վառքար
—վրէժանիկ՛ «համեմատու առաջին՝ հանգուցյալ կինը» (երկրորդ կնոջ համար)
վրզաւոակ } «վզակոթ, խզակոթ»
վրզակուք՛ }
վրզանուց «վզնոց»
—վրէտ «անտեղյակ. խեղճ»
վրնգալ «տնքալ»
վրնգէք՛ «տնքոց»
վրնգվրնգալ «տնքտնքալ»
վրնգվրնգէք՛ «տնքտնքոց»
վրոխալ «հանկարծ բռնկվտալ ու հանգչել»
վրովրտալ «վառվռել»
վրսնակէն տես վրէժնիկ՛
վրսվրսալ «մմոմտալ»
վրսվրսէք՛ «մոմտանք»
վրրափուկ «վարափոկ»
վրրհէղ «խառնաշփոթություն»
վրրհէղ արխել
» տալ } «խառնակել, տակն ու վրա անել»
վի՛լիրնիմ «գոլ»
վի՛լվի՛լալ «բլբլալ»

վի՛ւվի՛ւէք «բլբլոց»
վիտ-վիտ «թեթևասոլիկ»
վօթէս «վախկոտ»
վօշ «ոչի»<рус. вошь
վօշտուտ «ոչլոտ»
վօտուք «շնորհավորանքի ընծա»

Տալացուկ, տըլացուկ «տալիք, պարտք»
տախ «ընտանի արու խոզ»
տախտ «կոնքի և գոտկատեղի միջև գտնվող մասը»
տաճիկ, մխայն տաճիկ տալ հարապրութեյան մեջ «բեռան կապի քիւլլ տեղը վայտ անցկացնել և ոլորելով ձգել ու պրկել»
տանգ «համեստի ու ջվալի վրա կարված ամուր օղակ»
տաշուղ «տաշեղ, տաշող»
տաշտակ «կրյա»
տմպակ «բրդե հաստ գործվածք»
—տապանակ, —տափանակ «կաղապարը»
տմպզի, տապլապըզօն «տակնըվան»
տապուղնը, տափուղնը «կոնք» (մեծ մասամբ մորթած տավարի)
—տմսնակ «աշխատողների խումբ, բրիգադա»
տատ «կարիճ»
տմամէը «տատմայր»
տարտ «ճիմ»
տէղար «անկողին»
տէն «այնտեղ»<տեղն
տէտ «այդտեղ»<տեղդ
տըզէրուկ «1. տզրուկ. 2. նվազ լույս»
—տըէն «վիսասչոր»
տըէտ «առանանդամ»
տըթէլ «համախել»
տըժժան «ծիրանհատուկ միջատը»
տըկաքար «աղորիքի ստորին քարը»
տըկընչօնէ «հարսի ընծան սկեսրոջը»<տիկնոջ+անի

տըկըռակիլ «արմատակալել»
տըկըռկահան, տըկոռկահան } «արմատահան»
տըկլայչէ «կնոջ գլխանոցի շոր»
տըկնափծէ «փշի մի տեսակը»
տըկօզի «բամբակե կտորի մի տեսակ»
տըհալ «դաւրմա»
տըհըլխաշու «դաւրմայով պատրաստած ջրիկ կերակուր»
տըհլացու «դաւրմացու»
տըղաբէրք՛ «արու զավակի ծնունդ»
տըղախչէկ՛ «երիտասարդ կին»
տըմբօլակ «քնջուքի հետ բուսնող մի տեսակ մոլախոտ»
տընձակուք «տանձի պոչ»
տըռնըտակ «տատնապատիկ»
տըրտակապ «ճիմերով փակված»
տըրճակ «դարիճակ»
տի՛րի՛վհնդէ «թթենու տերև կտրտելու ցաքատ»
տընգօտ «տնկարան»
տընկըէց «մի բնակարանում ապրող ընտանիքներ»
տըշտըքիրանք «ծնողների վերջին զավակը» <*տաշտաքերանք
տըռնձիւր «տորոնի ջուր» (ներկ)
տըսնօվէ «տեսնելով»
տըսվըճանէնչ «տեսնելով ճանաչած, հեռավոր ծանոթ»
տըտրպայամ «տտիպ համ»
տըտրպէլ «1. տտիպ համ ստանալ, տտիպ դառնալ. 2. կեղտոտվել»
տըրէխ
տըրրըէպ «1. խոշոր աղած ալյուր. 2. փայտի թեփ»
տըրխամէշ, տըրխամէջ } տրեխի մեջ ծակված տեղը դրվող կաշվի կտոր»
տըրխատան «տրեխի քուղ»
տըրխըտանիլ «տրեխի փոկերին քուղ անցկացնել»
տըփըքանդի «բրիչ»
տուլաշ «մի տեսակ թռչուն, ճարեկ»
տունդըռուզ «տուտուզ»
տուռնիլ «կիսովել, կուտակվել»

տեւտեւ «հորեղբոր կին»
տունտունկ «փոքրիկ, կրտսեր»
տօշ «ճախարակի կոճ»
տօրմ «թռչունների երամ»

Բաժան «կաթի սերուցք»
բաշտիլ «մրրիկ ուտելու խիստ պահանջ զգալ»
Բըսխըվէր «Աւրաքսն ի վայր»
Բըսխըվիր «Աւրաքսն ի վեր»

Ճաքատ «փայտ կտրելու սուր գործիք»<ցաքհատ
ցըլէգ՛ «ծլիկ»
ցըղօլէ «ցոգոլ» (ծիրանի)
ցըկըտ-մըկըտ «սուր, հատուց»<*ցաքհատ-մաքհատ
ցըկըտէլ «մի հարվածով կտրել»<*ցաքհատ+ել
ցըրնախատ «ցորենի նման խոտ»
ցըրնատ «ցորենի արտ»
ցըրտախօսկ «վատաբոս»
ցըրտիրխ «չքաշվող. հանդուգն»

Ո՛ւնքան, ունքէն «ոմն, ոք»
հւրքուց
հւրքուծ } «շապիկ»<արկոց

Փէթիր «բաց կարմիր գույն»
փախ «թեքուկյուն, թեք կտրվածք»
—փազաղ «կիսահունց խմորի մեծ կտոր»
փառակ «փեշ, քղանցք»
փէսրէվ «ոչխարի ազդրի և կոնքի միսը»
փէրան «կոխ»
փէրան մըտիլ «կոխ բռնել»
փէրթանք «առագելու ժամանակ արտից դուրս հոսող ավելորդ ջուր»
փէրթիլ «առվի կողքերից դուրս թափվել» (ջուրը)
փէշտ «ածուի կամ ակոսի թումբ»
—փէ՛ցի «անդամալույծ» (միայն ձեռքերից)

փբլբվքամի «փլավքամիչ»
փբխանէ «փոխադարձաբար միմյանց համար աշխատելը»
—փբխակծօղ «կանացի ոտաշորի ծայրին բոլորապատ կարած-ներից»<փողք+քուղ
փբխկծվէ «պճղովի դեղձ»
փբկածակ «պատի մեջ անցք, ուր մտնում է դռան փակը»
փբկամէբ «դռան վրա ամրացրած փակի տեղը»
փբնջնտուռ «խաղողի մատները բերին կապելու բարակ ուռ»
փբչուկ «շրթունք»
փբրդէխտիլ «1. ծեծել. 2. հոշոտել»
փբրքաչէ «համեստ այն կապը, որ անցնում է գրաստի փորի տակից»
փի՝ռաձձուռ «դեղին ծաղիկներով մի տեսակ բույս»
փօթ «աբեթ»
փուղ «հրապարակ»

ֆանթաղ գալ «զուգավորվել» (շների մասին)
քա՛շի «գինու կավե գավաթ»
քա՛շվան «հանդ»
քանաա «անգամ»
քարկէծ
քարկէճ } *«կրունկի թարախոտ վերք»*
—քարվազ «ձուկ որսալու համար ցամաքեցրած՝ գետի ճյուղավորման մի տեղում մանր քարերից պատրաստած պատնեշ»
—քարքէշ «երկճյուղ հոգ, որով քար են տեղափոխում՝ եզներին լծելով»
քբէթխբռակ «խռռված»
քբէլաբ «բրդի գզելուց մնացած տականքը»
քբէղ «մալեխնդ, բալդրղան»
—քբէնձը տալ «հագուստը մաշելուց՝ թելերը իրարից բաժանվել»
քբէսկ «հանցանք. բնավորության թերություն»
քբթանուց «գրաստի կամ եզան քթակալ»
քբթբբէծբր «քթքը բարձր, դոռոզ»
քբթբբի՝ծրծ՝թին «դոռոզություն»
քբթքբբեան «աշխատասեր»
—քբլա՛վանդ «եռանկյունի շոր, որ գլխաշորի վրայից կապում են

և գլխաշորը պատռվելուց ու փոշուց գերծ պահում»<պրսկ. kalla band

քըլքըլա՛լ «1. բարկացած խոսել. 2. գլգլալ»

քըխցըրա՛խում «քաղցրահամ»<քաղցրախում

քըխցըրմա՛րախ «մատուտակ, շիրին բիան բույսը»

քըծէ՛ղէն «աղջիկ զավակ»

քըծըխէզան «աղջիկ զավակ»

քըղացու «քուղացու»

քըմհար «քամոտ տեղ»

քըշկատուր «անդադար աշխատող»<քաջ-ա-տուր

քըշկըռել «հանգուցել»

քըշկուր «երանի՛ թե»

քըշկո՛ւ «հանգուցյց»

քըչէ՛ման «հավի սատմոքս»<քուչ+ման

քըռա՛կէն «քեռու կին»

քըռա՛սնակ «կորեկի մի տեսակ»

քըռա՛սնան «40 ման, այսինքն՝ 6—6 և կես փութ գինու տարողությամբ կարաս»<քառասուն+ման

քըռկա՛խաղ «քուռակի խաղ»

քըռկա՛մէր «քուռակի մայր»

քըռկա՛տիլ, քըռըկատիլ «քուռակը վիժել»

քըսկէլ «հանցանքը երեսին ասել»

քըսկըլա՛տէղ «հանցանքը երեսին ասելու առիթ»

քըսսա՛լ «խիտ բուսնել»

քըրա՛շէր «քարաշար»

քըրա՛ծուր «կեղծած գինի»

քի՛լփի՛թա՛թակ «բազմանդամ ընտանիք ունեցող»<kulp'at'+թակ

քի՛լփի՛թա՛մէր «շատ երեխաների մայր»<kulp'at'+մայր

քի՛շա՛թօղր «մատախուղ»

քի՛շո՛վէ «քաշովի» (ճաշը)

քի՛շպատ՛ «քարշ ի քարշ»

քի՛շի՛րպղօճ «գիշերվա բլոճ. փխր. գիշերն աշխատող»

քի՛շի՛րփա՛խուց «գիշերային փախուստ»

քի՛չի՛բէբանք «փողոցի ծայրը»

քի՛րմա՛խատ «գլխի թեփ»

քշան-րակու «առավոտ-երեկո»

քշան~քշէրաւ «վաղ առաւոտեան»
քշանը, քշանաց } «առաւոտեան»
քշէրաւ, քի՝շէրաւ } «առաւոտ»<գիշերով
քո՛ւնձուռւտ «քոսոտ»

օթի «մյուս օրվան ճնացած կերակուր»
օխտաբ, օղտաբ } «1. ուրիշի հավ. 2. ուրիշի ոչիլ»
օշպարտ «անուշադիր. մոռացկոտ»
օշպարտօթին «անուշադրություն. մոռացկոտություն»
օտղէն «ուտիսի կերակուր»
օտղուց «ուտիս»
օտմունք «ուտելը. ուտեստ»
ՙրէն «խոպան»

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՆՄՈՒՇՆԵՐ

* * *

Այս նմուշներից «Վերք Հայաստանիդ»-ի թարգմանությունը, 1—23 առակները և կարճառանի բարբառով զրույցը քաղել ենք Մ. Շահյանցի ժողովածուից. դրանց բոլորի ուղղագրությունն էլ մեր ենք ածել մեր ընդունածին և խմբագրել ենք. անփոփոխ թողել ենք այն ձևերը միայն, որոնք ներկայացնում են բարբառիս հնագույն վիճակը. ինչպես՝ քօձէ (փխ. քաճէ), ներգոյականի -օմ վերջավորությունը և այլն: Այդպիսի ձևերը մի՛շտ ընդգծել ենք:

Նկատակ ունենալով ծանոթացնել Շահյանցի ուղղագրությանը, մի առակ էլ քաղել ենք ժողովածուից՝ առանց որևէ փոփոխության (առակ 35):

Նկատի ունենալով, որ Մեղրու բարբառով գրեթե ոչինչ չկա հրատարակված, մենք աշխատեցինք ըստ կարելվույն շատ նմուշներ տալ: Ցույց տալու համար Մեղրու բարբառի կապը Ագուլիսի և կարճեանի բարբառների հետ, զետեղեցինք Ագուլիսի բարբառով՝ «Շունն ու կատուն» և մի առակ, կարճեանի բարբառով՝ մեկ զրույց, տալով դրանց թարգմանությունը Մեղրու բարբառով:

ՀԱՑԱՍՏԱՆՈՒ ՑԱՐԱՆ

ԱՐՈՎԱՑ ԽԱԶԱՏԻՒՐԱ ԳԻՐԻ՝

ԷՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Պէրկ սարփուն վէրա դիք՛ գըլօխը բի՛ծի՛ըցի՛նէս ի հի՛զէր գըլխանէ, քաղքաՀո պատուված հօշափու նըման Քըմաշ ըրէս Րէ-վանու դալան. ան̈դուր չուրչուրք կըմանցը խէնդակավ կապած ա, բուրջէրավ պըրկըցրած, սօր-սօր կըսրքանէն շէրած գըլխուն, հինգ տըրածէն հաստ բադանավ ըրկըտակ բըռնած, մին հաքը հէնէ ֆօնդը, ամինի՛ Դամիրըուլաղու գըլխուն, մին բէրանը բէ-հած դի՛բի քօղդուն ղըրլան, ամինի՛ դի՛բի հուսխա, խօշկ գը-լօխը ցի՛ցած դի՛բի յէրգինք՛ի՛, լէն փըռըկնէն փըռած տափուն, բէհամէնչ իրիսի՛ կուկած, սըվազած, հի՛զէր բանանավ, հի՛զէր փի՛նջի՛րու հէնից ակնարը դէս-դէն չըռած, Զանգուվու քըրքը-րուտ սահմըլու սէվ ձոլբի՛ չօխտ քանքանէնէրավը խըտտած, դօշուն կըպցըրած, ան դըրնց մազ, լալէկ մըրդագոլ զալատ ուբէն գըղնած իրիսի՛ հէգնաց ծըկէս ի, ակահի ակնարը դի՛բի տափը ցի՛քիս, հօր միյամիտ Քըմաշ ըրուղէն ալ շուդ խըլլէ, ալ հի՛շտի՛քանանավ քաշի ուբէն ծուցը, բի՛րնդի անսաս-անսամանր կօլ տա, փի՛չի՛ցանի։

Ցարաբ անդոլր խայինն, խըլլուտուղ ղըզըլրաշէն ի չինանվ, քան անդոլր բի՛նանվանն դուդուրդուն, անըարիշ օսմանցիին ի դի՛րալ, հոչ գիր կա, հոչ քարըղ. անդոլր նագլը մրքնօմ ա, մարդ սանիհ գի՛դիս չի, լի՛սանծ չի. համա ան՝ անվախ, սըրտա-լի, լէրր չանանվարոլ նըման հի՛զէր տարէ պէրկ, իրիսի՛ դէմ ը տըված, հինչ ղըդամ Քօփ-Քըփխանու գոլլէք՛ անդոլր կուշտ մաշկուն նէն իկալ, անդոլր կակուղ դօշոնն, անդոլր բէց գըլ-խաւն նէն իկալ, ենսկի քար չին արալ Կըրցըրած Քի՛վարբի՛ անոլ

սըղբեցրալ ա, մանդած ըսկըռօտէքի՝ ալեւ պըրկեցրալ, գըլօխը բի՛ծի՛ըցի՛ըն, ալեւ նաֆխա առալ, վիր կացալ, օսարը գի՛զի՛ցըն, հի՛լլեւըն, սարքալ, ալեւ հարբեւի՛դէդէ տալավ ուրէն գըլօխը քուրուդէն, ուրէն շուքուն նըհէտ խաղ ըրուդէն բըշըխունուն վըխրկըքեւունուն մին ալ ամամա սըրքըխքունուն վէրա մըսխարա րէյավ, ծըծըղէյավ, ծափ տալավ չէ ասալ, հուտաց կացալ, բեւի՛ ցի՛ցալ, ես հուղու հէնից չկնած, հիչ քեւ քարէ զալան, գէշ սի՛փեւեւ ուրէն մանդած հաքարը Զանգուվու բէրանը կուխկալավ մընացալ ուէղը նըստած, ես Զանգուվու, հօր քի՛չէր-ցիրակ անքճն, բէզարար շի՛կէճած ա, կըտաղած, քարէ ճօրէգ՛ալ ես՛նդուր գըշուն հա կուփխա ի ուրէն պըլուկված չի՛րէ անբէրան քըրավը, համա տըսնիլալ հօր կըրէս չի աչըղը հանի, քուդրաքըն ատիլ ես՛նդուր քանդիլ, գի՛ռանալավ, ուրզ ըրէկալավ լէլավ խօր-խօր սաոը փուրըն ը ցի՛քիս, տատ ատած իրխի՛ծրկէս, մըրտէս Զանգիբասարու ծուցը, ես՛նդուր էտը ուսիգի՛ կըտրած, չախը մանդած օնքարքը վէրա գէս-գէն ը ցըրէվ նէուս, էտնէ հի՛զէր նաճմաճ, հի՛զէր բար ը նէչ մըդախըլ տալավ բի՛ժի՛նիլավ հրդէն կըրցընէս ի, կուրչիս, կըրէս չի ուրէն սաբուն Ուրասխ քի՛վէրը մին խաբէր հրացանի։ Զանքի Րէվանու քամարզլու, կարուտ խալխը ես՛նդուր սէրալ խրտուէս, ուրաց մաչի՛ ուրաց քաշվէնի՛ն ին տընէս, հօր ես՛նդուր քամիզ կախցու համ տըվուզ չի՛րանի՛ ուրաց էրված սըէրտը հրվըցանին, ուրաց դէռնը քըրքօնքը ես՛նդավ լի՛վանին, ես՛նդուր տրված բար ը պըտղավը ուրաց գըլօխը պահին։

Հայաստանու հուղուն Րէվանու զալան հօր հի՛զէր տարէն դէսը բաշլամիշ ատած դէռած ը լա գուղու հարամու բուն, ես հուղը, ես սաբուն ախշարքը, հի՛չտէզ հօր աստծու դըրախտըն ը լա, հի՛չտէզ հօր աստված սաղ ախշարքս չըրհէդէզավ կօրծանալ ա մինչա Հայոց սուրբ Մօսէսա սարըն ը լայաղ գի՛դի՛ցալ հօր Նոյա գամին ես՛նդուր վէրան նըստէ, Հայոց չէրգ՛իրէն թաղաւան մարդէք՛ ադրա նանին, ալեւ օրիշ չէրգ՛իրնէ ավադ աբին։ Ա՛ն սուրբ հուղը, հօր ղըվաքուու Հայկ անաստված Բէլա չար մըթկուն դաբիլ չըրէլավ կուտալ ուրէն քուլփաթի՛, ուրէն ղօչչաղ ղօղումը, իմալ Հայաստանու մաթ մընալու սարէրուն սաբուն դուզէրնէն հայլի-մայլի կըտրալ՝ Զանգավու դըրախտու նըման ձուրի՛, Զանգավու անվախ չուրի՛, Ըրասխաւն կակուղ

ծուցը Մօսկսա նէն Ալանգաձու կըպտըռանգ գլօխը, Սէվանա ծախկավ լէ ձուրքի՝ նէն սարսրը տըսնիլավ տէղը չի՝դէն ցի՝ցյլ ա անըմը ուրէն սուրբ անըմավը Հայաստան կանչալ, Բէլա անհօքի յանը ուրէն նէտ-անէդուն մատաղ արալ։ Ան սուրբ տէղը, հի՝շտէղ հօր Շամիրամ ըխշարքէս տըրօքին ըրէլավ ուրէն սըրտուն խընդած պաթկէրը գի՝դած չի, համա միր հըրէշտակու նըման Աբա իրխումն կարուս ի՝նիլիլ զօշումը կուտալ իվ՛ալ, հօր թա հօր կարի վուչ անդուր սուրբ սըրտուն լէլավ սէրավ տըրօքին արի, զօռռավ նի անդուր գէրի տանի, հօր բալքա անդուր սուրբ նամփասի՝ նէ գու ուրէն իրխումն, հանչ մէռած վախտըն ալ անդուր մէյիդի՝ ուրէն ըռըշկին գի՝ըմած, քի՝շէր-ցիրակ սուք ը լա ըէս, հօր յա ան սըղանի յա ինքի՝ անդուր հաքուն տակէն չան տա։ Ան ախշարքը, հի՝շտէղ հօր Զարմայը խընդալ ա Աքիլլէսա նըհէտ էէքտաբա թաբանի՝ պահի, Պարույը Աբրահամ նըհէտ Սարդանապազուն էրալ ա, Տիգրան Կիւրօսա նըհէտ Աժդահակա հօքին ի առալ, Վահէ Բարէհ Կօդոմանուն նըհէտ խընդալ ա Իսկէնդէր Զուլղարուն հրդէն կըտրէ, Վաղարշակ Պարթէվ ուրէն ախպէր Արշակա հաքը ուրէն ծլքին էնից կըտրալ ա Հայաստանուն կարք տըվալ, վազիրնէ սարքալ, թագավորնէրու թագավոր Տիգրան այսօրինէրու ախշարքըն ը ձիքի բիրնի, կարթագինացօց Աննիբալ Գավդալու ոմրքարուն ուրէն կօշտը կանչալ։ Հի՝շտէղ հօր օմմուգու հէնից զօրբա Տըրթաս ուրէն զօչչաղթունավը Հրեօմուն զարմացնէլէն էտը իվ՛ալ ուրէն հօրական հոդուն տըրացալ, Ալանաց նէն զրզըլբաշուն նամփասի՝ հաքը կըտրալ։ Հի՝շտէղ հօր ասածու վօրքին ի՝րվացալ ա, ուրէն վէր իվ՛ած տէղուն թահրի՝ն ալ չէփալ, տըվալ սուրբ լուսավորչուն։ Ան տէղը, հի՝շտէղ Վարթան Մամիկոնյան ը նէն անդուր աննըման Վահան ախպէրը ուրաց օրէնքի՝, ուրաց սուրբ գրէկուն պատիվի՝ մըզգա արունավ, մըզգա զօչչաղթունավ ըն առալ, հօր ախշարքըս հանչ ագին տահած չի։ Ան տէղը հօր սաղ ըխշարքէ լուսավորչինի՝, իմաստօքինի՝ վըռամշապուհ քաջալ բիրալ ուրէն կըմանցը։ Ան հընդրօվէ ախշարքը, հի՝շտէղ հօր Ռուբինաք Բագրատունաք ուրաց հի՝զէր գունդմանու ձիքէ անդէր մընահած վախճանը թագուհն գի՝րի՝մանէ հանալ ըն, ալու թագուհն հօքի տըվալ, Ան օխնըված հուղը հի՝շտէղ հօր այսօրինքի՝, զրզըլբաշնէն, հօնարը, ալաննէն, մակէդօնացիք, արաբ-

նէն, օսմանլուքը ջըրէղէգու նըման իվմալ ըն հէրուր ազգ նէն հէրուր ախշարք հըքատակէ ճի՛նէյճ, սի՛րթալ, քըրու գի՛րէկու մատաղ արալ, հի՛շտէղ հօր սար չի մըննահած հօր ապուն չի ապէսնի, քար չի մըննահած, հօր մարդ չի տակավ արի, մէր հըրէվան հէրուր միլլաթնէ մրզզան հուգուն հրվըսարվալ, կուրչալ հօր ասուր հնէչ անդունց անըմը կա, հնէչ նախնաի՛, համա հայոց սուրփ ազգը, չի հախտուղ Հայկա վօրթիքի՛ ապուց օմրիրի՛, քաքալօրօթինի՛, զօրքը կըրցընէլէն էտը հիրօր ապէսալ ըն քա՛ն ձա ախշարք քանդուղ ջըրէղէգուն, ձա ֆանամվար միլլաթնուն, հօր մին-մինու հաքէն ծրլալ ըն նած, հի՛շտէղ հօր խընդին լա գի՛նէլու յա դի՛րի Ճէվրօպա, յա դի՛րի Ասյա մէտիլ լա հէյուն հուդավը անց կան, հէյարը ապէսալ ըն, հօր ադուր ալ կարի չին դայադ տան ակնընէն ցի՛քալ ըն յէրպինքի՛, գրլօխնէն դի՛րալ գի՛րքինուն սէբա-սըրտու տրված, հօգին հօգու կրպցըրած հի՛զէր Թըրու տակաց, հի՛զէր գի՛րէկու մաֆաց, ապուց սուրփ հավատը, սուրփ օրէնքի՛ լաի չըվախտ ասնէր մարդանու Նըման մրզզան պահալ, հուհնուն նըմանը բխշարքամըս հնէչ լած ա, հնէչ ալ նիլ ի՛ւ Ասա էտէն վախտուս համան ախշարքը, համան ապէն նըման չի նուղ ազգէն ը լա՛, հօր նախնաի՛ բիրանէն հասած, ակնը ցի՛քած յէրպինցը հրդէն հխնխա ի, հօր ռուսուն զօրբա ապծէվը գու ապուց հուղը նէն զավակը կալի ապէն Թիվուն տակը։ Քըսանըմցի այամու լուսավօրված, քրիստոնյա, խաչապաշտ Ճէվրօպացին հաքը Ամէրիկա գի՛րկալվ տէղը ամէրիկացուն մրզզա քանդալ ճի՛նէյճ հուգուն հրվըսարալ, հօր հինգ վրէց միլյօն ազգէրէն հրրդա հի՛զէր չան ալ չի մըննահած, ան ալ խու վէրէ չանդվա՛ծ նըմանն դարթ-Թափ նած ապէն օրըն ը լէս, կըտուրվիս Գա խէղճ հէյ ազգը հիննչ ի լա՛ մէտիլ արիլ, հօր Նօյա դէսը վէց հի՛զէր տարէ ակնը լա բի՛նկս չէ Թա՛ քըրիստոնյա լուսավօր ազգու ճի՛քա՛ տակէ, չէ, հէթանօս-կըռաքապաշտու, քօրդու, անօրէնու ճի՛քանի տակէ անդունց նրհէա քալկէ քալկու նա՛ս, չէտուն ալ չէտ անքամ ապէն հաքու տակը նա՛ս։ Համա վա՛ռդի՛ կարիլ ի՛ ծավամը ապշա գու, մըննօշակը գի՛րէկուն ըռըշկին դայադ տա. կարիլ ի՛ ցուրնուն կակուղ հասկը ան կէծակուն յա կարկու տուն դայադ տա, հօր մէր ազգը ապէն գանշմանանէն դայադ ը տրվալ։ Հէ՛յ ազգ, հէ՛յ ազգ, ձիր ջանուն մէռնիմ. հէ՛յ ազգ, քու հօգուտ մատաղ։ Հէյու ախշարք,

գուք ան հաւանը կախցըն ըք ծրծալ, ան հաւանը մաշկին ի ձիզ բիրալ, հաւանը ձիքին ի ձիզ խըտտալ, հաւանը բէրանըն ա ձիզ օխնալ, հօր ձէզմօմ ամսի հօքի, ասսի սէրտ ի՝նի, գուք ալ ամս ըխաշարքէս ամս հըրաշկը նի՝շէնց տաք։ Ձէն հիճէ մխլամբ մէտիլ նի, հօր քըռանի, ձիզ տըէսնի վուչ, ձիր դադրը գիդի վուչ։ Ձէն հիճէ բէրան ը մէտիլ հօր կապվի, ձիր փարքը գէվի վուչ , ձիր անըմը պաշտի վուչ։ Ձէն հիճէնկուր քըրէնէ սէրտ ը մէտիլ, հօր ձիզ սէրի վուչ, հօքին ձիզ գուրբան չարի։ Ուխնիցէք, ռուսուն հաքը, ուրուր սի՝րիցէք, գուք ան ախշարքուն ծընօնդրն ըք, ան ազգուն գավակը, հօր սաղ ախշարքուն հուլլան արալ, ամսուր էտրն ալ հուլլան ըրլացուվ։ Գուք, գուք ձիր պըպէրուն նըման ուրուր պըհէցէք, ուրուր քամիր քի՝չիցէք, ձիր պապարը մըտօքնէտ բի՝րիցէք, ձիր հուզը, ազգը պըշտէցէք։ Ձլու իս էտ ըմ դրանիս իմ նաղլըս արիմ, համա ակնըս հըխկէց ա, անգուճի՝ս ձէնու, ձիր ջանուն գուրբան, քուդիք, ուչ, հօր ամս մըքագըս նըհէտըս գի՝րիգման տանիմ ճուղօմրն ալ ջանըս քըրքըրվէ, հօքիս ալ չէրգ՝ինքօմը տանջվի, հիքօր լի՝սիմ քամ ձիր սէրը պըկատած ա, ձիր պարէկամօքինի՝ ցըմաքած։ Գինէք։ Բէվանու գալան, օրը մըքնէս ի, խավարը պըռնէս, ակնարըս սըվըռնէս ին, սըէրտըս տրըռըվիս։ Հի՝շէդ հօր ծնված ըմ, ան հուզը ալ ի ակէնըս փօշ դէռած, սըրտուս դէնակ։ Ղուշի՝ ուրէն քանի՝ սի՝րիս ի, իս իմ հուզըս ատէս իմ, անգուր հուլի՝ հօր լի՝ած, տահած բէնարըս գի՝րէկ ըն դէռած, սըէրտըս ի՝րիս վրքուտիս, չունքի Բէվանուն գալուն հուզուն նէն ջի՝րուն մօճ փայի՝ մըզգա պըռնէը հէյու ամունամ ը պըռնըված, հուլ՝ըդի արիմ, հաւանը ջուրի՝ նանիմ, հօր սըէրտըս հըվանի յա մէռնիմ, պըրծանիմ, ալ ամս դարդաքրի՝ս ինձ սաղ-սալ օտին ուչ, սըպպանին։

Բէվանու գալան, Բէվանու գալան, հի՝շէդ հօր հէյուն քաքավօրօքինի՝ ուրէն ախշարքէն ձիք ի վիյ առալ, հէյ ազգու ումիդի՝ քըրխատօնօքինի՝ նէն արքավուրունըն ա դէռալ, ան վախտը ղըզըլբաշի՝ նէն օսմանլուն Յէվրօպայօմ հըրօմայէցօց գըլօխը ըտէլավ, բէրզէն ազգուն տէղը տընջիլավ, այօրի նէն բաբէլացօց ազգէրուն ջըմմօմը ախըրը տալավ կըտադած ասլանու դաշխլննու նըման Քօրընէն սըրած մինի՝ ամ յանաց, ամինի՝ ան յանաց մէր ազգուն ամունուն ըն լա ծարավ, հօր ու-

ըաց անքըշտըլում փուրուն հէտա մատաղ արին, մինի՝ ծըմէս
ի լա, նաս ամինուն, ամինի՝ արունի՝ խըմէս ի լա, մի-
նուն ճէնգի ցի՝քիս, հէրուր իցցուն տարէն էռէջ օսմանլուվուն
ձիքէն ի լա մընահած, հօր Նադիր շահը գուս իկալ Հընգըս-
տանը նէն Արաղըստանը հրքատակ տալէն էտը իրխի՝ շօռ ը
տըվալ Բէվանու վէրա։ Սար ը ձիր գըլօխա ը լա նաս Նադիր
շահունու Պա ան մին մօշտ հուղը, շալվարը լէն օսմանլուն հի՝ն-
չացու լա անդոռ ըռընշկին գայլ տա։ Ընդոռ չէգրուն ճուննգը
միս հօր Ջանաքէռա հէնից մին խօր բէնըը Մուրադ Թափու
գըլխուն ի՝ըվնցնալ ա, գալար Հասան Ալի խան օսմանլուվուն
չըվախտ ը Ղարս մին ի քի՝շալ Ղօչչաղ սօրքաչի՝ Քըրավը ան-
ղըդամ տըված ը լա օսմանլուվու գըլօխ Քըռցըրած, անդդամ
օս ը լա վիր բիրած, հօր ձիքի՝ փի՝ռէնած ը լա Քօրը քըռա-
հած։ Հէրօր էտ ը դէռալ, մըզրախը հօր շըպըրտալ չի, Նա-
դիր շահուն չագրուն ըռընշկին մըզրախը դըղդըղալէն տափուն ը
տընգվալ։ Հէնչ իս նարիլ ադ ռաշիդուտ արած տըղրմըբդօթի-
նի՝ տընգվալ ա շահուն ակնամը, ան խանուն հնարմանքի՝ ի՝վի՝լ-
ցի՝նէլու տէղակ ալըի՝նալ ան խէղճուն ակնարը հանիլ ի տըվալ,
հօր հըրէնակուն ըռաշկէն լի՝սի՝նկէն ի՝ըվա վուշ, ուրէն անըմը
կուտուր չի նանի։ Ամ խէղճ քօռըն ը լա, հօր օսմանլուվէն էտը
Բէվան խան ը նըստալ, ալնի անիծված զըզըլբաշուն հաքը մը-
տալ մէր ալաշարքը։ Ամատիր էտըն ալ ուրէն ախպէր Հասէյն
Ալի խանըն ը բաշլամիշ արալ նըստէ, ադ ալ անդոռ ամ ջիվ
խէղճ ի լա հօր գնիրջինէրուն Հէրակլը քաքավօրը իկալ ադոռ
վէրա, կըտուրալ, իրևքս հի՝զէր Թուման ալ Թավլի վըզուն դի՝-
րալ։ Ամատիր տըզան Մամմադ խանըն ալ հօր նըստալ ա, Ադա
Մամմադ խանը, հուռնուն փօթ անըմը Ախտա չահ ը լա, Նա-
դիրա նըման սարը ձիր փի՝շրիլալ ը դուս իկալ ինքի՝ գէ-
ցալ դի՝րի Թիփլիզ, Ղարարաղ, ան հօր ախպուրը Ալի Ղուլի խա-
նու զուրկալ Բէվանու վէրա։ Համա դէ չվախտը հօր Թիփլիզու
յէսսիրի՝ հասած չի Բէվան, Մամմադ խան Յէրաքլիրան խալխը
զալամը գըլխուն Քօփ արած, ուրէն չըլալվը, դուշմանանուն ձի-
քի՝ չի տըվալ, հուռնը հօր Բէվանու զալուն չուրք կըմանցը կըտրած
լա նըստած, համա կըռէվ չի լա նանա։ Ջունքի՝ խանը ըսէս ի
լա հիրօր Թիփլիզի՝ առիք, իս միս ձիրին իմ ձիրի՝։ Թիփլի-

զի՝ առալ ըն, էրալ։ Ծէսսիբուն հունդը Րէվան ը հասալ Քա չէ, խանուն մաշկի՝ մանդալ ա։ Ալի Ղուլի խան մըտալ պալան։ Մահմադ խանա զօնաղ արալ, մին հացու վէրա հաքը-ձիքի՝ կապալ տրվալ, դուրկալ պըղըլըաշուն յէրպիրի՝։

Նաղլ ըն ըրէս, Քա սաղ խանէրուն մանկին ասատուրէնից օքուտը նըստած չի լա։ Մին քօնէ օր անց ը նա, մին քի՝չէր մա-լիք՝ Ապըրհամա բէխար կանչիլ ի նա։ Մէղճուն ապուհի՝ ջուր ի կըտրէս. համա հօր կօշտը ը նա, ասատուր կըզնըված հարցանք ըրէս, Քա ինքի՝ լի՝սած ա, հօր հէյտրը ըրընց զի՝նգիկու ժամ չին գի՝նել, պա ա հիննկուր բէն ա, զի՝նգիկու սաս չի լի՝սիս։ Մալիքի՝ հօր դըղդըղալով ըսէս չի, Քա անդուր ահուն չին նա, ալըհ՝նալ կըզնըվէս ի, բուրմիշ ըրէս, հօր գի՝նէ, հի՝յէրուն ասի, Քա ան լիմած խալխուն պահի, տըրօթին արի, անդուր ցավուն հասի, չէ Քա անդուց ի՝նջի՝միշ արի։ Ա՛ս յադը-խէր խա-նըն ա, հօր խալխուն խարջի՝ բէգյաբի՝ բի՝խշիս ի, չէտ ումիդ շափադաթ նա։ Համա Քօրը էրկէն չի կըտրէս։ Սադրը խան ադուր ախպուր հօր Ղարաբադէն սըպպրնէս ի, Րէվանու հէյ-քօրդ պալան պըռնէս ին ադուր զօռռավ դուս ըրէս, հօր ալրաց վէրան Ղալար անըմը նի վուչ. ադուր վէրա մըղղա գըռնիս, խէղճ՝ հի՝զէր մի՛ննաքմալ զաչանքավ գըլօխը զօռռավ պըրծըցնէս, Քազազան քի՝չվիս ալրէն յէրպիրի՝։

Ա՛սատուրէնից մին խօր էտը Մաքվա խանըն ը նա։ Րէվան նըստէս, անդուր հունջի՝ հօր Մահմադ խանա ազգականըն ը նիս։

Փաթալի շանը հօր նըստէս ի, Մահմադ խան շահուն մարի՝ մալ ի ցի՝քիս, չըվախտը տասսը հի՝զէր Քուման Րէվանու փօղ ոըշվաթ վիյ ըռէս, պալնէ էտ դի՝ռնիս ալրէն տէղը պըռնէս։

Ա՛ս գաքաս նըվաճըվանու քօռ Փալըաղի խանը Ղարսու վէ-բան կըռէվ ը գնա նա, փաշըն ըխտէս, յէրպիրի՝ հրգաստակ նա, ռուսըն ալ ադ վախտըտ Փամբակ նուր առած ը նիս, տէ-ղըն ալ մին մայօր ը նիս, հուռնուն փօթ անըմը Ղարա (սէվ) նիս. Ատանը էտ գէռած տէղ խընդիսի Փամբակըն ալ մին կըէռ-քուն տա միս հօր լի՝սիս չի, Քա Ղարա մայօր մին քօնէ հէբուր մարդէն իվիլ ալ հըսակի բէն չօնի, բուրմիշ ըրէս, հօր գի՝նէն ադուր սաղսալ պռնէն։ Հայա խէղճարը հնալա ռուսուն սալդա-

թուն նէն թօփուն հի՛նաբի՝ տահած չին նիս։ Իրիք, չուրք հէտ անդրդամ զօշումը վէրա նայս, համա հիբօր տըսնիս ի հօր ռուսը հուրմու նըմանո հուտաց կահած, գիլլու հէնից ալ չի իրիսի՝ շօտ նայս, վարքէկի՝ կատու նած ձիյան գըլօխը շօտ ը նայս նուս ուրէն հուղը։

Ա՛լու ան վախտըս ը նիս, հօր անիրավ Մահմադ խան շահուն նըհէտ խօսկ մին արած զօչչող Ծիցյանօվա խըլլէլավ կի՛նչիս ուէրէն կօշտը, յանի թա զալան ռուսուն տա, Ա՛ն հօր իրիք՝ հի՛զէր մարդավ Բէվան ը մըտէս տըսնիս ի հօր խային զրզըլբաշին խընդած ա ուրէն թալակու մաջ ցի՛քի, Թուշ Բէվանու մանչիքի՛ն ի մըտէս, իրիք, ամէս ան զօչչող գաւդաչուն ըռընց հաց ըռընց քօմագ ան կած վախտուն, հօր մարդու գըլխու գի՛րէկ ը Քըփէս, ան Քընգօքի՛նի՛նի նիս, հօր աղուն լիդրը մին մանէքավ գի՛գի՛նվիս չի նիս, շահըն ալ անթիվ անհէսար զօշումավ նուս սար ձուր պըռնէս, ռուսուն զօշումուն շէտն ալ ան ի սօվըն ը սըպպըռնէս, ան ի կածի՛։ Ա՛դ վախտըս ռուսուն հաց տըվուղը քօմագի հէյարըն ըն նիս, իլլաքի սաղըքան նահատակ Օվանէս յէպիսկոպոսը, հօր Էչմիյածնու ամբարնէն դըրտըվէս ի, մըզզա նի հօր ռուսը մըռնա Բէվան, համա աստծու հըրամանը չի նիս, Ծիցյանօվը ուրէն մին պատատ զօշումը նէն հէյարը անըզդամ չանանվարու ըռուրխէն կուտիս ի, ան վախտը մըտէս չի՛հարը, հօր սաղ կափկազը, Գունդչիստանը զօնամիշ ին նիս իվա՛ծ, ուրուր մըտէս ըտէս։ Ղզըլբաշուն զօշումը անդուր էթի՛ առէշվի՛ կըտրած, չըվախտը զազախ կըռվէլավ նուս ի, համա ալու գըլօխնէն քուրիլավ ըն էտ գըռնիս։ Ծիցյանօվա հաքը մէը յէրզիրօմ դիբիլի՝ նէն հազաղօթինի՛ մին ի նիս, չունէքի ան զօչչող գաւդաչու մարդը անղդամ անըմավ ը լա՛ծ։ Հավլաբարու հէյարը հօր կան, անվախտաց ըն ուրնց յէրզիրը Թուղիս, քունչվիս, նուս մըտէս չի՛հարի՛, ան ի Օվանէս ուզրաշուն, ան ի Մա՛իքը-Ապրահամ ձի՛քու տակէն։ Ռուսը հօր էտը գըռնիս, Մահմադ խանա պըռնէս ին, տընէս զրզըլբաշու յէրզիրի՛ անդուր տէղը ն ալ Քամալքալ խան ը նուս, նըստէս, հօր Գուդօվիչուն նըհէտ կըռվէլ ը լա՛ նայս։ Ա՛ստուր ալ փուխալ ըն, Հուսէն խան սարդարը նէն ուրէն ախպէր Հասան խանա դուրկիս Բէվան, հօր մին քօնէ տարէ Ղարսը, Բայազիդի՛

մին ալ Ա՛րզրումը հաքու տակ ըն տըվալ. օսմանլուվուն ալ կառուն լա չինած, կարէլի վի հօր Բէվան սարդարուն նըման պարի, ազնիվ, խալխուն դարդին հասուղ, չէրքիր ավագ արուղ մարդ չի լա տանած, համա հիչ ղըդամ հօր անդուր սըէրտը պարի լա, անդրդամ անդուր ախպէրը գէշ չնանվիր ի լա, դըժօխք ը լա։ Հի՛չտէղ հօր հաքը փուխի լա, սարը ձուր ղըղդըղալ ին լա։ Անդուր հէտա յա մարդու գլօխ, յա սուխու գըլօխ, սաղ մին լա։ Աստուր գըլխուն աստված պարգացալ ա, ի՛լածին ալ ձի՛քէն ում առալ, անջախ խէդճ հէյէրուն խըրտված սրէրտը հրվըցրալ, հօր ասուր խաչի՛ն ի անդուց պըհէս, չէ քա Ա՛յա փանջան, անդուց վըխցընէս։ Օխնվի ան սրնաքը հօր ուսուն օխնըված հաքը հէյուն ախշարքըն ը լուս նալ, ղըզըլբաշուն անիծված չար նափանա՛ մէր ըխշարքէն խրտկա՛ տըվալ։ Քանէ[1] հօր մէր բի՛րաւօմը նափա՛ա կա, քիշէր-ցիրակ մէտիլ մէր քանշած օրարը մըտօքնէս բիրիք, ուսուն իրխի՛ տահած տէղ ի՛րխանէս խըչ հանիք, փառ՛ տաք ատծու, հօր մէր ադուքիկը լի՛սալ ա, մէղ ուսաց զօրրա, աստծու հատատած քաքավօրէն ձի՛քա՛ տակը բիրալ։ Համա դէ չվախտ ա՛ս բախտուն հասիլի՛ հինչ օր ըք քանշած, հինչ գա՛լլէք ի կըպած մէր խէդճ ազգուն գըլխուն, անդուց չիդյարը նէն քուքարը հինչ քըրէր ը կէրած, անդուց ա՛րնի՛ք քափած, քօնէ-քօնէ հէտ ըն ա՛րնըհան, ա՛տրըհան դէռած, քօնէ-քօնէ իշխանէ՛ն ի գի՛րէկավ, ան ի փէտու տակէն ա՛ւրաց օգաքին տըվալ։ Հուվօր խընդիս ի գիդի, ինձ նըհէտ գու մին ալ գինէք Բէվան, քուղ լի՛սուղը ասի վուչ, քա իս Բէվանա ծընօնդ ի՛նիլավ, անդուր հուղջի՛րուն սէրըն ը սրէրտս անդրդամ քի՛չիս, տրնէս, չէ, հօր մէքի՛ իմ ըրէս, քա Զանգուվուն կ՛ըրմանչուն վէրավը յա բազարուն մէչդանավը անց նա՛ս տէղ իմ ողրմացիպի՛ հարի՛ս հա՛ւրդի լա հաքավ ձիքա՛վ ըրէս, չունքի լուզվավ խօսիլի՛ն ալ զազարու լա բի՛րիս, հօր չուդ անց կաք, մէզ քօրդ չը ա՛ըէսնի։ Մէքի՛ իմ ըրէս, քա քօնէ-քօնէ հէտ միս մէր իգ՛ամի՛ յա մէք՛ իք՛ ղըզըլբաշ յարալու արած, յա անդուք մէզ, ջանըս դուղ ը նընէս, մըէսըս վէր քըփէս։ Հալա՛ ուսուն չըտահած մին ալ մըտէք՛ Բէվան, չունքի մէր վաքանըն ա, մէր պապարըն ըն տէղը կահած, տըրօքին արած, մէռած, քաղված։ Ա՛ն

[1] Ա՛մեն տէղ գրված է հօնէ և միայն այստեղ՝ հանէ։

վախտը ուսուն զադրը գիդիլ իք, մէր բախտավարթունուն դէյ-մաթը գիդիլ իք։ Հու խընդիս ի գուս

Բէվանու զալան, Բէվանու զալան, ախ, քի՛չէրավը բի՛նվիս վախտը հօր ամնդուր լայչա գըլօխը մարդու ակնավը չի նըննէս, կասիս գըժօխկըն ը ուրէն բէրանը բի՛նիս, կըռըքնէն զըռճըցնէս, ուրէն հուտած, դէհնը նամփաս՝ չուրք կըմանցը փըռփըռալավ պի՛չիս, ցըրէվ նաս, փըռռըցնէս, հօր կարի ուրէն հուտած ագէնքանէն կէրած լէփած արթար ջանը մարթի, հօր դուրբրա ճէնգ՛ալրի՝ ցի՛քի, ալու հի՛զէր անմէդ, արթար հօքի ըռընց ծըմէլու կօլ ուս, ուրէն անքըշալուվ փուրուն մատաղ արի։ Հըրէնակը մար մրտէլավ ալ խու կասիս Սաթայէլա խօխէքի՛ նէն զավակնէն անդունր զօշումը, սաքաթրնէն նին ուրնց գըժօխկու քէփըն ըրէս։ Բուրջէրուն գըլխուն մին կըտրած գըլօխ տէղըս ըն լա հաքու տակ նաս, մին ըռընց գըլօխ լաշ տէղըն ըն լա կուտուր-կուտուր ըրէս, թըքէս վէրան, ծափ նաս, ծրծրդէս, հրոհրռաս, քըռքըռաս, թըզրավ, մըզրախավ յա փէտավ մին մէտած լաշ աս յան ան յան կըլուրխս, քացէ նաս, քաշ ցի՛քիս կըսօրէն կասիս տէղը մին գի՛րէկէ սար լա նի հուտաց կահած, փուրը, ծուցը կած քուքուրդավ, ալավավ լէ մըխխաս ի լա, պօրպօքվէս ի լա, հօր բի՛րդանրիր փէխկվի, բէնվի, տըրըքկա, հինչ հօր կա չիկա տակավ արի, լէփի։ Օմմէն մին բուրջ, օմմէն մին քանգան ուսկուտավ, ջամդաքավ, անմէդ դուսաղնէրավ լէ վի, կասիս քաց խուզու նըման ծանդրած ինի, հօր կըրէս չին փուրըննէն քաշին, անդին լա օռչած, հօր բի՛րանդի ճէքվին, ճրղվէն կուտուր-կուտուր գուն։ Մանչիքնուն ուսկէվարաղ գըլխընուն ըննակուն ապրիվի՛ կըպէս, պըլպըլաս տէղ, մըզզա գի՛դիս ուրնց մաջին ան անսէրտ նամազ արուղնուն անխրղճմըտանք հօքուն նամփանավը օռչած խընդիս լա նին ասածուն փառը, տալու, ադուքիկ ըրէլու տէղ, հօր ըխշարքուս հաղաղօքին, դինջօքին տա, խընդիս լա նին հօր չէրպանց Սօգօմա գի՛րէկը թափիլ տան, սար ը ձուր էրին, խըրավին, տակավ արին։ Չէյու դուշմանն մուլլէն, հօր քի՛չէր-ցիրակ խընդիս ի լա յա քրիստոնօքինուն անըմը չի նի, յա հէյլ, հօր իլլիս ի մինանրան ազան տա, հօր ուրէն հրվատուղ խալխը գուն ուրնց խամինուն, ուրնց Ա՛լի, Մուրզալա ադուքիկ արին, հօր ան գանք դըժօխկու գայ չի նին, ա՛ս հօր ձիքի՛ ընգրճուն չի լա դիրխս, ծըվվաս, մըզզա

գի՛դիս թէ հէյուն հէտա Սաթայէլա զուռնան նի փի՛չիս, հօր ուրէց գըլխուն վայ տան, չունքի շէտ ը պըտահած, հօր մին խէզճ անճար չի՛նիցէ, ան վախտը հօր բազար ը լա՛ նուս ուրէն առըտօրը արի, մին քօնէ շանի՛ ձիքմ ցի՛քի, տանի քուլ-փաքը պահի, ան տէղը ըն լա՛ ցի՛քիս, հօր հացըն ալ ի լա՛ մըռնէս, իկյած հրդէն ալ, օղըշաղըն ալ, չունքի բէխար նէ լա՛ծ իկած մին քօրդուն չունըքտի, մըռտրռցըրծած։ Մըզզա գի՛դիս մէ-տիլ լա՛ ըխշարքու գըլխուն գի՛րէկ թափվի, օմմէն մարդ մըզ-զա լա՛ վըխէս, զի՛րզի՛նդիս, հօր ուրէն գըլօխը պահի, յաուլըզա-նու տակ չի նանի։ Հինչ ասիմ, հինչ նազլ արիմ, բա՛լքա նա Սաթայէլա զըռնան նէն գադաստանու օրըն ալ անզրդամ վըխէ-լու չինի, չունքի ալ՛ աստծու ռանմուն ումիդ կան, կընց ան օրէրուս, հօր բակունը իկած տէղ մարդ գի՛դիս չի լա՛ յարար հասիլ ի՛ քի՛չի՛րմուն, լունի՛ բէհված տէղ ալ ումիդի՛ չէ լա՛, հօր մըթնավը սաղ սալամաթ ակնը խրփէ, յէրգիրուն մարդը ան-գի՛ տու դուզու մա՛չ ի լա՛։

Բէվանու զալան, Բէվանու զալան, ախ ակնըս դուս գու, քօնէ-քօնէ վօղօրմէլի հէյու մըէս ը կէրած, քօնէ-քօնէ անմէղ չան տարիներաւ չըբչըրվէլէն, տի՛նվիլէն, սաղ-սաղ նահատակ ին՛ի-լէն էտը, գի՛րէկու-ալավու, ըրկաթէ, չէմփուրու, թօխմախու, գի՛րէկօվ կըրմըրցըրած քաղրիչմ դայադ տալէն էտը, յա թո-փու գումլմէ նըհէտ ը քըռչած, հի՛գէր կուտուր գէռած, յա գա-ռաջու վէրան ը գի՛ռաձլով, տափ-յէրգինք, ըզաչանք բէլավ, ուրէն մըէսը կըռքընէրաւ կուռծիլով, ակնարը դուս տըրըքակ-լավ, փըթուռվիլով, հօքին ավանդալ, գէցալ յէրգինքի՛, հօր ան դէռն ըխշարքէս, ան զուգըրդան ջանավարնուն ձի՛քէն պըրծանի։ Քօնէ-քօնէ ջանիլ-ջիվան մին-մին սաղ ըզազէ մին ճար ը մա-դարը, մին ախկատ քանիր տան սունի՛, մըխտաբօթինի՛, մին տասար գըլօխ քուլփաթմա տարի՛, ումիդի՛, ուրէն ծախկած դէ-լար յաշուն, ուրէն ճմըրուն նէն ուրիվնէն նուր բէհված վախ-տուն, յա սաղ-սաղ մաշկված ու, յա ուրէն ան սօրուն գըլօխը գոռէն նըմանի քըրուն դէմ արած, հօր ուրէն մըրադը յէրգինք-քումը ում առի, վայէլվի, չունքի յէրգիրի՛ս անդուր խտուկ ուրունուն ը լա՛ ծարավ, հօր շունդալ խըմէ, բա՛լքա քի՛չանի՛։

Ալավ — բոց
ալբի՛նալ — խակուլն, անմիջապես
ակնըս հըխակէց ա — աչքս ճամբի է
այան — հայտնի
անդըդամ — այնքան
անսաս-անսամուր — անձայն-անմռունչ
անքըշտլում — անկուշտ
Ա՛ջամ — Ասիա
աջըզ — բարկություն
ան գա՛քուս — այս միջոցին
ասլան — առյուծ
ավադ արիլ — շենացնել
ա՛րզ արիլ — բողոքել
ա՛րշա նանիլ — աճել, բազմանալ

Բա՛դան — պարխսպ
բա՛լքա — թերևս
բաշլամիշ արիլ — սկսել
բէզարար — անհանգիստ, անդադար
բէխաբ — հանկարծ, անակնկալ
բէրզէն — հուն
բըշօթին — թուլություն
բի՛նավուն — հիմք
բի՛րդին — միասին, միանգամից
բի՛րգանըր — միանգամից
բուրմիշ արիլ — հրամայել
բուրջ — աշտարակ

Գավդալու — հակառամարտին, հակա

Դայադ տալ — դիմանալ
դաոաջի — կախաղան
դա՛րա-թա՛փա — սար ու ձոր
դուբարա — զուլգ
դուսաղ — բանտ
դճնմիշ գալ — ապստամբել

Զօրքա — ուժեղ, զորավոր

Ղոբշլաթ — կաշառք

Թազադան — նորից
Թալակ — ծուղակ
Թահր — կերպ
Թամարզլու — կարոտած
Թանթռել — թաթ
Թասիբ քաշիլ — պատիվը պահել
Թարախ — կողմ
Թարըղ — թվական
Թուշ — ուղիղ
Թոխմախ — մուրճ, թակ

Իլլաքի — մանավանդ
Ինջիմիշ արիլ — նեղացնել

Լալէկ — համբ
լայչա — անպատկառ

Ծային — նախանձ
Խըլլէլ — խաբել
Խըլլուտուղ — խաբող
Խօր — քիչ

Կըէդքուն տալ — ատամին տալ, փորձել
Կըզնըվէլ — բարկանալ
Կըմանցը — կողմը
Կըռըքնէ — ատամներ

Հընդրօվէ — ընտրյալ, ընտիր
Հըքտակէ — ուրքի տակ, ոտնակոխ
Հիանիլ — նայել
Հուլլա արիլ — զարմացնել
Հունջի — համար (նախադր.)
Հռիմայթ — փառք ու պատիվ
Հօշափ — վիշապ

Ղաբխլ աբխլ—հավաճել
դագը—գին
դազարու քիբխլ—բարկացնել
գալա—քերդ
գաֆկան—վագր
ղըզըլբաշի—պարսիկ
ղըվաթտու—ուժեղ, հզոր
ղուդուրղուն—կատաղի
ղօչում—զորք

Մաթ մընալ—հիանալ
մարգանա—վեհանձն
մէյիդ—դիակ
մըդախըլ—եկամուտ
մըզզա—այնպես, այնպիսի
մըրատ—իղձ, փափագ
մըրդանդէլ—մարդագայլ
մխլաթ—ցեղ, ազգ
մին մինու հաքէ ծըլօլ նած—մեկը մյուսի ոտքից կախված, իրար հետևից
մինանաթ—խնդիրք
Մօսէս—Մասիս

Ցադը խէր—բարեհիշատակ
յաուրդան—մեծ քար
յէսսիր—գերի

Նահմաթ—բարիք
նանիա—շունչ
նէ գայլ—դիպչել
Նօյա գամին—Նոյի տապանը

Շախը մանդած—ախտած

Ուզրաշի—հարյուրապետ

Պատտա—քիչ

Ջի՝դա՞ — մզրախ

Ռանմ — ողորմություն

Սահմըլու — սարսափելի
սաղրքան — կենդանի
սաքէհ — ճիշտ, ուղիղ
սըրթըլօթին — հանգչություն

Տալ արիլ — լռել

Փառակ (հգն. փառակնէ կամ փըռըկնէ) —
փեշ, քղանցք
փօթ անըմ — մականուն

Ջար արիլ — ներդործել
քըռէնէ — քարե
քաւդրաթ — վրեժ
քաւքաւրդ — ծծումբ
քօրդաւ ղըրլա — հարավ

Ելք — տերություն, երկիր

Ա Ր Ա Կ Ն Ե Ր

1.

*Օղձը նէն աղվէսը պարէկամացալ ըն։ Մին հէտ օղձը աղվէսուն ղօնաղ ը զէցալ։ Աղվէսը օղձուն հէտա խօրձգ ի լա չի՝նէս, իմ՛ալ, տըէսալ, հօր ճօտը ներստակած ա։ Հարցանք արալ, թա՞ օղձ պարէկամ, իմ ճօտուս նըհէտ հիւնչ իս արալ, հօր ներստակալ ա։ Օղձը թա՞. ներսկի, պըռնալ ըմ, թօշի՝ պաչալ, աստի հաւթ ը թրաւթ իմ՛ալ։ Մին օր ալ աղվէսը օղձուն նըհէտ օղձուն ղօնաղ ը լա՞ գի՝նէս, տըէսալ ա հօր օղձը կըէսըմըէս ը գի՝նէս. հարցանք արալ, թա՞, օղձ պարէկամ, խա՞ս հրդէտ կըէսըմըէս իս գի՝նէս։ Ա՞ն ալ թա՞. մէր ազգուն դայդան աստի վի։

Աղվէսը չանչռալ կուփիս ի օղձուն գըլխուն, սըպպընէս, բօյալը մին հրխակէց մաջին մի՝կնիս, ըսէս. ըխալըօթինի՝ իսաի դաւզօթին ի խընդիս։

Հաւթ ը թրաւթ գա՞լ—տեղն ու տեղը սատկել
դայդա՞ն—ձև, կերպ
չանչռա՞լ—թաթ
հրխակէց—ճանապարհին

2.

Շօնը մին կուտուր մըէս ոչխը կալած, մին ղըժժա չի՝րա՞վ անց նա՞ս ուէղ ուրէն շուխնը չի՝ղօմը տըէսալ ա, մըզզա գի՝գիցա՞լ ա՞ն օրիշ շօն ա, մըէսը ըռըխօմը։ Ըսկըսալ ա՞ն շանը փըլըղուրի, մըէսը ուա՞ տաի։ Ի՞ւրէն ըռըխուն մըէսը վէր ը նալ ջուրի՝. ա՞նդուրէնից ա՞լ ի զրկվալ։

Ղըժժա—արագահոս
շուխնը—ցոլք
փըլըղուրի—կռվել, ըմբռնամարտել

3.

Աղվէսը թալկօմ մին կուտուր պանէր ը տըէսալ, գէցալ գոլլուն ասալ. գոլ ախպէր, նա տէղը մին կուտուր պանէր կան, գի՛նա վիյ առ, կէր։ Գոլլի՝ քա՛. խոս պա դու ըտէս չիս, ինձ իս ըսէս օտիմ։ Աղվէսը քա՛. ասուր ծրըմ՛բ ա, իս պաք ըմ։

Գէցալ ըն։ Աղվէսը հէռնաց նիշէնց ը տըվալ պանէրը քա՛ չէ, գոլլի՝ ըռռէխը տարալ ա պանէրը կըծէ, թալակը չըրթացալ, նալ վըէզը, հօփ տըվալ։ Աղվէսը յավաշճա պանէրը վիյ առալ, ըռէյավ ասալ. գոլ ախպէր, ծրըմ՛բի՝ նալ քու վըէզըս։

Յավաշճա—դանդաղօրէն

4.

Մին ծառ խաբէր ի բիրալ մէշուն, քա՛ ծառարը կըտուրիս ին։ Մին ծառ ասալ ա.

— *Ա՛ղէ բէն չի նել, Գի՛նէցէք, մին տըսնիցէք, մի՛զէնից քա՛մագ չի կա՛ խու։*

Գի՛նէցուղը խաբէր ի բիրալ, քա՛. կուրը մի՛զէնից ի։

— Հա, ասալ ըն ծառարը, կուրը հօր մի՛զէնից ի, կըտուրիլ ին։

5.

Մին բաղմանչի օմմէն քի՛շէրավ տըսնիս ի հօր քի՛շէր վա՛ռդաքի՛ դուշի՛ քրծրծած ա, խարար ուրած։ Թալակ ը սըրքէս, մին բա՛ւլրուլ պըտնէս։

— *Այ բաղմանչի,—կասի բա՛ւլրա՛լի՛,—ինձ բէչ քուղ, քի իրիք՛ բէն սըրվըցանիմ, հօր չըվահուը մէտնիլի՛ա քի պէքկի՛ գու։*

Մարդը բա՛ւլրա՛լին բըրախ ը տըվալ։ Ա՛ն ա՛լ նըստալ ծառուն ճըղանը, ասալ.

— *Հոգլի խօսկըս ա՛ն ի, հօր կընգանըտ սըէս մա՛ նա՛լ։ Էրկումշկին՝ օլաշադա չարա յօխ տըր (նի՛լասկանուն ճար չի կա)։ Իրիք՛ի՛մշին՝ անց կահած բէնուն մըղրընէ մա՛։*

Մարդը հարցանք տրալ, Քա. դու հօր ձգի իմաստունըն ըս, խան գի՝գէհած չիս, հօր քի հէտա ծուզակ ը սարքէիր։

Բայլըմլի՝ կասի.

—Օլաջաղա չարա յօխ տըր։

Բաղվանչի—այգեպան
բըրախ տալ—բաց թողնել
մըղրընէլ—ափսոսալ
քի՝չէրավ—առավոտ
սըէռ նայ—գաղտնիք հայտնել

6.

Տըղան հարցանք ըրէս հօրը, Քա. բաբա, ա՛ղ հըճնչ իս գայրծիս։ Հարի՝ Քա.

— Ամբաթ ըմ գայրծիս, հօր պապուս անգամ չի՝լէկիմ տանիմ փըթավիմ։

Տըղան կասի.

— Բաբա, հիւօր պապուն տանիլ իս փըթավիլ, ամբաթի՝ բիրիս, հօր քի տընէլու, փըթըվէլու վախտը ամբաթու հէտա մ՛ամբաթ չի մ՛ընամ։

Հարի՝ հըմընչխունէն քըրթօնքը նաս ջանավը, ալ ամբաթի՝ գայրծիս չի։

Մ՛ախալ ճալ—այտեղ՝ անճար ճալ

7.

Հարի՝ ուրէն իրիք տըղէրանց նէն մօծ Քուռէն նըհէտ հօնձ ը լա րէս։ Ա՛րվուն ան պրոպօռավը մէծ տըղան գըլխըրէց ը լա հօնձ ըրէս։

Հարի՝ կասի.

— Դավուն, դադ ալըմ. փափաղըտ դիր գըլխուտ, ՛ըրմըտանդ ըս ճարիլ։

Մին, էրկու, Դավուն անգուճ չի դի՝րալ։ Հըլէվուրը ճարը կըտրած գէցալ, Դավունա տըղէյին փափաղը վիյ առալ, պահալ

գլխըբէց։ Դավուն գլխոց ը նայ հօր արածուն մէքիկի՝, փափագը դի՝բաւ գլխուն, ձնվախտը հօնձ արալ։

Պըտպօռ—տապ
դադ ալըմ—ցավդ տանեմ

8.

Կատուն մըկան ասալ ա.

—Քու քըրաճէխկէտ դուս էգ, մըտա նա քըրաճէխկը, քի տասսը թուման քըրէհ տամ։

Մօկունը կասի.

— Մէնզիլի՝ կարճ, քըրէհը չէտ, աստամ մի խաթա կա։

9.

Շաքօռուն հարցանք ըն արալ, թա աղուրդ ա, հօր շաքօռուն ակէնը մին բէնը էրկու ի՝բվալ։ Ձէդ ըսէս վախտը տէկը մին ուրձակ ը նիս։ Շաքօռը թա.

— Թա հօր ըղուրդ ի՝նի, նա էրկու ուրձակի՝ չուրք ը ի՝բվալ։

Շաքօռ—չիլ

10.

Վի՝րբի՝վէրի կընգան տըղան յօխտը տարավ շագիրդ ի մըտալ մխակըռուն կօշտի՝։ Համա մին ըռչի օրը էտը դէռալ ուրցաց տօն։ Ուստէն էքս օրը շագիրդուն հրդէն հիսնալ ա, հօր իվէձ չէ, ինքի՝ գէցալ, ձնդուց տան դուրքը թակալ։ Տըղէյին մարի՝ դուս իվալ, ուստուն ասալ.

— Ուստա, բէշխիլ իս, իմ տըղաս ալ գի՝լացուկ չի քու կօշտի՝ա։

Ուստէն թա.

— Խնձէնից հիչնչ գի՝շըթին ի տահձ, հօր...

Մարի՝ թա.

— Չէ, ծադիր հունձի՝ չի. Տըղաս մխակըծքինի՝ սըվուրած ա, կասի միս տը, գոյատևան օդա, օլար խստի, վուրասան օլար յաստի, խտացրանն լանգաձրի՝ գայիր, խտացրանն փուսկի (միս ի, գի՝բիլ իս գի՝ըլկամը, կի՝ծանիլ ի, կուփիլ իս տըփկանիլ ի, խընդիլ իս քաֆչի շինէր, խընդիլ իս ճըրգկալ)։

Ուսուէն էտ ը դէռալ, ըսէլավ.

— Ծզի ճրգանիփ բան դայիլ, գէդիփ խալխա դա ճրգանդիփ (ինքի՝ սըվուրած ա հէրիք՝ չի, գէհած օրշուն ալ սըվըրցրած)։

Մխակը—պղնձագործ

11.

Շահ-Աբբաս տըէսալ ա մին հըլէվուր անգուզ ը տընգէս, հարցանք արալ՝ քա, ա հըլէվուր, ասուր-ուգուց դու մըռնըլացուկ ըս, ադ անգուզըտ խաս տընգէս իս։ Ան ասիլ ի, շահըն ապրած կէնա, տընդած ըն կէրած ըք, տընգէս իմ օսին։

12.

Թաստակէցէ մին վի՝ըրի՝վէրի կընէկ՝ տըսնիս ի, հօր ուրացէնից շէտաբը Ըրասխավը դաչաղ ապրանք ըն անց կըցնէս, բոլ դազէնջ ըրէս։ Ուրէն տըղէյին մին քանէ օր տընէս ի, հօր Ըրասխօսը ուզուլնչօթին սըվըրցանի, ան ալ գի՝նէ դաչաղ ապրանք անց կըցանի, դազէնջ արի։ Ըաջի օրը տըղան մօր սըվըրցընէլավը Ըրասխուն բէրակ տէղը մին խօր լօղ ը նաս։ Էքս օրը մին խօր դի՝բի նէսմանց ը լօղ նաս։ Ան դուռէր էքս օրը ալ դի՝բի նէսմանց։ Տըղան լօղ նաս տէղ մարի՝ հարյէրդա ըսէս ի. քօնէ կարիլ իս դի՝բի նէսմանց լօղ տօր։ Մին օր տըղան լօղ տալալ չէտ էռէջ ի գի՝նէս, բի՝րդան բաֆմիշ նանս, քաքուլկին ի նընէս չի՝բուն իրխի՝։ Աբասխը տըղէյին տընէս ի։ Մարի՝ բէնէ բէխաբար, միս հարյէրդա ըսէսի. հէգէ հա, բալաս, իգի լօղ տօր դի՝բի քաշ, նէրքա ծէրին դուս էքս։ Համա տըղան ան գի՝նէլի՝ն ի հօր գէցալ ա։

Ղաչագ—մաքսանենգ
ղազէնջ—օգուտ
հաբյէրդան—անդադար
բաթմիշ գալ—կորչել
ուզդունչօթին—լող. լուզորդութիւն
բի՝րդան—հանկարծ
բէխաբար—անտեղյակ

13.

Տըղան ասալ ա. բաբա, մին նօքար ըմ պըռնած, հացյ ուբէն էնից՝ Հաբի՝ Քա. խաս մըզդան չիս պըռնալ, հօր մէը հացըն ալ անդունը էնից նի։

14.

Մինուն խուփը, արտը վըրէս տէղ, մանգալ ա։ Տըղէյին ասալ ա. գի՛նա մէր ղօնշուն ասա, ուրիշց խուփը տա։ Տըղան Քա. ախէը հէնէք՝ ան մարդը վար ըրէս, նա չի։ Հաբի՝ կասի. դու գի՛նա, խընգա, բանքա խէլքի՝ կըտրած չի, տըվալ ա։

Ղաուրդ հօր, ղօնշին խուփը հանալ, տըվալ ան մարդուն, ինքի՝ մանգալ մընացալ։

15.

Ըրասխուն ասալ ըն. դու հօր ադըրդամ մարդ ըս տընէս պա ուզդունչէն հէը խս տընըլասկան։ Ասալ ա. ուզդունչին իմի՛ն ի, իմի՛։

16.

Օղունն հարցանք ըն արալ, Քա. խօրագի՛ա հէնչ ի։ Կասի. հուղ ա։ Ասալ ըն. ագ մունվքա հուղէն խաս մին բալ-բալ ըռէս չիս։ Կասի. վըխէս իմ պըրծանի։

խօրագ—կևբակուր
մունվքա—ձրի

17.

Էրկու ախպէր ըն նիս, մինի՝ ռաշպար, ան հօր ամինի՝ պարապ-սարապ։ Մին ըրակու ռաշպարը ըսէս ի. ախպէր, ա՛ս հինչ ասիլ ի, իս օմմէն օր չըրչարվիմ, ան հօր դու, փուղէն նըստէս, սըտէր ասիս։ Չէ, չանըմ, ուգդէն նըհէտ դու գի՛նա վար արա. իս իմ նըստըլացուկ սօտ խօսիմ։

— Բաշ ուստա,—ըսէս ի սօտ խօսուղը, էքս օրը գի՛նէս ռաշպարքնուս։

Ամինի՛ն ալ գի՛նէս խալխուն մաջին նըստէս, ըսէս. մին օր իս չերփանց շան քուլու սաս ըմ լի՛նալ։

Օմմուցավուն դուն արալ գի՛րի անդուր, քա. սօտ ըս խըսէս։

Ախպէրը հանդէն էտ պէռած վախտը, նուս խալխուն մաջի՛, լի՛սիս, հօր ուրէն ախպուր վէբան ըն խըսէս, քա իստի խօսկ ասալ։ Ան ըսէս ի.

— Ձիր թօխմաքը նըհախ ա. դարադուշի՛ վէբա նիլ տըված խուլուց վէրա, մինի՝ տարած. ան քուլուն ասաըն ը նիլ։ Ա՛ղ հրվռէլու վա։

Օմմէն ալ ըսէս ին. հա, ադի նիլ ի։

Նուս ին ոօն, ախպէր ախպուր ըսէս ի։ Չէ, ախպէր, սօտ ասիլի՝ քու բէնըտ չի. դու գի՛նա քու վարըտ արա, իս ալ իմ սըտէրըս ասիմ։

Բաշ ուստա—գլխս վրա (շատ բարի)
թօխմաք—ամոթանք
դու աբիլ—ծագրել, հոյ անել
նըհախ—անտեղի, իզուր

18.

Մինուն տըհէս ին լա կօռնը կըտրէն։ Մին մարդ հարցանք արալ քա.

— Ա՛ղ մարդուս կօռնը խաս կըտրէս ին։

Ասալ ըն.

— Հէրուր մանէք պարքիկ օնի, նայս չի, ընդուր հուջի։

Ձա մարդը հէրուր մանէքը տըվալ, կօռնը ազադալ։ Ձգուր էտը քօնէ տըէսալ ա, կասի. կօռնըտ իս իմ ազադալ։

Մին օր ալ ռուջան իկմած տէղ հօր ասալ ա, ան մարդը կօռնը մէկնալ, քա։

—Բաբա դարդաշ, խընդած չիմ աստի կօռնը, կըտրա, յախէս պըրծանի։

Ռուջան գալ—հանդիպել
բաբա դարդաշ—եղբայր, բարեկամ (իբր կոչական)

19.

Ցէրգինքի՝ ըրըրտանած տէղ գի՝տածըէտը հաքարը յօխշա պըռնած դռէրուր ը նայ։ Ան ըսէս ի. յէրգինքի՝ իս իմ պըհէս, քա չէ պարան ը նալ։

Դռէրուր տալ—շարժել
պարան գալ—փուլ գալ

20.

Դէրունք ը դէռալ քա չէ, մուծակը օղտուն ասալ ա.

— Օղտ ախպէր, մընաս պարավ, տօնըտ չէն, իս քուշվիս իմ։

Օղտը կասի.

— Իս հաս, դու հաս։ Իս քի կիմնչ յախշըլըղ իմ արած։

Ան ալ քա.

— Սաղ ձըմէռնը քու ընգըճօմըտ դալդալամիշ իմ իկմալ։

Օղտը կասի.

— Հուչ գալուս իմ խաբէր, հուչ գի՝նէլուս։

Յախշըլըղ—լավութիւն
դալդալամիշ գալ—քաքնվել, պատսպարվել

21.

Ուրբէկուն հարցանք ըն արալ, թէ քի՛չէրուն ան վախտէն համ հաւրյէրդն կընչիս իս։ Ասալ ա. հօր կանչիմ ուչ, լուսի՝ նալ չի, լուսի՝ իս իմ բի՛րիս։

22.

Մին մարդ մին գծռէն մուրթէ տըվալ փափաղուն, ասալ, հօր անդամըէնից էրկու փափաղ կարի։ Հիրօր իլնալ ա փափաղնէն տանի, ասալ ա.

— Ուստա, աստուձ չէտ փի՛տէկ ին, բէնու պէթկի՛ չին, մուրթէս համ խարար ըս արած։

Ուստէն կասի.

— Էրկու փափաղ ըս խընդած, ադ մուրթէտ էնից ալ էրկու ադի փափաղ ը բի՛նամ իլնալ։

Բի՛նամ գալ--հարմարվել, դուրս գալ

23.

Մին մարդ պանէր ի նիս գըղհաած։ Դուս ը նալս մէյդան, տըսնիս, հօր պընրուն տարի՝ նէն մին մարդ հէռուա հուտաց կահած խըսէս ին։ Ադձէ հօր խօսկընէն պըրծընէս ին, անդուց մինի՝ դէս ը գի՛նէս, մինի՝ դէն։ Դուղը գի՛նէս, ան մարդուն հարցանք ըրէս, թա. դու նէն ան մարդը ան հիչնչ պանէր պանէր ըք լա ըսէս։

24.

Ալլաթունու ակնաըը ցըվէս ի նիս, մօրը ըսէս ի.

— Գի՛նա լօղմանուն ասա, ըկնէրուս հէտա մին դէղ ասի. համա ջանտ արա, լօղմանուն ըռջի ահած խօսկը մըտօքըտ պահա։

Մարի՝ նալս, ըսէս.

— Լօղմանը ալլալ ասալ ա. պապ քու ձիքէտ Ալլաթուն, էտնէ յալ զա դէղարանքըս տըվալ։

Ա֜փլաքճուն ըսէս ի.

— Կըռնատէս կըպէցէք՝ քըմակուս, հօր ձիքի՛ս նէ չի տամ ըկնեբուս։

Հօդման — ակնաբուժ
Նէ տալ — դիպցնել
Ջանդ արիլ — միտ դնել, ուշադիր լինել

25.

Վարքապէտը ուրէն մունքուն ատած ը նէս, հօր ծում մըննա, էտնէ դաս ասի։ Մունքը ծում չի մըննաս։ Վարքապէտը սաղ ըտըլէղնուն վէրա փակ ը բիլանիք՝ ի րէս, ան վախտ տանէն դուս նայս։ Մին հէտ վարքապէտը մըտէս ի ուօն, տըսնէս, հօր մունքը ձուն մաշավը պըռնած ա, պըհէս ճըրակուն վէրան, հօր խըրավի՝ կըղնըվէս ի. անիծված, ադ հիճչ իս ըրէս։

Մունքը քա՜.

— Հայր սուրբ, սըտանէն արալ։

Սըտանէն դուս նայս, ըսէս.

— Ուօտ ըս ըսէս, սըտանէն ադ գիդի չի։

26.

Մին զաբիր մարդ, մին շէնու բաղէրավ անց նայս տէզ, մըտընէս ի մին բաղու, դի՛ըվնզէն ՝ըրկէս։ Մինի՝ նէսմանցաց հարցանք ըրէս. հաւ վրս, հիճչ իս ըսէս։

Ա՜ն քա՜.

— Զաբիր մարդ ըմ, քաւվախում ըրէս, մին ճիք խաղու տաս, ծարավ ըմ։

Բաղուն տարի՝ դի՛ըվի՛զէն տախտակուն ճէխակավը խազվէն կաւքը անց ը կըցնէս, ըսէս. զօնագ, ում առ խաղուն։

Ա՜ն ալ ճիքայն կաւքը պըռնէս ի, քի՛շխս, դաս ի նայս պէրտակ քի՛լիփի՛։ Զաբիր մարդը ըսէս ի. մուղդուսի, զօրմի հօրըտ։

Բաղատարի՝ հարցանք ըրէս։

— Պա դու հիճչ իս գի՛դիցալ իս մուղդուսի վիմ։

Ան քա. ադի շանվօրքօխինի՝ մուդդուսեն ի գի՛դիլ
Թավաֆկու արիլ—խնդրել Քի՛լիփ—կեղև
մուդդուսի—մահտեսի

27.

Հաչաց օվի պատմիլ ի լա.

Այ տըղա, մին օր մէր ամօղլի Ըսահէփանա նըհէտ պըռնըվալ ըք. ան քա դու վախկուտ ըս, քի՛չերը կարի չիս մէնակ տէղման գի՛նէս:

— Կարի չիմ, չէ՛-չէ՛, ախմախ գի՛դալան. այ քի՛չերըս ըրդէմ քի՛չի՛լացուկ, ասալ ըմ, մինակ, հընդէր չօնիմ, խընդիս իս էք ըրդէ խըմէք՛. օքըտ ը նիլ, հօր ասիմ, մի փառիքէն, բէնէն պըռնէս, գի՛րիս փառակուտ տակէն, գուս, քաւրամը խըրավիք, քիժ ըրդէն էնից խըմէք, փառիքէն մըսէն ալ օտիք, չան ասիք՛, չան լի՛սիք՛:

Ան քա. չէ, կարի չիմ, ասուր տէղման ըմ գի՛նի՛լացուկ:

Ադի սօհրաթ ըրէլէն էտը բի՛ժէնվալ ըք ուրուր էնից: Դէցալ ըմ տօն, դազդանը, լուլան, քաղարը սաղ տարալ իքի՛ն, սարքալ, հօր քի՛չերը ըսկըսէմ քաշիմ:

Ադ օրըտ ալ մէր տան հաց ըն լա իփիս: Իքի՛թուն ախչըկան ասալ ըմ.

— Դէ, հի՛չքան հի՛նար օնիս, այ կընէկ՛, բի՛նի՛ցաւ, մին քանէ կուտափէն բէնէն իփէր, հօր քի՛չերըս գօրծու վէրա վըմ:

Դէ Իքի՛թուն ախչիկ՛ին ի ալի, մին խօր չէմ-չում արալ, կարի չիմ, կա վուչ ասալ, ալա՛ մին խօր դէնէն դէնէն կապալ, տըվալ ինձ Քա. դէ շի՛տէղ գի՛նէս իս, գի՛նա:

Դէ հինչ գըլօխնէտ ցըվցանիմ. հալա մըքնած ուչ քաւրէն տակը վառալ ըմ, իս ալ քի՛չտին յան նալ, ըսկըռալ գօրծըս: Շէտ լա անց կահած քի՛չերուն էնից Քա խօր, գիդի չիմ, հըվատէր նիլ ի լա սըհաթուն տասըս. էրկու դազդան վէր ըմ լա բիրածծ, ան օխնվածէն ալ մին էրկուսը ծըվվըցրած, Իքի՛թուն ըխչըկան կապած մաղձն էնից ալ մին օքըտ, քու հավան կահած զակուսկի արած, էտնէ ինձէտա քըթուս տակէն յավաշ-յավաշ մըռմըռաս իմ լա: Այ տըղա, մին ալ անգուճի՛ս խըշխըշէք ի նալ պըռազուն յանէն. ան յանամը լօքիմ լա արած.

ուէղէս մին խօր բի՛ծրանգալ ըմ, անգուճի՛ս սըրալ, Քըմաշ արալ դի՛բի լօքուն յանը։ Ա՛նդի յա՛լ մըքէն ի, անդի մըքէն, հօր բուէքի՛տ կուխու ունքանու ակնը, գիդի չի՛։ Ա՛յ սըղա, մին ալ սըէանիմ նապալյօնաց յանէն մինի՛ դի՛բի պըհազը հօռ-հօռ ըրէլավ, լըրըսաբիքի՛ կըտրուտիլավ նուս ի, առջու նըման մըռմըռալէն։ Ա՛ընգալ ըմ մին հայ տամ, սասըս դաւս չի իվա՛լ. գըլխուս մազաղը ըսկսալ ա պիզ-պիզ հուտաց կա։ Ծըէսալ ըմ, չէ, ա՛ն անդէրըտ մըռմըռալէն դի՛բի ինձ ի նուս, ալ ախմախ ը՞մ, հօր հուտաց կամ, մին-բաշ վախչալ ըմ դի՛բի չէնը, հա-բայ տալէն, այ ամօղլի հէյ, այ ամօղլի, էքմ է՛, է՛քմ, իքմին օռչավ լի՛ցած ա։ Դու մա՛ն ասիլ, հօր մէս ինքմի՛ ամօղլի Ըսուէ-փան ա. սրընաքա՛նդի՛ ծրծրղէլան Քի՛լա՛ծած ա, ալ կըրէս չի հօր ուէղէն գո՛ւրու։ Գէջգան-գէջ կանչի, Քա՛։

— Էքմ է՛, էքմ, այ ամօղլի, էքմ, էս իմ. քու տօնը չի քա՛նդ-վի, հի՛նչ էս սըրտաճէքմ դէռած։

— Ցանի դու վըս, ա սրընաշէն ալ օյին լա՛ օնիս, լէղէս ձէքքա՛լ ա։

— Պա դու ըսէս էս լա՛ էս ի՛սկի վըխէս չիմ, հըրդա հու՞ր-պի վիս։

— Դէ ամօղլի սօս արա, ալ օրիշ տէղ ասիս ուչ։ Էքմ, էքմ գի՛նէքմ մին օքըտ ցի՛քիքմ. հազըր իսկի՛ծա՛ն ախչկի՛ն ալ մին քանէ կուտափ խփա՛ծ։

Ա՛մօղլի—հորեղբորորդի	գի՛դալան—քեռեամուս
փա՛տիքմ—հավի ճուտ	փատակ—փէշ, քղանցք
կուտափ—կոտապ	կա վուչ—չկա
հըվատէր—երևի, հավանաբար	ծըվվըցանիլ—խըմել (խմիչք)
մա՛զա—ուտելիք	Քըմաշ արիլ—նայել
հօռ-հօռ արիլ—չարդուփշուր անել	լըրըսաբի—լոքու Քի՛փի նեցուկ
գէջգան-գէջ—վերջի վերջը	ցի՛քիլ—գցել, խմել (խմիչք)

28.

Ի՛ըլօխնէա հի՛նչ ցըվցանիմ. Ջա՛հիլ, ա՛ն էյ վախտըս ը լա՛, մին դա՛աստ ալ չունքի ըն լա՛ կարած ինձէտաւ։ Մարիա՝ նի՛չէնու բօխչէն կապալ ա, օքըտ պաշար, գինի գի՛ըլալ նըհէտըս, դու-ր-

կալ դի՛բի Գիլէս։ Հկնըդիրած ըմ լա՝ Իգիթուն ըխչկան։ Նազը-քօզավ գեցալ ըմ, հասալ Գիլէս, շէտ սէրավ ընթունալ ըն. դէ, փըլէսէնէն իվնած ա. կանչալ ըն ուրաց պաբէկամուճ, մին զօրքա քէփ ըն սարքալ, ձիր ուրիվի՝, ալ հինչ ասիս դէզալ ըն ըստօղու վէրան. ալ վարէնի, տըէսակ-տըէսակ կանփէրա, նա կըլուլէկ հացէրէն, ալ օրիշ շէտ բէնար։ Հուվօր տէղէն վիր ի նայա, թա չէ, փըէսա, վի կօլ կի՝ Իս ալ գի՛դիս չիմ հուռնէն վիյ առիմ, հինչ օտիմ. շընօրակալ ըմ, շընօրակալ ըմ ըսէլէն անց ըմ կըցրալ։

Ջայուն էաը հաց ըն ցի՛քալ. ալ ասծու տրված նի՛մանքէն հինչ հօր ըտէլու բէնար կա, դէզալ ըն ըստօղու վէրան. ալ տըպակած հավ, ալ մօծ-մօծ ամանընէրամ դէզած տըպակած մրքա, մին խօսկավ, ալ հինչ գըլօխնէտ ցըվցանիմ, հինչ հօր սէրտըտ խընգի, տէղը գի՛դէնվիլ ի լա։ Գինուն-ըրդէն ալ խօ հէսաբ չի լա, չի՛րա նըման ըն լա խըմէս։ Ումմուցու ձի՛քէն ալ մին չանգալ, կուխիս ին մըսէն, յա օրիշ բէն վիյ ըտէս, գի՛րիս ըտըշկնէրամբ, տալէրքնէրուն մանղին, ըտէս։ Ա՛ն հօր խ, միս Մուհամմէտ ըմ աստուր անգուր Քըմալ ըրէս։ Ախէր հա՞ըդի օտիմ. Քա ձիքամվ ըմ ըտէս, վըխէս իմ վէրաս ծըծաղին. չանգալով ըտէլու գայդան ալ գի՛դիս չիմ։ Մինչի հացուն վի՛ըշանիլի՝ իմի՝ ինձ հասալ ա. քըրթօնքը ջանըս պատալ ա։

Գէչգան-գէչ, հիրօր սաղ ցըրէվ ըն իվնալ, զէնքա՛ձի՛ս էաը դէռալ դի՛բի ինձ, թա. Օվի քի մատաղ, վի կօց, նէ վէր ընգայի։

Հըրդա դուս ըմ իվնած կտօրը, հիանալ բի՛ծրօքինի՛, էանէ իս-իս մըտածէս իմ. ախէր հա՞ըդի վէր նանիմ, շէտ ի բէծըր։

Չէ, աս դէռալ չի. ալա՛ էտ ըմ դէռալ օթախը, տըէսնիմ, ալա՛ էտ ը դէռալ Քա. վի կօց նէ վէր ընգայի։

— Փիյէ, աստի յալ բէն ը նիլ,—իս-իս մըտածէս իմ,— ախմախ ը՞մ, հօր գի՛նէմ նա բէծըր տէղէն վիր նանիմ, շընսատակ դէռնիմ։

Ա՛ս հէտ ալ իսկի տէղէս դուրա՛ չիմ իվնալ։ Գէչգան-գէչ ադա՛ք գըլօխ ըն նալ, հօր իս ուրաց անած ը գըլօխ չիմ նած, աս յանէն, ան յանէն հրահրալէն ասալ ըն.

— Վիր, վիր, փէսա, նէ քուն ըյայի ըթախամը։

— Պահ, ձիր տօնը չի քանդվի, դէ շուտ լսէցէք ալի. ախէր սէրտըս ճէքքալ ա։

էյ—կայտառ, առույգ
նիմմաք—շնորհ, բարիք
հրռնըռալ—քահ-քահ ծիծաղել
Գըլէս—Ագուլիս
հիանիլ—նայել

29.

(Պատմեց Ս. Գաբրիելյան)

Գնալի տըէսալ ա, հօր մին տէղ մին ջուրբէ ըրբծէս կըէռէքնէն սըրալ, դէցալ անդուր էտը։ Հարցանք տրալ, Քա ջուրբ ախպէր, դու քանէ տըրէկան ըս նիլ։ Ան ալ Քա. իմ յաշի՛ս հէսէ դըռնաղուս վէրան գի՛ըվածծ ա, էք կարդէր, տըէս քանէ տըրէկան ըմ։ Ասալ ա, հաքը բի՛ծի՛ըցի՛ըլ։ Գնալի՝ անսասանսաս մըտացալ ա հաքուն։ Ջուրբէն միս հօր տըէսալ ա Քա մըտահած ա, աստուր ճրկըտմաչին անդի քացէ տըվալ, հօր գնալի՝ մընացալ ա յէրբայէր։

յաշ—հասակ, տարիք
անսաս—դանդաղ, կամաց
դըռնաղ—սմբակ
յէրբայէր—տեղն ու տեղը

30.

Մին հըլէվուր գի՛նէս հաքիմու կօշտը, ըսէս.

— Այ հաքիմ, քի մատաղ, տըէս, ձիքա՛ըի՛ս դըղդըղաս ին, մի՛նէլի ճէշի՛ բէրանըս ըմ տընէս, մօծ փայը Քըփվէս ի, փուրուս բէն չի հըսէս։ Ըս հիննչ բէն ի, մին ճար արա։

Հաքիմի՝ հարցանք ըրէս, Քա. քանի՞ տըրէկան ըս։ Ան Քա. ըՔասսունն։

Հաքիմի՝ ասիլ ի. ըՔասսունէն ի։

Հըլէվուրը Քա.

— Բալի, ձի՛քէրուս դըղդըղալը հալրաք ըՔասսունէն ի։ Դէ գըլօխըս պըտօտ ը նայս, ըս հիննչ ի նիլ. մին ճար արա։

Հաքիմի՝ Քա.

— ըՔասսունէն ի։

Հըլէվուրը Քա.

— Ըկնէրուս ջուրի՝ գի՛նէս ի, դի՛ժէր իմ տըղանիս, մին ճար տրա։

Հաքիմի՝ քա.

— Ա՛զ ալ ի ըթաստունէն։

— Հրթէրուս քաղաքը կըտրած ա, կըրէս չիմ դուրի գումա։

— Ըթաստունէն ի, ախի, ըթաստունէն։

— Անգուճնէս լի՛սիս չինա։

— Ըթաստունէն ի։

Հըլէվուրը միս հինչ ցավու անըմը նաս ի քա չէ, հաքիմի՝ քա. ըթաստունէն ի։ Հըլէվուրու հանվանային ալ պըրէս չի. էտ ը դըռնիս, բէրանը ծըռէս գի՛րի հաքիմի՛. յա-յա-յա ըրէս։

Հաքիմի՝ ըսէս ի.

— Ա՛զ ալ ի ըթաստունէն։

բալի—թևրևս, երևի	հալրաք—երևի
քաղաք—ուժ	ախի—ապի
հանվանային—համբերություն	

31.

Մին մարդ ըսէս ի.

— Իս Բաղդագ օր գազ լօք ըմ լա նաս։

Մինին՝ ալ քա.

—Բաղդագ տեղըս չի, գազի՝ տեղըս ա. լօք տօր, տըէսնիքդ։

լօք տալ—ցատկել

32.

Մին հարուստ մարդ տըսնիս ի հօր ուրան տըղան դուռմարբազ ա, ուրէն էնից էտնէ սաղ հրըշտօրինի՝ տօր ը տըլաակոն. մըռնիս վախտը կընչիս ի ուրէն կօշտը, ըսէս.

— Վօրրի, իմ էտէն խըրատըս ա՛ս ի. իս գի՛դիս իմ, հօր իմ մըռնիլէն էտը իմ դժվլիքըս փի՛չի՛ցի՛նլացուկ ըս. քա կարիլ իս, դուռմարբազօրինի՛ա քարգ տօր, գէշ բէն ի. քա կարբ չիս, հիրօր սաղ դժվլիքըտ տօր ըս նալ, ա՛ս սէվ կուճուն էնից մին քօղ կապէր, քի կախ տօր։

Հօր մըռնիլէն էտը տըղան մին քանէ տարէ դուռմարբազօրին ըրէլէն սաղ լածե-չի՛լածի՛ տօր ը նաս, ալ մին չուրթ ալ չի մըռնաս, հօր սի՛դէնի։ Շէտ մէրկ ըրէլէն էտնէ մըտօքըն ը նը-

նէս հօր անածնէն, գի՛նէս մին քօղ բի՛րիս, կըպէս կուճուն էնից, ցի՛քիս վըզավը, կախ նըննէս։ Հօր կախ ը նըննէս, կուճը մաջ տէղէն մըննդէս ի, տըղան վէր ը նըննէս տափը, մին քըէսակ ալ զընգալէն, ան դամ էքվէն նըննէս ի տափը։ Տըղան ալբի՛հալամ վից բոէս քըէսակը, բի՛նիս, տըսնիս ի, հէնչ, մաջի՛ ուսկավ լէ վի։ Ա՛հ հօր տըսնիս ի, գըլօխ ը նըննէս հօր խըրատուն մէքվի՛, վից ըոէս ուսկէքի՛, քա՛զդան տօն դի՛րիս, դուսարբազօքինի՛ն ալ քա՛րգ ըրէս։

տօր տալ—տանուլ տալ	դա՛վլաթ—հարստութիւն
ալբի՛հալամ—իսկույն	քա՛զդան—նորից

33.

Մէր տան ագիլ ճէշի՛ քանավ ճէշի՛ն ի,
Հա՛ւվ ա խընդիս հօր ապրուստը գէշ ի՛նի.
Հարի՛ս մարի՛ս ախշատալ ըն տօն դի՛րալ,
Ախշատանքը տըվալ ըն մին հարսնը բէրալ։

Տարէն բա՛լլը հարսնը տօնը քի՛նդիս ի,
Ղումաշ, կապէ, գա՛ռէ բա՛լթա՛ խընդիս ի.
Քամբա՛խտ տանը հարսնը չըռայլ դուս իկա՛լ,
Տէկին, պատրօն զահր ըն արալ ու մէռալ։

Կամմաց-կամմաց մօդան իկա՛լ ա չէնը,
Հարսն ու ախչէկ խօսկ ըն տըվալ մէշամը.
Ա՛զգիտ մէռնի մօդան չէնըս բի՛րուդուս,
Ա՛լ աբուռ, հայա, մէռուն չի մընհամ ի՛րիսամը։

ագիլ—քաղցր, սիրելի	տէկին—սկեսուր
պատրօն—սկեսրայր	զահր արի՛լ—վշտանալ
աբուռ—պատիվ	հայա—ամոթ

34.

Թաղաքըս կըտրած, յաշի՛ն քրմամած,
Ընգըճնէս, ակնարըս ալ քա՛ր չէն ցի՛քիս.
Իմ հէռուս տէղըս շըմ քատակըն ա, փուղը,
Կանէնչ քի՛շվնա՛ն կարուտ ըմ քի՛շիս։

Հայ գի՛դի դաւնյա, մըղաբուն օրար,
Մին վախտ փայլածուն քալած իմ լա աչս.
Հու օրշու չօփու հօր ձիք լա մէկնիլ
Ա՛րծէվու նըման դադուն ըմ լա հասիլ։

Հաքըս Արասխը, գըլօխըս Դի՛քաքլա՛,
Դօշ ըմ լա տըված Շահ-դաշու նըման,
Մալաղը օսէս, բուրջարը ձիքէս,
Սադաս դուս լա իկյած Թաւրվիզ, Ըսալհան։

Հընգէրուքըս սաղ ալ սի՛րած Թօրու նըման
Մաքալ ըն լա մին ակնավ ըրէլուս.
Խանէ, սի՛րվածնէ հաքը քաշվալ ա,
Ջօրդըն ալ զըզվալ, նըստալ սուսըփուս։

Մին հէտ մին խանու, ուրան սի՛րվածուն
Շէնէն չուրք ջանավ խըռէկ իք տըվալ.
Մին հէտ ալ մին խանու ուրան դաստածվը
Ա՛ն ի կընթալ ըք, ան ի գէտըն ըք թափալ։

Խանէն ալ ըլթար մըր մալիքի՛ն ի,
Ադամ օլանուն չէմփուր ը քի՛շիս.
Մինի՛ չի կա հօր ադուր քըթէն ուս,
Ջան, այ Գաինէյի, նէղ օրը ըս քի՛շիս։

Հըրգա այամը խարաբ ը դէռած
Գաինէյին տարի՛ մին քուսուտ խան ա,
Ա՛լու յէսիրուն Ասլ, Սալմասա, Ուրմի
Վէր հա վէրուն ճունդը ըռակէլ չի կա։

Ցարաբ դուս ը նալ ալու մին ջանիլ,
Հօր մէր նամուսը տափէն չի պահէ.

Ջանէն ձիք քաշլի, նէ մըռէ մէյդան,
Խանուն, մալիքնէն շան սատակ արի։

Այ էլ, այ Ջամյաթ, ա՛ստուքը տանած տէղ
Թա՛ ինձ մըռանիք, պարտական մընաք.

Մին օր ջամյաթավ գագ ու դռնշմաննավ
Գուք գի՛րի՝գմանէս ըկնըլուսէք տաք։

Քաղաք—ուժ
քար արիլ—ներգործել, օգտակար լինել
մըղարուն—ափսոս
բուրջ—դիրք
մաքին նիլ—ազասել
բէթար—ավելի վատ
ըռակէլ—վերջ
քաշվածն—դաշտ
փայլագ—ճակատագիր
մաղառ—հրացանի տեսակ
սադա—համբավ, հռչակ
կընթել—կոտորել
ադամ օլան—ամեն մարդ, ամեն հանդիպած
վէր հա վէր—գաղթ

35.

Մին մարդու էրկու ախճէկյի՛ն ի նիս ունայց չէնէն դուս մարդու տված։ Փսոնաց մինի՝ պյրիտ ը նիս, ամինի՝ ուշպայր։ Մին օր ան մարդըտ գյնիս ըխճըկերաց գլոխ քաշի։ Էտ ը գոնիս ոօն, օնքարը վերա տված՝ նստես կնիկյի հարցանք ըրես—այ մարդ, ըխճկէրաց հետա տիրնչ խաբէր իս բիրած։ Մարդը կասի. այ կնիկյ. մին ախճիկյիս ասալ ա, այ հար, փեսէտ շէտ դէյրաքի վի, բոլ աման ը քաշած, ոօն տեղ, հայտըր լյցցած։ Աստված կանչա, քուռ չի գուս Տեղէն գեցալ ըմ ամին ըխճըկաներս ոօնը, հարցանք արալ, քա տիրնչ ահվալուս վրաք։ Ան ալ ասալ ա այ հար, փեսէտ շէտ դէյրաքի վի, մեր հուդերէն սըվայի օրշու հուդ ալ ի կէսու վիյ առած, ցուրան, գիւրէ սերմած։ Քա հօր քուռ գուս, քասիբբռունու քարը փքավիլ իքյ։ Աստված կանչա մին քօճէ հետ քուռ գուս, բալքա փսետ ամմգյի՝ կուրչի վուչ։ Իս ալ աստված ըմ կանչալ, հօր բոլ քուռ գուս։ Հրդա ա կնիկյ, ըխճկերաց մինուն ոօնը քյնգվլացուկ ա։

36.

Մին մարդ գ՝ինէս ի դաչլաքսանա՝ իրխի՝ վիր արի։ Դալաքի՝ ըսկըսէս ի վիր արիլի՝ համա միս ծիլէն իրխանն նէ տալէն բաստան կըտրէս ի։ Մին, էրկու, իրիք, ան դաչլաքի՝տ ան

---

1 *Այս երկու բանաստեղծությունները բերանացի գիտեն գրեթե բոլոր մեղրեցիները։ բանաստեղծությունների հեղինակի ավանդաբար համարվում է Մ. Շահյանցը։*

մարդուս մին իրիսի՝ յարափաչա ըէս, ումմէն մին կըտրած տէղըն ալ՝ մին կուտուբ բէմբակ դի՛րիս։

Դիլլաքի՝ հօր մին իրիսի՝ պըրծընէս ի, խընդիս ի, անմին յանըն ալ վիր արի, ու մարդըս հուտաց նաս, խընդիս ի գի՛նէ։ Դիլլաքի՝ հիլլա կըտրած հարցանք ըրէս։

— Ամա հուտաց ըս կացալ, նըստէր անմին յանըն ալ վիր արիմ։

Մարթը թա։

— Չէ, ախպէրամ, հէրիք ի. ու յանըս բէմբակ ըս վարալ, ան յանըն ալ բանդ իմ վըրըլասկան։

(Պատմեց բժ. Ա. Մխիթարյան)

նէ տալ—հալել, կպցնել	յարափաչա—վնըք
բանսան—պես	հիլլա կըտրել—զարմանալ

37.

Մին քի՛չէր իս նէն մօծ ախպէրըս գանձած ըք լա բաղը՝ ջըրկալ արիք։ Աղուհէն օգըտ հասած վախտըն ը լա, քի՛չէրըն ալ՝ մին պարզ, ըսըդալու քի՛չէր. լուսէնը դուս լա իկած, պըլպըլաս։

Բաղուն քի՛չտին մին յճնջատէղ լա օնիք. ջուրի՝ հըվըսարալ ըք ադ յճնջատէղուս վէրան, գէցալ, մին քանէ ճիք խազու քաղալ, բաղուն յանէն նըստալ, ըսկըսալ օտիլ։

Ա՛ւ դանքամըտ բաղուն ան յանէն՝ պառակուն լէնջէն մին քըմփ-քըմփէք իկալ. ափիս հուտաց կացալ, հիանալ, թա։

— Ավէտիս, օղլը իկալ ա, իլլա ծառը։

Ասալ, ինքի՛ ւօք տըվալ, իլլալ ընգըղին, իս ալ՝ անդուր քըմակէն՝ համ իլլիս իմ, համ ալ մին գըլօխ հարայ նաս. «Ափի իլլա, հա, ափի իլլա»։ Ափիս ալ սօսըփօս իլլալ իլլալ, հասալ ծառու պըճկուն։ Իս միս անդուր քըմակէն իլլիս իմ, համ ալ «Ափի իլլա, հա, ափի իլլա»։ Դա տէղըտ ափիս,—ալ չի՛տէ՞ղ իլլի, ծառուն պըճկուն ա հասած,—ալ համփէրալ չէի, էտ ը դէռալ, թա։

— «Ափի իլլա, հա, ափի իլլա», դէ միս ասա վէռ նէր առջը օտի ալի։

(Պատմեց՝ բժ. Հ. Զաքարյան)

ԱՎԶԻ ՄԷԼՔՈՒՄ

(Կարճևաճի բարբառով)

*Մալիք՛ Մըկըրտէճ, վէր ուրէն ջանիլ վախտը ցէծա լէ Ղզէց ավչի Մէլքումա, էնդուր հանէչի միզ նաղլա լէ արիլ, քա Մէլքում բոյի կարճ, կըռտան հիլէվուր ա լէ, ըսկըռահասա, Քըշէրը կարմիր, քայթը կէտ, մայրուքը տօղուս, ինք՛ին ալ գըլօխը քաշ։ Ընդուր յաշդաշնէն ասիլ ին լէ. Մէլքում իննը-տասսը տըրայկան վախտը միզ հէտ գալըէկ խաղ ա լէ արիլ։ Ան չուվվիլուն ավայ օրիշ խաղ սայրի չի լէ։ Միւն գոնէլլուէմանզիլ խաղ բուլու մէյդան ա լէ յէտիլ. ինքի բաշօմը կաննիլ ա լէ, մի՛ք չովվիլ ի՛ք լէ։ Մի՛ք մանզիլուն կայսամըն ըք լէ նիլ, վէր Մէլքում ալ դիբի միզ չովվիլ ա լէ։ ալու միզ էռէչ արիլ։ Ան չրու տըրնօթ-տըրանինննը տըրայկանը չովվիլը էնդի յա սըվէրալ, վէր հավատուս ուչ, քա քօնլան ձին կարի լէ ընդուր առաշկի կըտրի։ Նըխտօց յօխուշի, վէր իրի՛ք վէրսուն իվիլ նի յա նի, քօնաքօնա հօտ տակաց չրու գըլօխ գուս ա լէ գուլ, համ ալ հըվրացընօլու հէտի, վէր վըստակած չի, գուս գուլու բա՛ստան չինչիլ ա լէ։ Հու լէ միհնալ գի՛ձիլ, քա ան վէր ուրէն սըվըրցընիս ա էդի պարկ՛ չըվվիլու, միզ պայքկ ա գուլացուկ. մա ինքի Մէլքում ալ, վէր չովվիլի սըվուրիս ա լէ, մին մա՛քաներ չօնի լէ, քա խա սըվուրիս ա՝ Ձէտավ ալ, վէր ավչօթին ա սըվէրալ, ալմա ընդուր քանխա գուցուղ ավչի չի լէ։ Ան չէտ սայրիլ ա լէ հընգըրօնաց նըհէտ ավու նէլի, համա դէ մէրուց նըման մին օրավ չի լա՛ նէլ, չուք-հանգ՛ օրավ ա լէ ավու նէլ, հարդամ ալ քըշէրնան ՚Ռալ ա լէ սուրփ Օվանիսամը։ Փամի մա վէր ան ուրէն հընգըրօնաց սըվըրցըրէ՛ծ ա լէ Քըրփանգը լիցցիլու բարուքուն դա՛ռ չէփիլի, օմման մին չէփըն ալ ջուկ-ջուկ վնզմա՛ց մաչկին պահիլի, էգում ալ ան օմմուցու անի բաշ ա լէ. բաշլամիշ ին լէ արիլ Քըրփանգնին լիցցին, ան մին ակնը ճըպալօլումը Քըր-

ԱՎԶԻ ՄԷԼՔՈՒՄ

(Մեղրու բարբառով)

*Մանիք, Մկըրտիչ, հօր ուրէն ջանիկ վախտը տահած ը լա Ղզէց ավչի Մէլքումա, անդուռ հանջի նաղլ ը լա արիլ, Քա. Մէլքում բոյի՝ կարճ, կըռատան հըլէվուր ը լա, ըսկըռահասա, Քըշէրը կարմէր, քըէքը կըէռ, մէրուքը տէդէս. ինքի՛ն ալ գըլօխը քաշ։ Ա՛նդուռ յաղաշնէն ասիլ ին լա. Մէլքում իննը տասը տըրէկան վախտը մի՛զէտ կալրէկ խաղ ը լա արիլ։ Ա՛ն չուվվիլէն սըվայ օրիշ խաղ արի չի լա։ Մին գանլանմանգիլի՝ խաղ ըրէլու մէյդան ը լա վիյ առիլ, ինքի՝ բաշամը հուտաց լա նանլ մէք՝ չովվիլ իք լա։ Մէք մանգիլուն կըէսամըն ըք լա նիլ, հօր Մէլքում ալ դի՛ըի մէզ չովվիլ ի լա, ալա մէզ էռէջ արիլ։ Ա՛ն մի՛նչի տըսնօթ տըսնիննը տըրէկանը չովվիլի՝ անդի սըվուրալ, հօր հըվատիս ուչ, Քա քա՛նլան ձին կարիլ ի լա անդուռ առէշքի՝ կըտրէ։ Նըխօդաց յօխչի՛, հօր իրիք՝ վէրսէն իվիլ նիլ ի նիլ, քանէ-քանէ հէտ տակաց մի՛նչի գըլօխ դուս ը լա նանլ, համալ հըվըտըցնէլու հէտա հօր վըստահած չի, դուս գանլանն բանատան շի՛նչիլ ի լա։ Հաւ լա մի՛նալ դի՛րիլ, Քա ան հօր ուրէն սըվուրցընէս ի ադի պէրիք՝ չուվվիլուն, մէզ պէրիք՝ ի գի՛լասկան. միս ինքի՛՝ Մէլքում ալ, հօր չովվիլի՝ սըվուրիս ի լա, մին մանքատար օնի վուչ լա, Քա խաս սըվուրիս ի, էտնէ յալ, հօր ավչօրին ի սըվուրալ, ալա անդուռ Քանխա գուցուղ ավչի չի լա։ Ա՛ն չէտ աէրիլ ի լա հընգըրօնաց նըհէտ գի՛նէլի՛, համա դէ մէրուց նըմանն մին օրավ չի լա գի՛նէլ, չուրք հինգ օրավ ը լա ավու գի՛նէլ, հարդամիրիր ալ քի՛չէրնէն մընալ ը լա Սուրբ Օվանէսամ։ Զինայած հօր ան ուրան հընգըրօնաց սըվըրցըրած ը լա Քի՛փանգի՛ լի՛ցցիլու բարուքը դուզ չէփիլի՛, ումմէն մին չէփըն ալ ջուկ-ջուկ վնզմուց մաչին պահիլի՛, ադամ ալ ան ումմուցու հէնից բաշ ը լա։ Բաշլամիշ ին լա արիլ Քի՛փանգ-

փաննգը լիցգէծ ա լէ նիլ, հալա հընգրօնուքը բինուն կայսամըն ըն լէ նիլ. Ախիր ավչուց ակնը հէռի բէնը չուդ ա ցուլ, համա էգում ալ Մէլքումա նրմանը լէծ չի. վէյլ ածը վէր ռանգը միր տօղուն քարուն ռանգուն ա նիս, օմմուցու էռէչ Մէլքում ա լէ ցուլ, ուրէն հընգըրօնաց գուլցուդ արիլ, քա հէնէ, ուէն ա հէյվանը, յէտաավ ասիլ ա լէ, գուրու չի գուն. քա չէ ավը խըրտնիլ ա, ձէքու գուս գուլ, ան վէր ինքի փըրսուդ բիլավ վազ ա լէ տալ, հասիլ խըրփանգը գիրէկ տալու տօղը, խըրփանգը գիռաբցանիլ, վէ գիձիլ. Մէլքումա գուլլան տավը չի լէ նանիլ. Էնգուր մին քանըսրըն ալ ան ա լէ, քա հիլօր ավը քի ցու, գու քու տօղըտ մէխված կաց, քա վէր Շանմարը քայքըտ կըծիրու նի, դու տօղուտ գուրու չի գուս:

Մին օր, ուրիվի մար մըտուլուն յէտ, տրվարածը շէնուն տակուն հարայի գիձէլ ա. այ էկիր, համան, քօրդանրի տավարը քիշէլ ըն գիրի Արասխը:

Ծալխը ուրանհալ խուփ ըն իկյալ գրղօցուն առաշկի, էնգի վէր տրվարածըն ա նայլ արալ, տասլըն, արդա տավարը ընգուք տարալ ըն, չրու միք հասիք Բասխուն ղըրաղը, տավարը անց ըն նիլ կրցուված Բասխուն ան յանը:

— Տըղարք, ձիզ մատաղ, իս նէյիմ ընդուց առաշկի կըտրիմ, գուք ալ չուդավ ինձ հրսկցիք, տավարը իրիք, տասլ ա Մէլքում, վէր յրրաղված, մրրդօց մաշին ա լէ: Ան Հարս-ըփէտա ձուրնվը քօմամ հրդավ անց ա կայս, նէյս տրվարուն առաշկի, մին քարուն քըմակաց գուլլալ տայս գուղօրուն էրկուն սրպալընխս:

Հըսխյ ին տրղաքի ցույ ըն վէր տավարը Խըրփանգուն առաւն վէյ ա խըրտնէծ, վրխչիյ ին դիրի տօն, գուղ-ը-մուղ չի կա, Մէլքում ալ քըմակաց չինչիյավ գույս ա:

Մէլքում ան օրաց էլուն ակնուն լուսրն ա դէռալ, անօրաց ալ միր շէնուն նամուսը, շէնը պահիլի ուրէն վայզուն ա յէռալ: Ան գիդիյ ա լէ, վէր աթ գուղարբտ Դուգալու խանուն ռայաքն ա լէ, էնգուք գուլացուկ ըն կըրճրվանու վէրա, վէր ուրաց ան էրկու սրպպանվածնուն գարագը հանին. Ան մի գարա-մահմուդ օնի լէ, ալ յրտրցուված չի, էրկու գարա-մահմուդ ալ ձէք ա գիձէլ, բոլ գուլա-բարութ առալ, մին հընգէր յէռալ, նիյալ Ըրտսխուն ղըրաղին մին պարկ քարու քամակը քաշվալ: Արդա

Ներէն լի՝ցցին, ան մին ակնը ճըպռէլամ լի՝ցցած ը լա՛ նիլ, հալա՛ հընգէրու՝քը քէնուն կըէսամըն ըն լա՛ նիլ։ Ախէր ավչուց ակնը հէռուա՛ քէնը շուդ ի տըէսնիլ, համա ա՛ռամ ալ Մէլքումա՛ նըմանը լա՛ծ չի՛։ Վէրէ էծը, հուռնուն ռանգը մէր քարուն ռանգուն ը նէս, ումմուցու էռէչ Մէլքումա՛ ը լա՛ տըէսնիլ, ուրյան հընգըրօ-նաց գուլայուզ արլիլ, քա՛ հէնէ, ուէղըն ա հէյլանը, էռնէ՝ ասիլ, գա՛րալ չի գուն, քա՛ չէ ավը խըրտընէլ ի, ձիքէ գուս նա՛լ, ան հօր ինքի՛, փըքսուզ րէլավ վագը լա՛ նա՛լ, հասիլ քի՛փա՛նգի՛ գի՛ըէկ տալու ուէղը, քի՛փա՛նգի՛ գի՛ռա՛ի՛ցա՛նիլ, վէր ցի՛քիլ Մէլքումա՛ գա՛լլա՛ն տաիը չի լա՛ նառնիլ։ Ա՛նգաա՛ր մին քա՛լրուրըն ալ ան ի լա՛, քա՛ հիրօր ավը քի տըէսնի, գու քու ուէղըտ մէխ-ված կաց. քա՛ հօր Շառմաըը քըէքըտ կըծէլու նի, գու ուէղէտ գա՛րալ չի գուս։

Մին օր ա՛րիվի՛ մար մըուէլուն էտը տըվարածը չէնուն տակէն հարայ ը ցի՛քա՛լ. այ էկէք՛ հա, քօրպա՛ըի՛ տավարը քի՛-շալ ըն գի՛րի Արասխը։

Ֆալխը ալրիհա՛լ քօվ ըն իկա՛լ գրգէցուն առէշկի՛. ա՛նգի հօր տըվարածըն ա նագլ արալ, ասալ ըն, հրդտ անգուզ տա-վարը տարալ ըն. մինչի մէք՛ հասիք՛ Բասխուն ղըրաղը, տա-վարը անց ըն նիլ կըցրած Բասխուն ա՛ն յանը։

— Տըղէրք՛, ձիզ մատաղ, իս գի՛նէս իմ ա՛նգուց առէշկի՛ կըտրէմ, գուզ ալ շուդա՛վ ինձ հրսէցէք, տավարը բիրի՛ք՛,— ասալ ա Մէլքումա՛, հօր յըրաղված՝ մարթկանց մաջին ի լա՛։ Ա՛ն Հարսըփրէսէ ձա՛րա՛վի՛ քա՛սամա՛ հրդէննէ՛ ան ց ը նա՛ա, գի՛նէս տավարուն առէշկի՛, մին քարու քըմակաց գա՛լլա՛վ նա՛ա, գու-ղէրուն էրկուսը սըպալընէս։

Տըղէրք՛ի՛ հրսէս ին, տըսնիս, հօր տավարը քի՛փա՛նգին սասէն վէր ը խըրտնած, փըխչիս ին գի՛րի տօն, գուզ ը մուզ չի կա՛, Մէլքումա՛ ալ քըմակաց չի՛նչիլա՛վ նա՛ա ի։

Ա՛ն օրէն դէսը Մէլքումա՛ շի՛նէցուց ակնը լուսի՛ն ի դէռալ, ա՛ն օրէն դէսը ալ մէր չէնուն նամուսը, չէնուն պահիլի՛ ուրյան վրզուն ա վիյ առալ։ Ա՛ն գի՛դիս ի լա՛ հօր ա՛ղ գուղարբտ Դու-զալու խանուն ռայաթըն ը լա՛, անդա՛ք գի՛լացուկ ըն կըրճէվա-նու վէրա, հօր ա՛ւրյա՛ն էրկու սըպալանվածնէրուն զարազը հանին։ Ա՛ն մին զարա՛-մահմուդ օնի լա՛։ ալ էտ չի ցի՛քալ, էր-կու զարա՛-մահմուդ ալ ձիք՛ ի՛ ցի՛քալ, բոլ գա՛լլա՛-բարուք

ան քարը «Մէլքումա քարե՛ ա ըսվիս։ Էնդուր ան հընգօրուն բինն ալ թիթիվ չի լէ. ան Քըրփանգնին սիրբիլ ա լէ, թիմիզցանիլ, բարուքը լիցցիլ, գիլլան վէրավը դիրիլ, փըչավոան տալ, աթաշխանուն բարուքը լիցցիլ, չամխախը սարբու դիմիլ, Քըրփանգը ձէքուն հազրի պըռնիլ, վէր Մէլքումի ձէքը մէկնած տէղ տա Էնդուր. իրի՛-չօք օրը մին հէտ ալ մատիլ ա լէ յէտ դէռի հաց տընուլու։

Դէ «Մէլքումա քարը» շատ բափալու տէղ ա. Էնդուր քըմակուն միր գիւղին բիրանուն սարըն ա, առաջվի Արասխը, Բասխուն քամակն ալ Ջանթալըն ա, վէր Մէլքումա հէտի մին պարի՛ ղալա յա լէ։ Ինքի Մէլքում ալ մին անվախ տըղամարդ ա լէ. Ան ասլանու ծայծ ա լէ ծըծէծ, գիլլի՛ չիգնար ա լէ կիյածէ, Մէլքումի ան էրկու քօրդը սըպպընիլուն լէտը ուրէն ան հընդըրէծ քարը ուրէն տօնըն ա հէսաբ արալ, մա տէն ալ մընացալու։

Դուզալու խանուն մարդը մըթկուն հանած չի ուրէն ան սըպպանված էրկու ջանը. ընդուք մին քանի հօտ գուլ ին վէրա տան կըրճրվանու վէրա, համա հուվօր մըտիս ա լէ Արասխը, Մէլքումի էնդուր գիլլաթակ տալով դուրկիս ա ան դունյա։

Մէլքումա սըպպանածնին հնձն տասը-տըրանըհանգ ուխտման անջախ ա լէ նի, վէր ան մին ուրդվածքի քօրդու ձէքավ փըսպըրէս խանուն. Ան, ասյաթուս յօխտան քաշի՛, քուդ գինջ կան, ձէք յէտին քալանու՝ քա՛ ձէք չի յէտին, ընդուց գ՛ըղահած մին ածուն ավածը մին սըղամարդ ըմ սըպպընըլացուկ։ Զրու արդա հինչ տարալ ըն, բալ ա, տօղուս դէնը քանի վէր արալըդամ Մէլքումի կա, ալ կարի չին մին կըծած կրդազ տանին։

Ինանը ըսիս ա. շատ չի քաշիլ, վէր կըրճավան իմ ձէքավ հուդուն հրվըսարվիլ ա։

Ըղուրդ վէր, մին քանի օր ըդուր յէտը խանը մին սուրճ ուխմընանիքավ գուլա ա Արասխը անց կա, վէր դու դարազը մէր կըրճրվանու հանի։

Համա բաշինա գնդիգիմ Մէլքումի ուրէն քարուն քըմակաց գիլլա՛ գիլլի՛ վէրա Քըփիլավ Արասխը մըտուղուն վէրա, մա Բասխամը խիլի ուխմանն ա սըպպընիս, խանուն տըղայուն ալ յարալամիշ ըրիս, ընդուց յըխտիս, յէտ տայս։ Աթ կըռվօմըտ Մէլքումա ձէս ձէքուն ավաք բռնիք յարալամիշ ա գուլա։ Յա-

առալ, մին հընդգէր վիյ առալ, գէյալ Բասխուն զըրաղէն մին պէրվ քարու քամակը քաշվալ։ Հըրդա ան քարը «Մէլքումա քարց»-ը ըսվէս։ Ձնդուր ան հընդգերուն բէնըն ալ չի լա Քիթիվ. ան Քի՝փանգնէն սի՝ըրիվ ի լա, Քի՝մի՝զգանիվ, բարուքը լի՝ցցիվ, գունլլան վէրտվը դի՝րիվ, փըչավառն տալ, աճաշխանուն բարուքը լի՝ցցիվ, չախմախը սարքի ցի՝քիվ, Քի՝փանգի՝ ձիքմէն հազրի պըռնէվ, հօր Մէլքումա ձիքմի՝ մէկնած տէղ տա անդուր։ Իրիքչուրք օրը մին հէտ ալ մէտիվ լա էտ գէռնի չէնը, հաց տընէլու։

Դէ Մէլքումա քարը շէտ բաֆալու տէղ ա. անդուր քըմակուն մէր գունգմէն բէրանուն սարըն ա, առէչվի՝ Արասխը, Բասխուն քըմակէն ալ Քանքարըն ա, հօր Մէլքումա հէտա մին պէրվի՝ գալա լա։ Ինքի՝ Մէլքումա ալ մին անվախ տըղամարդ ը լա։ Ձն ասլանու ծրէծը լա ծրծած, գունլլէ չի՝գաբ լա կէրած։ Մէլքումա ան էրկու քօրդէն սըպպընէլէն էտնէ ուրան ան հընդրած քարը ուէրէն տօն ա արալ, միս տէղըն ալ մընացալ։

Դուգալու խանուն մարդը մըթիկէն հանալ չի ուէրան ան սըպպանված էրկու ջանը. անդուք մին քանէ հէտ նուսխն վէրա տան կըրճէվանու վէրա, համա հու հօր մըտէս ի լա Արասխը, Մէլքումա անդուր գունլլաթակ տալալ դուրկիս ի լա ան դունյատ

Մէլքումա սըպպանածնէն հայն տասսը-տըսնըհինգ ունքան անջախ ը լա նիվ, հօր մին ուրդվածցի քօրդա ձիքմավ փըսպըրէս ի խանուն։

— Խան, ռայաթուտ լօխտէն քաշէր, Քուդ դինջ կան, քալանէ ձիքմ վիյ առին. Քա ձիքմ չի վիյ առին, անդունց գըղտնած մին էծուն ուվզի՝ մին տըղամարդ ըմ սըպպընըլացուկ։ Մինչի՝ հըրդա հինչ տարալ ըն, բօլա, տէղս գէնը քանէ հօր արալըդամը Մէլքումա կա, ալ կարի չին մին կըծած կըղազ տանին։

Խանը ըսէս ի.

— Շէտ չի քաշիվ հօր կըրճէվան իմ ձիքմավ հուգուն հըվըսարվիվ ի։

Ադուրդ հօր, մին քանէ օր ադուր էտը խանը մին սուրա ունքընատէքավ նուս ի Արասխը անց կա, հօր գու գալազը մէր կըրճէվանէն հանի։

Համա բաշինա գօնդիքիմ Մէլքումա, ուրէն քարուն քըմակց գունլլա-գունլլա վէրա Քըփէլէն Արասխը նէ մըտուղէն վէրա, միս Բասխամը մըխխիլէ ունքան ը սըպպընէս, խանու տըղէյին

քար գնչմանուն գալլան ա կըպել բի՝քուն, քա ուրէն գալլան, ան ալ՝ դիյած չի։

Շունդալ Մէլքումա դըչչըդութունու սագան չալ ա գըռիս չօք կըմանցու չինըքիկընին։ Էնդուր յէտը մինակ կըրճըվնէցին չի լէ, վէր ըսընց խաթա դէս-դէն յա Ուրդվանք ա լէ նէյս, մա չէտ հայար, կըրճըվնէցու անըմալ ըն լէ չէնուն դուս գուլ։ Ընդուր յէտը ալ մէր մին հալն ալ չին կըրիյալ գըղանին։ Դուզալու խանին սայրտի մինակ Մէլքումա անըմուն չի լէ ճիքիս, Մէլքումա քարըն ալ ա լէ ընդուր վրխացուլած։ Մէլքում ուրէն քարը բէց ա լէ թուղած իվնած տօն, համա խանին ան ասլան կըտրէծ մարդիքի ման լէ գիգիս, քա Մէլքում ալու ան քարուն յէքկին նըստէծ ա. ընդուք Նուր-գնձգնն հուղը բէց ըն քուղալ քաշվնլ ուրաց չէնուն գըրադնուն հուղարը բիչիրիլուս Ան ա վէր Նուր-գնձգնն մատակը խարար ա դէռալ փըչիյալ։

Մէլքումա սագան հասած ա նիս շահզադա Աբրաս-Միրզին անգուճի, քա գուղ ա, դաչադ ա, քա փարադաք նըստէծ խալխը էնդուր ձէքուն գադ հա գադ ա գուլս, մարդիքի ա սլպալընիս։

Մին հօտ շահզադան հօրուր հուցցուն ձիյքվուրալ Մէղրու Քարաւխարանու ձիրավը Ուրդվանք նէյս տէղ Մէլքում էդուր ռուջան գուլս։ Մէլքում շանու լայազ գըլօխ տալալ կըննիս ա։ Մին քանի ջան ըսխ ին. աս Մէլքում ա։ Ամեն քա Մէլքում գօվգնլու տըղամարդ ա. աք մարդը քօրա, լըղար զադ ա. դէ էդուր նէն Մէլքումա մալին շատ թափվուլ կա։

— Հայ, ասա, հո՛. վրս. հիշէնու վըս,—հըրցընիս ա Աբրաս-Միրզան։

Մէլքում ըսիս ա.—շահզադան սող լինի, իս կըրճըվնէցի Մէլքում ըմ. կըրճալան էրկու Մէլքում կա. մինի՝ տըվարած Մէլքում, ամինին ալ իս Մէլքում, համանը վէր քի սալըղ ըն տըվէծ։

— Հայ, խա դինջ չիս նըստիս։ Դուզալու խանին մարդը խա կըտուրած ըս։ Ադրա հիննչ ըս ըսիս, բուրմիշ արիմ քի տօզում տրդակ դիմա-դիմա արին,—ըսիս ա շահզադան։

Ամէտ Մէլքում հինչ անց ա նիս կացած կարճ նաղլ ա բիս շահզադուն, սող մէհիկը պարան տայս Դուզալու խանուն վէրա, յէտալ ըսիս.—շահզադան ապրած, ան վէր ասալ ըս քա ինձ

ալ յարալամիշ ըրէս, անդուց ըխտիս, էտ նայս։ Ա՛դ կըսվամըտ Մէլքումա ձէխ ձիքմէն մօտ բուքի՝ յարալամիշ ի նռնս. յարաբդուշմանուն գալլան նէ իվալ բալքուն, քա ուրէն գալլան, ադ գի՛դէցալ չի։

Շուղալ Մէլքումա սադան չավ ը դէռալ չուք կըմանցու շէնէրամը։ Ա՛նդուր էտը մէնակ կըրճըվնէցէն չի լա, հօր առանց խաթա դէս-դէն, յա Ուրդվէք լա գի՛նէլ, մխս շէտ հէյար կըրճըվնէցու անըմավ ըն լա շէնէն դուս նալ։ Ա՛դուր էտը ալ մէր մին հավրն ալ չին կըրէցալ գըղանին։ Դուզալու խանուն սէրտը մէնակ Մէլքումա անըմէն չի լա ձի՛քքիս, Մէլքումա քարըն ալ ի լա ա՛նդուր վրխացրած։ Մէլքում ուրան քարը բէց լա քուղած, իկա՛ծ ուօն, համա խանուն ա՛ն ասլան կըտրած մարդէքի՝ միս ա՛նդին լա գի՛դիս քա՛ Մէլքում ալու ա՛ն քարուն էվկէն նըստած ու։ Ա՛նդուք Նուր-դալան հուղը բէց ըն քուղալ քա՛շվալ ուրա՛ց շէնուն ղըրաղնուն հուղտրը բի՛չի՛ըլու։ Ա՛ն ի հօր Նուր-դալան մատակը խարարը ը դէռալ վի՛չացալ։

Մէլքումա սադան հասած ը նիս շահզադա Աբբաս-Միրզա անգուճի՝ քա. գուղ ա, դաչաղ ա, քա փարադաք նըստած խալխը ա՛նդուր ձիքէն գադ հա գադ ը նայս, մարդէք ի՝ սըպզընէս։

Մին հէտ շահզադան հէրուր իցցուն ձիյավուրավ Մէղրա Ջարի-փարախու ձալրա՛վի՝ Ուրդվէք գի՛նէս տէղ Մէլքում ա՛նդուր զուջան ը նայս։ Մէլքում շահու լայաղ գըլօխ տալէն հուտաց ը նա՛ս։ Մին քանէ ջան ըսէս ին. ա՛ս Մէլքում ա, Դուզալու խանը քա՛։

— Մէլքում գալվդալու տըղամարդ ա. ադ մարդըտ քա՛րա, լըղար զադ ա, դէ ադուր նէն Մէլքումա մաջին շէտ քափավուք կա։

— Հէյ, ասա, հաւվ ըս, շի՛տէղէն ըս,—հարցանք ըրէս Աբբաս-Միրզա։

Մէլքում ըսէս ի.

— Շահզադան սաղ ի՛նի, իս կըրճըվնէցէ Մէլքում ըմ. կըրճէվան էրկու Մէլքում կա. մինի՝ տըվլարած Մէլքում, ամմինի՛ն ալ իս Մէլքում, համանը, հօր քի սալըղ ըն տըվալ։

— Հէյ, խա՛ դինդ չիս նըստէս, Դուզալու խանուն մարդէքի՝ խա՛ս կըտուրած ըս։ Հըրդա հէ՛նչ իս ըսէս, հօր բուրմիշ

դիմա-դիմաս արիլ տալ, ասա ցում մարդըքնունավ քա նամաքդըքնունավ։

Աբբաս-Միրզան քա. մարդըքնունավ։

— Դէ վէր մարդըքնունավ, մարդըքնունավ. ձոլրան մին յանը դու յէս, մինի իս, հինչ դըռուլու վա դէսի.—ըսիս ա Մէլքում։

Ղդուր յէտը Աբբաս-Միրզան հօքիմ ա ըէս ուրէն մըրդօց, վէր հրսկի մին ուխտան ձէք չի գուրու տա, ինքի ձիյուն վէյ ա գույս, շիլախ սուփաքով գույս Մէլքումա մուտա, մին գօյումջա փըմխս, մըշկին կամմաց կուփիլավ ըսիս.

— Ապրիս Մէլքում, քի նըմաննին շատ ա լէ մատիլ,— Ձէտ դըռիս խանօրուն ըսիս. քա վէր Դանդոն կրուժամը էրկու էստի ասլանըս լէ նի իմ անդրդար դօշումըս փիշանի չի լէ, իս իմ լէ յախտիլ. համա իմ քամբախտրքնունու մինին ալ չի լէ, Վախկուանի.

Պա գիդիյ ինչ, քա Դուզալու խանը վէր ըսիս ա լէ սաթ Մէլքում չի, Մէլքում գօվդալու տըղամարդ ա, համա սաթ քաբա յա, սաթ ընդաւր հանջի յա լէ. վէր Մէլքում ընդաւր սայրատ էնդի յա լէ դուղ գիձէծ, ընդաւր էնդի յա լէ վրխցուված, վէր սաթ կարճիկ տրղամարդը ընդաւր մրքկուն մին նաուագէվ ա լէ իրվանած։ Համա դէ ատէտ իրվացուղը համան Մէլքում ա լէ.

Մէլքում յարաղը ձէքուն էրկին տարինէբրավ ուրէն ան քարուն քըմակաց միր չէնը պահալ ա, քուդած չի վէր Դուզալու խանուն ան ուրձէն խրմուղ, օրշու աչխադանքու ակնը դիրէծ մարդիքի՝ միզ վէրա տան։ Համա գէ ան փարադաթ նըստօղնուն նրհէտ, կօզիս քօրդ ա նի, կօզիս ջինաղ նի, բին չօնի լէ. ան ախկատնուն պաշտպան ա լէ, գուղէրուն նէն օրշու քըրթօնքու վէրան ակնը դիրածնուն դուշման։

Մէլքում էդի Մէլքում ա լէ։ Մա հիլիվուրած վախտըն ալ հրսկի մին ջնէիլ կարի չի լէ ընդաւր նրհէտ շրվվօլում բաս մրտի։ Մէլքում ուրէն մազուն հրմբարքավը արջ, գել, կըխտար, մարալ, վէրի ած ա սրպպանած։ Վէր յէտ ա դէուալ, իգի տրնգել, ընձան շինալ, բակուննին հանդուն գուցուղնուն կանչիլ ա լէ, գինի տալ։ Ընձանուն դըրքին մին քարու վէրա մին քինդօվի քաս օնի լէ, ան գինի յա լէ լիցցիլ, ինքի գուլ տօն, վէր

արիմ քի տէղըս ալրդնիկ դիմա-դիմա արին,—ըսէս ի շահզադան։

Տէղըտ Մէլքում հինչ անց ը նիս կանած, կարճ նազլ ը բէս շահզադուն, սաղ մէխկը ցի՝քիս Դուզալու խանուն վէրա, էանէ ըսէս։

— Շահզադան սպրած, ան հօր ասալ ըս քա դիմա-դիմա արիլ, ասա տէանիմ մարդըքճուննավ, քա նամարդըքճուննավ։

Աբբաս-Միրզան քա. մարդըքճուննավ։

— Դէ հօր մարդըքճուննավ, մարդըքճուննավ. ձուրին մին յանը դու վիյ առ, մինի՝ իս, հինչ գըռնէլու վա դէռնի։

Ջադուր էտը Աբբաս-Միրզա հճգումէ ը բէս, հօր իսկի մին ունգան ձիք չի գուրա ասա, ինգի՝ ձիյան էնից վէր ը նայս, շիլախ սիփիքճով մուտ ը նայս Մէլքումա, մին գծյումջա հի՝սնիս, մաշկուն մին կամմաց կուփիլէն ըսէս։

— Ապրիս Մէլքում, քի նըմանննէն չէտ ը լա մէտիլ,—էտը գըռնէս խանէրուն ըսէս. քա հօր Գանջա կըռվամը էրկու իստէ ասլանըս լա նի, իմ անգըդամ օղումըս փի՝չանի չի լա, իս իմ լա էմտիլ. համա իմ քամբախտըճունէն մինի՝ն ալ չի լա։ Վախկուտանէ։

Գա գի՝դիս ինգ, Դուզալու խանը հօր ըսէս ի լա ադ Մէլքում չի, Մէլքում գալդալու տըղամարդ ա, համա ադ քճրա վա, ադ անդուր հումջի լա, հօր Մէլքում անդուր սէրտը անդի լա դուզ ցի՝քած, անդուր անդի լա վըխցըրած, հօր ան կարճկիվ տըղամարդը անդուր մըքիկուն մին նառադէվ ը լա ի՝րվանած։ Համա դէ տէղը ի՝րվածուղը համան Մէլքում ը լա.

Մէլքում յարաղը ձիքմէն էրկէն տարինէրավ ուրան քարուն քըմակաց մէր շէնը պահալ ա, քուղ չի արալ, հօր Դուզալու խանուն ան արուն խրմուղ, օրղու ախչատանքու ակնը դի՝րած մարդէքի՝ մէզ վէրա տան։ Համա դէ ան փարաղաճ նառուղնէրուն նըհէտ, խընդիս ի քճրդ լա նի, խընդիս ի ջի՝հուդ լա նի, բէն չօնի լա։ Ջէն ախկատնէրուն պաչպան ը լա, գուղէրուն նէն օրղու քըրճօնքուն վէրա ակնը դի՝րածնէրուն գուշմանն։

Մէլքում ադի Մէլքում ը լա։ Միս հի՝լի՝վուրած վախտըն ալ սակի մին ջնիլ կարի չի լա անդուր նըհէտ շուվիլամ բան մըտէ։ Մէլքում ուրան մազուն հըմբարքումը առջ, գուլ, քրխտար, վէրէ էծ, մարալ ը սըպպանած։ Հօր էտ ը դէռալ, իգի

յէտի գուցուղըն ալ քիչ տա դիբի ընձանը, ան քասուն գինին ջիձի։

Միր շէնուն շընօրքը, Ղոխյաց Մէլքում, միր շէնուն պըշպանուղ հրրիշտագր մէռալ ա, քաղալ ըք, վէրան ալ ան մէկալ մէռածնուն նըման մին խըտաւրու քար ըք պիձէլ։ Համա դէ ընգուր ան հընդրըէձ ան դալու նըման գալդալըղ, պայրիկ զրռռու քարը, վէր ուրէն չօք կըմանցու քարօրուն նըման հրսկի մին անում չօնի լէ, Մէլքում վէր քաշվէլ ա ուէտ, միր նամուսը պահալ ան զուլումու տարիքի, խալխը Մէլքումա անըմավը ան քարուն անումը գիրալ ա «Մէլքումա քարը»։

Միք ալ ըք մէռիլ, միզանի յէտ գուցուղնուն ալ ըն մէռիլ, համա չրու ըխշարքուս ախըրը ան քարը Մէլքումա նիշանգաձին ա մընալ։ Ավչի Մէլքումա անումը նէն Մէլքումա քարը միզէնի յէտի գուցուղնուն սըրտօմը տրպված ա մընալ. ասիլ ին, բալի, կըրճավան ալ մին ավչի Մէլքում ա լէձ։

(Ջոդել ենք Շահյանցի ժողովածվից, որոշ կրճատումներով. ուղղագրությունը փոխել և վեր ենք ածել մեր ընդունածին, կատարել ենք որոշ ճշտումներ՝ կարճևանցիների ցուցումներով)։

աբնգալ, ընձան չինալ, բակուննէն հանդէն գուցուղնէրուն կանչիլ ի լայ, գինի նալ։ Ընձանուն դըրքին մին քարու վէրա մին քընդօվէ թաս օնի լայ, գինի լայ լի՝ցցիլ ինքի՝ նայ տօն, հօր էտնէ գուցուղնէն ալ քէք տան գի՝բի ընձանը, ան թաստւն գինին ցի՝քին։

Մէր շէնուն շընաւրքը, Ղէչ Մէլքում, մէր շէնուն պահպանուղ հրրէշտակը մէռալ ա, թաղալ ըք, վէրան ալ ան մէկալ մէռէլնէրուն նըման մին խըտուրու քար ըք քաշալ։ Համա դէ անդուր ան հընդըրած ան զալու նըման, գալդալըղ, պէրվ. զուռռու քարը, հօր ուրէն չուք կըմանցու քարէրու նըման ի՝սկի մին անուշ օնի վուչ լայ, Մէլքում հօր քաշվալ ա տէղը մէր նամուսը պահալ, ան զուլումու տարէքի՝ խալխը Մէլքումա անըմամ ան քարուն անումը գի՝բալ «Մէլքումա քար»։

Մէք ալ ըք մէռնիլ, մի՝զէնից էտնէ գուցուղնէն ալ ըն մէռնիլ, համա մի՝նչի ախշարքուս ախիրի՝ ան քարը Մէլքումա նի՝շէնգաչին ի մընալ։ Ավչի Մէլքումա անումը նէն Մէլքումա քարը մի՝զէնից էտնէ գուցուղնուն սըրտամը տըպված ըն մընալ, ասիլ ին, բայլի, կըրճէվան ալ մին ավչի Մէլքում ա լայ։

Ա՛թաշխանա—հրացանի կրակարան
անջախ—հազիվ
ավ—որս
ԱՎԱՁ—փոխարեն
արալըղամը—միջև. մեջտեղում, արանքում
բաշինա գընդիգ՛իմ—արևին մեռնիմ
բարութ—վառոդ
բաիալու—ապահով
բի՝ջէրիլ—մշակել
գուլլումանդիլ—գնդակի անցած տարածություն
գուլլու բաստան—գալուն պես
գալդալըղ—թաքստոց, պատսպարան
գինջ—հանգիստ
գուլյուղ արիլ—տեղեկացնել
գոյումջա—հուշտ
գուլում—բռնություն
թալրուր—պատվեր

Թանխա գուցուդ—մրցակից
ԹափավուԹ—տարբերություն
ՔէՔ՝ տալ—ՔեՔվել, շեղվել
Քի՝փանգ—հրացան (կրճ. Քըրփանգ)
ՔճրԹ—կարճահասակ, Քղուկ
լայաղ—վայել, պատշաճ
խաՔա—վտանգ
խըտուբու—այստեղ՝ հասարակ
խիլի (կրճ.)—շատ
կըռատան (կրճ.)—հատած ու կարճ վզով
հազրի—պատրաստի
հնձրդանմ ԹիրՀերեմն
հճքանմ արիլ—հրամայել
ղարազ—վրեժ
ղարա-մահմուդ—հնում գործածվող հրացանի անուն
ղըռու—չոր
ղըրաղ—ափ
ղիմա-ղիմա արիլ—կտոր կտոր անել
մա (կրճ.)—հենց
մա գիդիլ (կրճ.)—կարծել
մանՔոնաք—նպատակ
մըխխիլէ (Մղր.)—շատ
մի՝հաղ դի՝ըրիլ—ուշ դարձնել
յան—կողմ
յաշդաշ—հասակակից
յարալամիշ արիլ—վիրավորել
յարալամիշ գոնիլ—վիրավորվել
յարաղ—զենք
յըրաղվիլ—զինվել
յօխխուշ (կրճ.), յօխշ (Մղր.)—վերևից
նաղլ արիլ—պատմել
նաուադէվ—դև
նի՝շէնգանն—հիշատակատեղի
շիլախ—ուրախ
շօմվիլ—վազել
չավ գէռնիլ—հռչակվել

պարան տալ—քանդել (աստ՝ գցել)
ռայթ—մարդիկ
ռուչան գոլ—պատահել
սաղա—համբավ
սալըղ տալ—մատնանշել
սվայ—բացի
վաշմա—եղեգնյա խողովակ՝ վառոդը պահելու համար
վէբա տալ—հարձակվել
տէղըս աւրդակ—այտեղ ևեթ
ցուլ (կրճ.)—տեսնել
փամիլ (կրճ.)—նայել
փարաղաթ—հանգիստ
փըչավոա—շորի կամ թղթի կտոր, որ դրվում է լըցած հրացանի փողում՝ վառոդը չթափվելու համար
քիսամա—կարճ
քճնլան—արագավազ

ՇՕՆՐ ՆԱՆ ԿԱՏՈՒՆ

(Ագուլիսի բարբառով)

Հայն վըխտէրքուն
Հօկ միր կատուն
Փափախչիյ ա նահամ ըն էլած,
Ֆաչալ շուն ալ քէդակ չէլած։
Ուվ ա գիդամ, ըշտէդանց ուռտի,
Ձէրքն ա գիձիւմ գյուռնի մառքի,
Ձմէռնամուտքին, նօկ ցօրտ վախտին,
Կատվին կէշտը բիրամ մառքին։
— Բարյաչօղըմ, ուսուտ փիշի,
Սախկօվ ա էլալ գյըլիւհըս, աշի,
Իվ ինձամի վիկօլ մառքին
Քէդակ կարա մարիֆաքին։
Հախկիդ համի փիքիր չարիս
Ամմա ամմա վախտին կարիս։
— Ակնիս վանդան քամի քուչի,
Մուչն քէդակ ա, դէ հօ քիւրք չի.
Էրքամ օրը, քու խըրքամի
Լիւսըծաքին իկյ քխդակին։
Ունչ լայդ ա փուդից խուսիլ
Ամուր ա նիլ մուչնը լսի
Մահ ա, մահ ա մուչն մի՛ բիւն ա,
Մուչն քըդակի դամդակ գին ա։
Էրքամ օրը, լըսըքամչին

---

[1] Ագուլիսի բարբառի քաքմանութիւնը վերցրել ենք պրոֆ. Հ. Աճառյանի «Քննութիւն Ագուլիսի բարբառի» աշխատութեանը կցված նմուշներից, ուղղագրութիւնը անփոփոխ պահելով։ Բացի տ–ից, որ դարձրել ենք ա։ Մեզրու բարբառի փոխադրել ենք մենք։

ՇՕՒՆԸ ՆԷՆ ԿԱՏՈՒՆ

(Մեղրու բարբառով)

Վախտավ կատուն փափաղէի լա
Շանըն ալ գըլխուն փափաղ չի լա
Ալ գի՛դիս չիմ շի՛տէղէն շի՛տէղ
Ջիք ի յի՛քիս գծուէն մուրթէ։
Ան ցօրտ վախտը — ձըմըռնամուտէն
Կատուն կծշտըն ի բի՛րիս մուրթէն.
— Բարյաչծուս, ուստա փի՛շիկ
Սախկավ ը լալ գըլծխըս ա՛շի
Էք ինձէ՛տա վիյ առ մուրթէն
Փափաղ կարէր մարխփաթէն.
Հախկուտ հէ՛տա փիք իր չարիս
Համա-համա վախտավ կարիս։
— Ա՛կէնըս վէ՛րա, քէ՛ա քուչի
Մին փափաղ ա, խօ մին քա՞րք չի.
Ծրբաթ օրը քու Տանգ խանդրուտ
Լի՛սաքէ՛ցուն էք փափաղուս։
Հիճնչ լայտղ ա փծէլն խօսիլ
Համուտ ա նիլ, մարդ ը լի՛սիլ
Մաքա՛մ հիճնչ ի, մին մօտ բէ՛ն ա,
Մին փափաղու գէ՛րտակ դին ա։
Ծրբաթ օրը լի՛սաքէ՛ցուն

Ուսկուռ կօրծուղ քաոի քուչին
Գալիւնը բէօց, սըրթսրթալավ
Ուսաից առաջ մըրթմրթալավ
Գէլիս կայնամ շըմքըտակին։
— Ուստան նըր ա, քէդնիս նըր ա,
— Գիւլ ա հըրդէօ, սաքիւր արա։
Վարպէտն ակալ՝ քիւրքը վիրան,
Օկնը գիձէլ քուչին վիրան
Բընդրընգահալ քընքըտակին,
Շուռն ալ ըսկսէլ խայտառակի։
— Սախկօվ ըս էլալ, այ տընաշէն,
Թուղ չիս նարիլ օր շունչ քաշիմ,
Հիշտ բիւն հօ չի. հալա նուր ըմ
Ջիւր ցըվցըվում քա օր կարիմ։
— Ձըղրտօղդ ալ ընչա ա.
Կարքին ահա, սաքիւն-փիս ա.
Փուղ ըմ տալիս, վախտին կարա.
Նըր ըս պիձում խալխին սարար,
Չամ խօստանիս, համ էնձ խաբիս,
Չամ ալ վիրաս ըզփըռնաձիս։
Չամ համ համ համ
Քնաձ հիտ, ջանըմ, նէօմ գլիւմ մաձամ։
Գլիւնը բէօց, քօռը փէշմուն
Ցիտ ա գառնամ շօնը դիշմուն։
Մուշ ալ գէլիս, ալ պատրաստ չի,
Աս անքամ ալ համփէրած չին.
Ալ անպատիվ, լալա խասկար,
Ալ դին, մանսաբ, ալ հայր ը մայր,
Ալ գիւղ կատու, ալ քաչալ շօն,
Բիւնը հրսանի դիվանբաշուն։
Կըծանը մինչնա նահնձ ակալ
Կատուն ակալ պանկրուտ ահալ.
Քշիրը ակալ, հայդա փխահալ,
Գլիւհ վիկալալ մուչտան կրահալ։
Ան օրվանից հալածքի
Շօնը աս բիւնը մոռնամ չի,

Ո՛ւսկուռ կուրծուղ քէ՛ռա քո՛էյին
Գըլօխը բէց, սըրթսըրթայէն
Ո՛ւսաէն է՛ռէջ, մըրթմըրթայէն
Նուս, հուտաց նա՛ս շըմքըտակէն
— Ուսաէն հօր ա, փափաղըս հօր ա։
— Նալ ի հըրդա, ՙսաքիը՝ ըտա։
Ուսաէն իմնալ քուրքի՝ վէրան
Ակնը ցի՝քալ շանը վէրան,
Փընթփընթացալ քրթըտակէն
Էտանէ կըպալ խէղճ քուչիկէն։
— Սախավ ըս լալ, այ տըղաչէն,
Թուղ չիս ըրէս հօր շօնչ՝ քաչիմ,
Հէշտ բէն՝խօ չի. հալա նուր ըմ
Ջուր շէղ տըված, թա հօր կարիմ։
— Ձըղրտալըտ ալ հինչի՞ս ի
Կարքին ասէր օքուտ—գէշ ի.
Փօլ ըմ տըված վախտավ կարա,
Հէք ըս ցի՝քիս խալխուն սարաբ։
Համ խօսկ ըս նաս, համ ինձ խըլլէս
Համ համ համ համ
Քանի՞ հէտ իս գի՝նէմ գում մաքամ։
Գըլօխը բէց, քօռըփօշման
Էտ ը դըռնիս շօնը դուշմանն։
Մին ալ ի նուս, ալ հազըր չի,
Ա՛ս հէտըս ալ համփկրալ չին.
Ա՛լ բէհայտ, գէշ-գէշ խօսկար,
Ա՛լ դին, հավատ, ալ հար ի մար,
Ա՛լ գուղ կատու, ալ քաչալ շօն,
Բէնը հասալ դիվանբաշուն։
Շօնը մինչի՝ նուս ի գի՝նէս
Կատուն տէղը կուտուր նընէս.
Քի՝չէրը նուս, հայդէ փըխչիս
Գըլօխ վիյ ըռէս, գի՝նէս կուրչիս։
Ա՛ն օրէն դէս ասու՛ր մինչի
Շօնըն աս բէնը մըռընէս չի,

Ինչը սըրտում միշտ պահամ ա.
Ըշտէղ կատվին պատահամ ա,
Վիր ա ըրռում, յաթկին նարամ,
Մխթամ մառթին յիտ ա նառամ։

Միր սըվի՝ըրիս գիւղ կատուն ալ
Ցիտ ա գնռնանամ փըրթըցանամ,
Փըրթփըրթցանամ, մխթամ նուր ըմ
Ջիւր ցըվցըվում, թա օր կարիմ։

* *

Մոյն վարթապետի մոյն նօքար այ նելամ. ատ նօքարը շատ թաքս ուման այ նելամ, ամպէս օր ունչ օր վարթապետը նահամ այ նէլ, նո դիփ թաքս այ նել նարամ, վարթապետը սըվարած այ նել նրօ թաքսութեանը՝ ունչ օր նիզամ այ նել հրամայի, միշտ թաքս այ նել հրամայամ, օր նօքարը թաքս կատարած տեղը՝ դուզ դուս գայ։ Երիքյ թա նիզամ այ ասի օր նօքարը ջուր բերի, ալ նահամ չի՝ ջուր բիր, նահամ այ ջուր մա բերիլ, անվախտը նօքարը նելիս այ ջուր բերամ. կամ թա նիզամ այ ասուր յա անդուր կանչի, ալ նահամ չի նօ ֆլանքանին կանչա, նահամ այ՝ նօ մա, ֆլանքանին կանչի մա, անվախտը նօքարը նէլիս այ կանչամ։ Մոյն օր ատ վարթապետը էլած-չէլածը բեռնամ այ ջերին, ատ նօքարըն ալ յիտը, ճընափա ընգնամ դիբի մոյն գեղ։ Նօքարը ջերին արած առաչը նելիս այ՝ վարթապետն ալ մոյն փուքր հառի կամաց կամաց յատքիցը նելիս այ. Նօքարը ջերին առաչին՝ հանամ այ մոյն վախտ գիտի, ուրն օր մատիլ յունց կօն. ջերին՝ բեռնը վարան՝ մտում այ գետը. գետին մաջին բեռնը ծավեծ այ՝ նիզամ այ շօռ տայ, հարայ այ տալիս նօքարին.

— Ա՛յ տղօյ, բեռնը ծռէ՛, ծռէ՛.

Վարթապետը դէ ան այ գիտամ այ նօքարին խասխաքը. դանիդ նահամ այ «ծռէ», օր նո դըզըցանիւ։ Նօքարն ալ անչախ վիր այ կալամ աղուրդանայ ծըռըցանամ, բեռնը շօռ տալիս, գնում գիտը։

Ա՛յ՛ տղօյ՝ գօկ ունչ ըս արալ. ախիր իս քիզ անամ «ծռէ», որ դու դըզըցանիս։

Ջէնը սբրտամ միշտ պըհէս ի
Հի՛շեղ կատուն պատահէս ի
Վէրա՞պըրծնէս, էթկէն՝ նընէս
Ցանի մուրթէն էտ ում լըսէս։

Գուղ կատուն ալ մէը սի՛վրիս
Էտ ը գըռնիս, փըստրցընէս,
Փըրթփըրթցրնէս, յանի նուր՞ըմ
Ջոյը չեղ տըված, քա՜ հօր կարիմ

* * *

Մին վարթապէտու մին նօքարի՛ն ի նիս. ադ նօքարի՛տ չէտ քիրս ունքան ը նիս. ան՛դի հօր, հինչ վարթապէտը ըսէս ի լա՛, ան դիւ քիրս՞ը լա՛ ըէս։ Վարթապէտը սուվուրած ը լա՛ անդուր քիրսօ՛թինի՛, հինչ օր խընդիս ի լա՛ հրամայի՛, միշտ քիրս ը լա՛ հրամայէս, հօր նօքարի՛ քիրս արած սէդ դուզ դուս գուս։ Ա՛նդի պըռնէք՛ քա՜ խընդիս ի ասի, հօր նօքարի՛ ջուր բիրի, ըսէս ի ջուր մա՜ բիրիլ, ան՛ վախտը նօքարի՛ գի՛նէս ի լա՛ ջուր բի՛րիս։ Ցա խընդիս ի յաստուր յա՛ անդուր կանչի, ալ ըսէս չի գի՛նէր փըլանքասուն կանչէր, ըսէս ի. գինէ մէ, փըլանքասուն կանչի մա՜, ան՛ վախտը նօքարի՛ գի՛նէս ի կընչիս։ Մին օր ադ վարթապէտըտ լա՛ծ-չի-լա՛ծի՛ բի՛ռինս ի ջուրէն, ադ նօքարի՛տ ալ նըհէտը հրդէ նընէս գի՛րի մին չէն։ Նօքարի՛ ջուրէն արած առէշվի՛ գի՛նէս ի, վարդապէտըն ալ խօր հէռուս կամաց-կամաց ջուրէն էթկէն գի՛նէս ի։ Նօքարի՛ ջուրէն բուշկէն հրսէս ի մին վարար գէտու, հուռնը հօր մէտիլ անց կան։ Ջուրէն բէռնը վէրան նէ մրտէս գէտը. գէտուն մանջին բէռնը ծրռվէս ի. վարթապէտը խընդիս ի շօռ տա, հարայ ը նա՛ս նօքարուն։

— Ա՛յ տըղա, բէռնը ծրռէ՛ր, ծրռէ՛ր։

Դէ վարթապէտը ան՛ ի, գի՛դիս ի նօքարուն խասյաթը. գա՛սիդ ըսէս ի «ծրռէր», հօր ան դի՛զի՛ցանի։ Նօքարի՛ն ալ վիյ ըռէս դըրդանէ ծրռըցընէս, բէռնը շօռ նա՛ս, ցի՛քիս գէտը։

— Ա՛յ տըղա, ադ հի՞նչ իս արալ, ախէր իս ասալ ըմ «ծրռէր», հօր դու դի՛զի՛ցանիս։

— Թէ հայր սուրբ՝ դու ահաս ծծուէր, իս ալ մայրք քմ արալ թա՝ իս հոգքան վախտ այ հոգ մարդիս հօցը նօտամ քմ, մոյն դծնում ալ այդիս սրօ խօսկը դուզ կատարիմ. դէ ունչ օր ահաս, իս ալ անայ կատարամ։

(Քաղեցինք Սարգսյանցի «Ազուլեցոց բարբասը» աշխատությունից (II, էջ 43). ուղղագրությունը իրենն է։ Մեզրու բարբառի փոխադրեցինք մենք)։

— Դէ հայր սուրբ, դու ասալ ըս ծծըռէրդ, իս ալ մէքիկ իմ արալ, քնի իս ասքան վախտ ան մարդուս հացը ըտէս իմ, մին հէտ ալ ի իս աստեր խօսկը դիզ արիմ. դէ հինչկուր ասալ ըս՝ իս ալ անդիմ արալ։

խասյաթ — բնավորություն
դնսիդ — դիտմամբ
ղըրդանէ — իսկապես
հինչկուր — ինչպես

ՀԱՅԵՐԵՆ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Հայերեն բարբառների գիտական դասակարգման պատիվը պատկանում է պրոֆ. Հր. Աճառյանին։ Դեռևս 1909 թ., ֆրանսերեն լեզվով հրատարակած իր „Classification des dialectes arméniens“ աշխատության մեջ մերժելով նախորդ բարբառագետների կողմից ընդունված աշխարհագրական դասակարգումը, պրոֆ. Հր. Աճառյանը հանգամանորեն քննության առավ հայերեն բարբառների միջև եղած տարբերիչ գծերը և գտավ, որ առավել բնորոշ և դասակարգման համար հիմնական հատկանիշը ձևաբանական հատկանիշն է։ Նույն խնդիրը ավելի հանգամանորեն նա քննարկեց 1911 թ. հրատարակած «Հայ բարբառագիտություն» աշխատության մեջ, որի համառոտությունն ամփոփված է «Հայոց լեզվի պատմության» երկրորդ հատորի 26-րդ գլխում։ Պրոֆ. Աճառյանի հիմնական դրույթները՝ հայերեն բարբառների դասակարգման մասին, հետևյալներն են. աշխարհագրական դասակարգումը չի տալիս հայերեն բարբառների ճշգրիտ պատկերը. արևելյան և արևմտյան կոչված խմբերն իրենց մեջ ընդգրկում են բարբառներ, որոնք միանգամայն տարբեր են քերականական հիմնական հատկանիշներով։ Հնչյունական տարբերությունները նույնպես դասակարգման հիմք չեն կարող ծառայել, որովհետև, մի կողմից՝ իրարից բոլորովին տարբեր, նույնիսկ տարբեր ճյուղերի պատկանող, բարբառներ հնչյունական միևնույն հիմնական հատկանիշներն ունեն (ինչպես՝ պայթականները Ագուլիսի և Մեղրու բարբառներում), մյուս կողմից՝ միևնույն բարբառի խոսվածքները տարբեր հնչյունական հատկանիշներ ունեն (ինչպես՝ պայթականները Նոր-Նախիջևանի խոսվածքներում)։ Ելնելով այդ բոլորից, պրոֆ. Հր. Աճառյանը գրտնում է, որ հայերեն բարբառների դասակարգման հաստատուն հիմք կարող են ծառայել ձևաբանական տարբերությունները։ Քննության առնելով նաև ձևաբանական տարբերությունները, նա հանգում է այն եզրակացության, որ ամենից ավելի աչքի ընկնող ձևա-

բանական տարբերությունը սահմանական եղանակի ներկայի և անցյալ անկատարի կազմությունն է, «որին զուգադիպում է նաև ներգոյականի և երբեմն էլ բացառականի կազմության եղանակը։ Բարբառների մի մասը հիշյալ բայական ձևերը կազմում է ում մասնիկով, մի ուրիշ, ավելի սուվար մասը՝ կը նախամասնիկով և մի ավելի փոքր մասն էլ ել վերջավորությամբ։ Այսպես՝ բերում եմ, բերում էի,— կը բերեմ, կը բերէի,— բերել եմ, բերել եմ էր»։ Այսպիսով, պրոֆ. Հր. Աճառյանը հայերեն բոլոր բարբառները բաժանում է երեք ճյուղի, կոչելով դրանք ում, կը, ել ճյուղեր։ Ընդունելով այդ դասակարգումը և դասակարգման հիմունքը, պրոֆ. Ար. Ղարիբյանը 1939 թ. իր «Հայերեն բարբառների մի նոր ճյուղ» աշխատության մեջ Հր. Աճառյանի մոտ իբրև մեկ ճյուղ դիտված ել ճյուղը բաժանում է երկուսի, ավելացնելով այդպիսով բարբառների մի ճյուղ ևս, որ և կոչում է ս ճյուղ։ Պրոֆ. Ար. Ղարիբյանն այդ նոր ճյուղին է հատկացնում Արթվինի, Շաղախի, Մեղրու, Կարճևանի, Հադրութի և Ուլմիայի բարբառները, որոնք բայական հիշյալ ձևերը կազմում են ս (<լիս) մասնիկով։ Այսպիսով՝ հայ բարբառների դասակարգման ձևաբանական սկզբունքն ընդունվում է հայ բարբառագիտության մեջ, և հետագա ուսումնասիրությունները ոչ թե բացասում կամ վիճարկում են այդ սկզբունքը, այլ նույն այդ սկզբունքով առաջնորդվելով՝ ճշտում բարբառների ճյուղային բաժանումները։ 1952 թ. հունիսին, ՀՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի գիտական սեսիայում կարդացած իր զեկուցման մեջ դոց. Ահ. Գրիգորյանը վիճարկում էր ել և ս ճյուղերի բաժանումը և առաջարկում վերստին միացնել այդ ճյուղերը մեկ՝ լիս ճյուղի մեջ։ Դոց. Գրիգորյանի ելակետն այն է, որ թե՛ ել, և թե՛ ս ճյուղի բայական հիշյալ ձևերը պատմականորեն հանդում են միևնույն ալիս, ելիս նախաձևին և ներկայացնում են դրա տարբեր ձևափոխությունները։ Որքան էլ այս մոտեցումը ճիշտ է պատմական տեսակետից, բայց նախ՝ լ ճյուղի որոշ բարբառների նկատմամբ կասկածելի է, և ապա՝ ըստ էության չի փոխում գոյություն ունեցող դասակարգումը։ Վերջապես, նույն 1952 թ., ՀՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկագրի» հասարակական գիտությունների սերիայի 8-րդ համարում տպված «Հայ բարբառների դասակարգման հարցի շուրջը» հոդվածում պրոֆ. Ար. Ղարիբյանը կրկին քըն-

[1] Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, II մաս, 1951, էջ 327։

նարկում է չորս ճյուղերի հարցը և պնդում, որ լ և ս ճյուղերը չպետք է միացնել։ Սակայն այդ հոդվածում առավել կարևոր է այն, որ հեղինակը մի շարք բարբառների ուսումնասիրությամբ երևան է հանում բայի սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ անկատարի կազմության նոր ձևեր։ Դրանք հետևյալներն են.

1. Ներկան և անկատարը՝ գրաբարի նման. օր. տաճիմ «տանում եմ», նստիմ «նստում եմ» (Խոտրջուր).

2. Ներկան և անկատարը կազմվում են գու, գօ, կու, կը (գոյ) մասնիկով. գու մնամ «մնում եմ», գու նստիմ «նստում եմ» (Ակն, Տրապիզոն և այլն)։

3. Ներկան և անկատարը կազմվում են կա, գա, գօ (<կայ) բառամասնիկով. կա գրեմ «գրում եմ», կա բերիմ «բերում եմ» (Ամասիա, Համշին և այլն)։

4. Ներկան և անկատարը կազմվում են հայ, հա, ա (<ահա) բառ-մասնիկով. հայ աբրեմ «ապրում եմ», հա կրիմ «գրում եմ» (Քեսաբ, Մալաթիա, Արաբկիր և այլն)։

Այս բոլորից հեղինակը եզրակացնում է. «...կը ճյուղի բարբառները փաստորեն չորս ճյուղ են ներկայացնում, չորս տեսակ են՝ «կը», «կա», «ահա» և գրաբարակերպ, որոնցից հաղթել է «կը»-ն, ուստի բարբառների մեծ մասը պատկանում է «կը» ճյուղին, փոքրաթիվ բարբառները միայն պատկանում են «կա» և «ահա» ճյուղին, մեկն էլ գրաբարակերպ ճյուղն է ներկայացնում»[1]։

Այսպիսով, նոր ձևերի հայտնաբերումը թելադրում է պրոֆ. Ար. Ղարիբյանին կը ճյուղը բաժանել չորսի, որով և հայերեն բարբառային ճյուղերի թիվը հասնում է յոթի։ Բայց հենց սրանով էլ հայերեն բարբառների դասակարգումը նորից քննության առարկա է դառնում։ Պրոֆ. Հր. Աճառյանը ուշադրություն է դարձրել հիշյալ բայական ձևերի կազմության վրա և դասակարգման հիմք ընդունել այդ, իբր հատկանիշ վերցնելով ոչ թե կազմության եղանակը կամ սկզբունքը, այլ՝ ձևը։ Այդ մոտեցումն իրեն արդարացնում էր այնքան ժամանակ, քանի դեռ երեք կամ չորս ձև էր հայտնի. այժմ, երբ նորանոր ձևեր են հայտնաբերվել հենց իր իսկ՝ պրոֆ. Հր. Աճառյանի, ինչպես և պրոֆ. Ար. Ղարիբյանի բարբառագիտական ուսումնասիրություններով, այդ հատկանիշն այլևս երկրորդական տեղ է գրավում։ Բարբառների բազմաճյուղությունից խուսափելու, այլև, որ հիմնականն է, պատմական պրոցեսը

[1] ՀՍՍՌ ԳԱ Տեղեկագիր, հասարակական գիտություններ, 1952 թ. № 8, էջ 54—55։

ճիշտ պատկերացնելու համար անհրաժեշտ է բարբառների դասակարգման նոր հիմունք գտնել, և այդ հիմունքը բայի սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ անկատար ժամանակների կազմության եղանակն է, այն սկզբունքը, որ ընկած է այդ ձևերի կազմության հիմքում։ Այսպիսով՝ պահպանվում է պրոֆ. Հր. Աճառյանի դասակարգման հիմնական կետը՝ դասակարգումը ձևաբանական հատկանիշի վրա է խարսխվում, բայց առնվում է ոչ թե սոսկ ձևը, այլ՝ կազմության եղանակը։ Այսպես՝ հայոց լեզվի բոլոր փուլերում և բոլոր բարբառներում բայի սահմանական եղանակի ներկայի և անցյալ անկատարի կազմության բոլոր ձևերը կազմության երկու եղանակից (երկու սկզբունքից) մեկի վրա են հիմնված։

1) Դիմավոր ձև, որի կազմության սկզբունքն է՝ բայահիմք + դիմային վերջավորություններ. *այսպիսի կազմությամբ բայական ձևն ինքնին արտահայտում է դեմքի, թվի, ժամանակի քերականական կարգերը։ Այսպիսի կազմության դասական ներկայացուցիչն է գրաբարը, ուստի և այս եղանակը կարելի է կոչել գրաբարյան կամ գրաբարակերպ։ Բարբառներից միայն Խոտրջուրի բարբառն է, որ պահպանել է գրաբարյան պարզ դիմավոր ձևը, թեև ձայնավորով սկսվող բայերն ստանում են կը, իսկ միավանկ բայերը՝ կու։ Մյուս հայերենը և բարբառների մի զգալի մասը գրաբարյան ձևին ավելացնում են որևէ մասնիկ՝ կը, կա, հա։ Ուրեմն, չհաշվելով Խոտրջուրի բարբառի այն բազմավանկ բայերը, որոնք բաղաձայնով են սկսվում և սովորաբար չեն ստանում որևէ մասնիկ, հայերեն բարբառների մի զգալի մասը բայի հիշյալ ձևերը կազմում է գրաբարյան պարզ ձևերին ավելացնելով այս կամ այն մասնիկը, որ այդ բարբառներում արտահայտում է եղանակի քերականական կարգը։ Ուրեմն՝ այս բոլոր բարբառները (ներառյալ նաև Խոտրջուրի բարբառը) կարելի է կոչել գրաբարակերպ–մասնիկավոր կամ դիմային–մասնիկավոր։ Մենք դիտարկում ենք առաջինը։*

2) Դերբայավոր ձև, որի կազմության սկզբունքն է՝ շարունակական դերբայ + օժանդակ բայի ներկայի և անցյալ անկատարի ձևերը. *այսպիսի կազմությամբ հիշյալ ժամանակներում խոնարհվող բայը ինքնին չի արտահայտում դեմքի, թվի ու ժամանակի քերականական կարգերը. դրանք արտահայտվում են օժանդակ բայով։*

Այս սկզբունքով են կազմվում բայի սահմանական եղանակի ներկա ու անցյալ անկատարը այն բարբառներում, որոնք կոչվել են ում, *ել, ս: Այս բարբառները կարելի է կոչել դերբայական կազմությամբ ներկայով բարբառներ:*

Պետք է նկատել, որ աշխարհաբարի երկու գրական դրսևորումները ներկայացնում են հենց այդ երկու բարբառային մեծ ճյուղերը. արևելյան գրականը՝ դերբայական կազմությամբ, արևմտյան գրականը՝ գրաբարակերպ-մասնիկավոր կազմությամբ:

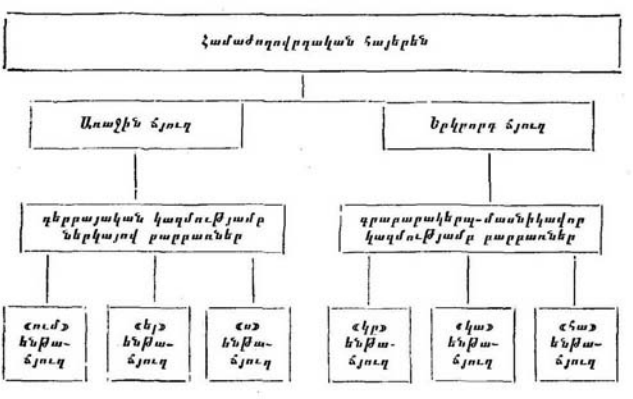
Այսպես ուրեմն՝ հիմք ընդունելով բարբառների միջև եղած ամենահիմնական ձևաբանական հատկանիշը՝ բայի սահմանական եղանակի ներկայի ու անցյալ անկատարի կազմության եղանակը (սկզբունքը), մենք հայերեն բոլոր բարբառները բաժանում ենք երկու ճյուղի՝ դերբայական կազմությամբ ներկայով բարբառներ և գրաբարակերպ-մասնիկավոր կազմությամբ բարբառներ:

Այս ընդհանուր բաժանումից հետո արդեն այդ ճյուղերից յուրաքանչյուրն իր մեջ ստորաբաժանվում է իր ենթաճյուղերին և այստեղ պրոֆ. Հր. Աճառյանի ընդունած հատկանիշը լիովին պահպանում է իր արժեքը: Եթե բոլոր բարբառների բաժանումը հիմնվում է հիշյալ բայական ձևերի կազմության եղանակի (սկզբունքի) վրա, ապա՝ յուրաքանչյուր ճյուղի մեջ ենթաճյուղերի դասակարգումը հիմնվում է ներկայի ձևի վրա: Այսպես՝ առաջին ճյուղի բարբառները կազմում են հիշյալ ձևերը դերբայով և օժանդակ բայով, ըստ որում այդ բարբառներում շարունակական դերբայն ունի ասում, ասելիս (> ասէս, ասէյս, ասէյ) կամ ասել ձևը. ուստի և՝ առաջին ճյուղն ունի երեք ստորաբաժանում կամ երեք ենթաճյուղ՝ ում *(Արարատյան, Ղարաբաղի, Թբիլիսիի և այլ բարբառներ),* ել *(Մարաղա, Խոյ),* ս *(Մեղրի, Կարճևան, Հադրութ և այլն):*

Երկրորդ ճյուղն էլ իր հերթին է բաժանվում ենթաճյուղերի. եթե առաջին ճյուղի համար ընդհանուր է օժանդակ բայը հիշյալ ձևերի կազմության մեջ, այդ պատճառով էլ բաժանումը հիմնվում է շարունակական դերբայի տարբերության վրա, ապա այս ճյուղում ընդհանուր է բայի դիմավոր ձևը, ուստի և բաժանումը հիմնվում է եղանակիչ մասնիկների վրա: Եվ քանի որ, ինչպես վերը տեսանք, առայժմ հայտնաբերված են երեք մասնիկներ, ապա՝ այս ճյուղն էլ ստորաբաժանվում է երեք ենթաճյուղի. կը (Պոլիս, Կարին և այլն), կա (Ամասիա, Հաճին և այլն), հա (Արաբկիր, Մա-

լաթիա և այլն)։ Կարծես թե առանձին է մնում խոտրջուրի բարբառը, որ, ինչպես տեսանք, ունի անմասնիկ, պարզ դրաբարակերպ ներկա և անցյալ անկատար, բայց այդ էլ կարելի է միացնել առաջին (կու) ենթաճյուղին, որովհետև ձայնավորով սկսվող բայերը և միավանկերն անխտիր ունենում են կու (< կը) մասնիկը, իսկ բաղաձայնով սկսվողներն էլ կարող են ունենալ կամ՝ ոչ [1]։

Ամփոփելով վերն ասվածները՝ հայերեն բարբառների մեր դասակարգումը կարող ենք ներկայացնել հետևյալ սխեմայով.

Մեր այս դասակարգումն, իհարկե, առայժմ ընդհանուր բնույթ է կրում։ Հեշտ է անմիջապես որոշել, թե ո՛ր բարբառը երկու ճյուղերից որի՛ն է պատկանում. մինչդեռ այնքան էլ հեշտ չէ, երբեմն, որոշել, թե տվյալ ճյուղի ալսինչ բարբառը ո՛ր ենթաճյուղին պետք է հատկացնել։ Անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր բարբառի բայական ձևերի մանրամասն գիտական ուսումնասիրություն, այդ բանը որոշելու համար։ Ուստի և մեր բարբառագետներին է մնում մանրակրկիտ հետազոտություններով վեր հանել յուրաքանչյուր բարբառի յուրահատկությունները և, այդպիսով, անհրաժեշտ լրացումներ ու շտկումներ մտցնել այս դասակարգման մեջ։

[1] Տես Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, II մաս, 1952 թ. էջ 337—338։

* * *

Աշխատութեանս 14-րդ էջում, ուր խոսվում է այն մասին, թե ո՛ր ճյուղին է պատկանում Մեղրու բարբառը, գրված է. «Մեղրու բարբառն, ըստ պրոֆ. Աճառյանի դասակարգման, պատկանում է հայերեն բարբառների «Ե» ճյուղին, իսկ ըստ Ա. Ղարիբյանի հիշված աշխատութեան՝ «Ս» ճյուղին», սակայն վերն առաջարկված մեր դասակարգման համաձայն, Մեղրու բարբառը պատկանում է դերբայական կազմութեամբ ներկայով բարբառների ճյուղի «Ս» ենթաճյուղին։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

էջ

Երկու խոսք 5
Նախնական տեղեկություններ 7
Մեղրու բարբառը 7
Մատենագիտություն 8
Ընդհանուր նկարագիր 11

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

ՀՆՉՅՈՒՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հնչյունախոսություն 17
2. Հնչյունափոխություն 18
Ա. Ձայնավորների փոփոխությունները 18
Բ. Երկբարբառների փոփոխությունները 58
Գ. Բազաձայնների փոփոխությունները 68
1. Ձայնեղ պայթականներ 68
2. Խուլ պայթականներ 74
3. Շնչեղ խուլ պայթականներ 80
4. Ձայնեղ շփականներ 85
5. Խուլ շփականներ 87
6. Ձայնորդներ 89
7. Անկում 94
8. Հավելում 96
9. Կրկնություն 98
10. Դրափոխություն 99
11. Սղում 99
12. Եզրակացություն 100
Դ. Ձայնավորների ներդաշնակություն 101

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Քննաբանություն

1. Հոդնակիի կազմությունը 111
2. Հոլովները և նրանց կազմությունը 121
3. Հոլովում 127
Առաջին հոլովում 127
Երկրորդ հոլովում 138
Երրորդ հոլովում 144
Չորրորդ հոլովում 146
Հինգերորդ հոլովում 148
Վեցերորդ հոլովում 153
Անկանոն հոլովումներ 155
Գրաբար հոլովումներ 160
Հնդրանություն 164
Սղում 168
Ընդհանուր դիտողություններ 170
4. Հոդ 172
5. Ածականների համեմատության աստիճանները 175
6. Թվականներ 177
7. Դերանուն 181
8. Բայ 192
Դերբայներն ու նրանց կազմությունը 192
Խոնարհում 197
Առաջին խոնարհում 199
Երկրորդ խոնարհում 203
Երրորդ խոնարհում 206
Ժխտական խոնարհում 225
Անկանոն բայեր 229
Պակասավոր բայեր 233
Բազադրյալ ձևեր 235
Հարցական բայեր 236
Ընդհանուր դիտողություններ 237
9 Մակբայներ 237
10. կապեր և կապական բառեր 240
1. Սեռական հոլովով 240
2. Տրական հոլովով 240
3. Հայցական հոլովով 241
4. Բացառական հոլովով 241
11. Շաղկապներ 241
12. Ձայնարկություններ 242

13. Շեշտ 243
14. Ածանցներ 245
15. Շարադասություն և շարահյուսություն 247

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բառային կազմ և բառային հիմնական ֆոնդ 251
Ա. Աղբբեջաներենից փոխառյալ բառեր 253
Բ. Պարսկերենից փոխառյալ բառեր 255
Գ. Ռուսերենից փոխառյալ բառեր 255
2. Իմաստափոխություն 258
Բառացանկ գրաբարից Մեղրու բարբառ 269
Բառացանկ գավառական բառերի 292

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

Ն Մ Ո Ւ Շ Ն Ե Ր

*** 339
Հայաստանում յարան 340
Առակներ 355
Ավչի Մելքում 374
Շօնը նան կատուն 389
*** 392

* * *

Հայերեն բարբառների դասակարգումը 397

Գլխ. խմբագիր՝ Հր. Սանջյան

Հրատ. խմբագիր՝ Ա. Խաչատրյան
Տեխ. խմբագիր՝ Մ. Կափլանյան
Կոնտրոլ սրբագրիչ՝ Բ. Զուզազյան

ՎՅ 08486 ՀՀՀ 171 Հրատ. № 972 Գտավիճ 289 Տիրաժ 1000

Հանձնված է արտադրության 29/VI 1953 թ.։
Ստորագրված է տպագրության 28/I 1954 թ.։
Թուղթ 60×92 1/16, հրատ. 19 մամուլ, տպագր. 25 3/5 մամուլ։
Գինը 11 ռ. 40 կ., կազմը 1 ռ. 50 կ.

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության տպարան, Երևան, Աբովյան փ. 124։

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
FL0012655

ЦЕНА
А II
13427